СОЦИАЛНА ИНВЕНЦИЯ НА РЕЛИГИОЗНОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

СБОРНИК ИЗСЛЕДВАНИЯ. СПОДЕЛЕН ОПИТ

СОЦИАЛНА ИНВЕНЦИЯ НА РЕЛИГИОЗНОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

ЗА БУКВИТЕ
О ПИСМЕНЕХЪ

СОЦИАЛНА ИНВЕНЦИЯ НА РЕЛИГИОЗНОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО
Сборник изследвания. Споделен опит

СОЦИАЛЬНАЯ ИНВЕНЦИЯ РЕЛИГИОЗНОГО КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ
Сборник исследований. Обмен опытом

SOCIAL INVENTION OF RELIGIOUS CULTURAL HERITAGE
A proceedings of research. Shared experience

ЗА БУКВИТЕ
О ПИСМЕНЕХЪ

СОЦИАЛНА ИНВЕНЦИЯ НА РЕЛИГИОЗНОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

Сборник изследвания. Споделен опит

СОЦИАЛЬНАЯ ИНВЕНЦИЯ РЕЛИГИОЗНОГО КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ

Сборник исследований. Обмен опытом

SOCIAL INVENTION OF RELIGIOUS CULTURAL HERITAGE

A proceedings of research. Shared experience

Академично издателство "За буквите - О писменехь"
София, 2021

Сборникът "Социална инвенция на религиозно културно наследство. Сборник изследвания. Споделен опит" се издава по проект "Създаване на модел на опазване, социализация и популяризиране на християнските паметници в България", договор ДН 15/4 от 11.12.2017 г., който се реализира с подкрепата на Фонд "Научни изследвания" при Министерство на образованието и науката на Република България. Ръководител: проф. д-р Мария Николова

Сборник "Социальная инвенция религиозного культурного наследия. Сборник исследований. Обмен опытом" издается в рамках проекта "Создание модели защиты, социализации и популяризации христианских памятников в Болгарии", ДН 15/4 от 11.12.2017 г., который реализуется при поддержке Научного Фонда исследований" при Министерстве образования и науки Республики Болгарии. Руководитель: профессор д-р Мария Николова

The collection "Social Invention of Religious Cultural Heritage. A proceedings of research. Shared experience" is published under the project "Creating a model of protection, socialization and promotion of Christian Orthodox monuments in Bulgaria", contract DN 15/4 of 11.12.2017, which is implemented with the support of the Scientific Fund Research" at the Ministry of Education and Science of the Republic of Bulgaria. Project Manager: Prof. Mariya Nikolova, PhD

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Проф. д.ик.н. Стоян Денчев, проф. д-р Мария Николова, проф. д. филос.н. Иванка Янкова, проф. д-р София Василева, доц. д-р Силвия Станчева, доц. д-р Вяра Николова

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Проф. д.ик.н. Стоян Денчев, проф. д-р Мария Николова, проф. д.филос.н. Иванка Янкова, проф. д-р София Василева, доц. д-р Силвия Станчева, доц. д-р Вяра Николова

EDITORIAL BOARD

Prof. DSc. Stoyan Denchev, Prof. PhD Mariya Nikolova, Prof. DSc. Ivanka Yankova, Prof. PhD Sofia Vasileva, Assoc. Prof. PhD Silvia Stancheva, Assoc. Prof. PhD Vyara Nikolova

© Мария Николова, научен редактор и съставител, 2021
© Вяра Николова, съставител, 2021
© Проф. д. ф. н. Желязко Стоянов, научен рецензент, 2021
© Христо Христов, графичен дизайн на корица, 2021
Д-р Елена Месянкина, редактор и коректор
Венцислав Зафиров, предпечатна подготовка
Бони Немски, дизайн на книжно тяло
ИД Принт, печат

© Академично издателство "За буквите - О писменехь"
ISBN 978-619-185-471-4

Съдържание

За сборника "Социална инвенция
на религиозното културно наследство" 17

Създаване на модел за опазване,
популяризиране и социализация на
християнските православни
храмове в България 20
Мария Николова, България

"...Защото когато има църква има душа..."
Църквите в някои от българските села
в Одеска област, Украйна
(по теренни проучвания) 38
Даниел Руменов, България

Свещеник Михаил Казанакли - бележит
бесарабски български духовник, учител,
книжовник, общественик и дарител 62
Никола Караиванов, България

Програмата на ЮНЕСКО "Паметта на света" -
път за опазване на световното
документално наследство 74
Венцислав Велев, България

Етапи на социализация
на културното наследство
(предложение за теоретичен модел) 85
Нина Дебрюне, България

Поклонничеството като богословски културен феномен 106
Евгений Сачев, България

Наследство в кръвта 115
Евгения Ковачева, България

Културно наследство: Съюз на православните храмове, манастири и книжовните паметници на Владимирската земя 160
Александър Циганенко, Русия

Отражение на духовния живот на руския и българския народ в устойчивите словесни комплекси 167
Стефка Георгиева, България

Православното книгоиздаване за деца в Република Беларус днес: Анализ на изданията по съдържание и вид 187
Наталия Ковалевская, Беларус

Религиозната лексика в структурата на правописните правила на съвременния белоруски език на XX век като отражение на специфичността на белоруската култура 197
Владимир Куликович, Беларус

Византийски валенции в Централна и Югоизточна Европа 213

Людмила Беженару, Юлиан Мога, Румъния

Песента на Мойсей (изх. 15:1-19) в изданията на франциск скарина: Редакторски аспект 224
Акушевич Андрей Александрович, Беларус

Библейските реминисценции
в литературата: От блудния син
към юродивия 238
Людмила Беженару, Румъния
Кадиша Нургали, Казахстан

Семиотично единство на поетиката и темата
за духовното единство в романа
на Ф. М. Достоевски "Братя Карамазови". 251
Светлана Герасимова, Русия

Млади изследователи
на културното наследство 253

Катедралата "Свето преображение
господне" в Болград, Украйна 253
Василка Караиванова,
Никола Караиванов, България

Изследвания, консервация, реставрация
И социализация на иконата
"Христос Вседържител" от VII в. 263
Росица Манова, България

Онлайн дигитална среда и популяризиране
на религиозното културно
наследство в столична община 275
Илиана Вакрилова, България

Чинът на въцърковяване на дете като етап от
подготовката му за кръщение 289
Свещ. д-р Иван Марински

Предизвикателства при възпитанието на
децата в съвременото християнско семейство 207
Светла Шапкалова, България

Система за социализация на културното
наследство - фактор за опазване на религиоз-
ните културно-исторически ценности 325
Соня Спасова, България

Проблеми на социализацията на останки от манастир в местността Боров дол препоръки за опазване на религиозният паметник 335
Георги Георгиев, България
Библиотеките - част от културното наследство на православните храмове в България 346
Веселина Георгиева, България

Ролята на българската православна църква за социалната реализация на младите хора със зависимости 359
Симеон Маринов, България

Основни характеристики на религиозния туризъм 369
Ивайло Петров, България

Някои основни проблеми на опазването, съхранението и защитата на православното културно наследство, разгледани в контекста на националната сигурност 377
Цветослав Кацаров, България

Рецензия на сборник "Социална инвенция на религиозното културно наследство" 382
Желязко Стоянов, България

За авторите 388

Содержание

О сборнике "Социальная инвенция религиозного культурного наследия" 18

Создание модели для сохранения, популяризация и социализация христианских православных храмов в Болгарии 34
Мария Николова, Болгария

"... Потому что когда есть церковь, есть душа..." Церкви в некоторых болгарских деревнях в Одесской области, Украина (по полевым исследованиям) 60
Даниел Руменов, Болгария

Священник Михаил Казанакли - известный бессарабский болгарский священнослужитель, учитель, писатель, общественный деятель и благотворитель 73
Никола Караиванов, Болгария

Программа ЮНЕСКО "Память мира" - путь к сохранению всемирного документального наследия 83
Венцислав Велев, Болгария

Этапы социализации культурного наследия (предложение для создания теоретической модели) 105
Нина Дебрюне, Болгария

Поклонение как теологическое культурное явление 114
Евгений Сачев, Болгария

Наследие в крови 123
Евгения Ковачева, Болгария

Культурное наследие: Союз православных храмов, монастырей и книжных памятников Владимирской земли 125
Александр Цыганенко, Россия

Отражение духовной жизни русского и болгарского народов в устойчивых словесных комплексах 161
Стефка Георгиева, Болгария

Православное книгоиздание для детей в Республике Беларусь на современном этапе: Содержательный и видовой анализ изданий 169
Наталья Ковалевская, Беларус

Религиозная лексика в структуре орфографических правил современного белорусского языка xx века как отражение специфики белорусской культуры 189
Владимир Куликович, Беларус

Византийские валенции в Центральной и Юго-восточной Европе 213
Людмила Беженару, Юлиан Мога, Румыния

Песнь Моисея (исх. 15:1-19) в изданиях франциска скорины: Редакторский аспект 214
Андрей Акушевич, Беларус

Библейские реминисценции в литературе: От блудного сына к юродивому 225
Людмила Беженару, Румъния
Кадиша Нургали, Казахстан

Семиотическое единство поэтики и темы соборности в романе Ф. М. Достоевского "Братья Карамазовы" 240
Светлана Герасимова, Россия

Святопреображенский собор в Болграде, Украина 262
Василка Караиванова,
Никола Караиванов, Болгария

Исследование, сохранение, реставрация и социализация иконы Христа Вседержителя, VII в. 274
Росица Манова, Болгария

Электронная онлайн среда и популяризация религиозного культурного наследия на территории муниципалитета годрода София 287
Илиана Вакрилова, Болгария

Чин воцерквения младенца как этап подготовки к крещению. 289
Иван Марински

Вызовы в процессе воспитания детей в современной христианской семье 323
Светла Шапкалова, Болгария

Система социализации культурного наследия как фактор, определяющий сохранение религиозных культурно-исторических ценностей 333
Соня Спасова, Болгария

Вопросы социализации руин монастыря в районе "Боров дол" - рекомендации по сохранению религиозного памятника 344
Георги Георгиев, Болгария

Библиотеки как часть культурного наследия православных церквей Болгарии 357
Веселина Георгиева, Болгария
Роль болгарской православной церкви в социальной реализации молодых людей с зависимостями 368
Симеон Маринов, Болгария

Основные характеристики религиозного туризма 376
Ивайло Петров, Болгария

Некоторые основные проблемы сохранения и защиты православного культурного наследия в контексте национальной безопасности 381
Цветослав Кацаров, Болгария

Рецензия на сборник "Социальная инвенция религиозного культурного наследия" 384
Желязко Стоянов, Болгария

Сведения об авторах 392

Contents

On proceedings "Social invention
of religious cultural heritage" 19

Creating a model for preservation,
promotion and socialization of christian
orthodox churches in Bulgaria 36
Mariya Nikolova

"... For when there is a church, there is a soul..."
The churches in some of the bulgarian villages
in Odessa province, Ukraine
(based on field surveys) 60
Daniel Rumenov, Bulgaria

Priest Mikhail Kazanakli - a prominent
bessarabian bulgarian clergyman, teacher,
writer, public figure and donor 73
Nikola Karaivanov, Bulgaria

UNESCO'S memory of the world program - a way
To protect the world documentary heritage 83
Ventzislav Velev, Bulgaria

Phases in the socialization of cultural heritage
(a proposal of a theoretical model) 105
Nina Debruyne, Bulgaria

Pilgrimage as a theological
cultural phenomenon 114
Evgeniy Sachev, Bulgaria

Heritage in my blood 124
Eugenia Kovatcheva, Bulgaria

Cultural heritage: The union of orthodox churches, monasteries and book monuments of the Vladimir land культурное 160
Alexander Tsyganenko, Russia

Reflection of spiritual life russian and Bulgarian peoples in sustainable verbal complexes 178
Stefka Georgieva, Bulgaria

Orthodox book publishing for children in the Republic of Belarus at the present stage: Content and type analysis of publications 188
Natalia Kovalevskaya, Belarus

Religious vocabulary in the structure of spelling rules of the modern belarusian language of the XX century as a reflection of the specifics of belarusian culture 198
Vladimir Kulikovich, Belarus

Byzantine valences in Central and South-eastern Europe 199
Ludmila Bejenaru, Iulian Moga, Romania

The song of Moses (ex. 15: 1-19) in the Francysk skaryna's editions: The editorial aspect 224
Andrey Akushevich, Belarus

Biblical reminiscencies in literature: From the prodigal son to the fools for Christ 238
Ludmila Bejenaru, Romania
Kadisha Nurgali, Kazakhstan

Semiotic unity of poetics and theme of collection in the novel "Brothers Karamazov" by F. M. Dostoevsky 252
Svetlana Gerasimova, Russia

The temple "St. Transfiguration of the lord" in Bolgrad, Ukraine 262
Vasilka Karaivanova, Nikola Karaivanov, Bulgaria

Research, conservation, restoration and socialization of the icon "Christ the almighty" from VII c. 274
Rositsa Manova, Bulgaria

Extent of utilising online digital resourses for promoting the religious cultural heritage in favor of and by the orthodox churches located in Sofia municipality for the period 2010 - 2020 288
Iliana Vakrilova, Bulgaria

The rite of the churching of a child as a stage of his preparation for baptism 306
Priest. D. Ivan Marinski

Challenges in the education of children in the modern christian family 324
Svetla Shapkalova, Bulgaria

System of socialization of cultural heritage - basic principles and characteristics 333
Sonya Spasova, Bulgaria

Problems from the socialization of remains from a monastery in the borov Dol district recommendations for the preservation of the religious monument 345
Georgi Georgiev, Bulgaria

Libraries - part of the cultural heritage of orthodox churches in Bulgaria 357
Veselina Georgieva, Bulgaria

The role of the bulgarian orthodox church for the social realization of young people with addictions 368
Simeon Marinov, Bulgaria

Main characteristics of religious tourism 376
Ivaylo Petrov, Bulgaria
Some major problems of safeguarding, preservation and protection of the orthodox cultural heritage, considered in the context of national security 381
Tsvetoslav Katsarov, Bulgaria

Review "Social invention of religious cultural heritage. A proceedings of research. Shared experience" 386
Zhelyazko Stoyanov, Bulgaria

About autors 396

За сборника **"Социална инвенция на религиозното културно наследство"**

Настоящият сборник се реализира по проект, ДН15/4 от 11.12.2017 г. "Създаване на модел за опазване, популяризиране и социализация на християнските храмове в България", подкрепен от националния Фонд "Научни изследвания" към Министерството но образованието и науката на Република България. Проектът е фокусиран изцяло в тематиката на приоритетната област "Културно-историческо наследство" на Националната стратегия за развитие на научните изследвания в Република България 2017-2030, като основен обект на изследване са православните християнски паметници - уникална част от културното наследство на съвременна България, тяхното опазване, социализация и популяризиране.

Тематиката на сборника се определя от темата на проекта, която се оказа изключително интригуваща и се радва на повишено внимание от страна на научните и професионални среди в страната и чужбина. След извършена селекция на подадените заявки и рефериране на пълните текстове, в сборника са публикувани изследвания на учени от България, Руската федерация, Румъния и Казахстан. Макар и различни по своята конкретна тематика, те се обединяват около обща концепция, че религиозното наследство е важно и многостранно се изследва във всяка страна, като се разглеждат много и различни негови приоритетни сфери на влияние.

Много е важно да се отбележи активното участие в сборника на млади изследователи на религиозното културно наследство, които представят неговото отражение в съвременния живот, както и различните измерения на социализацията му.

Една от важните цели на настоящото издание е да подпомогне обучението и преподаването в областта на културното наследство. Представените научни резултати могат да намерят приложение за подобряване качеството на образованието в областта на културното

наследство, за насърчаване обмена на научен и практически опит между университетските преподаватели, музейните специалисти, представители на Българската православна църква и експерти. Очаква се резултатите да намерят приложение в програмите за информиране и обучение за повишаване на капацитета на местните общности в сферата на религиозното културно наследство.

О сборнике "Социальная инвенция религиозного культурного наследия"

Данный сборник реализован по проекту ДН15/4 от 11.12.2017 г. "Создание модели сохранения, популяризации и социализации христианских храмов в Болгарии" при поддержке Национального фонда "научные исследования" при Министерстве образования и науки Республики Болгария. Проект посвящен актуальной теме в рамках приоритетной области "культурно-историческое наследие" Национальной стратегии развития исследований в Республике Болгария 2017 - 2030. Ведущим объектом исследования стали православные христианские памятники, которые являются неотъемлемой частью культурного наследия современной Болгарии, а также их сохранение, социализация и популяризация.

Тематика сборника обусловлена темой проекта, которая оказалась чрезвычайно интригующей и пользуется повышенным интересом со стороны научных и профессиональных кругов в стране и за рубежом. После проведенного отбора представленных к рассмотрению работ и реферирования полных текстов, в сборник включены исследования ученых из Болгарии, Российской Федерации, Беларуси, Румынии и Казахстана. Несмотря на то, что они отличаются по своей конкретной теме, они объединяются вокруг общей концепции о том, что религиозное наследие важно и многосторонне изучается в каждой стране, рассматривая многие и различные ее приоритетные сферы влияния.

Важно отметить активное участие молодых исследователей религиозного культурного наследия, работы которых прослеживают его отражение в современной жизни, а также различные аспекты его социализации.

Одной из основных целей настоящего издания является поддержка образования и обучения в области культурного наследия. Представленные научные результаты могут найти применение в процессе улучшения качества образования в области культурного наследия, обмена научным и практическим опытом между университетскими

преподавателями, музейными специалистами, представителями Болгарской Православной Церкви и экспертами. Результаты исследования могут войти в информационные и учебные программы, направленные на повышение потенциала местных сообществ в области религиозного культурного наследия.

On the proceedings "Social invention of religious cultural heritage"

The proceedings is realized under a project, DN15/4 from 11.12.2017. "Creation of a Model for Safeguarding, Promotion And Socialization of Christian Churches in Bulgaria", supported by the Bulgarian Science Fund at the Ministry of Education and Science of the Republic of Bulgaria. The project is focused entirely on the priority area "Cultural and Historical Heritage" of the National Strategy for Research Development in the Republic of Bulgaria 2017 - 2030, as the main object of study are Orthodox Christian monuments - a unique part of the cultural heritage of modern Bulgaria, their protection, socialization and promotion.

The topic of the proceedings is determined by the topic of the project, which turned out to be extremely intriguing and enjoys increased attention from the scientific and professional circles in the country and abroad. After a selection of the submitted applications and abstracts of the full texts, the collection includes studies by scientists from Bulgaria, the Russian Federation, Romania and Kazakhstan. Although different in their specific topics, they unite around a common concept that religious heritage is important and is studied in many ways in each country, considering its many and different priority areas of influence.

It is very important to note the active participation in the proceedings of young researchers of religious cultural heritage, who present its reflection in modern life, as well as the various dimensions of its socialization.

One of the important goals of this publication is to support education and teaching in the field of cultural heritage. The presented scientific results can be used to improve the quality of education in the field of cultural heritage, to encourage the exchange of scientific and practical experience between university professors, museum specialists, representatives of the Bulgarian Orthodox Church and experts. The results are expected to be applied in information and training programs to increase the capacity of local communities in the field of religious and cultural heritage.

Български и чуждестранни учени
за ролята и значението на религиозното наследство

Създаване на модел за опазване, популяризиране и социализация на християнските православни храмове в България

Проф. д-р Мария Николова

Резюме: Целта на настоящата статия е да опише концепцията и да представи постигнатите резултати от изпълнението на проект "Създаване на модел за опазване, популяризиране и социализация на християнските храмове в България", подкрепен от националния Фонд "Научни изследвания" към Министерството но образованието и науката на Република България. Проектът се реализира от интердисциплинарен научен екип при Университета по библиотекознание и информационни технологии (УниБИТ). В него са включени учени с опит в изследването на културното наследство, млади учени и докторанти с интереси към тази научна област, както и студенти. Сътрудничество в работата ни оказват Община Смолян, Община Варна и Община Болярово, представители на Българската православна църква, на културни институции, както и отделни граждани.

Съвременното отношение на българското население към паметниците на православното християнство се изразява в генерирането на множество идеи и дейности по тяхното опазване. В тази връзка на местно ниво се осъществяват различни инициативи, които имат една обща цел - запазване, умножаване и популяризиране на православните паметниците на християнската култура, които са знакови за самоиндентифицирането на жителите от различните региони на страната. В тези инициативи вземат участие представители на държавната и местната власт, представители на културните институции, НПО, а също така и отделни личности, имащи желание и финансови възможности за изграждане и поддържане на християнските паметници.

Актуалността на проекта се определя от недостатъчното познаване на локалните традиции и добри практики за опазване, изграждане и популяризиране на християнските паметници в България като част от националното културно наследство. Активните действия в тази посока - частни

инициативи, подкрепа на местните власти и държавните институции и др. се нуждаят от изследване, анализ и публичност с цел да станат модел за провеждане на подобни политики и по отношение опазването културното ни наследство. Доброто познаване и прилагане на създадения по проекта модел за опазването на паметниците на културата в България, в частност - паметниците на православното християнство, е в синхрон с политиките на ЕС за запазване на културното наследство като фактор за опазване на националната идентичност не само на страната, но и в рамките на ЕС.

Проектът е изцяло в тематиката на приоритетната област "Културно-историческо наследство" на Националната стратегия за развитие на научните изследвания в Република България 2020.

Фокус на настоящия проект са православните християнски паметници, които са уникална част от културното наследство на съвременна България. Целта на проекта е на базата на научни проучвания, анализи да се изучи и систематизира опита от прилагане на добри практики за опазване и закрила на културното наследство, приложими да се разработи модел за опазване, социализация и популяризиране на християнските православни паметници в България. Проектът ще издири и генерира информация за разработени иновативни модели за опазване на християнските паметници на местно ниво.

Основната научно-изследователска дейност по проекта - установяване и обобщаване на дейности и политики на местно ниво по опазване и социализацията на православните храмове в България бе осъществена във вид на теренни проучвания в избраните общини - Болярово, Варна и Смолян. Беше приложена интердисциплинарна методология, свързана с провеждането на научни изследвания в района на пилотните общини и нейната ефективност най-ясно пролича в постигнатите резултати. Тя включва апробиране на работните хипотези, касаещи етапите на проучване на изследвания регион, регистриране и изследване на съществуващите добри практики в областта на издирването, проучването и популяризирането на християнските паметници в регионите.

Постигнатите резултати и разработените научни продукти са интегрирани в образователния процес и създават условия за насърчаване на обмена на научен и практически опит между образователни, научни и културни институции.

Постигнатите резултати и разработените научни продукти са приложими при актуализиране на Учебните планове и програми в специалности в УниБИТ. Посредством постигнатите резултати научният колектив ще допринесе за издигане на ролята на Университета по библиотекознание и информационни технологии (УниБИТ) сред водещите културно-образователни институции в изследването, популяризирането, презентирането и утвърждаването на КИН, както и в подготовката на висококвалифицирани и компетентни кадри, необходими за устойчивото функциониране на системите на образованието, културата и туризма.

Ключови думи: културно историческо наследство, православни храмове, социализация, популяризация, история

Увод

Целта на настоящата статия е да опише концепцията и да представи постигнатите резултати от изпълнението на проект "Създаване на модел за опазване, популяризиране и социализация на християнските храмове в България", подкрепен от националния Фонд "Научни изследвания" към Министерството на образованието и науката на Република България. Проектът се реализира от интердисциплинарен научен екип при Университета по библиотекознание и информационни технологии (УниБИТ). В него са включени учени с опит в изследването на културното наследство, млади учени и докторанти с интереси към тази научна област, както и студенти. Сътрудничество в работата ни оказват Община Смолян, Община Варна и Община Болярово, представители на Българската православна църква, на културни институции, както и отделни граждани.

Актуалност и значимост на научната проблематика

Проблематиката за опазването и популяризирането на християнските православни паметници в България е актуална по няколко причини:

- България е страна, в определени райони на която от векове населението е мултирелигиозно.
- Християнското население в България през вековете и днес поддържа, строи и се грижи за паметниците на православното християнство - традиционна формана за запазване на религиозната си принадлежност и национална идентичност.
- Редом със старите храмове родолюбиви българи строят нови храмове и параклиси, като изцяло поемат тяхната издръжка.
- В много селища, които са далеч от основните пътни артерии, се издигат стари църковни храмове, чиято история, настояще и бъдеще заслужават подробно да бъдат изследвани, документирани и запазени.

Съвременното отношение на българското население към паметниците на православното християнство се изразява в генерирането на множество идеи и дейности по тяхното опазване. В тази връзка на местно ниво се осъществяват различни инициативи, които имат една обща цел - запазване, умножаване и популяризиране на православните паметниците на християнската култура, които са знакови за самоидентифицирането на жителите от различните региони на страната. В тези инициативи вземат участие представители на държавната и местната власт, представители на културните институции, НПО, а също така и отделни личности, имащи желание и финансови възможности за изграждане и поддържане на християнските паметници. Показате-

лен е примерът в с. Павелско, общ. Чепеларе в Родопите, в землището на което са изградени и продължават да се изграждат вече над 30 християнски параклиса, които доброволно се поддържат от различни семейства.

Актуалността на проекта се определя също така от недостатъчното познаване на локалните традиции и добри практики за опазване, изграждане и популяризиране на християнските паметници в България като част от националното културно наследство. Активните действия в тази посока - частни инициативи, подкрепа на местните власти и държавните институции и др. се нуждаят от изследване, анализ и публичност с цел да станат модел за провеждане на подобни политики и по отношение опазването културното ни наследство. Доброто познаване и прилагане на създадения по проекта модел за опазването на паметниците на културата в България, в частност - паметниците на православното християнство, е в синхрон с политиките на ЕС за запазване на културното наследство като фактор за опазване на националната идентичност не само на страната, но и в рамките на ЕС.

Проектът е изцяло в тематиката на приоритетната област "Културно-историческо наследство" на Националната стратегия за развитие на научните изследвания в Република България 2020.

Стимулира се децентрализираното партньорство, използването на потенциала на православните християнски паметници за развитие на културен туризъм и за подобряване на институционалния капацитет в областта на културата.

След приемането на България за член на ЕС все повече се осъзнава, че наследството представлява и икономически ресурс, с потенциал за развитие. В периода след 2007 г. в България КИН е откроено като приоритет в приетите Национална и Областни и общински стратегии за развитие, Национална стратегия за развитие на туризма, Национална стратегия за развитие на научните изследвания до 2020 г. Същевременно, статистическите данни (част от които основно са публикувани в ОП "Развитие на човешките ресурси") и направените въз основа на тях анализи констатират изоставане на научно-изследователския сектор в България спрямо европейските страни, недостатъчно развитие на интеграционните процеси в съвременните културни и образователни политики.

Актуалността на темата се обуславя също така и от нарастващата роля на хоризонталните структури в обществото. Актуална е и поради спецификата на българското културно наследство, което не е концентрирано само в големите градове като София, Пловдив, Варна, Бургас, а има своите ценни (включително и световни обекти) и в малки населени места, част от които са отдалечени от основни средища и нямат добра пътна инфраструктура. Всичко това налага нов подход и създаване на нов модел, който да бъде приложим в работата на местните и държавни органи, както и на самите културни институции.

1. Методология

Изследователските методи и техники включват теренни проучвания и изследвания, анкети и задълбочени интервюта с представителите на заинтересованите страни, издирване и систематизиране на разнообразни библиографски източници, съхраняващи се във библиотечни, читалищни, архивни и музейни фондове на регионални и местни културни институции, статистически данни, предоставени от църкви, общини и културни институции. Приоритет в методиката е интердисциплинарният характер на научните изследвания - съчетаване на фундаменталните научни изследвания в областта на културното наследство и опазването на православните религиозни паметници с експериментална теренна работа в реална среда. В проекта са заложени и образователни подходи, с акцент върху получаването на нови знания и повишаване на качеството на обучението на студентите.

2. Изложение

2.1. Описание на проекта

2.1.1. Оригиналност и иновативност на научното изследване

Фокус на настоящия проект са православните християнски паметници, които са уникална част от културното наследство на съвременна България. Целта на проекта е на базата на научни проучвания, анализи да се изучи и систематизира опита от прилагане на добри практики за опазване и закрила на културното наследство, приложими да се разработи модел за опазване, социализация и популяризиране на християнските православни паметници в България. Проектът издирва и генерира информация за разработени иновативни модели за опазване на християнските паметници на местно ниво.

Работната хипотеза на проекта е центрирана върху разработването на нов концептуален модел за опазване, социализация и популяризиране на християнските православни паметници в България и превръщането им в ресурс за развитие на културен туризъм. Тази хипотеза се базира на основата на откроените специфики на функциониране и опазване на християнските паметници на местно ниво по примера на избрани пилотни места и опитът от добри практики. Целта е създаденият теоретичен модел да бъде припознат от всички заинтересовани страни и приложим в практиката

Иновативност на проектната концепция. Работната хипотеза на проекта е центрирана върху емпиричното наблюдение на екипа върху практиките и дейностите по опазване на православните християнски паметници на широк кръг представители на обществото, които позволяват да се създаде модел на отношение към културното наследство. Концепцията на предлагания проект е разработена чрез включване на иновативни подходи и механизми, които целят да постигнат фунда-

ментален научен принос. Подобно научно проучване на православни християнски паметници не е осъществявано.

Основната цел на проекта "Създаване на модел на опазване, социализация и популяризиране на християнските православни паметници в България", ДН15/4 от 11.12.2017 г., финансиран от Фонд "Научни изследвания", е създаването на нов иновационен модел за опазване и популяризиране на християнските паметници в България в сферата на културните, образователните и туристически индустрии. Тя ще бъде постигната след изследване и обобщаване на опита и добрите практики в избрани пилотни общини.

Научноизследователски цели и задачи:

- да се стимулират научни изследвания в областта на иновативните български практики и европейските културни и образователни политики в сферата на опазването на християнските паметници като част от културно-историческото наследство.
- проучване на модели и добри практики за опазването на КИН и религиозните паметници като част от него и тяхното популяризране;
- проучване на условията за създаване на иновативен модел на културна среда;
- утвърждаване на нова визия за ценността на християнските паметници в сферата на културата и туризма;

Научно-приложни задачи:

- създаване на специализиран сайт на проекта;
- повишаване информираността на потенциалните потребители на информация;
- обогатяване на учебното съдържание на учебните програми в областта на КИН и туризма и разширяване компетенциите на студентите;
- стимулиране на научноизследователските търсения в областта на опазване на КИН;
- изучаване и разширяване на актуалните теоретични, методологични и практически изследвания за опазването на християнските паметници;
- разширяване възможностите за участие в различни научни форуми в страната и чужбина.

Като съпътстващи цели на проекта се открояват придобиването на нови знания, разпространението на резултатите от научноизследователската дейност както в национален, така и в международен план, повишаване на квалификацията на младите учени, докторанти и постдокторанти. Цел на проекта също е да създаде условия и да даде възможност на младите учени, докторанти и постдокторанти, включени в екипа, да участват във фундаментални научни изследвания, което безспорно ще допринесе за тяхното научно израстване, за повишаване на публикационната им активност, на участията им на национални и международни научни форуми и за развитие на сътрудничества в научни мрежи.

2.1.1.2. Компетентност на научноизследователския екип в конкретната област

Основните критерии за подбор на научния колектив са:

1. Научноизследователска дейност и публикации, свързани с тематиката на проекта;

2. Професионален опит, свързан с тематиката на проекта;

3. Опит в дейности по проекти в областта на културно-историческото наследство.

Съответно по първия критерий - основното ядро от научния колектив се формира от хабилитирани преподаватели, млади учени, постдокторанти и докторанти от УниБИТ. Хабилитираните преподаватели са с голям научноизследователски и практически опит, автори са на предхождащи (проектното предложение) изследвания, кореспондиращи с темата на проекта.

Съобразно втория критерий - професионален опит по тематиката на проекта - в научния колектив участват петима хабилитирани преподаватели от УниБИТ (проф. д-р Мария Николова, проф. д.ик.н. Стоян Денчев, проф. дфн Иванка Янкова, проф. д-р София Василева и доц. д-р Силвия Станчева). Другата част от научния колектив се състои от млади учени съответно: един постдокторант - д-р Вяра Николова, докторант - Деница Димитрова, студентката Василка Караиванова. Младите учени от научния екип на проекта притежават опит при организиране на студентски практикуми в областта на културно-историческото наследство, установяване на сътрудничество на базата на децентрализирано партньорство с общини и културни институции, усвояване на добри практики от чуждия опит. Студентката, включена в проекта, е от специалност "НС на КИН" в УниБИТ. Притежава отличен успех, мотивация, комуникативни и организационни умения. Научните й интереси са в областта на културната политика и културните институции. Била е в екипите на няколко вътрешноуниверситетски проекти, свързани с изучаването на културно-историческото наследство.

По третия критерий за подбор - всички хабилитирани учени и постдокторантите включени в екипа на проекта притежават предхождащ опит в работа по проекти от областта на културно-историческото наследство.

Работата по този проект създаде благоприятна среда за развитието на младите учени, докторанти и студенти. Систематизираният масив от разнороден научен материал е полезен за техните научноизследователски разработки, повиши се тяхната публикационна активност. Натрупаха опит, който ще им бъде полезен при участие в други проекти, както и установиха трайни контакти с общински и културни институции, с представители на БПЦ.

Участието на специалистите в областта на хуманитарните науки е предпоставка за гарантирано коректно научно отношение към досегашната изследователска база и отчитане на достиженията, върху които ще се надгради фундаменталното проучване. Специалистите в областта на културното-историческо наследство, литература и език,

чужди езици и туризъм, материално и нематериално културно наследство са с дългогодишен изследователски и преподавателски опит. Те имат не само доказана научна продукция и изграден професионализъм, но и опит в работата на терен с млади учени и студенти.

2.1.2. Капацитет на базовата организация

Базовата организация Университета по библиотекознание и информационни технологии (УниБИТ) разполага със съвременна материална база, с потенциални възможности за ползване на модерни информационни и комуникационни технологии в учебно-преподавателската работа и самостоятелната подготовка на студенти - бакалаври и магистри, докторанти, постдокторанти, специализанти и млади учени. Библиотеката е с просторна читалня за 150 души, в която има 20 компютърни работни места с осигурен постоянен достъп до Интернет. Към нея има видеозала и копирно-размножителна техника, фонд над 60000 библиотечни единици и книгохранилище за 80000 документа; Към катедра "Културно-историческо наследство" е уреден Учебен музей "Златен век", в който студентите се запознават с новите практики в областта на музейното дело, уреждане на временни експозиции, екскурзоводска дейност и опазване на паметниците на културата. Към УниБИТ функционира издателство "За буквите - О писменехь". Ежегодно се отпечатват "Научни трудове на Университета по библиотекознание и информационни технологии", в които е обособен раздел "Културно-историческо наследство", което представлява потенциална възможност за публикуване на резултати от научно-изследователската дейност по проекта. УниБИТ ежегодно организира Национална научна конференция с международно участие, с обособена секция "Културно-историческо наследство" като изнесените доклади се отпечатват в сборник. В структурата на УниБИТ функционира Институт за научни изследвания, организация и управление на КИН. Дейността му включва иновативни и съвременни образователни и научни подходи за интегриране на теоретичното и практическо обучение в областта на КИН - организиране на Летен университет и летни училища за практическо обучение в областта на културно-историческото наследство, провеждане на интердисциплинарни изследвания, създаване на партньорства с изследователски, образователни и други организации в страната и чужбина. УниБИТ притежава и голям опит в провеждането на обучение в областта на КИН по специалности в ОКС бакалавър - "Информационни фондове на КИН", "Информационни ресурси на туризма" и специалности в ОКС магистър: "Читалищно дело", "КИН в съвременна информационна среда", "Защита на КИН в България" и "Културен туризъм".

2.1.2.1. Описание на научноизследователската дейност по проекта

Концепцията за работната програма на проекта има за цел да се осъществи една напълно независима изследователска дейност, свързана с важна фундаментална проблематика, необходима за натрупва-

не на повече знания за по-добро разбиране на проблемите на структурния анализ. Конкретните дейности са пряко обвързани с основната цел - създаване на модел за опазване, социализация и популяризиране на християнските православни паметници в България, който да намери практическо приложение в съответните части на областните и общински стратегически планове за развитие. Работната програма на проекта се фокусира и върху стимулирането на научните изследвания в областта на иновативните български практики и европейските културни и образователни политики в сферата на опазването на християнските паметници като част от културно-историческото наследство.

1. Изследване състоянието на актуалните теоретични, методологични и практични проблеми при опазването и закрилата на православните християнски паметници в България.

2. Проучване на модели и добри практики в опазването и закрилата на православните християнски паметници в резултат на теренни изследвания в пилотните общини.

3. Провеждане на семинари и работни срещи на членовете на екипа с участието на представители на културните институции в съответните пилотни общини с цел извеждане на общи приоритети.

4. Създаване на интернет страница на проекта на уеб сайта на УниБИТ.

5. Проучване на модели и добри практики в опазването и закрилата на КИН и християнски паметници в чужбина. Провеждане на работни срещи и изследователски посещения в страни от ЕС и извън него с цел обмяна на опит, популяризиране на проекта, неговите цели и научни резултати. Участие с доклади и научни съобщения в национални и международни научни форуми.

1. Осъществяване на семинари и заключителна кръгла маса.

2. Създаване на научни продукти в резултат от научноизследователската дейност по проекта - статии, доклади и сборник.

3. Популяризиране резултатите от проекта чрез участие в различни научни форуми, на организирани семинари по проекта, заключителна кръгла маса със издаден сборник от материали, на интернет страницата на уебсайта на УниБИТ.

2.2. Представяне на резултатите

2.2.1. Научноизследователска дейност

В рамките на проекта бяха извършени заложените обемни проучвания. Като начало бе събрана и систематизирана библиографска база от данни за публикации - книги, статии, краеведски изследвания по тематиката на проекта.

1. Православни храмове в България - история, архитектура, опазване;

2. Изследвания за община Болярово;

3. Изследвания за община Варна;

4. Изследвания за община Смолян.

Количествените параметри показват, че публикациите (над 500) на пръв поглед са многобройни, но те в никакъв случай не изчерпват и не обхващат проблемите, които са обект на изследване в настоящия проект. Изводът се налага, защото в съдържателен план те в основната си част са фокусирани върху големи и известни храмове, популярни у нас и в чужбина. Вниманието на изследователите основно е насочено към историята на храмовете, към тяхното художествено значение и само в единични случаи се разглеждат проблемите за тяхното опазване и съхраняване. Църквите и манастирите с местно значение са обект на внимание в отделни краеведски изследвания, което отразява недостатъчното внимание към тях от страна на изследователите

Основната научноизследователска дейност по проекта - установяване и обобщаване на дейности и политики на местно ниво по опазване и социализацията на православните храмове в България бе осъществена във вид на теренни проучвания в избраните общини - Болярово, Варна и Смолян. Беше приложена интердисциплинарна методология, свързана с провеждането на научни изследвания в района на пилотните общини и нейната ефективност най-ясно пролича в постигнатите резултати. Тя включва апробиране на работните хипотези, касаещи етапите на проучване на изследвания регион, регистриране и изследване на съществуващите добри практики в областта на издирването, проучването и популяризирането на християнските паметници в регионите.

За основа на научноизследователската теренна работа до кметовете на общините предварително бяха изпратените базови анкети по въпросите на състоянието и опазването на православните храмове на територията на общината с цел планиране на последващи теренни изследвания.

Научноизследователската работа по проекта бе проведена на място във всяка от трите пилотни общини. Във всяка от тях се разкриха общи за страната и специфични за региона дейности и политики, както на местната власт, така и на бизнеса и населението. Бяха осъществени трайни контакти и проведени работни срещи с представители на различни институции в пилотните общини, на които бяха обсъдени специфичните местни проблеми по опазването на християнското културно наследство и дейностите по тяхното опазване. Бяха създадени полезни връзки и контакти с представители на администрацията на общините Болярово, Смолян и Варна, с кметове и зам. кметове, Регионалните исторически музеи във Варна и Смолян, с представители на БПЦ и отделни граждани. Освен със зам. кметове, отговарящи за културното наследство в общините, бяха проведени работни срещи и с представители на бизнеса и отделни родолюбиви българи.

Проведени са срещи и интервюта с представителите на общинската власт (кметовете на градовете Смолян, Златоград, Варна, Болярово), с директорите на регионални исторически музеи (РИМ - Смолян, РИМ - Варна; уредникът на Аладжа Манастир); представители на Бъл-

гарската православна църква (в Златоград и околните села, в Смолян и околните села, във Варна); интервюта с представители на частния бизнес, които съдействат за развитие, опазването и популяризирането на православното наследство на България в малките гранични региони - Златоград и Болярово с цел реализиране на основните цели на проекта. По-подробно за срещите и изследваните обекти може да види на сайта на проекта www.cho.unibit.bg).

Теренните проучвания са пряко обвързани с основната цел - създаване на модел за опазване, социализация и популяризиране на християнските православни паметници в България, който да намери практическо приложение в съответните части на областните и общински стратегически планове за развитие. Детайлно в представителните пилотни общини бяха проучени българските добри практики свързани с опазването, социализацията и популяризирането на християнските православни паметници в пилотните общини, които са база за създаване на работещ модел.

Българският модел за опазването, социализацията и популяризирането на християнските православни паметници се основава на традиционното грижливо отношение на населението към тях. Този факт бе потвърден от историческите факти по изграждането на старите храмове в страната - чрез дарителство, самоотвержен труд, а не рядко - и с цената на живота. Примери за подобни събития има много, особено в селата в Област Смолян - Павелско, Чокманово, Широка Лъка и много други.

Исторически утвърдените традиции за опазване на молитвените домове в страната са живи и днес. В много села в изследваните области местните жители възстановяват стари, разрушени параклиси и издигат нови. Примерите са много във всички области Варна, Смолян, в община Болярово. Интересно е да се отбележи, че подобни инициативи навсякъде са спонтанни и успешни. Много често със средства на миряните, подкрепени от месната власт, а нерядко и от държавата и БПЦ се ремонтират големи храмове, поддържат се сградите, иконите и стенописите. Най-показателен е примерът с ремонта и поддръжката на катедралния храм в центъра на гр. Варна, за ремонта на който средствата са дарение от държавата, общината и гражданите на града.

Строежът на нови храмове е друга страна на българския модел за опазването и съхраняването на православните храмове в страната. Тук се забелязва много активното участие на българския бизнес, местната власт, държавата и отделни представители на местното население.

В повечето общини местната власт се старае да подпомага местното население и БПЦ в опазването и умножаването на християнските храмове. В това отношение е показателно отношението на община Болярово, която активно участва във възстановяването и в строежа на различни храмове на своя територия. Тук се използват максимално възможностите на Програмата за трансгранично сътрудничество,

особено за православните храмове, останали на територията на Турция. Разработването на проекти по Европейските програми за развитие на общините и селските райони, в които са включени и храмовете, също е много резултатна политика.

В анализа на наблюденията специално място заема отношението на българския бизнес към опазването и съхраняването на религиозното ни наследство. Впечатляващи са издигнатия изцяло със средства на бизнеса храм "Св. Висарион Смоленски" в центъра на гр. Смолян и подкрепеният от бизнеса храм "Св. Прокопий Варненски" в гр. Варна. Това са най-големите строежи, плод на грижовното отношение към православното ни наследство от страна на българския бизнес. По-малки подобни строежи има в много в различни села и градове в изследваните области.

И не на последно място по значение трябва да се отбележи активната позиция на българското население по отношение на своето религиозно наследство от местно и национално значение. По време на теренните проучвания бяха осъществени срещи и проведени беседи с десетки жители, които се грижеха и поддържаха параклиси и храмове. Почти във всички случаи грижата за храма или параклиса се възприемаше като семейна чест и дълг.

Една от основните приоритетни области на изследването по проекта е популяризирането на православните храмове по места, на областно и национално ниво. В процеса на изпълнението на дейностите по проекта в тази част от научноизследователската работа в пилотните общини Варна, Смолян и Болярово бяха установени доста устойчиви закономерности, които, със своята ефективност и резултатност дават основание да се изведе общовалиден модел за популяризиране на православните храмове, който е приложим и за популяризиране на културното ни наследство. В този модел основните субекти са:

- БПЦ;
- държавата със своите културни институции;
- местната власт;
- бизнесът;
- и отделни граждани извън горепосочените групи.

Всеки един от посочените субекти развива активна дейност, като много често те работят в синхрон с останалите.

Популяризирането и социализирането на православните храмове в страната е доста сложен и комплексен процес. В това отношение се отбелязва активна дейност на населението и общинските власти. Във всяко населено място храмовият празник е най-големият местен празник, който се отбелязва не само от местните жители, а и от много гости. Естествено храмът е основен обект за посещение и интерес. Много често във връзка с отбелязване на празника общината отпуска средства за малки текущи ремонти.

Друга много важна форма за популяризиране и социализация на храмовете е включването им в туристически маршрути. В това отношение има още какво да се желае, защото в традиционните маршрути

откриваме храмове с национално и международно значение.

Включването на българските религиозни паметници, конкретно на християнските църкви и манастири в туристическите маршрути е традиция и тук никой не спори. Ако погледнем, обаче, по-детайлно кои от българските църкви и манастири са обект на културен туризъм ще установим, че това са големите и известни манастири - Рилският, Бачковският, Троянският и други, като и известни църкви в София, Велико Търново, Пловдив, Велики Преслав и други градове, които заслужено са обекти на постоянен туристически интерес. В списъка липсват други, по-малки и по-неизвестни, но уникални храмове, които са останали встрани от туристическите маршрути и тяхната уникалност и историческо и културно значение за региона и страната ни остават неизвестни за туристите.

Освен като исторически паметници, православните храмове могат да бъдат обект и на организиран религиозен и поклоннически туризъм. Подобни организирани пътувания се предлагат не само с чиста религиозна цел. Те дават възможност да се приобщят туристите към местната история като част от общата българска, както и към красотата на природата. Подобни екскурзии дават възможност на всеки един от участниците да предаде на пътуването свой субективен смисъл. Като краен резултат от провеждането на религиозно мотивиран туризъм е обогатяването на туристическата ни индустрия с нови, нетипични до днес ресурси за употреба.

2.2.2. Представяне на резултатите от изследването под формата на доклади и публикации

След активно проведените научни изследвания и теренни обходи на територията на избраните пилотни общини Варна, Смолян и Болярово беше акумулиран богат научен материал, който намери своето място в подготвените публикации и научни съобщения, одобрени за включване като пълен текст в национални и международни конференции. Сред направените публикации и представените теми са отразени не само резултатите от научноизследователската работа на екипа, но и бе представен подробно самият проект, което подпомогна популяризирането му сред научната аудитория в страната и чужбина.

По темата на проекта бяха реализирани над 20 научни публикации, като повечето от тях са индексирани в различни световни научни източници, а три са с импакт фактор. Постигнатите по проекта научни резултати са представени на международни конференции, форуми и изследователски посещения. Участниците в проекта взеха участие в следните авторитетни международни конференции: EDULEARN 2018, ICERI2018, INTED2019, EDULEARN19, UNESCO 2018 Алмата 2018, INSCOSES 2018, MELISA, PIXEL 2021, UNESCO 2021 Москва, както и в страната в конференции с международно участие (София, Пловдив, Шумен, Боровец).

2.2.3. Популяризиране на резултатите

За популяриране целите, задачите и резултатите от дейността по проекта е създаден интернет сайт на проекта, разположен в сайта на

УниБИТ. За неговото създаване бе разработена тематична структура, съдържаща менюта, подменюта, информационни текстове. В него се публикува информация за проекта - цели, резултати, галерия, публикации по проекта, издания и др., като тази информация се обновява според етапното развитие на проекта.

Изводи и заключения

Постигнатите резултати и разработените научни продукти са интегрирани в образователния процес и създават условия за насърчаване на обмена на научен и практически опит между образователни, научни и културни институции.

Проектът повиши възможностите на младите учени, членове на научния колектив, за участия н научни форуми и за подготовката на научни публикации. Досегашният опит и обнародваните научни изследвания на членовете на екипа позволи те да надградят своите познания, като съчетаят фундаменталните насоки с практическото приложение.

Областите на приложение на резултатите са свързани с информационната среда за стимулиране на интердисциплинарни научни изследвания и повишаване качеството на образование в областта на културното наследство.

Постигнатите резултати и разработените научни продукти са приложими при актуализиране на Учебните планове и програми в специалности в УниБИТ. Посредством постигнатите резултати научният колектив ще допринесе за издигане на ролята на Университета по библиотекознание и информационни технологии (УниБИТ) сред водещите културно-образователни институции в изследването, популяризирането, презентирането и утвърждаването на КИН, както и в подготовката на висококвалифицирани и компетентни кадри, необходими за устойчивото функциониране на системите на образованието, културата и туризма.

Создание модели сохранения, популяризации и социализации христианских православных храмов в Болгарии

Проф. к.ф.н. Мария Николова

Аннотация: Цель настоящей статьи - описать концепцию и представить достигнутые результаты при реализации проекта "Создание модели сохранения, популяризации и социализации христианских памятников в Болгарии", состоявшегося при поддержке Национального фонда "научные исследования" при Министерстве образования и науки в Республике Болгария. Этот проект осуществляется междисциплинарным научным коллективом на базе Университета библиотековедения и информационных технологий (УниБИТ). В него вошли ученые с опытом изучения культурного наследия, молодые ученые и аспиранты с интересами в этой научной области, а также студенты. Сотрудничество в нашей работе оказывают представители муниципалитетов городов Смолян, Варна и Болярово, представители Болгарской Православной Церкви, культурных учреждений, а также отдельные граждане.

Современное отношение болгарского населения к памятникам православного христианства выражается в создании множества идей и мероприятий по их сохранению. В связи с этим на местном уровне осуществляются различные инициативы, которые имеют одну общую цель - сохранение, умножение и продвижение православных памятников христианской культуры, которые являются признаком самоиндентификации жителей из разных регионов страны. В этих инициативах принимают участие представители государственной и местной власти, представители культурных учреждений, НПО, а также отдельные личности, имеющие желание и финансовые возможности для строительства и поддержания христианских памятников.

Актуальность проекта определяется недостаточным знанием местных традиций и передовой практики сохранения, строительства и продвижения христианских памятников в Болгарии в рамках национального культурного наследия. Активные действия в этом направлении, такие как: частные инициативы, поддержка местных органов власти и государст-

венных учреждений и др. следует подвергнуть исследованию, анализу и публичности, чтобы они смогли стать образцом для проведения подобной политики и с точки зрения сохранения нашего культурного наследия. Хорошее знание и применение модели, созданной проектом по сохранению памятников культуры в Болгарии, в частности - памятников православного христианства, согласуется с политикой ЕС по сохранению культурного наследия как фактора сохранения национальной идентичности не только внутри страны, но и в пределах ЕС.

Проект полностью в теме приоритетной области "культурно-историческое наследие". Приоритетной для Национальной стратегии развития исследований в Республике Болгария 2020. В центре внимания нынешнего проекта находятся православные христианские памятники, которые являются уникальной частью культурного наследия современной Болгарии. Цель проекта - на основе научных исследований, анализа изучить и систематизировать опыт по применению передовой практики сохранения и защиты культурного наследия, применимых для разработки модели сохранения, социализации и популяризации христианских православных памятников в Болгарии. Проект будет искать и генерировать информацию о разработанных инновационных моделях для сохранения христианских памятников на местном уровне.

Основная научно-исследовательская деятельность по проекту - Создание и обобщение деятельности и политики на местном уровне по сохранению и социализации православных храмов в Болгарии проводилась в виде полевых исследований в отдельных муниципалитетах: Болярово, Варна и Смолян. Была применена междисциплинарная методология, связанная с проведением научных исследований в районе пилотных муниципалитетов, и ее эффективность наиболее четко проявляется в достигнутых результатах. Он включает в себя апробирование рабочих гипотез, касающихся этапов изучения области исследований, регистрации и изучения существующих передовых практик в области поиска, изучения и продвижения христианских памятников в регионах.

Достигнутые результаты и разработанные научные продукты интегрированы в образовательный процесс и создают условия для поощрения обмена научным и практическим опытом между образовательными, научными и культурными учреждениями.

Достигнутые результаты и разработанные научные продукты применимы при обновлении учебных планов и программ по специальностям в УниБИТ. Благодаря достигнутым результатам научный коллектив будет способствовать повышению роли Университета библиотековедения и информационных технологий (УниБИТ) среди ведущих культурно-образовательных учреждений в исследовании, продвижении, презентации и утверждении культурно-исторического наследия, а также в подготовке высококвалифицированных и компетентных кадров, необходимых для устойчивого функционирования систем образования, культуры и туризма.

Ключевые слова: культурно-историческое наследие, православные храмы, социализация, популяризация, история

Creating a model for safeguarding, promotion and socialization of christian churches in Bulgaria

Prof. Mariya Nikolova

Abstract: The purpose of this article is to describe the concept and present the results of the project "Creating a Model for Safeguarding, Promotion and Socialization of Christian Churches in Bulgaria", supported by the Bulgarian Science Fund of the Ministry of Education and Science of the Republic Bulgaria, DN15/4 of 11.12.2017. The project is implemented by an interdisciplinary research team at the University of Library Studies and Information Technologies (ULSIT). It includes scientists with experience in the study of cultural heritage, junior scientists and PhD students with interests in this scientific field, as well as students. Cooperation in our work is provided by the Municipality of Smolyan, the Municipality of Varna and the Municipality of Bolyarovo, representatives of the Bulgarian Church, cultural institutions, as well as individual citizens.

The modern attitude of the Bulgarian population to the monuments of Christianity is expressed in the generation of many ideas and activities for their preservation. In this regard, various initiatives have been carried out at a local level, which have a common goal - to preserve, multiply and promote the monuments of Christian culture, significant for the self-identification of residents from different regions of the country. Representatives of state and local authorities, representatives of cultural institutions, NGOs, as well as individuals with a desire and financial capacity to build and maintain Christian monuments take part in these initiatives.

The relevance of the project is determined by the insufficient knowledge of local traditions and good practices for preservation, construction and promotion of Christian monuments in Bulgaria as part of the national cultural heritage. Active actions in this direction - private initiatives, support of local authorities and state institutions, etc. they need research, analysis and publicity in order to become a model for conducting such policies in terms of preserving our cultural heritage. The good knowledge and application of the model created under the project for the protection of cultural monuments in Bulgaria, in particular - the monuments of Christianity, is in line with EU policies for preservation of cultural heritage as a factor for preserving national identity not only in the country, but also within the EU.

The project is entirely in the theme of the priority area "Cultural and Historical Heritage" of the National Strategy for Development of Research in the Republic of Bulgaria 2020.

The focus of this project are the Christian monuments, a unique part of the cultural heritage of modern Bulgaria. The aim of the project is on the basis of scientific research, analysis to study and systematize the experience of applying good practices for preservation and protection of cultural

heritage, applicable to develop a model for preservation, socialization and promotion of Christian monuments in Bulgaria. The project will seek out and generate information on developed innovative models for the preservation of Christian monuments at the local level.

The main research activity of the project - establishing and summarizing activities and policies at the local level for protection and socialization of Orthodox churches in Bulgaria is carried out in the form of field studies in selected municipalities - Bolyarovo, Varna and Smolyan. An interdisciplinary methodology related to conducting research in the area of the pilot municipalities has been applied and its effectiveness is most clearly reflected in the results achieved. It includes approbation of the working hypotheses concerning the stages of research of the studied region, registration and research of the existing good practices in the field of search, research and popularization of the Christian monuments in the regions.

The achieved results and the developed scientific products are integrated in the educational process and create conditions for encouraging the exchange of scientific and practical experience between educational, scientific and cultural institutions.

The achieved results and the developed scientific products are applicable when updating the Curricula and programs in specialties at ULSIT. Through the results achieved, the research team will contribute to raising the role of ULSIT among the leading cultural and educational institutions in the research, promotion, presentation and validation of CHH, as well as in training highly qualified and competent staff, the sustainable functioning of the systems of education, culture and tourism.

Keywords: cultural and historical heritage, Orthodox churches, socialization, popularization, history

"... Защото когато има църква има душа..." [1] Църквите в някои от българските села в Одеска област, Украйна (по теренни проучвания)

Д-р Даниел Руменов, България

Резюме: Целта на настоящия доклад е да се извърши анализ на българските църкви в селата в Одеска област, Украйна, в които са провеждани историко-етнографски експедиции от специалисти на Регионален исторически музей - Шумен в периода между 2009 и 2019 г. Това са Кулевча, Заря, Лощиновка, Делжилер, Задунаево и Кринично.

Проследява се тяхното зараждане по време на мигрирането от териториите в българските земи до днешните населени места, както и последващото развитие през различните времена и политически режими, през които православната институция преминава. Засяга се също текущото състояние на християнските храмове в посочената украинска област.

Представеният материал се базира на интервюта, проведени с респонденти по време на експедициите във въпросните селища, архивирани в Регионален исотрически музей - Шумен.

Въведение

"...Защото когато има църква има и душа и като се развива тя се развива и културата." - тези думи са на Светлана Тодорова - директор на училището в село Делжилер (Дмитровка), Татарбунарски район, Одеска област, Украйна и напълно отразяват отношението на българското население в бесарабските села към църковната институция. Известно е, че много българи напускат родните си места по време на

руско-турските войни в края на XVIII и XIX век и се заселват на незаети територии в огромната руска империя. Причините за това преселение са много и от различно естество - турските зверства, увлечени от оттеглящите се руски войски (доброволно или насилствено), икономически обстоятелства. Сменяйки поселищата си те попадат в една непозната, дори и враждебна среда, в която трябва да оцеляват и да отстояват националната си идентичност и българския си корен. Вярата в православната църква е в основата на все още силния дух в българските селища на днешна Украйна. По тази причина в течение на годините българите, изселени независимо от коя част на старата си родина с всички сили се борят срещу посегателството над църквите си, въпреки че за близо два века влизат в пределите на различни държави и преминават през различни обществени строеве.

Материалът е изцяло подготвен от проведените интервюта, съхраняващи се в Научен архив при РИМ - Шумен и използва литература единствено от публикувани вече статии (авторски или на членове на екипа в Библиотека "Шумен", т. I "България без граници. (експедиции в с. Кулевча, Украйна. 2009 - 2012)") или за да уточни останали неизяснени въпроси при разговорите с респондентите (краеведчески изследвания на краеведи от разглежданите села).

Подробности за основаването на селата, развитието на останалите институции, старите местонахождения в чертите на България, а също така и съвременно състояние - население, икономика и култура няма да бъдат засягани. Те са били и ще бъдат теми на други разработки.

Цели

Целите, които си поставя настоящият материал е на базата на проведени от Регионален исторически музей - Шумен (РИМ - Шумен) историко-етнографски експедиции през 2009 г., 2012 г. (село Кулевча (Кальосное), Саратски район,), 2010 г. (село Заря (Камчик), Саратски район), 2014 г. (село Кайраклия (Лощиновка), Измаилски район), 2016 г. (село Делжилер (Дмитровка), Татарбунарски район), 2018 г. (село Задунаево (Задунаевка), Арцизки район) и (село Криничное (Чушмелия), Болградски район), 2019 г. - всички в Одеска област да разгледа историята на църковната институция в бесарабските земи от преселението до наши дни - строеж на храмовете, личности, свързани с нея, преминаването през различни политически режими, сегашно състояние и значението ѝ за запазването, и предаването на българските традиции за поколенията във все по-глобализиращия се свят.

Карта на Одеска област с местонахождението на разглежданите села

Изложение

Изложението ще се движи в посочените по-горе хронологични рамки на проведените от екипа на РИМ - Шумен теренни проучвания.

Кулевча (основано 1830 г.)

Българската православна църква винаги е играла важна роля в живота на хората. Напълно нормално и естествено е това да се пренесе и в новообразуваните населени места извън пределите на старата родина. Още с пристигането си в новите земи през 1831 г. жителите на българското село Кюлевча започват да строят параклис в поселението, което е назовано с името на старото. След една година той е готов. През 1833 г. в селото се заселва свещеникът Йоаким Рубанский, който освещава параклиса и кулевчанските жители получават възможност да изповядват своята религия. Посоченият

отец служи до 1873 г. През тази година е завършен и новият храм "Св. Николай". Настоятел на църквата става младият свещеник, впоследствие протойерей Арсений Лускалов, а за ктитор е обявен Георги Петров Стоянов. Целият строеж е осъществен с волни пожертвования от жителите на селото, а ръководител на строежа е Мина Николаев Минчев.

През 1952 г. храмът е обновен с рисунки на местния художник Симеон Михайлов Комаров. До средата на миналия век църквата в Кулевча се посещава и от населението на близките селища.

През 1940 г. в селото е установена Съветска власт (от 1918 до 1940 г. са под румънска юрисдикция), която не забранява официално вероизповеданията. Спира се обаче в училище да се преподава вероучение, а децата не се допускат в църквата. По този начин се създават условия за упадък на християнството не само в Кулевча, но и повсеместно.

В пост комунистическа Украйна в село Кулевча свещеник в храм "Св. Николай" е Павел Нога. При неговото настоятелство на църквата се прави ремонт със спомоществователството на местните производствени предприятия. След като завършва благоустройството отец Павел донася икона "Св. Богородица Касперовска", за която казва, че е чудодейна. От нея излиза миро, което се смята за лечебно. Другата икона, която предизвиква голям поклоннически интерес е "Св. Богородица Казанска", от която поникват лилии. Всяка година стъблата се изрязват, изсъхват и част от тях се раздават на поклонниците. Останалите се поставят в долната част на иконата и те отново дават цветове. Дали това наистина е чудо или природна закономерност не бих могъл да кажа, но е факт, че двете икони са силно почитани, както от местните жители на Кулевча, така и от останалото население на Украйна. Погледнато рационално и практично в чудодейните икони няма нищо лошо, напротив това е предпоставка за развитието на поклоннически туризъм, който ще е още един доход за кулевчанци: ...по време на режима църквата остава да съществува (по какви причини не знаят). Идват хора от всички краища на Украйна да се помолят пред чудотворните икони и да се изцелят. Освен това хора от Москва, Америка, България дори и Турция. Изцелена остава да живее в Кулевча. По време на празници селото от 4 хил. нараства до 6 хил. заради храма "Св. Николай". [2] Абстрахирайки се от двете икони е факт, че хората от селото са силно религиозни и едва ли това е повлияно от описаните чудеса в храм "Св. Николай". Тази вяра в християнската религия запазва българския корен в продължение на повече от 180 години, имайки предвид превратностите, които претърпява населението - напускане на родните домове в България, преминаване в чертите на Румъния, Молдова, СССР и сега Украйна, смяната на няколко строя - царизъм, сталинистки режим, посткомунизъм. Всичко това разбира се се отнася и до село Заря, въпреки че в техния молитвен дом няма реликви с чудодейна сила, а силата за хората от селото идва от тяхната вяра, която не е намаляла в течение на тези

180 години от заселването в новите им домове в Украйна [3]. И както казва свещеникът на с. Заря: ...всяка икона е чудотворна стига човек да има вяра. По време на съветската власт вярата запада, но корена стои, пак ще пусне листа [4].

Черквата "Св. Николай" в Кулевча

Иконата на Св. Богородица Казанска

Заря (основано 1831 г.)

Първата църква в Камчик (Заря) е построена през 1848 г. По това време в селото има 98 двора, 337 мъже и 402 жени. Старите жители съвременници твърдят, че тя е дървена, а първият свещеник е Иван Вързопов. През 1871 г. е построена днешната църква "Св. Троица", първият отец служил в нея е Сава Димитриев. До построяването ? хората изповядват вярата си в Михайловската (село Михайловка). Църквата играе важна роля за запазване на българското самосъзнание в жителите на Камчик, в училище се преподава вероучение, водено от свещеника. Този факт е от особено значение особено когато селото е в румънска територия - 1938 г. Румънските власти се мъчат да наложат службите да се провеждат на този език, но населението спира да посещава храма, а властите правят отстъпки и богослужението продължава да се води на черковно славянски.

През 1940 г., както бе посочено в горните редове, е наложена съветска власт. Вратите на църквата са затворени, но след една година (1941 г.) с идването отново на румънски войски тя отново приема миряните на служба. С окончателното налагане на съветизма (1944 г.) християнският храм продължава да изпълнява функциите си с малки притеснения от страна на младите активисти - комсомолци, но съпротивата дори на председателите на колхоза тушира тези опити за затваряне.

През 1992 г. в Заря пристига отец Николай, който започва благоустрояване на храма. Построен и осветен е и параклис през 2001 г. със спомоществователството на местния колхоз и Иван Владов [5].

Черквата "Св. Троица" в Заря

Лощиновка (основано 1822 г.)

Следващото бесарабско село в Одеска област, което следва в хронологията на експедициите на РИМ - Шумен е Кайраклия (Лощиновка). Църквата в това българско село назована "Света Троица" е построена през 1841 г. (дата приета за официална) според сегашния свещеник там отец Александър. Според него има и версия, че първият храм е построен малък, като часовня (параклис). Кръглата му форма отец Александър обяснява с вселената, а стилът е заимстван от Византия. Димитър Бурлаков в своя разказ също обръща внимание на кръглата и форма и отдава оцеляването и (има се предвид, че не е разрушена) именно на нея. Твърдението със сигурност няма общо със спасяването на постройката, но е факт, че е уникална като строително изпълнение. Преданията разказват, че в старата черква имало висока камбана и мазе (подвал), а през 1911 г. храмът се радва и на височайше посещение от епископ, който служи за местното население. Обикновено около църквите при преселението на българите в Бесарабия са били организирани училища, но в село Кайраклия информаторите не знаят да е имало подобно [6].

В разказите на респондентите се откриват и разлики - годината на изграждането на храма - строен преди 300 години и на най-високото място в селото, когато още тогава по тези краища е имало българи и дори е честван 300 годишен юбилей [7], но пък Варвара Николаевна твърди, че селото е на 200 години и е нормално църквата да е строена именно след преселението [8] - твърдение, което потвърждава и информацията на отец Александър. Възможно е все пак по тези земи да е имало някакво християнско поселение, което е имало малък параклис (часовня) с кръгла форма и върху него българите да са построили своя храм. По този начин може да се обясни и разликата в годините на строеж, която се получава при интервюираните.

По време на румънската окупация храмът продължава да функционира по нормален начин, като не са налагани ограничения на жителите. След края на Втората световна война и окончателното налагане на съветската власт в бесарабските земи в село Кайраклия храмът е затворен през 1954 г. [9] Варвара Николаевна споменава, че още през 1946 г. свещеникът по това време се преселва в Каменка (впоследствие също затворена), защото нямал доход нямаше с ко да живее [10]. Това навежда на мисълта, че още с налагането на властта на местните хора са били наложени забрани и ограничения за посещенията им в църквата до окончателното и затваряне през 1954 г. Храмът не само е затворен за посещения, но председателката на селсъвета настоява да бъде свален и кръста от купола, самата сграда става склад за зърно. По това време тя била оградена с красива каменна ограда, която била съборена, след изнасянето на складираното зърно дворното пространство се превърнало в площадка, където децата играели. Поради липса на действащ църковен храм населението на Кайраклия изповядвало своята религия в този на град Измаил, който не бил затворен от властта, като обикновените хора нямали пробле-

ми с посещенията си за разлика от партийните членове [11].

След разпада на СССР в посткомунистическа Украйна църквата се възстановява по време на председателството на Иван Степанович, който я обновява с помощ от България, а конкретно фирма "Екострой" с директор инж. Михаил Стоев и двете български правителства от 1992 и 1996 г. Средствата са използвани за строителни материали, изработка и доставка на 4 камбани [12]. Художествените дейности при реставрацията били извършени от художник от Измаил. По време на провеждането на експедицията в църквата функционира и неделно училище, а също така се пазят и мощи на няколко светци, подарени на отец Александър от негови приятели свещеници, като от мощите на св. Гавриил се чувства благоухание [13].

Черквата "Св. Троица" в Лощиновка

Делжилер (основано 1830 г.)

Село Делжилер (Димитровка) бе посетено от екипа на РИМ - Шумен през 2016 г. и наред с останалите теми бе проучвана и историята на местната църква "Св. Великомъченик Георги Победоносец". Както и останалите тя е строена веднага след преселението на българи от старите територии - 30-те години на 19 век, със средства на самите жители на селото. Уточнение за точната годината на строежа (1834 г.) [14] дава отец Николай - сегашен свещеник в храма. Те

вярвали, че тя ще ги защити от глад и болести и ще им помогне да се установят нормално на новото място (вяра, валидна за всички от селата разглеждани в материала) [15]. Като по правило първите параклиси в новите територии, населени от българи се строели от дърво. Не прави изключение и този в Делжилер [16]. Александра Недялкова разказва предание за самото построяване: Имало двама братя - Димитър и Георги, които искали да оставят нещо след себе си. Започнали да строят, но единия умрял по-рано и другият завършил. Георги предложил да се строи и за това е на името на Св. Георги Победоносец, но в действителност населението на селото е избрало това име заради почитта към този голям християнски светия [17]. Почти всички от респондентите са единодушни, че преди сегашната църква е имало малка черква (параклис), за която споменахме по-горе [18]. Впоследствие е строена и каменна църква, която отваря врати през 1860 г. според Домника Рогова и през 1863 г. (осветена от епископа на измаилската епархия Антоний - 6 май) [19] - според отец Николай [20]. Втората от годините е началната на каменната църква (според Русана Недялкова ергените от селото носели по един камък пеш и с тях после построили черковната сграда) [21], имайки предвид че сегашният настоятел на храма има достъп и до архивите в град Измайл, въпреки мнението му, че църквата е строена дълго време от 1834 до 1864 г. (явно не се отчита факта, че съществува малък дървен параклис, където християните от селото изповядват религията си).

В началото на заселването дълго време в повечето от българските села училище се основава по-късно във времето и по тази причина с образованието на българските деца в новите поселения се заема православната църква. Това важи и за Делжилер. При църквата се създава черковно училище, където свещеникът (батюшката) преподавал Закон божи. В последствие то се обособява като светско, но продължава да се намира близо до църквата. През 1876 г. към църквата се учредява и библиотека [22].

Първият свещеник в новонаселените земи е Илья (Илия) Ченков, който пристига заедно с останалите бежанци от България [23]. Въпреки че са изминали години жителите на село Делжилер си спомнят за някои от свещениците, обслужвали храма. Разказа на Дмитрий Илиич Гайдарджи води в края на XIX век, а на Николай Ченков още по-рано - по време на строежа на църковната сграда, когато двама братя свещеници от сливенско се заселват в бесарабските земи. Единият остава в Бургуджи (Виноградовка), а другият в Денджилер. В началото на XX век има друг настоятел на храма - отец Иван Разнаван/ов, който е руснак. Служи според Дмитрий Гайдарджи 40 години. Свещеник от тамошните българи е Гаврил Попов - от Кулевча, но в последствие отива да служи в Херсонската област. Отец Виталий пък е ученик на протойерей Василий Агура (от известната бесарабска фамилия Агура - генерал-лейтенант Георги Агура, проф. Димитър Агура и др.). Настоятел е на храма до 40-те години, когато при властта на вторите съвети е изпратен в Гулаг. След 15-16 години се завръща в

селото като свещеник (след освобождението от Гулаг). Според Гайдарджи селото и до сега го помни с добро. Отец Виталий по време на второто си настоятелство в Делжилер заминава за Болград, където живее майка му, а при смъртта му по негова заръка го опява Делжилерския хор. Може би най-известния църковник - настоятел на черквата в селото е Георги Тодорики - молдовец, който след службата си в Делжилер става ректор на семинарията в Молдова [24].

По време на съветската власт църквата в Димитровка не е затваряна както в други български села в Одеска област. Домника Петровна разказва, че комунистите искат да я съборят, но местните жители организират съпротива. Тяхното недоволство със сигурност не би било успешно, ако нямат защитник в лицето на Константин Георгиевич Димов - председател на селсъвета и кмет (участник във Втората световна война, ранен при боевете около езерото Балатон). И в Делжилер съдбата по опазването на православния храм има своята история и тя е свързана именно със споменатия тогавашен кмет. Човекът, който имал най-голямо желание да събори (дори да се закачи на трактор и по този начин да се разруши по-лесно) храм "Св. Георги" бил неговият приятел от селото и съратник от войната Иля Александрович - завършил исторически факултет. След молбите да прави каквото иска, но да не дава църквата на хората от селото Константин Георгиевич не подписва документите за събарянето и затварянето на християнския храм, въпреки, че камък на нея не е сложил. Разбира се самото съществуване на църквата донякъде бива ограничено от властта - проблеми със свещеници (или по-скоро липса на такива, поради кратките им назначения и интервали от време преди да бъде назначен нов), създавани проблеми на посетителите на литургиите - особено на партийните членове. Самата Домника Петровна не ходела на църква като малка, защото е атеист и пионер, но след едно посещение с баба си е порицана (позориха) в училището публично. След като става комсомолец сама се записва за патрулиращ ученик, за да може да влиза в църквата легално когато проверява за други ученици. По този начин задоволявала интереса и любопитството си към църквата [25]. В тази връзка, но не с тези подробности са и разказите на останалите респонденти, с може би по-интересното мнение или по-скоро вярване, споделено от Русана Недялкова Храмовете в чест на великомъченици ще останат, а другите ще падат като звездите от небето - вярата във Свети Георги Победоносец [26].

Въпреки спънките за населението през 1969 г. се прави вътрешен ремонт на църквата - рисувани са нови стенописи, реставрирани са старите икони, прокарано е електричество. Всички реставрационни и художествени дейности се осъществяват от местния художник Н.Н. Валканов. През 1976 г. е възстановен и украсен и куполът на храма, а в периода 1990 - 1995 г. е построен и дом за местния свещеник. На 6 май се състои и сборът на село Делжилер [27].

Черквата "Св. Георги Победоносец" в Делжилер

Задунаево (основано 1822 г.)

Поредното, посетено от екипа на РИМ - Шумен населено с българи място от Одеска област, което ще разгледам е Задунаевка. То бе посетено през 2018 г. в рамките на споменатите по-горе историко-етнографски експедиции, провеждани от РИМ - Шумен. Обект на проучванията както и в другите села е и църквата в селото. За разлика от разгледаните четири бесарабски населени места в Задунаевка респондентите не знаят кога точно е построена първата постройка на църквата. Информация за това дава единствено сегашният настоятел отец Александър, но това е естествено, имайки предвид информацията с която разполага от църковните регистри, а и служебното си положение. Според него черквата е строена

през 1869 г., а първия свещеник е Афанасий от Димитровка (Делжилер) [28]. Въпросът за началото на Задунаевския молитвен дом се изяснява от книгата на Николай Малев Очерки истории села Задунаевка. В нея се казва, че първият молитвен дом в селото е построен 1825 г., първия малък дървен параклис през 1842 г., каменната църква започва да се строи през 1869 и се завършва през 1872 г. Още от създаването си носи името в чест на "Успения Божией Матери" [29]. Най-подробен е разказът на Екатерина Георгиевна Недева - 92 годишна, от Задунаевка, но касае съвремието на църквата в селото - периода, в който не работи, някои от свещениците, служили в храма. Според нея църквата е затворена през 1960 или по-скоро 1961 г., като изводът следва от това, че се е венчала с църковен брак през 1961 г. и черквата все още е била отворена за посещения на миряни. Отдава затварянето на храма на неграмотността на управляващите и техния атеизъм. Властта стига до там, че иска да премахне кръста от купола, но не успява - синджирите, с които бил закачен на трактора се късат. Двамата, които се опитали да премахнат Христовия кръст били наказани от Господ - единият починал, а другият и в днешно време е още болен (по професия учител). Обяснението за неуспеха са молитвите на жителите към Св. Богородица, която запазила храма непокътнат, въпреки и недействащ. Управниците затварят и трима души от селото, които отказват да се качат на машината при опита за сваляне на кръста от купола (Михайлов Николай Георгиевич, Иванов Иван, Макаренков Иван Иванич). Църквата е изпразнена и всичко, което се намира там е пренесено в Болград, а залата за служби е превърната в спортна зала. Други от информаторите разказват, че първо е музей с експонати предимно на военна тематика - от Втората световна война и чак след развалянето му се превръща в борцова зала. Редът за използването на залата със сигурност не е толкова важен при положение, че е затворен православен храм, от който населението има нужда за поддържане на вярата си. Това те правят в с. Главан (отдалечено на 7 - 8 км от Задунаевка), където храмът не бил затворен за посещения. Църквата е затворена близо 30 години и отворена за посещения 1989 - 1990 г. Възстановяването става с труда на местните (предимно), наемат се бригади от строители, художник възстановява рисунките по стените, някои от възрастните хора, свидетели на затварянето донасят част от предметите, скрити при затварянето (полюлеят на залата). Екатерина Недева не помни кой е бил свещенослужителя по това време (може би отец Николай или отец Афанасий), но си спомня няколко имена на служители в църквата - отец Ярослав, Емелиан - българин, който има болно дете и се пропива от мъка, отец Степан. На съвременния етап от своето развитие църквата се финансира от местни бизнесмени, които съдействат за нейното обновяване и поддържане, но това правят и местните, които нямат финансовите възможности на първите [30].

Черквата "Успения Божией Матери" в Задунаево

Криничное (основано 1813 г.)

Последното село от населения с българи Буджак е Кричное или Чушмелия. То бе посетено през 2019 г. Както и в предходните експедиции една от темите на проучванията бе създаването и развитието на българската църква от основаването до наши дни. Основната информация бе получена напълно естествено от отец Роман - сегашният свещенослужител в църквата (не е от български произход). По неговите думи първият храм е бил построен през 1826 г. и осветен в чест на Св. Георги Победоносец и напълно резонно носи името "Св. Георги". Той просъществува повече от столетие - до 1933 г. Според отец Роман икони са били донесени и от България при самото преселение, като довода му е стила на рисуване на старите икони и то от един художник - сътворени около 1820 - 1830 г. По мое мнение е по-вероятно с преселенците да е имало зограф, който да е рисувал вече в новите земи. Това следва от годината на заселване - 1813 и годините, които споменава батушката - 1820 - 1830. След тази година започва активното строителство на нова религиозна сграда, която не се намира на старото място. Черквата е завършена през 1937 г., а през 1938 г. е осветена в чест на Св. Димитър Басарбовски. По негово мнение това е направено умишлено от румънските власти (в този момент село Чушмелия е под румънска юрисдикция) по причина, че е почитан както от тях, така също и от българите и по този начин се целяло по-лесното интегриране (асимилиране) на жителите към ру-

мънската власт. Като доказателство за това са и думите му, че по време на румънската окупация дори по иконите се изписвали текстове на румънски, а българите вземали някои от тях по къщите си за да бъдат спасени от посегателствата на властите. Вторият църковен храм действа до 1960 г. (снет е от районен отчет и е предаден на селския съвет), а през 1962 г. е снет и от държавен отчет и окончателно затворен за посещения. Респондентът не знае да е използвана сградата за други цели, освен, че в двора играели деца, но от вътрешността на храма нищо не е изчезнало и нищо не е ограбено. Остава затворен за служби до 1986 г., но тогава е и взривен. Неофициалните причини според отец Роман са, че някои хора искали да покажат какви комунисти са и съответната впоследсвие кариера, а официалните, че църквата е опасна за хората, защото е започнала да се руши. Такова становище дава архитектурното бюро в гр. Измаил. Любопитен монет е свалянето на кръстовете от двама младежи от селото, които в последствие загиват при пътно транспортно произшествие с мотор. Това той отдава на божието възмездие, нещо потвърдено и от друг интервюиран жител на селото.

Нов етап от развитието на църквата в Криничное започва през 1997 г., когато стартира реновирането на храма. Първото богослужение след възстановяването се извършва през не толкова далечната 2009 г. Осветена е в чест на Св. Димитър Солунски и сега носи неговото име, на деня на светията е и храмовия празник. Сегашните стенописи са рисувани в съвременен академичен стил от известните художници Пискарьов и Иванов. Сегашният настоятел на храма Роман разказва, че и сега институцията работи по възпитанието на децата и техните родители и като потвърждение на казаното споменава, че 40 подрастващи участват в църковния хор, който е отличаван на много фестивали. Все по-малко млади хора идват в църквата освен в празничните, но това според него не е от липса на вяра, а от заетост - "не могат да се отклонят от работа". Споменатите по-горе кръстове са възстановени със спомоществователството на Иван Плачков [31] (политик и бизнесмен от български произход, роден в Чушмелия) [32].

Другият информатор, разказващ за църковната институция на селото дава малко по различни сведения от отец Роман, но разликите не са съществени и могат да се отдадат на изминалото време. Една от разликите е годината на затваряне на втората църква: твърди, че се е случило през 1961 г. когато се е женила и е нямало къде да се извърши венчавката. Разликата от 1 година е твърде несъществена. За първата първата си спомня, че е била на баир, а при строежа на втората по спомените на нейния дядо процесът е бил много труден - всичко се е носило на ръце (най-вече кирпича или както го нарича чамур) от друго място и по тази причина продължил няколко години. По разкази на чичо й когато събаряли втората сграда той попитал защо го правят, а отговорът бил защото така ни нареждат. Петринка Желязкова потвърждава смъкването на кръста от две лапета, които

впоследствие загинали при катастрофа и също го отдава на божието наказание за извършеното деяние. По време когато няма църква в Криничное жители ходели в Болград поне за кръщаванията на децата, а някои дори тайно сключвали и църковни бракове [33] [34].

От всички посетени до 2019 г. български села в Одеска област в Чушмелия е първият случай на съборена църковна сграда и по мое мнение е напълно възможно тя да е била опасна за населението, още повече че по твърденията на респондентите там са играели и много деца. Освен това е и първият случай на освещаване в чест на трима различни светци.

Църквата "Св. Димитър Солунски" в Криничное

Изводи

Изводите, които могат да се направят за църковната институция и самите църкви на база на разгледаните в изложението български бесарабски села в Одеска област, Украйна са следните:

- Още при самото усядане на новите места българите построяват първо макар и малки, дори и дървени молитвени домове, които с течение на времето и замогването на новите поселения се превръщат в каменни постройки - църкви в истинския смисъл на понятието;

- В повечето случаи към тях се създават и църковни училища - и двете предпоставка за съхраняване на българщината - език, обичаи и традиции, православната вяра;

- Всяка от разглежданите църкви има своя сходна история по времето на установяване на съветската власт и налаганите ограничения или забрани за посещаване на православните храмове;

- По една или друга причина няма разрушени сгради на църкви в българските села (изключение с. Чушмелия), въпреки използването им за други цели. Може би това се дължи на затвореността на българите в селата от Бесарабия и тяхното възпитание в традиционните български ценности, а и на заеманите постове, имащи властта да попречат на подобен акт;

- Много по-ясни спомени от закриването на храмовете, отколкото от разкази и предания за самото създаване (в селата, където са закрити в периода на съветизма);

- Възстановяването на църквите в посткомунистическа Украйна във всякакъв аспект и в шестте разглеждани селища, независимо дали са функционирали или не във време на съветска власт;

- И на последно място, но не и по значение - вярата в религията на всички възрастови групи, през всичките периоди на съществуване (от времето на преселението до наши дни).

P. S. По време на писането на настоящия материал бях изкушен от идеята да се направи паралел между църковните институции (църквите) в България (в селищата, където РИМ - Шумен е провеждал историко-етнографски експедиции) и тези в бесарабските селища на Украйна, но мисля, че такъв би нарушил замисъла на тази статия, която конкретно разглежда определени български селища, извън пределите на сегашната българска държава.

References/Бележки

[1] Arhiv RIM - SHoumen. Informator Svetlana Ivanovna Todorova - direktor na ouchilishteto v selo Delzhiler, OUkrayna.

[Архив РИМ - Шумен. Информатор Светлана Ивановна Тодорова - директор на училището в село Делжилер, Украйна.]

[2] Arhiv RIM - SHoumen. Informatori: Vasiliy i Mila Petrovich ot s. Koulevcha.

[Архив РИМ - Шумен. Информатори: Василий и Мила Петрович от с. Кулевча.]

[3] Karaoulan, D. Selo Koulevcha - proshloe i nastoyashtee. Odesa, 2009.

[Караулан, Д. Село Кулевча - прошлое и настоящее. Одеса, 2009.]

[4] Arhiv RIM - SHoumen. Informator: nastoyashtiyat sveshtenik na hram "Sv. Troitsa" v s. Zarya.

[Архив РИМ - Шумен. Информатор: настоящият свещеник на храм "Св. Троица" в с. Заря.]

[5] Slavcheva, St. Koultourniyat zhivot v selata Koulevcha i Zarya - OUkrayna. V: sb. "Esenni cheteniya Sboryanovo", t. 7. Varna, 2011, s. 245-250; Roumenov, D. TSurkva i ouchilishte - stozheri na bulgarshtinata v selata Koulevcha i Zarya - OUkrayna. V: sb. Esenni cheteniya "Sboryanovo - ot nahodkata do vitrinata", t. 8-9, izd. Faber, V. Turnovo, 2013, s. 463-470; Roumenov, D. Preselenie i ousyadane na koulevchenskite i kamchiyskite bulgari v Besarabiya. V: JUbileen sbornik s dokladi i naouchni suobshteniya ot Natsionalna naouchna konferentsiya "Ot regionalnoto kum natsionalnoto - istoriya, sustoyanie i tendentsii na bulgarskiya mouzey" 5-6 septemvri 2012 g., Tryavna. Izd. "Abagar", V. Turnovo, 2013, s. 52-62.

[Славчева, Ст. Културният живот в селата Кулевча и Заря - Украйна. В: сб. Есенни четения Сборяново", т. 7. Варна, 2011, с. 245-250; Руменов, Д. Църква и училище - стожери на българщината в селата Кулевча и Заря - Украйна. В: сб. Есенни четения "Сборяново - от находката до витрината", т. 8-9, изд. Фабер, В. Търново, 2013, с. 463-470; Руменов, Д. Преселение и усядане на кулевченските и камчийските българи в Бесарабия. В: Юбилеен сборник с доклади и научни съобщения от Национална научна конференция "От регионалното към националното - история, състояние и тенденции на българския музей" 5-6 септември 2012 г., Трявна. Изд. "Абагар", В. Търново, 2013, с. 52-62.]

[6] Naouchen arhiv RIM - SHoumen, aoudio zapisi. Informatori: Otets Aleksandur, sveshtenik v Kayrakliya po vreme na ekspeditsiyata; Dimitur Stepanov Bourlakov ot s. Kayrakliya.

[Научен архив РИМ - Шумен, аудио записи. Информатори: Отец Александър, свещеник в Кайраклия по време на експедицията; Димитър Степанов Бурлаков от с. Кайраклия.]

[7] Naouchen arhiv RIM - SHoumen, aoudio zapisi. Informator: Dimitur Stepanov Bourlakov ot s. Kayrakliya.

[Научен архив РИМ - Шумен, аудио записи. Информатор: Димитър

Степанов Бурлаков от с. Кайраклия.]

[8] Naouchen arhiv RIM - SHoumen, aoudio zapisi. Informator: Varvara Maksimovna Nikolaeva ot s. Kayrakliya.

[Научен архив РИМ - Шумен, аудио записи. Информатор: Варвара Максимовна Николаева от с. Кайраклия.]

[9] Naouchen arhiv RIM - SHoumen, aoudio zapisi. Informator: Otets Aleksandur, sveshtenik v Kayrakliya po vreme na ekspeditsiyata.

[Научен архив РИМ - Шумен, аудио записи. Информатор: Отец Александър, свещеник в Кайраклия по време на експедицията.]

[10] Naouchen arhiv RIM - SHoumen, aoudio zapisi. Informator: Varvara Maksimovna Nikolaeva ot s. Kayrakliya.

[Научен архив РИМ - Шумен, аудио записи. Информатор: Варвара Максимовна Николаева от с. Кайраклия.]

[11] Naouchen arhiv RIM - SHoumen, aoudio zapisi. Informatori: Dimitur Stepanov Bourlakov ot s. Kayrakliya; Varvara Maksimovna Nikolaeva ot s. Kayrakliya.

[Научен архив РИМ - Шумен, аудио записи. Информатори: Димитър Степанов Бурлаков от с. Кайраклия; Варвара Максимовна Николаева от с. Кайраклия.]

[12] www.dariknews.bg/regioni/dobrich/10-godini-ot-vyzstanovqvaneto-na-cyrkvata-v-besarabskoto-selo Ioshtinovka-148145 (19.10.2018 г.).

[13] Naouchen arhiv RIM - SHoumen, aoudio zapisi. Informatori: Dimitur Stepanov Bourlakov ot s. Kayrakliya; Varvara Maksimovna Nikolaeva ot s. Kayrakliya; Otets Aleksandur, sveshtenik v Kayrakliya po vreme na ekspeditsiyata.

[Научен архив РИМ - Шумен, аудио записи. Информатори: Димитър Степанов Бурлаков от с. Кайраклия; Варвара Максимовна Николаева от с. Кайраклия; Отец Александър, свещеник в Кайраклия по време на експедицията.]

[14] Naouchen arhiv RIM - SHoumen, aoudio zapisi. Informator: otets Nikolay - oukrainets, sveshtenik v Delzhiler po vreme na ekspeditsiyata.

[Научен архив РИМ - Шумен, аудио записи. Информатор: отец Николай - украинец, свещеник в Делжилер по време на експедицията.]

[15] Meserdzhi, D. I. Delyzhiler Besarabii. Izd. "Astroprint", Odesa, 2004, s. 101-106.

[Месерджи, Д. И. Дельжилер Бесарабии. Изд. "Астропринт", Одеса, 2004,

с. 101-106.]

[16] Meserdzhi, D. I. Delyzhiler Besarabii. Izd. "Astroprint", Odesa, 2004, s. 101-106; Naouchen arhiv RIM - SHoumen, aoudio zapisi. Informator: Svetlana Ivanovna Todorova - direktor na ouchilishteto v Delzhiler po vreme na ekspeditsiyata.

[Месерджи, Д. И. Дельжилер Бесарабии. Изд. "Астропринт", Одеса, 2004, с. 101-106; Научен архив РИМ - Шумен, аудио записи. Информатор: Светлана Ивановна Тодорова - директор на училището в Делжилер по време на експедицията.]

[17] Naouchen arhiv RIM - SHoumen, aoudio zapisi. Informatori: Aleksandra (Rousana) Ivanovna Nedyalkova ot s. Delzhiler; otets Nikolay - oukrainets, sveshtenik v Delzhiler po vreme na ekspeditsiyata.

[Научен архив РИМ - Шумен, аудио записи. Информатори: Александра (Русана) Ивановна Недялкова от с. Делжилер; отец Николай - украинец, свещеник в Делжилер по време на експедицията.]

[18] Naouchen arhiv RIM - SHoumen. Informatori: Aleksandra (Rousana) Ivanovna Nedyalkova ot s. Delzhiler; Domnika Petrovna Rogova ot s. Delzhiler; Nikolay Nikolaevich CHenkov ot s. Delzhiler.

[Научен архив РИМ - Шумен. Информатори: Александра (Русана) Ивановна Недялкова от с. Делжилер; Домника Петровна Рогова от с. Делжилер; Николай Николаевич Ченков от с. Делжилер.]

[19] Meserdzhi, D. I. Delyzhiler Besarabii. Izd. "Astroprint", Odesa, 2004, s. 101-106.

[Месерджи, Д. И. Дельжилер Бесарабии. Изд. "Астропринт", Одеса, 2004, с. 101-106.]

[20] Naouchen arhiv RIM - SHoumen, aoudio zapisi. Informatori: Domnika Petrovna Rogova ot s. Delzhiler; otets Nikolay - oukrainets, sveshtenik v Delzhiler po vreme na ekspeditsiyata.

[Научен архив РИМ - Шумен, аудио записи. Информатори: Домника Петровна Рогова от с. Делжилер; отец Николай - украинец, свещеник в Делжилер по време на експедицията.]

[21] Naouchen arhiv RIM - SHoumen, aoudio zapisi. Informatori: Aleksandra (Rousana) Ivanovna Nedyalkova ot s. Delzhiler.

[Научен архив РИМ - Шумен, аудио записи. Информатори: Александра (Русана) Ивановна Недялкова от с. Делжилер.]

[22] Naouchen arhiv RIM - SHoumen, aoudio zapisi. Informatori: Svetlana Ivanovna Todorova - direktor na ouchilishteto v Delzhiler po vreme na ekspeditsiyata; Domnika Petrovna Rogova ot s. Delzhiler; Meserdzhi, D. I. Delyzhiler Besarabii. Izd. "Astroprint", Odesa, 2004, s. 101-106.

[Научен архив РИМ - Шумен, аудио записи. Информатори: Светлана Ивановна Тодорова - директор на училището в Делжилер по време на експедицията; Домника Петровна Рогова от с. Делжилер; Месерджи, Д. И. Дельжилер Бесарабии. Изд. "Астропринт", Одеса, 2004, с. 101-106.]

[23] Meserdzhi, D. I. Delyzhiler Besarabii. Izd. "Astroprint", Odesa, 2004, s. 101-106.

[Месерджи, Д. И. Дельжилер Бесарабии. Изд. "Астропринт", Одеса, 2004, с. 101-106.]

[24] Naouchen arhiv RIM - SHoumen, aoudio zapisi. Informatori: Gaydardzhi Dmitriy Iliich ot s. Delzhiler; Nikolay Nikolaevich CHenkov ot s. Delzhiler; otets Nikolay - oukrainets, sveshtenik v Delzhiler po vreme na ekspeditsiyata.

[Научен архив РИМ - Шумен, аудио записи. Информатори: Гайдарджи Дмитрий Илиич от с. Делжилер; Николай Николаевич Ченков от с. Делжилер; отец Николай - украинец, свещеник в Делжилер по време на експедицията.]

[25] Naouchen arhiv RIM - SHoumen, aoudio zapisi. Informator: Domnika Petrovna Rogova ot s. Delzhiler.

[Научен архив РИМ - Шумен, аудио записи. Информатор: Домника Петровна Рогова от с. Делжилер.]

[26] Naouchen arhiv RIM - SHoumen, aoudio zapisi. Informatori: Aleksandra (Rousana) Ivanovna Nedyalkova ot s. Delzhiler; otets Nikolay - oukrainets, sveshtenik v Delzhiler po vreme na ekspeditsiyata; Nikolay Nikolaevich CHenkov ot s. Delzhiler.

[Научен архив РИМ - Шумен, аудио записи. Информатори: Александра (Русана) Ивановна Недялкова от с. Делжилер; отец Николай - украинец, свещеник в Делжилер по време на експедицията; Николай Николаевич Ченков от с. Делжилер.]

[27] Meserdzhi, D. I. Delyzhiler Besarabii. Izd. "Astroprint", Odesa, 2004, s. 101-106.

[Месерджи, Д. И. Дельжилер Бесарабии. Изд. "Астропринт", Одеса, 2004, с. 101-106.]

[28] Naouchen arhiv RIM - SHoumen, aoudio zapisi. Informator: otets Aliksandur, sveshtenik v s. Zadounaevka po vreme na ekspeditsiyata.

[Научен архив РИМ - Шумен, аудио записи. Информатор: отец Аликсандър, свещеник в с. Задунаевка по време на експедицията.]

[29] Malev, N. V. Ocherki istorii sela Zadounaevka. Odesa, 2005, izd. "Pechatыy dom", s. 64-51; http://missia.od.ua/page,2,482-sostojalsja-krestnyjj-khod-po-arcizskomu-rajjonu.html (06.11.2018 g.).

[Малев, Н. В. Очерки истории села Задунаевка. Одеса, 2005, изд. "Печатый дом", с. 64-51; http://missia.od.ua/page,2,482-sostojalsja-krestnyjj-khod-po-arcizskomu-rajjonu.html (06.11.2018 г.).]

[30] Naouchen arhiv RIM - SHoumen, aoudio zapisi. Informatori: Ekaterina (Katya) Georgievna Nedeva ot s. Zadounaevka; Mihail Ivanovich Makarenkov ot s. Zadounaevka; Irina Daneva ot s. Zadounaevka, ourednik na kushtata mouzey "Hristo Botev" po vreme na ekspeditsiyata; Nadezhda Ek(f)imovna ot s. Zadounaevka; otets Aleksandur, sveshtenik v s. Zadounaevka po vreme na ekspeditsiyata.

[Научен архив РИМ - Шумен, аудио записи. Информатори: Екатерина (Катя) Георгиевна Недева от с. Задунаевка; Михаил Иванович Макаренков от с. Задунаевка; Ирина Данева от с. Задунаевка, уредник на къщата музей "Христо Ботев" по време на експедицията; Надежда Ек(ф)имовна от с. Задунаевка; отец Александър, свещеник в с. Задунаевка по време на експедицията.]

[31]https://bg.wikipedia.org/wiki/

[32] Naouchen arhiv RIM - SHoumen, aoudio zapisi. Informator: yerey Roman CHernienko - slouzhi v tsurkvata na s. Krinichnoe ot 2005 g.

[Научен архив РИМ - Шумен, аудио записи. Информатор: йерей Роман Черниенко - служи в църквата на с. Криничное от 2005 г.]

[33] Naouchen arhiv RIM - SHoumen, aoudio zapisi. Informator: Petrinka Zhelyazkova (Trendafilova, baba Pasha) ot s. Krinichnoe.

[Научен архив РИМ - Шумен, аудио записи. Информатор: Петринка Желязкова (Трендафилова, баба Паша) от с. Криничное.]

[34] Agafonova, T. A. i dr. CHoushmeliy - istoriya i koulytoura. Odesa, 2018, OOO "SIMЭKS-PRINT", s. 141-196.

[Агафонова, Т. А. и др. Чушмелий - история и культура. Одеса, 2018, ООО "СИМЭКС-ПРИНТ", с. 141-196.]

"... Потому что есть церковь, есть душа..."* Църкви в някои български селища в Одеска област, Украйна (по полеви изследвания)

Д-р Даниел Руменов

Целью настоящей статьи является провести анализ болгарских церквей в деревнях Одесской области, Украина, где в период с 2009 по 2019 годы специалисты Регионального исторического музея города Шумен проводили историко-этнографические экспедиции. Это Кулевча, Заря, Лощиновка, Дельжилер, Задунаево и Криничное.

Их происхождение прослеживается во время миграции с территорий болгарских земель в сегодняшние поселения, а также последующего развития в разные времена и политические режимы, через которые проходит православие. Это также сказывается на нынешнем состоянии христианских церквей в указанном украинской области.

Представленный материал основан на интервью, проведенных с респондентами во время экспедиций в рассматриваемые населенные пункты, из архива Регионального исторического музея города Шумен.

* Архив Регионального исторического музея города Шумен. В роли информатора Тодорова Светлана Ивановна, директор школы в с. Делжилер, Украйна.

Ключевые слова: болгарскя цервкоь, культурное наследие, Одесская область, архив РИМ (регионального исторического музея)

... For when there is a church, there is a soul... The churches in some of the bulgarian villages in Odessa province, Ukraine (based on field surveys)

Daniel Rumenov

Abstract: The objective of the current report is to make an analysis of the Bulgarian churches in the villages of Odessa Province, Ukraine, to

which historical and ethnographic expeditions have been undertaken by experts from the Regional Museum of History - Shumen in the period between 2009 and 2018. These are Kulevcha, Zarya, Loshtinovka, Delzhiler, Zadunaevo.

Their origin during the migrations from the territories of the Bulgarian lands to the current settlements is traced, as well as their consequent development in the course of time and the political regimes through which the Orthodox institution passed through. The present-day state of the Christian temples in the given Ukrainian province is also treated.

The presented material is based on interviews held with respondents during the expeditions to the pointed villages, stored in the archives of the Regional Museum of History - Shumen.

Свещеник Михаил Казанакли - бележит бесарабски български духовник, учител, книжовник, общественик и дарител

Никола Караиванов, България

Резюме: Свещеник Михаил Казанакли е български патриот от епохата на Възраждането, служил в продължение на почти половин век от 1859 до смъртта си през 1908 г. като образцов духовник в катедралата "Свето Преображение Господне" в гр. Болград, днес Одеска област на Украйна. Освен като свещеник отец Михаил Казанакли се проявява и като учител в гимназията на Болград, като книжовник и публицист в българската преса, виден общественик и щедър дарител на културни и просветни институции.

Ключови думи: отец Михаил Казанакли, Българско възраждане, духовник, учител, публицист

Отец Михаил Казанакли е виден български родолюбец - духовник, учител, общественик, публицист и дарител, отдал сили и знания за духовното, просветно и културно израстване на бесарабските българи в продължение на половин век - от 1858 г. до смъртта си през 1908 г. В тази статия ще се постараем да представим възможно най-пълно неговия житейски път и родолюбива дейност.

Отец Михаил Василиевич Казанакли е роден през 1833 г. в с. Ташбунар (днес с. Каменка, Измаилски район, Одеска област, Украйна) в семейството на български свещеник. Той има още двама братя: Иван и Никола. Баща му, отец Василий Казанакли дълги години е свещеник в с. Ташбунар, където се ражда и Михаил. Годината на раждане 1833 г. (не са известни ден и месец) се установява по надписа на паметника на неговия гроб в гробищата на гр. Болград, което сведение приемаме за достоверно.

Михаил Казанакли получава първоначално образование в с. Ташбунар, а след това учи и завършва с отличие през 1857 г. Кишиневс-

ката духовна семинария [5]. Тогавашният Кишиневски архиепископ Иринарх урежда Казанакли да постъпи студент в Киевската духовна академия, но последният отказва. Скоро след това той се жени, но след няколко седмици младата му съпруга умира и отец Михаил Казанакли овдовява и до края на живота си не се оженва повторно, като отдава всичките си сили на духовното поприще [15].

На 15 март 1858 г. Михаил Казанакли е ръкоположен за свещеник от митрополита на Молдова Софроний в църквата "Св. Николай" в Измаил. По молба на болградските граждани през 1859 г. той е преместен от епископ Мелхиседеком и на 24 август 1859 г. става свещеник в Болградския събор "Св. Преображение Господне", където служи до смъртта си през 1908 г. [15]

Отец Михаил Казанакли умира в Болград на 22 януари (3 февруари нов стил) 1908 г. на 75 годишна възраст [15]. Опелото се извършва на 24 януари (5 февруари) 1908 г. в Болградския събор "Св. Преображение Господне" от 12 свещеника, начело с неговия другар от Кишиневската семинария и колега отец Сава Беров. На другия ден (25 януари 1908 г.) се извършва погребението в Болградските гробища. Тук преди да бъда спуснат в земята свещеник Сава Беров произнася на български език траурно слово [15].

Месец след установяването си в Болград, (септември 1859 г.) отец Михаил Казанакли става учител в Болградското централно училище, известно в историята и сред населението като Болградската гимназия "Св. св. Кирил и Методий". Той преподава предмета Закон Божи на български език в продължение на 21 години: от 20 септември 1859 до 1 август 1880 г., когато руските имперски власти забраняват преподаването на роден език в гимназията [11]. Освен това отец Михаил преподава Закон Божи и в Девическото училище в Болград от 1859 до 1862 г. [17]

По времето на директора на гимназията д-р Димитър Мутев той преподава от 1859 до 1864 г. църковно-славянски (старобългарски) език, а от 1878 до 1880 г. е учител по руски език в старшите класове на гимназията [11].

Отец Михаил е отличен познавач на православието и религиозно-нравствен възпитател на високо ниво. За своята духовна и педагогическа дейност в училищата на Болград той е многократно награждаван от църковните и от светската власти. Отец Михаил Казанакли е награден с орден "Св. Ана" и сребърен медал в памет на император Александър III [15].

През 1895 г. Отец Казанакли със собствени средства построява училищна сграда за начално обучение в двора на Събора "Свето Преображение Господне" в Болград [7]. От 1908 до 1918 г. това начално училище носи името "Отец Михаил Казанакли". В началото на 20-те години на XX век учебната сграда е напълно разрушена след установяване на румънска власт.

Като родолюбив духовник отец Михаил е един от основните инициатори и организатори на редица църковни, училищни и граждански

празници, като най-важните от тях са тържествата, посветени на Св. св. Кирил и Методий и Св. Иван Рилски.

За пръв път делото на славянските първоучители се отбелязва в Болград на 11 май 1863 г., като отец Михаил Казанакли провежда тържествената служба в Събора "Свето Преображение Господне". По време на службата група ученици държат гимназиалното знаме, а след това празникът продължава като училищен и граждански в градския парк с всенародно веселие [20]. По същия сценарий като църковен, училищен и граждански празник същата година на 19 октомври 1863 г. се отбелязва паметта на небесния покровител на българския народ Св. Иван Рилски.

Инициативата за честването на паметта на Св. Иван Рилски идва от учениците на старшите класове на Болградската гимназия, научили за живота и делата на българския светец от уроците на отец Михаил. Но при първото отбелязване на празника през 1863 г. възниква проблем: другият протойерей, руснак по народност, отец Никифор, забранява да се бият камбаните, воден от своите антибългарски чувства. Той добре знае, че в руския черковен устав е вписано името на българския Св. Иван Рилски като автор на кодекса на православното монашество и следователно трябва да се отбелязва този светец. Независимо от противопоставянето му, църковната служба се извършва от отец Михаил Казанакли, а камбаните възвестяват на всички граждани за празника на българския Св. Иван Рилски [20]. След тържествената служба празникът продължава като училищен и граждански в градския парк.

Три години по късно директорът на Болградската гимназия д-р Васил Берон пише: "На 19 октомври 1866 г. служи Негово Преосвещенство епископът на Нижнедунайската епархия Милхиседек в тая же църква (Съборът "Св. Преображение Господне" - бел. автора) в памят на Св. Иван Рилски. Негово Преосвещенство случайно се случи него време тук и като го помолиха да служи в памет на тоя български светител Негово Преосвещенство по опознатата му блага душа благодарение поднесената му молба и служи тържествено в тукашната съборна черква, за което се изрази на Негово Преосвещенство найдълбока благодарност" [3]. От този пасаж от отпечатано слово на д-р Васил Берон се разбира, че през 1866 г. епископ Милхиседек води тържествената литургия на празника на

Св. Иван Рилски в Болград. Празникът на този български светец като училищен и граждански се чества до 1877 г., и след преминаването на Бесарабия към територията на Русия през 1878 г. е забранен от руските власти [9]. Чак през 1922 г. по инициатива на тогавашния български министър на народната просвета Стоян Омарчевски празникът в чест на Св. Иван Рилски се възстановява като училищен, граждански и вече държавен празник и се преименува в Ден на народните будители, като се отбелязва в България и българските общности зад граница на Първи ноември [19].

Защо празнуването на Св. св. Кирил и Методий през Възраждане-

то и XIX век става на 11 май, и отбелязването паметта на българския светец Св. Иван Рилски тогава се отбелязва на 19 октомври, а днес гражданските празници са съответно на 24 май и 1 ноември? Това се получава, защото през 1916 г. (а Русия през 1918 г.) приемат Григорианския календар и дните се преместват с 13 дена напред и говорим за точни дати в стар стил и нов стил. Така празнуването на паметта и делото на Св. св. Кирил и Методий се премества от 11 на 24 май, а празника на Св. Иван Рилски се премества от 19 октомври на 1 ноември. С решение на Светия синод на Българската православна църква от 1969 г. отново за църковните празници се възстанови статия стил, а в православните църквите в бившите СССР и Югославия продължават църковните празници да са по нов стил. И така в България от 1969 г., вече половин век, Българската православна църква отбелязва паметта на равноапостолите Св. св. Кирил и Методий на 11 май и паметта на Св. Иван Рилски на 19 октомври, а училищните и гражданските празници съответно на Двадесет и четвърти май и на Първи ноември.

Известен е и още един случай, в който отец Михаил проявява българска доблест. През лятото на 1868 г. река Дунав преминава чета, начело с войводите Хаджи Димитър и Стефан Караджа. Водили шест героични сражения с многобройни войскови и башибозушки пълчища, почти всички бойци, начело с войводите, загиват, а малцината заловени са изпратени на вечно заточение. Но подвигът на юнаците се разнася като легенда из поробените български земи, а също и в Бесарабия. В края на август 1868 г. по инициатива на отец Михаил Казанакли в Болградския събор "Св. Преображение Господне" той отслужва панихида в памет на Хаджи Димитър, Стефан Караджа и падналите за свободата на България юнаци. Но това ядосва един родоотстъпник, който пише анонимна дописка, отпечатана във в. "Дунавска зора", в която изказва възмущението си от проведената панихида, защото според него борците за свобода са бандити и разбойници. Този анонимен българофоб отправя също и остри лични нападки против свещеник Михаил Казанакли [6]. На тази клеветническа статия отец Казанакли отговаря достойно на страниците на същия вестник "Дунавска зора", като посочва своите патриотични подбуди за панихидата, както и одобрението на огромната част от бесарабските българи за отбелязването паметта на българските герои, дали живота си за свободата на своя народ [6].

Освен поменатата по-горе дописка, отец Михаил Казанакли е автор и на няколко статии в българската възрожденска преса: във в. "Цариградски вестник", през януари 1862 дава обяснения за църковните приходи на Болградския събор [14]. Вестник "Съветник" през 1864 г. отпечатва негова статия в защита на българския език против домогванията на гръцките духовници да въведат в българските училища преподаването да бъде на гръцки език. В излизащото в Болград списание "Духовни книжици" е отпечатано негово слово, произнесено в Болградската гимназия през 1866 г. и статията "Св. Четиридесятница

и Св. Пасха у старите християни". (1867 г.) Отец Михаил е автор и на две статии в издавания от Любен Каравелов революционен вестник "Независимост": "Кой е православен?" (1873 г.), където отец Михаил като богослов коментира схизмата, наложена на Българската екзархия от Вселенската гръцката патриаршия и статията "Гърци и българи" (1873 г.), в която авторът изтъква пораженията на гръцкото фанариотско духовенство върху българската църква и просвета [13]. Това, че две статии се отпечатват в революционния вестник "Независимост" на великият български революционер и публицист Любен Каравелов (1834 - 1879) означава, че отец Михаил е в близки връзки и с Каравелов.

Посочените статии "Кой е православен?" и "Гърци и българи" ни убеждават, че отец Михаил Казанакли взема активно участие в борбата на българския народ за църковно-национална независимост. Тук трябва отново да отбележим неговата гражданска смелост и достойнство. В разразилата се остра борба на българския народ за църковна независимост от Вселенската гръцка патриаршия, Руската православна църква и руската дипломация застават твърдо на страната на Патриаршията и водят яростна борба против справедливите искания на българите. Тази руска позиция е продиктувана от разбирането, че трябва да се запази единството на православието в границите на Османската империя. Независимо, че по-голямата част от бесарабските села и гр. Болград са в границите на Румъния, църквите са подчинени пряко на Руската православна църква. От всички български духовници в Бесарабия само отец Михаил Казаналкли участва активно в борбата на българския народ за църковна независимост, против позицията на своите духовни руски началници и вероятно е имал неприятности за това. Освен статиите във възрожденските вестници и списания, отец Михаил Казанакли е автор и на материала "Колония Болград" (1868) [14].

Отец Михаил Казанакли е личен приятел с патриарха на българската национално-освободителна борба и водач за църковна независимост от Вселенската гръцка патриаршия Георги Раковски (1821 - 1867). С Раковски отец Михаил се запознава в Одеса в началото на април 1858 г. [18]. По-късно двамата водят оживена кореспонденция от която са запазени само две писма - едно от Раковски до отец Михаил [1] и едно от свещеника до Раковски [2]. Около три месеца след запознанството им Георги Раковски пише писмо на Михаил Казанакли от Одеса с дата 26 май 1858 г. Раковски не знае, че Казанакли е станал свещеник в Измаил на 15 март същата 1858 г., затова предлага на завършилия Кишиневската семинария да отиде в поробените български земи учител в Търново, Русе или Шумен [18]. Писмото Раковски завършва: "Послушайте единороднаго вами гласа и предприемните сие святое дело и бъдете награждени вечною славою! Отдайте талант вашим единородним братием! Ожидаящ ваш радостотворен мне отговор остая ваш единородний доброжелател. Г.С. Раковски" [1].

Отец Михаил Казанакли отговаря на това писмо на 10 юни 1858 г. като пише: "Достоуважаемий Георги Савич. Вашето писмо от 26 май 1859 г. аз имах счастието да го получа 5-го юня. Като го прочетох моето сърце ся изпълни с радост; как от това, че ваша милост е обратила внимание на мене; така още повече от това, че аз може да дойда в круг благодетелнато обществе, което са труди заради Болгария, а аз да допринеса на моите едноплеменници една лепта от моите дарове и познания душевни. Много са радвам и съм готов на това ваше благодетелное призвание. Ви моля сал да ми кажете: 1. как аз можа да са освободя от моето място; 2. как аз можа да отида на онова място, което избера... Из трите места аз съм съгласен да бъда в Русчук (Русе)"... Ваш богомолец свещеник Михаил Казанакли. Много здраве ви проважат моя родител и (това "и" е специално подчертано, по-долу ще се разбере защо - бел. автора) отец Симеон Орлов" [2].

Не са известни причините, поради което не се осъществява учителстването на отец Казанакли в България, но по всяка вероятност на първо място е невъзможността да бъде освободен от свещеническите си задължения, а също той се премества в Болград и както видяхме в административния център на бесарабските българи, където изпълнява и учителска дейност.

Общественикът отец Михаил Казанакли има и определени заслуги като един от създателите на Българското книжовно дружество (БКД) в гр. Браила през 1869 г. След Освобождението на България през 1878 г. седалището на Българското книжовно дружество се премества от Браила в София, а през 1911 г. БКД прераства в Българска академия на науките. Запазен е списък на спомагателните членове (учредителите - бел. автора) от 23 януари 1869 г. на Българското книжовно дружество, като отец Михаил Казанакли е 32-ри в този списък [12]. През 1875 г. той е избран за Действителен член на Българското книжовно дружество [12].

В статията на Любен Каравелов "Българското книжовно дружество в Браила" в сп. "Знание", кн. 16 от 1875 г., авторът посочва, че на заседание на БКД, проведено в края на август 1875 г., основни изказвания са направили отец Михаил Казанакли, Васил Стоянов и Тодор Пеев [8]. Отец Михаил Казанакли е също председател на Окръжния съд в Болград за времето от 1859 до 1880 г. [13] Вече се каза, че той рано овдовял, не създава след това друго семейство, поради което следствие да доброто заплащане като свещеник, учител и председател на съд, отец Михаил има значителни лични средства, които раздава за благотворителни цели: на Българското книжовно дружество, дарява на Болградската гимназия и училищата в Болград крупната сума от 200 000 рубли и други парични помощи [16].

Необходимо е да се спрем на една неточност от биографията на отец Михаил, която има в няколко издания: Българска възрожденска интелигенция. Енциклопедия, [4] в поместената кратка биографична справка за отец Казанакли в съчиненията на Каравелов, [8] в книгата

на Елена Сюпюр [16] и в други издания. В тях се посочва, че отец Михаил Казанакли е син на отец Симеон Орлов от Ташбунар, днес с. Каменка, Измаилски район на Одеска област, Украйна. Според нас объркването идва от неправилното тълкуване на инъче ясното изречение от писмото на отец Михаил Казанакли до Георги Раковски, където пише: "Много здраве ви проважат моя родител и отец Симеон Орлов" [2]. Това изречение съвсем неправилно се тълкува, че негов родител (баща) е Симеон Орлов и в споменатите източници се твърди, че отец Михаил Казанакли е син на отец Симеон Орлов. В цитираното по-горе изречение от писмото на отец Михаил Казанакли много ясно е казано, че много здраве "ви проважат" (множествено число, значи двама - бел. автора) "моя родител (баща му Василий) и (плюс) отец Симеон Орлов". Освен това на паметника на отец Мипаил в гробището на гр. Болград е написано "Свещеникъ Михаилъ Василиевичъ Казанакли", в други източници отецът е "Василиевич", братята му Иван и Никола са с бащино име "Василиевич". До наши дни не е достигнал фотографски портрет или фотография с група хора с отец Михаил Казанакли. През Българското възраждане някои от възрожденците съзнателно са избягвали да се снимат, защото са смятали, че фотографията е "дяволско дело".

И накрая да дадем кратки сведения за двамата братя на отец Михаил - Иван и Никола Казанакли. Те не са със заслугите и така известни както своя брат, а за тях биографичните сведения са крайно оскъдни [16]. Иван Казанакли (неизвестно в коя година е роден и кога е починал) учи в Духовната академия в Киев, а след това е учител в училище в Болград и е свещеник и учител в Измаил. Руски поданик. Знае се, че се е познавал лично с Георги Раковски [4]. Запазено е едно писмо на руски език на Иван Казанакли от 20 юни 1858 г. до Георги Раковски [2].

Никола Казанакли (около 1836 - 1873 г.) учи в родното си село Ташбунар, след това през 1856 г. завършва лицей в гр. Яш, Румъния. Никола Казанакли става учител по всеобща история и география в Болградската гимназия от 1860 до смъртта си през 1873 г. Почива на 28 октомври 1873 г. в Болград, където е погребан [16]. Никола Казанакли сътрудничи на сп. "Общ труд", издаван в Болград през 1868 г. Но най-значителното книжовно дело на Никола Казанакли е превода и издаването на "Краткий учебник по всеобща история. Част I. Древна история. Съчинения д-р Георга Вебера. Преведена от немски на руски език под редакцията на Н. Соколова. От руски на български преведено от Н. Казанакли, учителя по всеобща история и география от Централното в Болград училище". Болград, в Училищната типография, 1864 г.", 199 с. В предговора Никола Казанакли загатва и намерението си да преиздаде втората част на учебника на Георг Вебер, [10] За да изпълни своето намерение на Никола Казанакли попречват постоянното боледуване и ранната му смърт [11]. Също в предговорът на учебника преводача и издателя Никола Казанакли пише, че: "...хвърга светлина върху фактите и по този начин докарва историята да бъде

светило, за което най-много потреба имаме ние, българите, като останали от другите европейски народи" [9]. Интересна е и статията на Никола Казанакли "За изнамерването на барута и книгопечатането", публикувана в сп. "Обш труд", Болград, кн. 2, 1868 т. [13]. Никола Казанакли е и спомагателен член на Българското книжовно дружество в гр. Браила [12].

В заключение ще обобщим, че отец Михаил Казанакли е виден бесарабски български родолюбец, духовник, учител, общественик и дарител, чието име за съжаление не е много популярно днес, макар за времето от половин век на неговата народополезна дейност (втората половина на XIX и първото десетилетие на XX век) да е безспорен авторитет и високоуважавана личност сред бесарабските българи. Гробът му в Болградските гробища е непосредствено до входа на църквата в гробищата на Болград "Св. Митрофан", днес мавзолей на ген. Иван Инзов. Голям черен около метър и половина мраморен кръст, на който е написано: "Свещеникъ Михаилъ Василиевичъ Казанакли. 1833-1908". Този кръст е върху един квадратен постамент от около метър, изграден от тухли, които времето от 110 години започва да разрушава и е нужно спешно да се укрепи постамента и съхрани гроба на този бележит бесарабски духовник и българин.

References/Бележки

[1] Arhiv Rakovski, 1952. Arhiv na G. S. Rakovski. Pisma i rukopisi na Rakovski. Tom I, Sofiya, 1952.

[Архив Раковски, 1952. Архив на Г. С. Раковски. Писма и ръкописи на Раковски. Том I, София, 1952.]

[2] Arhiv Rakovski, 1957. Arhiv na G.S.Rakovski. Pisma do Rakovski 1841-1860. Tom II, Sofiya, 1957.

[Архив Раковски, 1957. Архив на Г.С.Раковски. Писма до Раковски 1841-1860. Том II, София, 1957.]

[3] Beron, 1867. Beron, Vasil. Slovo, proizneseno v TSentralnoto v Bolgrad ouchilishte pri razdavane na nagradite v kraya na 1866-1867 ouchebna godina. Bolgrad, 1867.

[Берон, 1867. Берон, Васил. Слово, произнесено в Централното в Болград училище при раздаване на наградите в края на 1866-1867 учебна година. Болград, 1867.]

[4] Bulgarska vuzrozhdenska inteligentsiya, 1988. Bulgarska vuzrozhdenska inteligentsiya. OUchiteli, sveshtenitsi, monasi, visshi douhovnitsi, houdozhnitsi, lekari, aptekari, pisateli, knizhari, turgovtsi, voenni… Entsiklopediya. Sofiya, 1988.

[Българска възрожденска интелигенция, 1988. Българска възрожденска интелигенция. Учители, свещеници, монаси, висши духовници, художници, лекари, аптекари, писатели, книжари, търговци, военни… Енциклопедия. София, 1988.]

[5] Entsiklopediya "Bulgariya". 1982. Entsiklopediya "Bulgariya". Tom III, I - L, Sofiya, 1982.

[Енциклопедия "България". 1982. Енциклопедия "България". Том III, И - Л, София, 1982.]

[6] Dounavska zora, 1868. V. Dounavska zora 1868, Braila, redaktor Dobri Voynikov.

[Дунавска зора, 1868. В. Дунавска зора 1868, Браила, редактор Добри Войников.]

[7] Dyakovich, 1918. Dyakovich, Vladimir. Bulgarska Besarabiya. Istoriko-etnografski ocherk sus spomeni za general Ivan Kolev sus suouchenitsite mou po gimnaziya i suotechestvenitsi. Sofiya, 1918.

[Дякович, 1918. Дякович, Владимир. Българска Бесарабия. Историко-етнографски очерк със спомени за генерал Иван Колев със съучениците му по гимназия и съотечественици. София, 1918.]

[8] Karavelov, 1967. Karavelov, Lyuben. Subrani suchineniya. Tom VIII, Sofiya, Bulgarski pisatel, 1967.

[Каравелов, 1967. Каравелов, Любен. Събрани съчинения. Том VIII, София, Български писател, 1967.]

[9] Karaivanova, 2018. Karaivanova, Tatyana. OUchebnitsi, izdadeni v Bolgradskata gimnaziya (1861-1875), Sliven, 2018.

[Караиванова, 2018. Караиванова, Татяна. Учебници, издадени в Болградската гимназия (1861-1875), Сливен, 2018.]

[10] Kratkiy ouchebnik. 1864. Kratkiy ouchebnik po vseobshta istoriya. CHast I. Drevna istoriya. Suchineniya d-r Georg Veber. Prevedena ot Nikola Kazanakli. Bolgrad, 1864.

[Краткий учебник. 1864. Краткий учебник по всеобща история. Част I. Древна история. Съчинения д-р Георг Вебер. Преведена от Никола Казанакли. Болград, 1864.]

[11] Mislavski, 1994. Mislavski, Konstantin. Istoricheski ocherk na gimnaziyata "Imperator Aleksandur III" v Bolgrad. 1905. (Fototipno izdanie. Sofiya, 1994).

[Мислявски, 1994. Мислявски, Константин. Исторически очерк на гимназията "Император Александър III" в Болград. 1905. (Фототипно издание. София, 1994).]

[12] Sto godini BAN, 1969. Sto godini Bulgarska akademiya na naoukite. 1869 - 1969. Tom I. Akademitsi i chlen-korespondenti. Sofiya, Izdatelstvo na BAN. 1969.

[Сто години БАН, 1969. Сто години Българска академия на науките. 1869 - 1969. Том I. Академици и член-кореспонденти. София, Издателство на БАН. 1969.]

[13] Stoyanov, 1957. Stoyanov, Manyo. Bulgarska vuzrozhdenska knizhnina. Tom I, Sofiya, 1957.

[Стоянов, 1957. Стоянов, Маньо. Българска възрожденска книжнина. Том I, София, 1957.]

[14] Stoyanov, 1959. Stoyanov, Manyo. Bulgarska vuzrozhdenska knizhnina. Tom II, Sofiya, 1959.

[Стоянов, 1959. Стоянов, Маньо. Българска възрожденска книжнина. Том II, София, 1959.]

[15] Stoyanovich, 1908. Stoyanovich, Vasiliy. Sveshtenik Mihail Vasilevich Kazanakli. (nekrolog). // Kishinevskie, eparhialupые vedomosti. Kn. 12., Kishinev, 1908.

[Стоянович, 1908. Стоянович, Василий. Свещеник Михаил Василевич Казанакли. (некролог). // Кишиневские, епархиальные ведомости. Кн. 12., Кишинев, 1908.]

[16] Syupyur, 1982, Syupyur, Elena. Bulgarska vuzrozhdenska inteligentsiya v Roumuniya prez XIX vek. Sofiya, 1982.

[Сюпюр, 1982, Сюпюр, Елена. Българска възрожденска интелигенция в Румъния през XIX век. София, 1982.]

[17] Titorov, 1903. Titorov, Yov. Bulgarite v Besarabiya. Sofiya, 1903.

[Титоров, 1903. Титоров, Йов. Българите в Бесарабия. София, 1903.]

[18] Traykov, 1974. Traykov, Veselin. Georgi Stoykov Rakovski. Biografiya. Sofiya, 1974.

[Трайков, 1974. Трайков, Веселин. Георги Стойков Раковски. Биография. София, 1974.]

[19] Hristova, 2010. Hristova, Veliana. Bountut na bulgarskiya douh. // Vestnik Douma, 1 noemvri 2010.

[Христова, 2010. Христова, Велиана. Бунтът на българския дух.

// Вестник Дума, 1 ноември 2010.]

[20] CHelak, 1999. CHelak, Ekaterina OUchilishtnoto delo i koultourno-prosvetniya zhivot na bulgarskite preselnitsi v Besarabiya (1856 - 1878). Sofiya, 1999.

[Челак, 1999. Челак, Екатерина Училищното дело и културно-просветния живот на българските преселници в Бесарабия (1856 - 1878). София, 1999.]

Священник Михаил Казанакли - известный бессарабский болгарский священнослужитель, учитель, писатель, общественный деятель и жертвователь

Никола Караиванов

Аннотация: Священник Михаил Казанакли - болгарский патриот эпохи Возрождения, прослуживший почти полвека с 1859 года до своей смерти в 1908 году образцовым священнослужителем в Спасо-Преображенском соборе в Болграде, ныне Одесская область Украины. Отец Михаил Казанакли проявил себя не только в качестве священника, но и в качестве учителя в средней школе Болграда, писателя и публициста в болгарской прессе, видного общественного деятеля и щедрого спонсора культурных и образовательных учреждений.

Ключевые слова: отец Михаил Казанакли, болгарское возрождение, священнослужитель, педагог, публицист

Priest Mikhail Kazanakli - a prominent bessarabian bulgarian clergyman, teacher, writer, public figure and donor

Nikola Karaivanov

Abstract: Priest Mikhail Kazanakli is a Bulgarian patriot from the Bulgarian Revival, who served for almost half a century from 1859 until his death in 1908 as an exemplary clergyman at the "St. Transfiguration of the Lord" Cathedral in Bolgrad, today Odessa region of Ukraine. Apart from being a priest, Father Mihail Kazanakli also manifested himself as a teacher in the high school of Bolgrad, as a writer and publicist in the Bulgarian press, a prominent public figure, and a generous donor of cultural and educational institutions.

Keywords: priest Mikhail Kazanakli, Bulgarian Revival, clergyman, teacher, publicist

Програмата на ЮНЕСКО "Паметта на света" - път за опазване на световното документално наследство

Доц. д-р Венцислав Велев, България

Резюме: Документалното наследство се съхранява основно в държавни колекции - различни архиви, библиотеки и музеи, както и в частни колекции. Това поражда и поредица от въпроси свързани с неговото опазване. От значение е и въпроса за ползваемостта му не само от изследователи, но и до него да може да се докосне по-широк кръг от хора. Проблемите произтичат от обстоятелството, че в голямата си част тези паметници на човешката история са изключително крехки и податливи на външни влияния. Важен въпрос е и този свързан с опазването на документалното наследство предвид многобройните природни бедствия, както и пораженията върху него по време на въоръжени конфликти. Писмовното наследство разположено на камък търпи влиянията на околната среда. Различния вид пергамент или хартия, както и използването на разнообразен тип креда, графит или мастило пораждат допълнителни въпроси свързани със спецификата по опазването на такъв тип документите. Тази нестабилност води до рискове от загуба на важни източници на информация. Ето защо, оценявайки всички тези рискове, както и значимостта от опазването на писменото писмените паметници, ЮНЕСКО предприема конкретни действия насочени към разработване на определен набор от инструменти целящи да осигурят ефективна защита на световното документално наследство. Това се явява една от основните задачи, които международната общност си е поставила да изпълни. С тази цел е създадена и се реализира програмата на "Паметта на света" (Memory of world). Освен в класическия вариант на опазване, в условията на развитото дигитално и информационно общество, това включва и създаването на дигитални копия и запазване на документите освен на аналогов и на различен тип цифров носител.

Ключови думи: документално наследство, писмени паметници, програма "Паметта на света", ЮНЕСКО, архиви, документи

1. Въведение

На 16 ноември 1972 г. ЮНЕСКО утвърждава и приема Конвенцията за опазване на световното културно и природно наследство. По своята същност тя представлява общ рамков документ, който отговаря на разбирането, че "световното културно и природно наследство е застрашено все повече и повече от разрушаване, което се дължи не само на традиционните причини за деградация, но и на самото развитие на обществено-икономическия живот, в резултат на което се задълбочават увреждащите и разрушителните явления". Самата Конвенция цели да се изградят ефективни механизми, в резултата на които да се реализират успешни подходи насочени към опазване на културното и природно наследство не само на отделните страни, но и на човечеството като цяло. Акцент се поставя предимно върху материалното културно наследство, в неговите различни проявления - движимо и недвижимо. Прави впечатление, че в текста не е изрично посочена необходимостта от специална протекция и опазване на писменото и документалното наследство. Носещо обаче своята специфика на писмовно оставен документ, който притежава определена крехкост, този тип наследство би следвало да бъде обект на определени подходи, които да създадат условия за неговото опазване и съхранение. В този смисъл е използвано и определението "надписи", което се среща в чл. 1 на Конвенцията, но не се прави уточнение за какви точно са те, както и върху какво са поставени или от какво направени.[1]

Позоваването на различен тип документи, съхранени от миналото, показва необходимостта от издирване на различен тип писмовни паметници, тяхното опазване и съхранение. Именно поради това налага разработването на специална програма, която не само да бъде насочена в тази посока, но и да насочи усилията в разработването на нови методи и подходи.

2. Методология на изследването

Основните източници използвани при изготвянето на настоящата статия са свързани с общодостъпната база с документи и проучвания предоставени от ЮНЕСКО. Те съдържат общата нормативна база, както и разработени методически насоки и указания. Обект на изследване са и работни документи на Националната комисия на Р. България за ЮНЕСКО, разработените, представени и защитени от българска страна номинационни досиета. Изводите и препоръките са базирани, както на официалните заключения на ЮНЕСКО, така и в резултат от лично участие и наблюдение по време на изработването на отделни национални и международни документи.

3. Резултати

За да се достигне до реализирането на идеята за специална програма насочена към опазването на писменото и документално наследство в международен план се използват препоръките и опита на две от водещите световни организации работещи в сферата на библиотечното дело и книжовното наследство - Международна федерация на библиотечните асоциации (IFLA) и Международния съвет по архивите (ICA). Обединяват се усилията на експертите на IFLA и ICA с тези на изградения към ЮНЕСКО Международен консултативен комитет (IAC). В резултат на това се разработват предварителни насоки, съдържащи и изготвени списъци, в които се идентифицират редица налични библиотечни колекции и архивни фондове. От тях може да се достигне до заключението, че към момента на изготвянето на тази документация част от идентифицираното документално наследство вече е с непоправимо нарушена цялост, което показва нуждата от спешни мерки към неговото съхранение и опазване. В резултат на това е изготвен и списък на застрашените библиотечни и архивни фондове, както и такъв на наличното кинематографично наследство са набелязани мерки насочени към съхранение и популяризиране. [2]

Инициираната през последното десетилетие на XX в. от ЮНЕСКО програма, озаглавена "Паметта на света"[1], се опира на общото намерение на държавите членки на организацията и припознали тази програма, че в световен мащаб са идентифицирани отделни проблеми, които показват нуждата от запазването на идентичността на хората, многообразието от езици и култури. Документалното наследство се разбира както като наличие на определен конкретен документ, така и тяхното обединение в колекция, фонд или цялостен архивен фонд. Водещо при определянето на неговата значимост се явява не само съдържащото се в него, но и значимостта му, която да го определи като културното наследство надхвърлящо границите на своето време и култура. Запазването на документите и тяхното последващо съхранение и популяризиране се насърчава и от осъзнатата необходимост отделните народи да споделят познанието за себе си. Програмата се опира и на разбирането, че документалното наследство по своята същност е изключително податливо на времето и за съжаление липсата на мерки за неговото опазване може да доведе до загуба на важни за човечеството знания. Не на последно място природните бедствия, войни и различни социални противоречия, както и сериозна липса на ресурси, също оставят негативен отпечатък върху паметта на човечеството. Значимите колекции по света са претърпели най-различни влияния, част от които са пагубни. Част от тях са преместени от техните основни места на създаване или съхранение. Въпреки,

1. Програмата "Паметта на света" е приета от ЮНЕСКО през 1992 г., но част от нейните основни постановки се доразработват до 1995 г. Същите се актуализират непрекъснато на всеки две години.

че това не води до промяна на тяхното съдържание и идентичност, възможно е същото да доведе до загуба на тяхната значимост в национален или международен план. През годините някои писмени паметници съзнателно са изземвани от техните собственици и са унищожавани от новите им такива. Понякога липсата на толерантност между тях се явява имено като резултат от липсата на познание за общото начало но човечеството и за взаимосвързаността на голяма част от познанията. За съжаление това е довело днес множество от тези паметници да са сериозно повредени или безвъзвратно загубени. Всичко това слага своя отпечатък върху културната памет и история на не един народ, а и на света като цяло.

В контекста на всичко това, визията за развитие на Програмата "Паметта на света" е изградена върху две основни виждания:

Първо: Оценява се, че документите основно се съхраняват в различен тип архивохранилища (обществени, ведомствени или частни архиви, библиотеки, музеи или колекции), същите имат определена специфика, която се различава от общите подходи прилагани при опазването на другите паметници на националната и световната култура.

Второ: Приема се, че значимото не само в национален, но и в световен план, документално наследство следва принадлежи на цялото човечество, което показва, че то трябва да бъде изцяло съхранено и защитено за всички.

Основната цел, която се преследва с приемането на програмата е свързана с обединяване усилия не само на отделни специалисти, но и на международната общност, които е нужно да се насочат към издирване, опазване и популяризиране на запазени писмени образци. Реализацията на тази цел може да се осъществи посредством:

- подобряване осведомеността на човечеството за неговото документално наследство;
- създаване на ново отношение към съществуващите архиви и съхраняваното в тях богатство, както и осигуряване на достъп до него, включително и посредством прилагането на различни форми на дигитализация;
- оказване на пряка практическа помощ от различен тип специалисти, чрез разпространение на съвети и информация и насърчаване на обучението или чрез свързване на спонсорите с навременни и подходящи проекти;
- насърчаване процесите по дигитализация в различните ? аспекти;
- изработване на дигитализирани копия и каталози както за служебно, така и за обществено ползване, включително такива достъпни в Интернет;
- разработване на поредица от законодателни мерки на национално и международно ниво, които да регламентират различните типове писмени паметници, независимо както от техния характер, така и от собственост;
- прилагането на набор от различни подходи целящи повишаване

осведомеността за писмените паметници посредством разработването на научни изследвания, тяхното популяризиране посредством медии, рекламни и информационни публикации. [3]

Още при приемането си програмата залага в себе си да се извършва непрекъснат мониторинг, който да обхваща не само нейното изпълнение, но и да се извършват необходими промени в някои от основните насоки за работа. В подготвителния етап, както и през първите години на действие на програмата сформирания Международен консултативен комитет (IAC)[2] провежда поредица от консултативни заседания, чиято цел е насочена към доработване на първично изготвения основен документ и неговото допълване. Първото общо заседание на Комитета след приемането на програмата е през 1993 г. и се провежда в полския град Пултуск. В резултат от това е разработен план за действие. На Комитета, като орган на ЮНЕСКО, е възложено да осъществява координираща роля, както и да инициира поредица от мерки с цел повишаване осведомеността на хората, специалистите, правителствата на отделните държави, международните организации и фондации по отношение на нуждата от предприемане на конкретни стъпки целящи опазването на документалното наследство. Изказана е и препоръката всяка една страна, която се присъединява към програмата да изгради свой национален комитет, който да работи за нейното приложение в конкретната държава. Обявена е и необходимостта от изготвянето на национални регистри, с които да се идентифицират отделни образци на националното и световно документално богатство. Поставят се и изискванията към започналите процеси по дигитализация, които са посочени за важен елемент от цялостния процес по опазване на документи, цели архиви или кинематографски продукти. На следващите заседания тези постановки се доразвиват, като в техният по-разширен и доработен вид са приети на второто заседание на IAC, проведено през 1995 г. в Париж. [4]

В стратегическо отношение, по силата на утвърдените насоки, програмата "Паметта на смета" препоръчва прилагането на няколко общи и важни стъпки, които всяка страна следва да съблюдава. Те се заключават в следното:

- На първо място, важно е да се насърчават процесите по идентифициране на документалното наследство. Тук следва да се издирят и покажат онези образци, които са ценни не само за отделните народи и общности, но и за цялото човечество. Тези образци могат да притежават характеристиката на различни по своята същност и произход документални паметници. Могат да бъдат и на различен тип носители, независимо дали са изписани на хартия, камък или друг материал,

---

2. Международният консултативен комитет (IAC) е върховния орган по програмата на ЮНЕСКО "Паметта на света", който е отговорен за изпълнението на програмата. В него влизат 14 членове предложени от отделните държави. Същите са с определен мандат. Генералният директор на ЮНЕСКО свиква IAC на редовна сесия на всеки две години. България има мандат за член на IAC за периода 2015 - 2022 г.

както и независимо от съдържанието им. Важното е те да имат общочовешка значимост. От значение е и преценката за нуждата от поспециални условия за неговото съхранение. Мерките следва да се провеждат на национално, регионално и международно ниво.

- На второ място, от значение е необходимостта от обществена информация за отделните идентифицирани обекти на документално наследство. За целта програмата следва да работи за повишаване на осведомеността на обществеността по света за значимостта на отделните документални паметници, както и да се гарантира не само тяхната безопасност, но и достъпност от различен кръг представители на обществото. Тук следва да се насърчат мерки, които да доведат до популяризиране целите на програмата с цел повишаване информираността на хората за нея. Особено това е ценно на национално и регионално ниво.

- На трето място, важни са подходите използвани за опазване на документалното наследство. За постигането на това е необходимо да се създават условия стимулиращи разработването и изпълнението на различни проекти целящи да издирят, идентифицират и съхранят образците на отделни документални паметници, както и включването им в списъци (регистри), представящи тяхната същност и значимост. Финансирането на подобен тип проекти следва да бъде насърчено на международно ниво, защото документите често се намират и съхраняват в различна страна от тази, в която са създадени.

- На четвърто място, необходимо е да се създадат възможности за по-широк достъп до отделните образци на документално наследство. Същите са създадени за хората и е нужно хората да ги познават. В тази посока е важно да се използват всички възможни подходи, които да доведат до по-голяма достъпност. Тук от помощ са и създадените национални регистри с описани паметници, приложението на класически и дигитализационни способи, даващи възможност с документа да бъдат запознати максимално много хора. Това следва да се прави както на национално, тага и на регионално, суб-регионално и международно ниво.

- На пето място, поставя се въпроса свързан с изграждането на мрежа от различни органи и тяхното взаимодействие по посока постигане целите на програмата "Паметта на света". Различни структури, формиране на национално, регионално и международно ниво спомагат да се създаде добра координация на общите процеси насочени към опазването на документалното наследство. Изграждането на национални комитети[3] е ключов момент в този процес, който е нужно да

---

3. Макар и да имат своя автономност при изграждането си националните комитети се съобразяват и с методика разработена от страна на ЮНЕСКО. България има създаден свой национален комитет, в който се включват както представители на различни държавни институции, така и научни организации и отделни специалисти // Вж. Model terms of reference for a national Memory of the World committee <https://en.unesco.org/sites/default/files/mow_model_terms_reference_national_committee_en.pdf>

се насърчава. Активното взаимодействие на държавните органи с неправителствените организации също е от значение.[5]

Консолидирано е мнението, ме от съществено значение за опазването и популяризирането на писменото документално наследство е надлежно да се отчитат и признават спецификите, историческите и културните обичаи на отделните народи, в резултат на което да се изготвят ясни и точни препоръки, които да се прилагат в тази посока. В тази връзка се посочва необходимостта от разработването и налагането на единни стандарти и принципи за съхранение и безопасност на идентифицираното документално наследство. Всички те изискват да се създадат условия за съхранение, които да предотвратят евентуални проблеми свързани с ефективното опазване на отделните документи, както и да недопускат възникването на такива можещи да навредят или дори да унищожат самите документи. Препоръчва се те да се запазват и съхраняват в оригинал, защото по този начин съдържащата се в тях информация може да бъде четена и тълкувана в най-точния и правилен вид. Оценява се, че при направата на копия, независимо дали те са от миналото или от сега, както и независимо от вида технология, който е използван, то оригинала е най-ценен и това изисква специални усилия за неговото запазване. Именно поради това една от основните цели за запазването на документите е свързана с удължаване периода на тяхното физическо съществуване, което ще гарантира и по-големия периода за достъп до самия него. Към това е необходимо да се прибави, че не по-малко е важно документа да не остане в затворен вид, а да стане достояние и на широката общественост, особено когато тя изпитва въздействие от неговото съдържание. Днес, в тази посока неоценима помощ се явява развитието и приложимостта на съвременните технологии. От създаването си и до момента Интернет става все по-мощен инструмент, посредством който най-добре и пълноценно може да се осигури широк и масов достъп до документално наследство, както и да се преодолеят ограниченията свързани с разстоянията и мястото на съхраняване на отделните документи и тяхната ползваемост. [6]

В основен инструмент за опазване на документалното наследство в отделните страни се превръща издирването на отделни образци и включването им в специално създадени за целта регистри. В насоките за опазване на документалното наследство е предвидено разработването на три типа регистри: международни, регионални и национални. Независимо от своя вид те следва да включват такъв тип документи, които да носят характеристиката на наследство със световно значение.

- Международният регистър, като най-значим по вид регистър, включва в себе си представителни образци предложени от всяка една държава и отговарящи на критерия за значимост за цялото човечество. Този регистър се актуализира на всеки две години. По своята същност той освен популяризиращ характер носи и белега на метод, посредством който световната организация насърчава отделните държави и региони да насочат усилията си към идентифициране, описване и гарантиране

съхранението на наличното документално наследство.

- Регионалните регистри съдържат в себе си образци на писмени документи обединяващи страни от един регион. Тези регистри насърчават кооптиране усилията на две или повече страни, в т.ч. и обединяване на част от техните национални регистри. Посредством тях се насърчава възможността за представяне на отделни малцинствени общности или субкултури, живеещи в съседни страни, които по този начин ще могат да бъдат представени в по-пълноценен вид.

- Националните регистри включват документалното наследство на отделна държава. Те показват усилията на страната насочени към провеждане на политика за опазване на документалното й наследство. Прилагайки единни за всички държави способи, това ще доведе както до мултиплициране на добри практики от една страна в друго, така и до представяне на отделната специфика на съответната държава[4].

И не на последно място, особено във века на навлизането на информационните технологии програмата "Паметта на света", както вече бе посочено, намира своето проявление посредством използването на информационните технологии и най-вече търпи влияние в резултат на все по-нарастващата роля на Интернет. Този процес е в две основни посоки. От една страна всички оперативни насоки по програмата насърчават процесите по дигитализация, които са с цел не само запазване на документалното наследство, но и подпомагане на неговото изучаване и популяризиране. Използването на различен тип дигитализираща техника бива съобразено както с вида писмен паметник, така и с неговите характеристики и последващо приложение. На електронен носител се съхраняват както дигитализирани изображения, текст и графична информация, така и структурирани различни бази с данни, които биват от полза за различен тип потребители. В течение на годините Интернет става не само мощен източник на информация, но и място за съхранение на дигитализирани копия документи. Осигурява се и бърз и надлежен достъп до дигитализирано документално наследство. Създават се условия за преодоляване на ограниченията, свързани с разстояние. Ето защо съобразно и с всички нормативни за всяка една страна поотделно и за света като цяло изисквания от значение е да се работи по прехвърляне на цифров носител на различен тип публични и частни колекции. В съответствие и с изискванията за достъпност, разработките са голяма част от тях да се базират в т. нар. "отворен код", както и да могат да се разглеждат и ползват безплатно. От своя страна това създава основа и за изграждането на единен портал на ЮНЕСКО, озаглавен "Digicol"[5]. Така се постига възможност за използване на огромна база с данни, в която са включени и образци на световното документално наследство.

---

4. В световния регистър по програмата "Паметта на света" са вписани три български номинации: "Енинския апостол - Старинен български ръкопис" от XII в., вписан през 2011 г.; "Бориловия синодик" от XIV в., вписан през 2017 г.; "Четвероевангелието на цар Иван Александър" от XIV в. ("съвместна номинация с Британския музей), вписано през 2017 г.

5. Информационен портал "Digicol" <(http://www.unesco.org/webworld/digicol/>

Изводи и заключение

По своята същност програмата "Паметта на света" е важен момент от процесите по опазване на световното документално наследство. Обединени от тази обща цел международната общност полага големи усилия за да запази този неоценим източник за информация и познание, което е останало от предходните поколения. Съхраняването на документалното наследство, наред с другите образци на материалното културно наследство е тема, която все повече излиза на дневен ред предвид многобройните природни бедствия, както и последиците от въоръжени конфликти. Ако се изключат писмените паметници поставени на камък, то в голямата си част документите са изписани върху различен вид пергамент или хартия, което прави тяхното запазване трудно. Използваните в миналото разнообразен тип креда, графит или мастило също поражда множество въпроси свързани с съхранение. Тази нестабилност води до рискове от загуба на важни източници на информация. Ето защо, оценявайки всички тези рискове, както и значимостта от опазването на писменото писмените паметници, международната общност в лицето на ЮНЕСКО предприема конкретни действия насочени към разработване на определен набор от инструменти целящи да осигурят ефективна защита на световното документално наследство. Това се явява една от задачите, която стои в основата на програмата "Паметта на света" [7].

References/Използвани Източници

[1] Конвенция за опазване на световното културно и природно наследство. <http://mc.government.bg/images/docs/Microsoft%20Word%20-%20C6694F14.pdf> (1 Feb. 2021)

[2] Boston, George. Milton Keynes. Safeguarding the Documentary Heritage. A Guide to Standards, Recommended Practices and Reference Literature Related to the Preservation of Documents of All Kinds // <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000112676> (1 Feb. 2021)

[3] Memory of the World: General Guidelines (CII-95 / WS-11. Revised edition 2002). UNESCO, 2002. pp. 7-10 // < https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000125637> (1 Feb. 2021)

[4] Memory of the World: general guidelines to safeguard documentary heritage // CII.95/WS/11 REV. (+ ADD. in Eng , Fre and Rus only) <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000125637> (1 Feb. 2021)

[5] Memory of the World: general guidelines to safeguard documentary heritage..., pp. 18-19.

[6] Boston, George. Milton Keynes. Цит. съч.

[7] Memory of the World: general guidelines to safeguard documentary heritage..., p. 28.

Программа ЮНЕСКО "Память мира" - способ сохранить всемирное документальное наследие

Доц. д-р Венцислав Велев

Анотация: Документальное наследие хранится в основном в государственных коллекциях - различных архивах, библиотеках и музеях, а также в частных коллекциях. Это вызывает ряд вопросов, связанных с его защитой. Важен вопрос его доступности не только для исследователей, но и для более широкого круга людей. Проблемы связаны с тем, что по большей части эти памятники истории человечества чрезвычайно хрупкие и подвержены внешним воздействиям.

Еще один важный вопрос - защита документального наследия в связи с многочисленными стихийными бедствиями, а также повреждениями во время вооруженных конфликтов. Письменное наследие, расположенное на камне, находится под влиянием окружающей среды. Различные типы пергамента или бумаги, а также использование различных видов мела, графита или чернил вызывают дополнительные вопросы, связанные со спецификой хранения документов этого типа. Эта нестабильность ведет к риску потери важных источников информации. Поэтому, оценивая все эти риски, а также важность сохранения письменных памятников, ЮНЕСКО предпринимает конкретные шаги по разработке набора инструментов, направленных на обеспечение эффективной защиты всемирного документального наследия. Для этого была создана и реализована программа "Память мира". Помимо классического варианта защиты, в условиях развитого цифрового и информационного общества это включает создание цифровых копий и сохранение документов помимо аналоговых и различных типов цифровых носителей.

Ключевые слова: документальное наследие, письменные памятники, программа "Память мира", ЮНЕСКО, архивы

UNSSCO'S "Memory of the world program" - a way to protect the world documentary heritage

Assoc. Prof. Ventsislav Velev, PhD

Abstract: The documentary heritage is stored mainly in state collections - various archives, libraries and museums, as well as in private collections.

This raises a series of questions related to its protection. Last but not least, there is the question of its usefulness not only by researchers, but also by the fact that it can be touched by a wider circle of people. The problems stem from the fact that for the most part these monuments of human history are extremely fragile and susceptible to external influences. Another important issue is the protection of the documentary heritage in view of the numerous natural disasters, as well as the damage to it during armed conflicts. The written heritage located on a stone is influenced by the environment. The different type of parchment or paper, as well as the use of different types of chalk, graphite or ink raise additional questions related to the specifics of the preservation of this type of documents. This instability leads to risks of losing important sources of information. Therefore, assessing all these risks, as well as the importance of the preservation of written monuments, UNESCO is taking concrete action to develop a set of tools aimed at ensuring the effective protection of the World Documentary Heritage. This is one of the main tasks that the international community has set itself to fulfil. For this purpose, the Memory of world program was created and implemented. In addition to the classic version of protection, in the conditions of the developed digital and information society, this includes the creation of digital copies and preservation of documents in addition to analogy and different types of digital media.

Keywords: documentary heritage, written monuments, the Memory of the World program, UNESCO, archives, documents

Етапи на социализация на културното наследство (предложение за теоретичен модел)

Доц. д-р Нина Дебрюне

Резюме: Темата за социализацията на културното наследство е обект на изследвания от няколко десетилетия. В настоящата публикация накратко е представен научният дискурс по темата и е представено предложение за модел на социализация на културното наследство. Описани са отделните фази (етапи) на социализация, дейностите, които те обхващат и връзките помежду им и дейностите. Очертавани са и евентуални бъдещи изследователски хоризонти.

Ключови думи: културно наследство, социализация, процес, модел

Изследвания за социализацията на културното наследство

Интересът към историята и старините е стар колкото човека, но научният интерес в международен план се засилва значително едва след Втората световна война, когато са приети редица международни документи - Хагската конвенция, Конвенцията срещу трафика от 1970 г., конвенцията за световното културно и природно наследство, и са създадени Списъците за световно наследство. Вече към средата на 70-те години се говори за това, че културното наследство (КН) е част от социалната тъкан и израз на цивилизацията. [1] В контекста на социализацията му то се разглежда като съвкупност от овеществени и неовеществени изкуствени социални смисли, с определителна функция за същността и идентичността на общността. [2] Приема се, че е фактор за национално обединение и сплотяване в условията на криза и затова често не се разглежда обективно [3]. КН има значение за устойчивото развитие на обществото [4] и познаването, разбирането

и споделянето на КН е фактор за постигане и поддържане на световния мир [5].

Терминът социализация се използва в психологията, за да се обясни процесът на приобщаване на индивида към общността (социума) чрез придобиване на определени качества и умения (език, поведение, нрави, морален компас и пр.) - като под общност може да се разбират много различни по мащаб групи - семейство, училище, работен колектив, етнос, нация, човечеството. Тъй като терминът е вече наложен в науката със строго определено значение и натовареност, от особена важност е да се обоснове заемането и използването му в науката за културното наследство. За пръв път терминът се използва през 1897 г. от Франклин Хенри Гидингс в неговия фундаментален за социологията труд "Теории за социализацията" [6]. Гидингс го измисля, за да наименува процесът на развитие на социалната природа и характера на индивида в подготовката му за социален живот. В педагогиката пък терминът обхваща продължаващото през целия живот възприемане, придобиване и овладяване на социален исторически опит чрез активно взаимодействие със заобикалящата социалната среда като същевременно се запазват качествата и характеристиките на индивида. [7] [8] В икономиката социализацията означава вписване на човека в социалния ред по начин, който благоприятства създаването и потребяването му на блага, което от своя страна придава смисъл на живота му и спомага изграждането на житейска стратегия. [9] Всичко това позволява да се пренесе в нашето научно поле утвърден термин от другаде при условие, че не подменяме съдържанието.

Социализация на културното наследство

В този параграф ще бъдат щрихирани основните моменти в развитието на научните изследвания в конкретната пресечна точка на социализация и културно наследство.

Най-ранната употреба на термина социализация в контекста на културното наследство се намира в статия на Сачев през 2004 г., където културното наследство е определено като фактор за превръщането на личността в инициативен творчески субект. [10] КН спомага за развитието на културната личност и за развитието на четирите вида идентичност - общочовешка, национална, групова и индивидуална. Трябва да се подчертае, че обектът на социализация все още е човекът, но неговата социализация е с вероятностен характер и зависи и от "социалното битие на културно-историческото наследство".

Следващото теоретично ниво е извеждането през 2009 г. от Сачев и Иванов на трите основни функции на културната дейност на индивида. Това са творческата, чрез която се създават културни ценности; социокомуникативната, чрез която същите се съхраняват и разпрос-

тряняват и практико-приложната, чрез която се усвоява културното наследство. Тук вече КН се явява не само фактор за социализацията на индивида, но и собствен обект на социализация - тоест на вписване в живота на общността. Именно това е "социалното битие", за което стана дума по-рано. През 2011 г. в дисертационно изследване върху частните колекции с археологически предмети в България и стъпвайки върху теоретичните разсъждения към момента, социализацията бе разгледана като непрекъснат технологичен процес от 5 взаимосвързани фази. [11] След 2015 г. Сачев започва развиването на друго научно поле - културономията, което също се занимава с изучаването на закономерностите и процесите, свързани с "произхода, разпространението и циркулацията" на културни ценности, както и с "формирането и развитието на техните системи, разглеждани като едно цяло". [12]

Научните търсения след това продължават в посока на практическите аспекти на социализацията. Тук на преден план излизат музеложките изследвания, използващи конкретно термина "социализация". Иванов публикува своята теория за пирамидата на информационните ресурси на музея, в които социализацията е определена като изваждане на предмета от "изкопаемата или кабинетната действителност" и включването му в "музейната действителност" чрез рутинни и утвърдени процедури. [13] [14] По-късно Кьосева [15] [16] отъждествя социализацията с публичния достъп до музейните колекции, като подчерта значението на музейната интерпретация. Социализацията, казва Кьосева, става чрез показване и образование. Образованието е вторият план, в който се разглежда социализацията на културното наследство. Спасова извежда три взаимосвързани и взаимообусловени направления - наука; културни организации и институции; гражданско общество. [17] [18] Третият - и най-разработен, план, в който се разглежда социализацията на културното наследство, е чрез туризма. Изследвания у нас са правени по отношение на държавната политика от 70-те години на XX век насам [19], на музеите и туризма [20], ролята на социализацията на културното наследство за устойчивото развитие на регионите [21] и на поклонническия туризъм [22].

От гореописаното може да се направят няколко извода. На първо място, прави впечатление, че липсва общоприета дефиниция на термина "социализация на културното наследство". Има множество изследвания на теоретични и практически аспекти, но всеки автор тълкува термина по собствен начин. Това е донякъде естествено, тъй като са минали само 15 години от първата среща на двете понятия. Същевременно, приложението на термина е неоднозначно и непоследователно. На второ място, теоретичната основа на проблема не е прецизирана и не е систематизирана. Трето, и донякъде по-притеснителното е, че има разминаване между правната и научната употреба. През 2019 г. бе направен анализ на действащата нормативна база в областта на културното наследство - над 220 документа от всякакъв ранг - закони, наредби, постановления, решения на органи на местно управ-

ление и пр., който показа категорично, че под социализацията в правния мир е отнесена единствено до недвижимото културно наследство. Това противоречи на научната употреба на термина за всички видове материално наследство. Същевременно, той не се употребява в контекста на нематериалното наследство, което следва собствен терминологичен апарат. [23] Четвърто, социализацията в момента се свързва най-вече с музейната работа, като се изчерпва с физическо опазване и публичен достъп. И последно, социализацията се свързва, освен музеите, най-вече с туризма, образованието и художествената самодейност (последното е по отношение на нематериалното културно наследство)

Модел на социализация на културни ценности

Предложеният тук модел е доразработен вариант на технологичния процес, предложен през 2011 г. Целта на процеса е вписването на даден материален или нематериален обект в живота на общността по начин, който го изпълва със смисъл и го превръща в споделена ценност. Тогава вече възприетият като ценност материален или нематериален обект ще се превърне в културен фактор за самото общество, тъй като ще участва в социалнозначимите процеси и ще осигури приемствеността, която е ключова за културното и историческото оцеляване на общността. С други думи, процесът на социализация превръща даден артефакт или елемент в културно наследство. Процесът включва определен брой действия, които се извършват в определена логическа последователност и при определени вътрешни правила. Нарушаването на последователността или правилата води до прекъсване или до изкривяване на резултата. Като съпътстваща цел бе поставено приложението на модела за всички видове и форми на наследството.

При създаването на технологичен процес може да се походи по различни начини. Един подход е да се тръгне от суровината или от това, което считаме за начало, и да следваме стъпките до техния логичен край. Това е прекрасен откривателски подход, който обаче е с несигурен резултат - може да ни отведе навсякъде. Друг начин е да се тръгне от желаната цел - и да се проследят в обратен ред всички стъпки, дейности и фактори, които водят последователно до тази цел, като се анализират и тяхната вътрешна логика и взаимосвързаност. В случая ще направим второто и ще започнем от края.

Валидирането или потвърждаването се извършва при взаимодействието между предмета и членовете на общността по начин, позволяващ обектът да се превърне в стимул за социално-отговорна творческа изява на индивида. Така културното наследство изпълнява своята същинска функция, като се втъкава в общественото съзнание и

става част от битието на общността. Натрупаното знание се пречупва през житейския и социален опит и се формира ново знание, а смисловата натовареност на обекта се променя в зависимост от промените в естеството на обществените взаимоотношения и в нивото на технологично развитие. Смисълът на културната ценност може да се обогати или да се промени, но да остане част от културното наследство. Но също така е възможно е смисловата натовареност да се обезцени, да се превърне в анахронизъм и да изпадне от социално обращение. При валидирането се реализира смисловият/семантичният оборот на културната ценност. Едва при успешното изпълнение на тази фаза може да се говори за пълна социална адаптация на обекта, за превръщането му в културно наследството и предаването му на бъдещите поколения по устойчив начин. Логичен е въпросът дали валидирането е фаза в процеса на социализация или негов резултат. На този въпрос обаче не може да отговорим тук и сега. Струва ми се, че отговорът е, че валидирането е и двете. Действието е опитът да се употреби културната ценност по някакъв начин в битието на общността. При този опит ценността бива приета или отхвърлена. Точните механизми на това действие обаче ще ни отведат в полето на психологията, където трябва да стане обект на преднамерени изследвания.

Интерпретация - За да може културната ценност да остане релевантна в променящия се свят и да подлежи на валидиране, то нейната същност следва да бъде обяснена чрез функциите на формалното образованието и свободното време (неформално образование). Всяка културна ценност е полисемантична (многозначна). В нея има смисли и послания, въплътени още при създаването/формирането ?, както и такива, придадени впоследствие - при употребата ? и (пре)валидирането ? във времето. Много често смисълът и посланието са скрити, кодирани по някакъв начин. Кодирането може да се е случило изначално, но може и да се е получило като вторичен ефект на неумолимия развой на времето и в хода на обществеото развитие. Възможно е последващ (по-късно придаден) смисъл да измести първоначалния.

Достъп - За да може да се интерпретира даден предмет или обект, той трябва да бъде физически и интелектуално достъпен. Към тази фаза спадат всички форми и средства, чрез които се осигурява досегът на общността с културните ценности. Основна роля тук играят културните институции като музеи и читалища; организираните културни прояви, както и културният туризъм.

Научна социализация - Преди обаче предметът да бъде направен достъпен за широката общественост, той трябва да бъде проучен от специалисти. Откриването на наследството за научната общност и изследването му цели, от една страна, разкриване на полисемантичността му и, от друга, смислово му "обезопасяване". На този етап се разкриват връзките на дадена ценност с други (синхронни или асинхронни) обекти/елементи на наследството. Това е фундаментът, на който трябва да стъпи интерпретацията на наследството, за да се

постигне достоверна и обективна оценка и последващо валидиране на културната ценност.

Физическото обезпечаване на културната ценност цели съхранение на неговата физическа цялост чрез методите на консервация и реставрация, физическа охрана и др. Тъй като обектът е първичният източник на информация, ефективни усилия трябва да бъдат полагани, за да се предотвратят, спрат или сведат до възможния минимум разрушителните процеси. Тъй като запазването на културната ценност е от изключителна важност, а ходът на времето неумолим, тази стъпка трябва да се предприеме сравнително бързо (тоест, рано в процеса на социализация).

Документално и правно обезпечаване - тази фаза включва документиране, регистриране и предоставяне на правен статут на обекта на наследството. Правната защита е наложително да се извърши рано в процеса на социализация, първо защото е логично (не може да се съхранява и изучава нещо, което не е документирано и регистрирано), и второ, от практически съображения - за да може държавата да изпълни своите отговорности към обществото и бъдещите поколения да обгрижва културното наследство, задължение, което ? е вменено от Конституцията ни.

Издирване на културни ценности - Това е началото на процеса на социализация. Към тази фаза спадат всички необходими мерки за издирване и откриване на културни ценности. За да се осигури правилното протичане на всички последващи фази, от особена важност е издирвателската работа да бъде извършвана по организиран, контролиран и проверим начин, а когато откриването става случайно, то да бъдат създадени предпоставки за включването на тези находки в процеса на социализация.

Връзките между тези фази не са линеарни и не са еднопосочни. На фиг. 1 са представени моделът и вътрешните връзки и зависимости.

Фигура 1. Модел на социализация на културни ценности

Може условно да се каже, че има пет фиксирани фази, които са обособени в хронологична зависимост и чиито място и последователност в процеса не може да се промени. Те имат ясни еднопосочни връзки с предишната и следващата фаза. Резултатът от предишната фаза се превръща в ресурс/предпоставка за дейностите в следващата фаза. Тези фази са представени на графиката в хоризонтална ос, а връзките са означени с непрекъсната линия.

Другите две фази са динамични - т.е., тяхното място в процеса не е фиксирано. Те получават резултатите и създават предпоставки за изпълнение на дейностите на повече от една фаза и затова връзките, които формират са двупосочни. При тях се наблюдава определена цикличност на дейностите. Например, с напредването на научното знание и разбирането на историческите, културните и обществените процеси, се променя резултатът от научното изследване на културната ценност. Това ново знание трябва да бъде отразено в документацията (независимо дали това е паспорт, експертна оценка, досие, инвентарна книга, опис или друго) и може да доведе до промени в юридическия статут на обекта (регистрацията).

Като всеки теоретичен модел и този има определени ограничения. Едно от тях е, че разделянето на дейностите по фази е теоретично упражнение. Взаимовръзките между отделните фази позволяват на професионалисти с дългогодишен опит да извършват няколко фази практически интуитивно и едновременно - още при откриването се извършва идентификацията, а самата документация и регистрация следват по-късно. Това не означава непременно, че представеният модел не е точен, а че има (очаквано) разминаване между теорията и практиката (по ред обективни, а понякога и субективни, причини). Моделът е мислен "по принцип" и не всяка находка ще извърви дългия път през всички фази. Масовият материал например не носи нова (или дори никаква) информация и не е целесъобразно да се използват ценни и ограничени ресурси за прекарването му по целия път до валидирането, защото вероятно ще бъде отхвърлен в последната фаза. Тоест, приложението на модела трябва да се разглежда в по-широкия контекста на ефективно ползване на наличните капацитет и ресурси - интелектуални, физически, времеви, финансови. Моделът може да се използва и като инструмент при вземането на решения за управления на тези ресурси.

Издирване и придобиване

Първата фаза в процеса на социализация е издирването и придобиването на културни ценности. Към тази фаза спадат теренни проучвания - археологически разкопки, етнографските експедиции, антропологичните проучвания, изследвания на библиографски и архивни масиви и др. Често експедициите са интердисциплинарни, като обхващат повече от един вид проучване.

Към тази фаза спадат и нерегламентираните теренни археологи-

чески проучвания, т.нар. "иманярство". В повечето случаи артефактите, издирени по този начин, изпадат от процеса на социализация още в началото и държавата (а и обществото) трябва да предприемат серия от мерки за противодействие на това явление.

Друг метод, често бъркан с иманярството (или използван от иманярите като защита в съда), са случайните находки. Разликата с иманярството е, че артефактите са намерени без някой активно да ги търси - например при строителни работи, инфраструктурни проекти, ремонти на стари къщи, разчистване на тавани и др. Известна част от случайните находки се включват процеса на социализация днес (напр. при строителни и инфраструктурни проекти), но има и част, която просто остава при откривателя.

Социализацията не бива да се ограничава само до предметите държавна собственост, защото така част от материалното културно наследство е загубено за обществото. Огромно предизвикателство е социализацията на културните ценности в граждански оборот - тоест, всички тези предмети, които имат характеристиките на култури ценности и отговарят на правното определение за културна ценност, но стоят по къщите, раклите, таваните, като най-трудната част е как да се социализират тези предмети без да се променя тяхната собственост. Дарението пък е начин артефактът да излезе от гражданския оборот и да се музеефицира. Този метод е познат у нас, но все още има какво да се желае по отношение на правното обезпечаване на даренията и особено на даренията под условие.

Установяването на собствеността върху културните ценност е необходимо, за да може да се осигури правната защита на културните ценности. Предвид значението на културното наследство за устойчивото развитие на обществото и нацията, нашата конституция съвсем естествено товари държавата с неговата грижа. За съжаление, законодателството не е еднозначно по отношение на разпределението на ролите за грижата между държавната администрация (и съответно нейните териториални подразделения) и гражданското общество. Държавата си запазва правото на собственост върху всички археологически обекти и предмети (с изключение на амнистията, дадена от Закона за културното наследство през 2009 г.), като същевременно няма подобни претенции по отношение на другите видове наследство - например, етнографско, книжовно, документално и пр. Държавата, също така, си запазва правото на първи купувач при силно ограничен пазар на културни ценности. Много от тези рестриктивни мерки са предприети с цел да се противодейства на незаконното издирване на културни ценности и трафика с тях. Загубите, вследствие на иманярството и трафика, са безспорни и трябва да бъдат обект на постоянни мерки, но същевременно трябва да изискваме по-голяма прецизност в регламентацията. Все още не са изследвани възможните положителни ефекти на либерализацията на пазара по посока ограничаването на трафика с културни ценности. Липсата на свободно достъпни данни (поради оперативна секретност) също не позволява провежда-

нето на сериозен обществен дебат. Трябва да се подчертае дебело, че не просто липсата на консенсус, а и липсата на смислен обществен дебат по въпроса за частната собственост е пречка пред цялостната ефективната социализация на културното наследство.

Идентификация, регистрация и документация

Собствеността има значение за следващата фаза - идентификация, регистрация и документация. В тази фаза материалният (или нематериялният) обект получава правен статут на културна ценност и съответен ранг (например национално значение) с всички произтичащи от това права и задължения на собственика. За съжаление, в правната тъкан има множество пропуски и несъответствия между Закона за културното наследство и подзаконовата уредба, търговското право, наказателния кодекс и др., които пречат на ефективната социализация.

Документирането на културните ценности е важна стъпка в социализацията на културното наследство, тъй като създава неговия информационен фонд. Тук влизат дейности като измерване, заснемане, записване, рисуване, картографиране, попълване на бланки и формуляри. Съществуват различни стандарти за документиране, които предлагат различна степен на дълбочинност/детайлност на описанието на културната ценност - например Object ID, Iconclass, Africom и др. България има добри традиции по отношение на традиционните методи на описание - чрез документация на хартиен носител. Трябва да се полагат повече усилия за създаването и поддържането на фотодокументация и във въвеждането на нови дигитални решения (методи и способи) за документиране.

В тази фаза най-значим е въпросът за доказването на автентичността. В много отношения тази проблематиката е по-сложна дори от тези за иманярството и собствеността върху културни ценности. Неслучайно няма единно определение за фалшификат, нито единен подход за справянето с него. Експертите използват богат арсенал от методи и техники при определяне на автентичността на артефактите. Използвате се техники от различни науки - изкуствознание, химия, физика, историография, библиография, архивистика, биология, медицина и др. Въпреки това, има случаи, когато просто не може да се каже със сигурност дали артефактът е автентичен, защото често и не знаем как да дефинираме думата автентичност. Понякога технологиите са безпомощни - какъвто е случаят с Айзълуъртската Мона Лиза, за която не може да се докаже или отхвърли авторството на Леонардо. Неясноти има и по отношение на картината в Лувъра, която вероятно не е портретът на Елизавета Герардини, поръчан от мъжа ?. Но това в никакъв случай не пречи да наричаме "Мона Лиза" автентичен артефакт.

Физическо обезпечаване

Тъй като има множество неотговорени въпроси, дори за известни шедьоври, е от особено значение физическото обезпечаване на артефактите. Знаем, че в крайна сметка артефактът е единственият източник на информация - всичко останало са интерпретации. Физическото обезпечаване се извършва чрез различни техники и средства. Точната конфигурация от мерки зависи от "битието" на артефакта - дали е в експозиция или не, дали е на открито или закрито и пр., какви са възможните рискове, вероятностите те да се случат и размера на потенциалните щети. Мерките за физическото обезопасяване на "Мона Лиза" са много по-строги в сравнение с тези на нейните "съседи" в залата, въпреки че картините са от същото време и в някои случаи дори от същия автор. Тоест, не бива да се говори за еднакъв подход към всички културни ценности.

Физическото обезопасяване включва и консервацията и реставрацията с целия им комплекс от мерки, целящи предотвратяването или свеждането до минимум на увреждания от различен характер и произход. Благодарение на това е възможно запазването и възстановяването и осмислянето на културните ценности. Консервацията и реставрацията е сравнително ново научно поле, формирано едва през втората половина на XX век. То все още търси своя унифициран научен апарат, което създава известни проблеми по отношение на обмяната на опит чрез научния дискурс. На този етап на научното разбиране се открояват три основни вида консервационно-реставрационни дейности, в зависимост от тяхната цел. Те са: превантивна, поправителна (оздравителна) и възстановителна (реставрационна). [24] Това деление е условно, тъй като, от една страна, едни и същи дейности могат да бъдат в арсенала и на трите, а от друга - рядко се прилага само единият вид дейност (напр. при доста поправяния има и възстановявания). България има високи постижения в тази област - в теоретичен и практически план, поне до края на 80-те години. Към днешна дата се наблюдава неравномерно разпределение на експертизата по научни области - с висок превес на архитектите, а в географски план най-обезпечени са София и още няколко големи града. Лаборатории и ателиета съществуват към няколко големи музея и ДА Архиви. [23]

Развитието на технологиите в края на XX и началото на XXI век позволяват усъвършенстването на консервационните и реставрационните дейности в полза на съхраняването на информационния ресурс на артефакта. Вече съществуват множество диференцирани методи за диагностика, които позволяват по-прецизно датиране почти на всеки вид материал. Възможно е прилагането на методи на дигитална диагностика за обследване и реставриране (възстановяване) на форма, колорит, детайл и др. на множество артефакти и обекти, вкл. проследяването на състоянието във времето (т.нар. четириизмерно обследване). От последното се вадят заключения относно възможни-

те средства и начини за по-доброто опазване и по-ефективната защита на обследваните обекти.

Дейностите по консервация и реставрация се ръководят от няколко основни принципа: автентичност, интегритет, прилагане на диференциран подход, обратимост и минималност на намесите. Нарушаването на всеки един от тези принципи нанася вреди на предмета, но и на бъдещите възможности той да бъде изследван и осмислян. Дори известни артефакти като брадата на Тутанкамон стават жертва на непрофесионализъм. [25] Често реставрацията спомага изучаването на артефакта и неговата история. Така например знаем, че "Нощната стража" на Рембрандт е всъщност дневна, просто през годините картната е потъмняла. Дейностите по реставрация и консервация са регулирани, както професионално, така и юридически, понякога със странни резултати - така стигаме до реставрацията на крепостта в Кадис, за която даже е дадена награда за Архитект на годината [26], или с изтриването на очите на фигурите в Сикстинската капела, което всъщност е подмяна на авторския стил на Микеланджело. [27, 28] В последните години набира сила дигиталната реставрация, която открива нови хоризонти и ни позволява да преоткрием добре известни творби и дори да извършим възстановки на творби, които не могат да бъдат реставрирани по традиционните методи. В случая с Мона Лиза, използваната авторска техника не позволява свалянето на лаковото покритие, без сериозни щети върху артефакта. [29]

Всяка консервационна и реставрационна намеса е съпътствана с множество въпроси, които трябва да намерят своите етични отговори. Балансът между автентичност и естетика е труден за постигане, но той е задължителен и е централен за правилното упражняването на професията. При неговото нарушаване се възпрепятства възприятието, осмислянето и интерпретацията на културното наследство.

Научна социализация

Успешната реставрация и консервация е критично важна за следващата фаза - тази на научната социализация - тоест, влизането на артефакта в научен оборот, където неговата полисемантичност могат да бъдат разкрити и съответно да бъдат правени предположения и оценки на неговото място, значение и роля за развитието на общността. Научната информация, извлечена от културната ценност, е критична стъпка в разбирането и осмислянето на наследството, като от изключително значение е прилагането на научния метод (т.е. общоприетия методологичен апарат на съответната научна област) и професионалните етични кодекси. Изследователските методи трябва да бъдат обстойни, прозрачни и повторими - нещо, което не винаги се постига. Дебатът за въвеждането на "златен стандарт" в научните изследвания продължава.

В областта на изследванията на нематериалното културно наследство се наблюдават допълнителни трудности, свързани с липсата на общоприети научни методи и стандарти на работа. Недостатъчна регламентация в тази област се забелязва в множество държави, а някои странични законодателни инициативи (напр. свързани с опазване на личните данни) създават допълнителни усложнения при въвеждането на научните принципи на прозрачност и повторяемост на изследванията.

В началото стана дума, че културното наследство често не се разглежда обективно - това обикновено е вследствие на неизползваното на научния метод или на нарушаването на научната етика. Научните среди носят отговорност за качеството на работата си не само към самите себе си като професионалисти, но и към обществото като цяло и към бъдещите поколения. Злоупотребата с научно знание или мълчанието при такава злоупотреба от трети лица (напр. за политически или икономически цели) [30] е неприемливо и в разрез с етичните норми в науката. В последните години се полагат целенасочени усилия за синхронизиране на етичните научни стандарти, с цел преодоляване на нарушения като изфабрикуване, изопачаване и присвояване на научна работа и резултати. [31]

За съжаление, сферата на културното наследство не е пощадена от прояви на "ненаука" (лъженаука, псевдонаука, "лоша" наука и пр.). Нарушаването на научните норми, вкл. в областта на културното наследство, се дължи на множество фактори - както субективни, така и системни. Сред субективните болезненото желание за изява и популярността са водещи, следвани разбира се от материалните облаги. Немалка част от научните фалшификации или измами целят и лична разправа между колеги, но и често срещата причина е зле разбраният патриотизъм, както и по-опасни тенденции като фалшиви новини [32], национализъм, расизъм и шовинизъм.

Сред системните фактори на преден план излиза вече световната тенденция да превръщаме науката в бизнес. Ограничените ресурси - най-вече финансови, но и човешки, интелектуални и времеви - водят до повишаване на конкурентостта, но и до желанието да се намерят "преки пътища". Океанът на науката се пълни бавно, капка по капка, публикация по публикация. Затова едно от най-притесненителните за мен тенденции е повишаващият се натиск към "значими" (в кавички!) резултати и "секси" данни и теории. Археологията не е само златни маски, с цялото уважение, разбира се, към археолозите, които са откривали и ще откриват такива. За науката систематизирането на цялата керамика от дадена епоха например е много по-важно от откриването на златен артефакт, защото ни дава много повече материал за размишляване не само за ниво на технологично развитие, но и за бит, вярвания, търговски връзки, мода, естетика, структурата на обществото и пр.

Научните публикации, където ги има, също стават обект на неетични практики. Ролята на импакт фактора на изданието за качеството на

научната продукция трябва да бъде сериозно изследвана и да бъдат взети по-ефективни мерки срещу манипулирането му. [33, 34] Оценката на научната продукция трябва да бъде комплексна, да включва качествени и количествени фактори и да взема под внимание и предотвратява максимално възможностите за изкривяването ?. Наред с това, при оценката на продуктивността е нужно да се отчитат и демографски фактори, които влияят на кариерното развитие като пол, възраст, семейно положение и др. [35]; системни фактори (академична натовареност, политика на редакционните колегии на изданията [36], нежеланието да се публикуват отрицателни резултати и др. [37]; и спецификите на научното поле (тесните изследователски полета не генерират висока цитируемост, докато авторитетът на автора може да изкриви този показател. [38]) Противодействието на ненаучните практики е значима необходимост предвид отговорността на науката към обществото. Научната социализация допринася за разкриването на многозначността на културната ценност и до осъзнаването на нейното място, роля и значение. Това знание е единствената здрава основа, върху която се гради следващата стъпка в процеса на социализация - публичният достъп и интерпретацията на наследството.

Публичен достъп

Достъпът до наследството е човешко право, гарантирано от Конституцията на България Той може условно да се раздели на физически (културната ценност може да бъде видяна) и интелектуален (културната ценност може да бъде почувствана, изживяна, интерпретирана и осмислена). Чисто теоретично, достъпът и интерпретацията са две отделни стъпки, но те практически трудно могат да се разделят. Днес съществуват множество мерки за осигуряване на физически достъп до културните ценности, вкл. на отделни групи в неравностойно положение по физически, социален или друг критерий. Музеите активно развиват дейности, които излизат извън традиционните рамки на достъп в музейната сграда и прилежащите й обекти. Правят се изнесени изложби и демонстрации; музеят се интегрира в ежедневието на хората. Българските музеи развиват усилена дейност за общуване с публиките. Основно средство на комуникация на музея е експозицията, но се предлагат и беседи, обсъждания на книги, конкурси, концерти, демонстрации, образователни програми и др. Все повече навлизат видеопрожекциите и мултимедийните решения на представяне - вкл., някои от най-съвременните като добавената реалност и общуване чрез социалните мрежи.

В този смисъл, критична линия на дейност на музеите е работата с цел опознаване на публиката. Днес се говори за публики в множествен число. Засега изследването на публиките е периферна тема за нашите музейни мениджъри. Сегментирането на музейните посе-

тители се извършва по традиционния социодемографски принцип. Дългогодишната традиция на музеите да работят с деца и подрастващи, обаче, е изправена пред предизвикателствата на информационната епоха.

Високият темп на развитие на технологиите води до по-голяма фрагментарност на публиките по отношение на предпочитан канал за комуникация и достъп до наследството. Ако музеите не отговорят на тези реалности и очаквания, съществува риск за компрометиране не само на физическия, но и на интелектуалния достъп до културното наследство, а оттам и прекъсването на процеса на социализация и устойчиво предаване през поколения. Възможно решение в тази посока е засилената употреба на инициативи от типа на включено общуване, което позволява на публиката да съпреживее активно и действено контакта си с културната ценност. Най-разпространен пример на включено общуване е историческата възстановка (реконструкция, преиграване или жива история). Трябва да се търсят новаторски решения и походи за диференциране на музейните продукти, дори разработване на нишови пазари. В световната практика навлизат новаторски методи на сегментиране на публиките - по интереси [39], по цел на посещения [40] и др. Такива изследвания не са по силите на всеки музей, затова те трябва да бъдат продукт на общи усилия на гилдията и да бъдат подпомогнати и от други културни институти. Държавата чрез министерствата на културата и образованието и науката следва да прояви по-сериозно отношение и да подпомогне не само методически, но и финансово, осигуряването на достъпа до културното наследство, за да се завърши процесът на социализация.

Интересен чуждестранен опит има и за достъп до културното наследство извън музейната среда, когато недвижими обекти на културното наследство се превръщат в хотели [41] или търговски обекти [42].

Последната фаза - валидиране на културното наследство от членовете на общността - остана извън обхвата на настоящия труд по няколко причини. Основната е, че механизмът на валидиране е обект на психологията и педагогиката - съвсем различни научни полета. Второ, изследванията в тази област са все още фрагментарни и ще бъдат необходими години, ако не и десетилетия, за дълбочинното изследване на процесите по валидиране на културните ценности.

Изследователски хоризонти

При опита да се систематизират научното знание и практиката в социализацията на културното наследство, се откроиха някои слабо изследвани, или дори неизследвани, полета, които се надяваме да отворят нови изследователски хоризонти. Такъв важен хоризонт, според нас, са особеностите на приложението на този модел в областта на нематериалното културно наследство, където остават отворени

въпроси. Например, ако приемем, че нематериалното културно наследство е живо наследство и, за разлика от материалното, е обект на непрекъсната интерпретация и промяна, в какво точно се заключават придобиването, консервацията и реставрацията му и дали и как тези действия се различават от документацията и интерпретацията му. В процеса на взаимодействие между културното наследство и общността се случват естествени промени. Къде точно е границата между естествената и резонната промяна и изопачаването или подменянето? Може ли въобще да се говори негативно или осъдително за подмяна на наследството, ако общността е възприела промяната? Може ли ученият да дава морални оценки? Съществува ли рискът от "хлъзгавата плоскост" или лавинообразния ефект на промените? Ако приемаме жени кукери, дали и кога ще приемем мъже лазари? Ако дадено явление е музеефицирано и запазено, дали остава живо и релевантно за начина на живот на общността?

Друг кръг въпроси засяга методологията на изследването на нематериалното културно наследство: кои са най-подходящите начини за изследване и дали кодифицирането на изследователските методи ще доведе до подобряване на качеството и достоверността при документирането на нематериалните културни ценности.

Втори изследователски хоризонт - съвсем естествено - е свързан с приложението на информационните и комуникационните технологии. Тепърва трябва да се правят изследвания в областта на приложението и употребата на тези технологии и поколенческите особености. Бързината на развитие на процесите в тази област сама по себе си е предизвикателство, което допълнително усложнява работата на специалистите, ангажирани с културното наследство. Голяма част от работещите в сферата имат ограничени познания за новите технологии, и поради неразбиране подценяват техните възможности.

Трети изследователски хоризонт е пазарната реализация на културното наследство, която съвсем съзнателно също бе оставена извън настоящето изследване. Някои въпроси в това направление са: трябва ли да превръщаме културното наследство в икономически ресурс и защо; при какви условия и до каква степен; какви са алтернативите и техните преимущества и недостатъци; как точно трябва да адаптираме за сферата на културното наследство класическите бизнес похвати за изследване на пазара, потребителите, конкуренцията и пр.; какви са предизвикателствата на въвеждане на икономически/финансови принципи в управлението на организации с идеална цел? Този кръг въпроси трябва да бъде разгледан както на концептуално, така и на практическо ниво. Предизвикателствата пред едно евентуално бъдещо мултидисциплинарно изследване в тази област започват още при формирането на екип от специалисти, които имат професионален опит и поглед върху двата сектора - стопанския и нестопанския. Същевременно, гледните точки на хората от двете сфери могат да бъдат понякога диаметрално различни. Например, в последните години се прокрадват гласове, които разглеждат икономическите ползи

за обществото от фалшификатите. Правени са опити да се изследва и нормира тази материя.

Списъкът на евентуални трудности може да бъде продължен с теми, свързани с образованието, законодателството, интерпретацията и други. Остава надеждата, че това изследване ще послужи като ориентир и отправна точка за множество бъдещи изследвания, които ще подпомогнат ефективната социализация на културното наследство и устойчивото му предаване на бъдещите поколения.

References

[1] Cormack, P. Heritage in Danger., London: New English Library, 1976, p. 268.

[2] Ivanov, D. and Sachev, E. Zashtita na kulturno-istoricheskoto nasledstvo, Sofia : UI Sv. Kliment Ohridski, 2009.

[Иванов, Д. и Е. Сачев, Защита на културно-историческото наследство, София: Университетско издателство "Св. Климент Охридски", 2009.]

[3] Sachev, E. and Denchev, S. Pametnitsi na kulturata i istoriyata. Teoretiko-metodologichni i informatsionni problemi, Sofia: Za bukvite - O pismeneh 2010.

[Сачев Е. и С. Денчев, Паметници на културата и историята. Теоретико-методологични и информационни проблеми, София: За буквите - О писменехь 2010.]

[4] Sachev, E. Rechnik po kulturno i prirodno nasledstvo i kulturonomia, Sofia: Za bukvite - O pismeneh, 2018.

[Сачев, Е. Речник по културно и природно наследство и културономия, София: За буквите - О писменехь, 2018.]

[5] UNESCO Security Council, Resolution 2347 (2017) on the protection of cultural heritage, United Nations, 2017.

[6] F. H. Giddings, Theory of Socialization, New York: The Macmillan Company, 1897.

[7] Stoilova, V. Sotsializatsiyata kato individualizatsia chrez profesionalni roli za dostap do pari chrez trud, Ikonomicheski i sotsialni alternativi, no. 1, pp. 99-107, 2015.

[В. Стоилова, Социализацията като индивидуализация чрез професионални роли за достъп до пари чрез труд, Икономически и социални алтернативи, no. 1, стр. 99-107, 2015.]

[8] Sachev, E. Rolyata na kulturnoto nasledstvo za sotsializatsiyata na lichnostta. In: Pametnitsi, restavratsia, muzei, no. 5-6, pp. 45-48, 12 2004.

[Сачев, Е. Ролята на културното наследство за социализацията на личността. В: Паметници, реставрация, музеи, no. 5-6, стр. 45-48, 12 2004.]

[9] Debruyne, N. Chastni kolektsii s antichni predmeti v Bulgaria : Patishta za sotsializatsia 1995-2011, Sofia: Za bukvite - O pismeneh, 2012.

[Н. Дебрюне, Частни колекции с антични предмети в България : Пътища за социализация 1995 - 2011, София: За буквите - О писменехь, 2012]

[10] Sachev, E. Kulturonomichna dokumentologia, Sofia: IK Novata tsivilizatsia, 2015.

[Сачев, Е. Културономична документология, София: ИК Новата цивилизация, 2015.]

[11] Ivanov, D. Upravlenie na informatsionnite resursi na istoricheskia muzey, Sofia: SVUBIT, 2004.

[Иванов, Д. Управление на информационните ресурси на историческия музей, София: СВУБИТ, 2004.]

[12] Ivanov, D. Arete v muzeya, Sofia: AI "Prof. Marin Drinov", 2008.
[Иванов, Д. Арете в музея, София: АИ "Проф. Марин Дринов", 2008.]
[13] Kyoseva, Ts. Tsarskite kolektsii v balgarskite muzei : formirane, upravlenie, sotsializatsia : teoria i praktika, Sofia: Unikart, 2014.
[Кьосева, Ц. Царските колекции в българските музеи : формиране, управление, социализация : теория и практика, София: Уникарт, 2014.]
[14] Kyoseva, Ts. Upravlenie na muzeya, Sofia: Unikart, 2015
[Кьосева, Ц. Управление на музея, София: Уникарт, 2015.]
[15] Spasova, S. Upravlenie na protsesite, svarzani sas sotsializatsiyata na kulturno-istoricheskoto nasledstvo i razvitieto na uchilishtnoto obrazovanie v Bulgaria. Avtoreferat na disertatsionen trud., Sofia, 2018.
[Спасова, С. Управление на процесите, свързани със социализацията на културно-историческото наследство и развитието на училищното образование в България. Автореферат на дисертационен труд., София, 2018.]
[16] Spasova, S. Sistema na sotsializatsia na kulturnoto nasledstvo - osnovni printsipi i harakteristiki. In: Nikolova, M. (Ed.), Sotsialna inventsia za religiozno nasledstvo, Sofia, Za bukvite - O pismenehy, 2021.
[Спасова, С. Система на социализация на културното наследство - основни принципи и характеристики. В: Николова, М. (съст), Социална инвенция за религиозно наследство, София, За буквите - О писменехь, 2021.]
[17] Ovcharov, N. Izborat na natsionalen model na sotsializatsia na kulturno-istoricheskoto nasledstvo. In: Debruyne, N. (Ed.) Sotsializatsia na balgarskoto kulturno-istorichesko nasledstvo., Sofia, 2011.
[Овчаров, Н. Изборът на национален модел на социализация на културно-историческото наследство. In: Дебрюне, Н. (съст.) Социализация на българското културно-историческо наследство, София, 2011.]
[18] Boneva, V. Muzei i turizam v Bulgaria, Veliko Tarnovo: Faber, 2011.
[Бонева, В. Музеи и туризъм в България. Велико Търново: Фабер, 2011.]
[19] Modeva-Nankova, M. Sotsializatsiyata na kulturno-istoricheskoto nasledstvo kato faktor za regionalno razvitie. In: Debruyne, N. (Ed.) Sotsializatsia na balgarskoto kulturno-istorichesko nasledstvo, Sofia, 2011.
[Модева-Нанкова, М. Социализацията на културно-историческото наследство като фактор за регионално развитие. В: Социализация на българското културно-историческо наследство. София, 2011.]
[20] Nazarska, G. Ispanskiyat pat na Piligrimite i Santyago de Kompostela. In: Religiozen pluralizam, Sofia, Za bukvite - O pismeneh, 2013, pp. 174-178.
[Назърска, Ж. Испанският път на Пилигримите и Сантяго де Компостела. В: Религиозен плурализъм, София, За буквите - О писменехь, 2013, с. 174-178.]
[21] Debruyne, N. Cultural Heritage Socializatoin. Heoretical and Practical Aspects. Sofia, Za bukvite - O pismeneh, 2019.
[Дебрюне, Н. Социализация на културното наследство. Аспекти на теорията и практиката., София: За буквите - О писменехь, 2019.]
[22] ICOM-CC, Resolution on Terminology to Characterize the Conservation

of Tangible Cultural Heritage, 2008.

[23] BBC News, Egypt inquiry after Tutankhamun's beard glued back on. 2015.

[24] Franco, J.T. C?diz Castle Restoration: Interesting Interpretation or Harmful to Heritage?, ArchDaily, 2016.

[25] Daley, M. The Sistine Chapel Restorations, Part II: How to take a Michelangelo Sybil Apart, from Top to Toes, 2013.

[26] Januszczak, W. Sayonara, Michelangelo: The Sistine Chapel Restored And Repackaged, Boston: Da Capo Press, 1991.

[27] Beck, J. Restoration and the Myth of Readability. In: Source: Notes in the History of Art, no. 21(1), pp. 1-3, 2001.

[28] ALLEA, Ethics Education in Science : Statement by the ALLEA Permanent Working Group on Science and Ethics, 2013.

[29] ALLEA, Evropeyski etichen kodeks za pochtenost na nauchnite izsledvania., Berlin - Berlin-Brandenburg Academy of Sciences and Humanities, 2018.

[ALLEA, Европейски етичен кодекс за почтеност на научните изследвания., Berlin - Berlin-Brandenburg Academy of Sciences and Humanities, 2018.]

[30] Bogova, H. Feyk novinite mezhdu ilyuziite na obshtestvoto i realnostta. In: Problemi na obshtestvenata komunikatsia, Sofia, 2020.

[Богова, Х. Фейк новините между илюзиите на обществото и реалността. В: Проблеми на обществената комуникация, София, 2020.]

[31] Falagas, M.E. and Alexiou, V. G. The top-ten in journal impact factor manipulation. Arch. Immunol. Ther. Exp., no. 56, p. 223, 2008.

[32] Chorus, C. and Waltman, L. A Large-Scale Analysis of Impact Factor Biased Journal Self-Citation., PLoS ONE, vol. 11(8): e0161021.

[33] R?rstad, K. and Aksnes, D. W. Publication rate expressed by age, gender and academic position - A large-scale analysis of Norwegian academic staff, Journal of Informetrics, vol. 9, no. 2, pp. 317-333, 4 2014.

[34] Borwein, J. and Bailley, D. Scientific fraud, sloppy science - yes, it happens, TheConversation.com, 7 5 2013.

[35] Kerr, N.L. HARKing: Hypothesizing After the Results are Known, Personality and Social Psychology Review, vol. 2, no. 3, pp. 196-217, 1 8 1998.

[36] Petersen, A. M. et al. Reputation and impact in academic careers. Proc Natl Acad Sci U S A. , vol. 111(43), p. 15, 28 10 2014.

[37] Beucler, J., Comeford, K., Paolucci, M. and Rooney, K. J. Bringing museum audience segmentation to life, Victoria: Worcester Polytechnic Institute, 2016.

[38] Morris Hargreaves McIntyre, Visit Modes.

[39] Oostwegel Collection, [Online]. Available: https://www.oostwegelcollection.nl/en/kruisherenhotel-maastricht

[40] Dominicanen, 2021. [Online]. Available: https://libris.nl/dominicanen/.

[41] Doncheva, Yu. Uspeshna sotsializatsia i sotsialna integratsia za vsyako dete, chrez formirane na klyuchovi sotsialni kompetentnosti i (meki)

umenia, Pedagogika, no. 7, pp. 980-992, 2018.
[Дончева, Ю. Успешна социализация и социална интеграция за всяко дете, чрез формиране на ключови социални компетентности и (меки) умения, Педагогика, no. 7, стр. 980-992, 2018.]
[42] Clausen, J. A. (Ed.) Socialization and Society, Boston: Little Brown and Company, 1968.

Этапы социализации культурного наследия (предложение для теоретической модели)

Доц. д-р Нина Дебрюне

Аннотация: Тема о социализации культурного наследия является объектом исследования уже несколько десятилетий. В настоящей работе вкратце представлен научный дискурс по теме и предложена модель социализации культурного наследия. Описаны отдельные фазы (этапы) социализации, виды деятелности, которые они охватывают и взаимосвязь между ними и деятельностями. Также обозначены возможные горизонты будущих исследований.

Ключевые слова: культурное наследие, социализация, процесс, модель

Phases in the socialization of cultural heritage (a proposal of a theoretical model)

Assoc. Prof. Nina Debruyne, PhD

Abstract: Socialization of cultural heritage has been a topic of research for several decades. The current article presents a summary of the scholarly discours so far and presents a proposal for a model of socialization of elements of cultural heritage. A description is given of the phases in the proposed model, the activities that afll therein and the logical relationships between them. At the end there are given some possible avenues for further research.

Keywords: cultural heritage, socialization, process, model

Поклонничеството като богословски културен феномен

Проф. дн Евгений Сачев, България

Резюме: Представени са основните богословски характеристики на поклонничеството. Показани са възможностите на историко - културния и историко - богословския анализ.

Ключови думи: поклонничество; богословие; феномен; анализ

Всяко поклонническо пътуване за християните е израз на желанието и стремежа за среща с Иисус Христос, за среща с "пътят и истината, и животът" [Йоан 14:6]. Тъкмо поради това, поклонничеството се различава от другите видове пътувания, които човек предприема през живота си. Поклонникът отива не да срещне други хора, не да посети забележителности, природни или исторически, а пътува, за да срещне Бога. В такъв смисъл поклонничество всъщност е самият живот, както го разбират християните.

Поклонничеството е изпълнено с ясен смисъл, защото неговата цел осветява пътя му. Животът на християните има смисъл не просто като биологично явление, а като осъзнато пътуване към действителната среща с Бога, за да живее с Него и в Него. Поклонническото пътуване се отличава преди всичко с това, че заедно с други хора върви към една определена и свещена цел, заедно с тях се моли и поддържа жив в сърцата на вярващите духа на поклонничеството чрез гласна или мълчалива молитва и песен. В поклонническото пътуване вярващите споделят трудности и грижи, радости и тревоги, опит и опасения, оказват си морална и материална помощ, насърчавани от повелята на Спасителя: "Обичайте един другиго, както Аз ви възлюбих" [Иоан 15:12]. Поклонничеството е път към Бога, било като пътуване в определена посока, било като завръщане към духовността, от която сме се отдалечили, духовността разбирана като настроение и начин на живот.

Църквата е богочовешки организъм, начело на който стои Ии-

сус Христос, въплътеният Син Божи. Църквата обаче, е и стройна организация на вярващите в Иисус Христос. Дейността, макар и многостранна, се съсредоточава в две основни посоки - просветно или учително от една страна и освещаващо, съответно спасяващо от друга. Св. Писание, което заедно със Св. Предание дава основния материал за просветителската дейност на Църквата. Поклонническо например, е пътуването до мястото, където се е пазел ковчегът на завета, както е било посещението във Ветил [Съд. 20:18], на мястото в Силом, където е била приета от Бога молитвата на Ана, майката на Самуил [1 Цар. 1: 3, 9, 21, 24], в Йерусалим и т.н. При евреите поклонничеството е било свързано с определени празници и периоди. Самият Христос доброволно се е подчинил на закона и на обичая, като отишъл заедно със Своята майка, св. Йосиф и множество други сродници в светия град Йерусалим за празника Пасха [Лука 2:41-44].

Историята на Църквата сама по себе си, е най-живото свидетелство за непрестанно поклонничество. Пътуванията на апостолите до Йерусалим за определени празници, а след това и на християните до Йерусалим и други места в Палестина, свързани с живота и дейността на Иисус Христос и Неговите апостоли, както и до места в Египет, Сирия, Мала Азия, Гърция, Италия и т.н. са белег за несекващата традиция в живота на Църквата над 2000 години. С времето се утвърждават нови места на поклонничество - гробове на светци (мъченици, отшелници и др.), храмове и манастири, както и всякакви други места, свързани с прояви на Божията благодатна сила. Поклонничеството става неизменна и важна част от религиозния живот на християните, като придобива културни форми през различните епохи. Но винаги остава непроменена същността на поклонничеството като лично пътуване по стъпките на Изкупителя, като упражняване на практически аскетизъм, разкайване за човешките ни слабости, постоянна бдителност по отношение на греха, вътрешна подготовка за промяна на мислите и чувствата и насочването им по пътя, показан от Спасителя.

Свещените места винаги са свързани с явявания на Бога или с проява на Неговата благодатна сила, с видения, изцерявания и т.н. Свещените места са онези точки по лицето на земята, където преградата между нашия материален свят и светът "отвъд" е особено тънка. Изпълнен с духовни очаквания и надежда, поклонникът жадува да срещне светинята и това изпълва със смисъл не само поклонничеството му, но дори и целия му живот. Свещените места са еманация и въплъщение на Божието присъствие, а пространството около нас, в което живеем през целия си живот, е част от Божието творение. То е "добро" в смисъла на разказа за сътворението на света в първите стихове на кн. Битие. Добро е, защото е създадено от Божията благост за човеците. Само по себе си пространството е "пустош", съгрявана и оживотворявана

от живителното въздействие на Светия Дух, Който от първия миг на сътворението се е "носел над водата" [Бит. 1:2]. Именно този Дух дава живот и на сътворените живи същества, и на човека, за да станат "живи души" и "жива душа" [Бит. 1:20, 24, 30; 2:7].

Мястото по начало създава чувство за тъждественост. Когато за пръв път срещаме някого, обикновено го питаме: "Откъде си?". Нашият живот и дейност, нашето съществуване винаги се отъждествява с конкретно място, живеем в дом или на друго място, работим на конкретно място, молим се пред иконата, в параклис или храм, религиозните обреди извършваме на пригодените за целта места и т.н. Човешкото присъствие и дейност превръщат дадено пространство в "място". Всяко пространство, използвано от човека за молитва и свещенодействие, става свещено за него, защото там човекът търси единение с Бога. Поклонническото пътуване е опознаване и опиянение от земната красота като Божие творение. Бог ни призовава да ходим по земята като поклонници с почит и уважение към нейния Създател и върховен собственик - Бога. Призовава ни да разпознаваме множеството свещени места по нея, които разкриват цялата земя като Ветил, като дом Божи [срв. Бит. 28:19, където еврейската дума Ветил се превежда тъкмо "дом Божи"].

Хората се нуждаят обаче, от конкретни свещени места, които припомнят за светостта на Бога и им помагат в молитвеното общение с Него. Свещените места са онези опорни точки в човешкия живот, които ни помагат да погледнем на живота по различен начин. Те осигуряват духовната среда, духовната обстановка, в която лесно можем да отворим ума и сърцето си за Бога. За да стигнем до духовното, ние неизбежно трябва да тръгнем от земното, материалното. Защото християнството не е религия на абстрактни, отвлечени идеи, то твърде много е зависимо и от конкретни неща, от определени събития и явления. А тъкмо местата, свързани с такива събития и явления, са най-свещени за нас.

Свещените места привличат вниманието и предизвикват желанието на вярващите да отидат на поклонничество и да ги посетят. Свещените места предоставят условия и възможност в живота на вярващия да се развият, възпитат и дадат плод духовните заложби, духовността като цяло. Днес, повече от всякога, човек има нужда от свещено място и в своя дом, който чрез съвременните средства за общуване е станал прекалено достъпен и видим за външно присъствие и влияние. Такова свято място може да е мястото, където сме поставили кръст, икона, кандило или въобще, нашият молитвен кът. Там ние подреждаме свещени предмети и символи, които ни помагат да се съсредоточим духовно, да почувстваме близост и единение с Бога, да се вглъбим в молитва си.

Друга причина определени места да станат свещени, е нуждата на хората от богослужението като колективно и ефективно общение с Бога. Дълбокият копнеж за божественото у вярващите ги

подтиква към общуване с Бога, Твореца на света и Извора на живота. Желанието им да се молят, да се докоснат мислено до онова, което е извън тях и отвъд всекидневния опит, ги тегли към нарочни места, свързани с божественото. Манастирите, църквите и параклисите са обичайните места за съвместно богослужение, но и за всяка молитва към Бога. Дори останките от обител, храм или осветено място, гробове на светци, места на претърпени мъчения за вярата или по някакъв начин белязани с Божието присъствие, всички тези места призовават към молитва на благодарност и възхвала на Бога. Дори самото отиване на поклонение до тези свещени места е отклик на копнежа на сърцето на вярващия, на душата и разума му да се доближи до божественото. Това е отговор на призива, който Бог отправя на човеците: "Дойдете при Мене, всички отрудени и обременени, и Аз ще ви успокоя" [Мат. 11:28]; "Бъдете свети, защото Аз, Господ Бог ваш, съм свет" [Лев. 11:44; 19:2].

Ритуалът или богослужебното действие, за да се изрази на роден език, е сред най-отличителните черти на човека. Религиозното чувство е неотменна част от човешката същност. Установено е, че дори онези, които твърдят, че са нерелигиозни, всъщност отхвърлят обичайните форми на религиозност, но същевременно ги заменят с други, сходни на религиозните обреди, ритуали и т.н., както беше например в годините на държавния атеизъм в нашата държава. Хората често не осъзнават, че изразите на почит към едно свято място, към гроба на близък човек и други подобни в действителност произтичат от естествената необходимост да отбележим и засвидетелстваме с определено действие своето отношение.

Ритуалът е съзнателно практическо действие, което изразява вътрешно желание на сърцето и ни свързва с тайнството на живота. Богослужебните действия уверяват човека, че по някакъв начин е свързан с божественото. Тези действия могат да включват почтителното присъствие на дадено място или молитва (мълчалива или гласна), поклони, целуване на икони, кръст, свети мощи и други предмети, палене на свещ или кандило, полагане на цветя или поднасяне на някакви веществени дарове, участие в богослужения. С помощта на символите и участието на всички сетива, вярващите имат чувството за непосредствено възприемане на взаимната връзка и зависимостта на всички хора помежду им и с Бога. Това е особено важно при поклонничеството, където цялото същество, душата и тялото, участват в духовното начинание. Всяко свещено място изисква особена форма на участие, на ритуалност, но онова, което обединява различните форми, е тяхното религиозно съдържание, техният духовен пълнеж, а това преди всичко е молитвата.

Поклонничеството е пътуване към свято място по религиозни подбуди. В живота си човек не веднъж се изправя пред въпроси

като "Кои сме?", "Откъде идваме?", "Накъде отиваме?". Самият акт на поклонничеството откликва на подобни въпроси, идващи от дълбините на сърцето, което търси своята тъждественост чрез намиране на отговори на въпросите, свързани с истинският смисъл на живота, с богоугодния и добър начин на живот и поведение.

Наблюденията върху възрастта на поклонниците показва превес на две възрастови групи, едната е на прехода към зрялост, а другата - на прехода към "третата възраст", когато човек излиза от житейския етап на активна трудова дейност и има възможност и време да погледне назад и да се замисли над дните, които му остават. В този ред на мисли, поклонничеството не е плод на моментно хрумване, а е действие на осъзната необходимост за нещо ново и по-добро в живота ни, за положителна промяна, за нужната ни помощ "отвън". Поклонничеството е проява на вяра и стремеж към търсене на истината.

В ценностния модел на повечето хора живее поклонникът, макар да се развива постепенно или пък да се проявява периодично. Склонността към поклонничество съпровожда човека през различните житейски и възрастови етапи, та дори до самата му физическа смърт. Това са разнообразните форми на пътуване към Бога, към Божия образ, който живее у всеки вярващ, пътуване към усъвършенстване по Божията воля. Пътищата са най-различни, често и напълно неосъзнати като такива. Пътищата преминават през дома, където сме се родили и живеем, през енорийския храм, по улиците на родното място, по природните, географски и исторически забележителности на страната ни - всичко това прави хората поклонници пред Божието величие и творение, стига да имат сетивата да го осъзнаят и да му се възхитят.

Поклонничеството не е просто пътуване до дадено място, а пътуване до място, което е значимо със своята духовна наситеност. Поклонничеството е пътуване до свято място. И тази святост не е въпрос на лично възприемане. Понякога, по редица причини един поклонник може да се разочарова от мястото, което посещава. Многолюдните множества, събрали се от различни места или страни, възможното неподходящо поведение на някои от поклонниците могат да ни попречат да усетим и преживеем светостта на мястото. Въпреки тези възможни външни отрицателни измерения обаче, остава дълбокото очарование и духовно удовлетворение от посещението на даденото свято място. Самите актове на пристигане и пребиваване в целта на поклонението не изчерпват съдържанието на самото поклонничество. Макар мястото само по себе си да е най-важното, все пак трябва да оценим и да почерпим от момента на пътуване към целта, към мястото. Пътуването е важен елемент от поклонничеството, още повече че като времетраене, то обикновено е доста по-продължително от пребиваването в целта на поклонението.

За християнина поклонничеството е символ на християнския живот, защото Божият народ - християните, често се описва като странстващ, пътуващ народ, който се движи към цел, намираща се отвъд границите на този свят. Животът на отделния християнин се сравнява с такова лично поклонничество. В него има важни мигове и места по пътя, места, от които това пътуване или поклонничество може да бъде погледнато и преценено критично. Краят на пътуването е постигане на целта да бъдем с Иисус Христос, изживяване на промяна и осъзнаването ѝ с цел да достигнем доближаване до Бога, в най-голяма степен да се уподобим с Него. Поклонниците често се стремят да подобрят, да променят към по-добро християнския си живот, като предприемат поклонническо пътуване. Стремят се да проумеят християнската си същност, своя християнски живот, като излязат чрез поклонничество от битийността и суетата на ежедневието.

Християнството, както и някои други религии, има поклонението като важна част от своята традиция. Няма еднозначен отговор на въпроса защо вярващите тръгват на поклонение. Причините варират според мястото, времето, личностите или религиозната практика. Причината не е само посещението на място, свързано с определени исторически и религиозни събития. Тя е отвъд това. Поклонението обикновено съчетава няколко фактора като сред тях е специфичната проява на вяра, на надежда, на чувство за лична греховност и свързаната с него жажда за прошка. Поклонническото пътуване може да включва и съвсем конкретна духовна необходимост, както и молитва за частно, лично начинание. Хората често взимат решение да отидат на поклонение на място, където са далече от семейството си, от приятели и близки, като обикновено странстват в непознати условия. Молитвата за чудо, което хората искат Бог да извърши за тях или за близките им, за телесно или емоционално изцерение или подобрение, често е причина да се отиде на поклонение, особено когато целта е място, което съхранява мощите на светец, или е аязмо, известно със силата на изцеленията, ставащи там. За някои поклонници пътуването може да е осъществяване на мечта, а други да бъдат подтикнати от болест или загуба на любим човек. Някои тръгват на поклонение, за да изпълнят даден обет, а други от благодарност към Бога за изпълнена гореща молба. Сред поклонниците често се срещат и хора, които са подтикнати към поклонение от желание да променят живота си.

Има пътувания, които се предприемат заради аскетичния им характер, включително и поради желанието да се напусне дом или родина завинаги, за да се живее на историческо свято място. Предприемани са поклоннически пътувания и заради самонаказание (с оглед на трудностите по време на самото пътуване), когато е налице съзнание за сериозни провинения пред Бога или хората, или да се привикне към подчинение на по-висши цели. През XI и

XII век хората са започнали да ходят на поклонение, за да изкупят греховете си, които ги карат да изпитват чувство за вина.

Благодарността за полученото благодеяние от Бога или надеждата да се изпълни молба винаги са били мотив за предприемане на поклонение. Най-разпространеното желание сред поклонниците е постигането на лично спасение и добра участ за душата след смъртта. В този смисъл молитвите, материалните приноси, даровете и търпеливо понасяните трудности при пътуването дават на поклонника удовлетворение чрез съзнанието за осъществен личен подвиг (в смисъла на гръцкото "аскеза"), за положителен принос за личното усъвършенстване по пътя към Бога в духа на Христовите препоръки [срв. особено Мат. 5-7 гл.].

Самото осъществяване на поклонничеството включва стъпки, предприемани от поклонника във връзка с пътуването. Те са проява на живата вяра, съответно на вярата, приложена в живота. Такива стъпки са тръгването, което разкрива решението на поклонника да върви напред към своята цел и да бъде отворен за действието на Божията благодат; пътуването, което го води в единство с братята и сестрите по вяра като подготовка за срещата с Бога; посещението на святото място, което го призовава да се вслуша в словото на Бога, да осъзнае как Бог присъства в живота на вярващите, да реши да се промени към по-добро, като сложи начало на новия си живот; завръщането, което му напомня за неговите основни и неотменни задължения в живота като свидетел на надеждата в Иисус Христос. Важно е тези стъпки или етапи на поклонничеството, да бъдат отбелязани с действия на религиозен размисъл и даване на личен обет пред Бога. Защото основното и ценното в поклонничеството е духовното измерение. Затова всеки християнин тръгва на поклонение според своите физически и материални сили, но и съобразно духовните си нужди.

За поклонника пътуването е толкова важно, колкото и самото пристигане. Продължителното време на пътуването дава повече възможности за религиозни преживявания, отколкото пребиваването на мястото, което всъщност е целта на поклонничеството. Преживяванията в свещеното място са безспорно несравнимо по-дълбоки и смислени, но самото пътуване при поклонничеството е от особена важност за поклонника. За него свещеното място е живо, наситено с религиозни преживявания на множество поколения, изпълнено с духовно съдържание. Поклонниците разглеждат свещеното място и му се наслаждават. Затова се изпълват от неговата святост, увличат се от съдържанието, което свещеното място носи, променят се в положителен смисъл от светостта, която дълбоко преживяват там. Чрез силата на молитвата и покаянието, поклонникът променя живота си. Поклонникът има нужда да усети духа и светостта на мястото, за да даде място на духа у него.

Поклонничеството е универсално явление, от което всеки има някакъв опит, придобит съзнателно или несъзнателно. Въпреки индивидуалността на поклонническото пътуване, доколкото се отнася до самия поклонник, то все пак се "случва" в обществена среда. Общото за всеки поклоннически опит е очакване на вярата. Такова очакване се основава на убедеността, че в нашия живот се осъществява тайна, която е по-значима, отколкото ние самите, и към която е насочено цялото ни съществуване. Тази убеденост се повишава чрез молитвата. На следващо място, поклонническото пътуване е отвореност за духовен растеж. Поклонничество без нравствена промяна губи смисъл. Усъвършенстването в добродетелта, а не самото пътуване ни приближава към небето. Промяната е белег на духовното израстване. При поклонничеството тази нравствена промяна е лесна, защото ? съдействат редица фактори, които не са така изразени в обикновеното местоживеене - религиозно настроение и желание за духовен живот, срещата със светостта на съответното място, богослуженията там, примерът на другите поклонници и т.н.

Поклонничеството е общуване с другите. Истинският поклонник приема със смирение другите поклонници, които среща по пътя си, общува с тях, учи се да ги изслушва и да понася техните особености през целия път. Християнското разбиране за Бога не ограничава Неговото присъствие само на отделни "специални" свещени места. Всеки случай, събитие, място или среща могат да станат повод за истинско свещено общуване. Често Бог се открива чрез другите, в това число и чрез някого, който ни дразни по някаква причина или с някой, с който общуваме всеки ден, но без да го забелязваме.

Поклонничеството е лично молитвено бдение на святото място, а така също и участие в богослужение. Еманацията в живота на вярващия е участието в богослужението. Обикновено на местата на поклонение има възможност за богослужение, било от местен свещеник или от свещенослужители, които придружават поклонниците. Богослужението на святото място е свързано с важни преживявания за поклонниците. То осигурява благодатни сили за живота след поклонението, осмисля целия им поклоннически подвиг, дава духовна наслада. Емоциите, свързани с дадено събитие, най-трайно се запечатват в паметта на човека и допринасят за устойчивостта на полезното въздействие. Наред с богослужението, поклонникът получава посвещение. Християнската вяра и нейната практика са утвърдили традиция на посвещения, свързани с поклонничеството. Това са разнообразни обети за добродетелно поведение, пожертвувания на материални предмети като знак на жертвоготовността на поклонника в служение на Бога и ближните.

Поклонничеството е свещено дело. Но то не е цел. То е средство за постигане на целта, която е духовното ни издигане и

усъвършенстване. То помага на вярващите да се упражняват в християнските добродетели, които са врата към вечния живот. Затова трябва да следваме съвета на св. Йоан Лествичник: "Това е първото стъпало - който е стъпил на него, да не се обръща назад!"

References/Литература

[1] pravoslavieto.com. Dimitrov, I.Zh. Hristiyanskoto poklonnichestvo - teoria i praktika., 2006.

[pravoslavieto.com. Димитров, И.Ж. Християнското поклонничество - теория и практика., 2006].

[2] V: Duhovna kultura, 5. Dimitrov, I. Zh. "Poklonenie i poklonnichestvo. Istoriko-ekzegeticheski pogled"., 1998.

[В: Духовна култура, 5. Димитров, И. Ж. "Поклонение и поклонничество. Историко-екзегетически поглед"., 1998].

[3]. Prep. Yoan Lestvichnik Lestvitsa (stalba za duhoven zhivot), S. 1982, s. 29.

[Преп. Йоан Лествичник Лествица (стълба за духовен живот), С. 1982, с. 29.].

Поклонение как теологическое культурное явление

Проф. дн Евгений Сачев

Аннотация: Представлены основные богословские характеристики поклонения. Показаны возможности историко-культурного и историко-богословского анализа.

Ключевые слова: поклонение; богословие; явление; анализ

Pilgrimage as a theological cultural phenomenon

Prof. D.Sc. Evgeniy Sachev

Abstract: The main theological characteristics of pilgrimage are presented. The possibilities of the historical - cultural and historical - theological analysis are shown.

Keywords: worship; theology; phenomenon; analysis

Наследство в кръвта

Доц. д-р Евгения Ковачева, България

Резюме: Това е една история, с която живея през целия си живот и в която съм въвлечена от 30 години - историята на моите деди от фамилията Бундовци от Галични, Охридско или Зографите Минови. В рода се знаеше малко за дейността им и че са оставили автопортретите си в църквата Св. Димитър, с. Тешево, Гоцеделчевско. До 2007 г. знаех само за тази църква и иконата на Свети седмочисленици в църквата Св. Св. Петър и Павел в София, а вече съм посетила над 15 църкви с техни стенописи.

Изказвам благодарност на д-р Владимир Димитров, че откри, изучи и представи творбите на моите Деди. Без негова помощ нямаше да познавам тяхното творчество и да опозная по-добре корените си.

Според Асен Василиев Зографите Минови създават живопис, ,,отличаваща се със своеобразна смелост и, въпреки множеството недостатъци в рисунката, неправилното тълкуване на формата и редица несъобразности, те показват присъщото творчество на народни майстори, които не са се възпирали пред никакви трудности".

Първите три поколения от рода (Яков, Мино и Марко и Теофил) са възпитаници на Дебърската школа, първият свещеник от рода (Георги) е бил в Рисувалното училище в София заедно с проф. Митов и проф. Мрквичка. Георги е бил и фотограф. Заложбите остава в семейството и до днес.

Желанието ми да се запозная с Зографите Минови - Моите Дядовци е дълъг процес, който ще се опитам да опиша в тази емоционална статия.

Ключови думи: Зографите Минови, Родословие

1. Пътят

Кои са нашите предци? Какви са били? Какво знаем за тях? Как са изглеждали?

Когато си задаваме тези и подобни въпроси не винаги можем да отговорим.

Щастливка съм, че дедите ми са оставили следи по своя път, до които мога да се докосна и днес. Потомка съм на род зографи - Бундовци-Минови. Автопортрет на дядовците ми 5 поколения назад е все още на стената на църквата Св. Димитър, село Тешево, Гоцеделчевско.

Облагодетелствана съм да познавам историята на рода си. Дядо ми ставрофорен иконом - свещеник Борис Минев открива в книгата на Василиев [1], 1965, че дядо му Теофил, дядо-чичо му Марко и прадядо му Мино (Мина) са оставили своите портрети в църквата в Тешево. Майка ми Лиляна Минева - Ковачева подрежда родословното дърво, а вуйчо ми Росен Минев подробно записва историите, разказвани от баща си.

Трябваше да посетя църквата в Тешево. Имах три неуспешни опита в периода 1990 - 1992, но на 30 август 2000та бях там. И това беше началото ... Първо надписът 1884 рукю Марко и Теофил Минови от с. Каракьой над страничния вход (фиг. 1) и после ... ги видях ... Моите Дядовци (фиг. 2).

Фигура 1. Църква "Св. Димитър", с. Тешево

Фигура 2. Теофил, Мино и Марко Минови

Усещането да се срещнеш с миналото, да прекрачиш повече от век е невероятно.

Наистина първото ми посещение беше началото. Емоцията ме беше завладяла много и четири години след посещението написах пътепис и го публикувах оналайн. Три години по-късно този пътепис ме свърза с изследовател на Зографите Минови - Владимир Димитров-тогава докторант в НБУ. Той е започнал проучването на техните творби първо като курсова работа като проучвал църквата в с. Тополница, Пернишко. Курсовата работа прераснала в дипломна и след това в дисертация. С негова помощ започна по-задълбоченото ми познаване на творчеството на Дядовците (както ги наричам често).

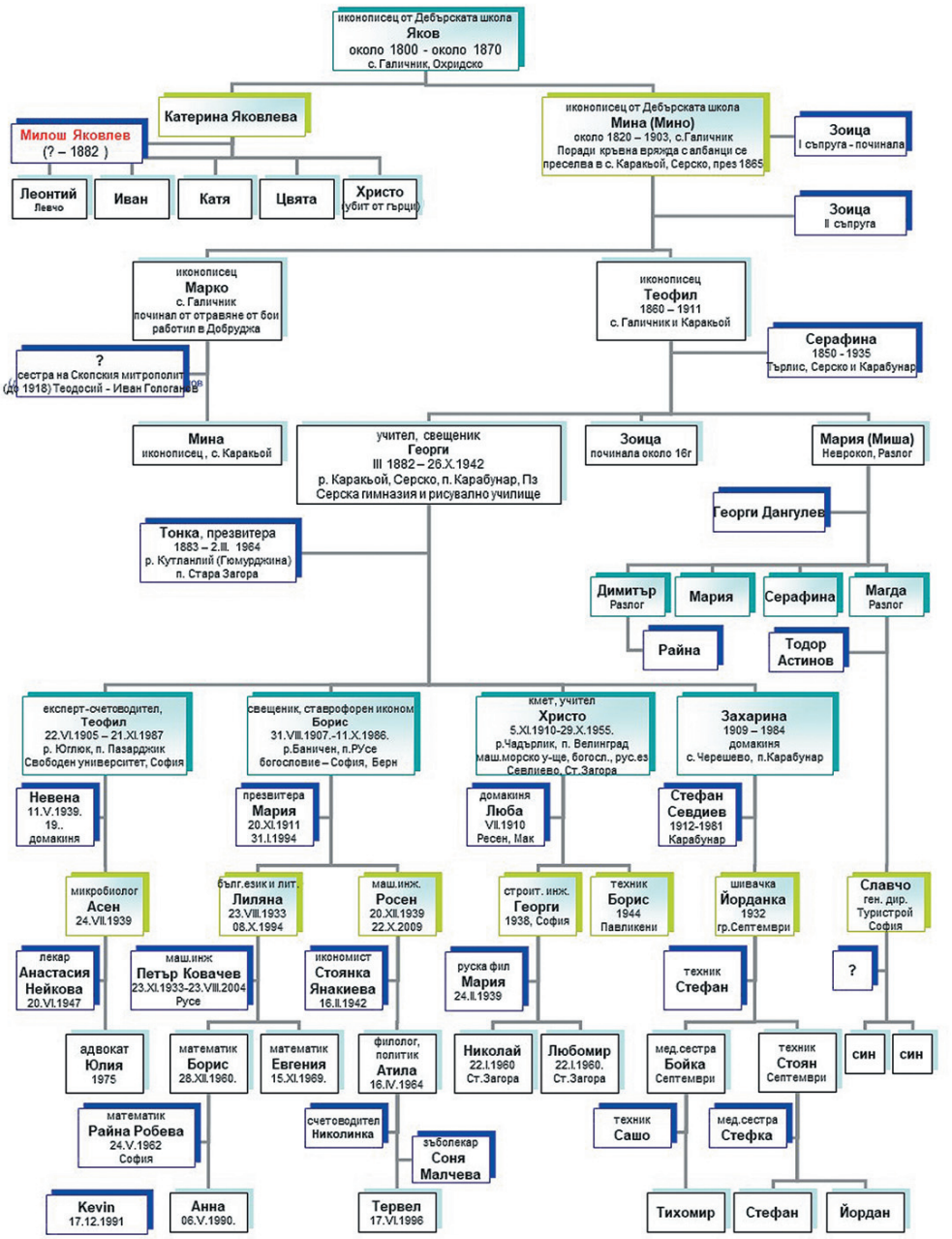
2. Истории, достигнали до нас - родословието

Основоположникът на рода е Яков, (1800 - 1870) в с. Галичник, Дебърско (тогава Турция). Завършил Дебърската школа, бил иконописец. Яков имал две деца Катерина и Мина. Синът му Мина (Мино) роден около 1820 в с. Галичник, имал голямо стадо коне. Около 1865 се преселва до Солун тък като бил в кръвна вражда с албанци заради една пушка. От Солунско пътували из Турция да зографисва църкви заедно с двамата си сина Марко и Теофил. Мина починал 1903 в с. Каракьой, Серско (тогава в Турция). Големият син Марко починал от натравяне с бои. Наследница съм на малкия син Теофил, роден около 1860 в с. Галичник (Фигура 3). Той приема като фамилно име Минев. Синът му Георги е първия свещеник в рода, първоначално е учил в Рисувалното училище в София заедно с проф. Митов и проф. Мрквичка. Георги е бил и фотограф.

Митарствана на Минови са из цяла тогавашна Турция от Охридското езеро до Гюмурджина, около Неврокоп (сега Гоце Делчев), минават през Хасковско, Пловдивско и се установяват в Карабунар (Пазарджишко) (фиг. 4).

Фамилията се включва в религиозните борби между партиаршисти и екзархисти, "ходили с комитите". Теофил е живял с високо българско съзнание. Негови са думите: "Я сум бугарин". Георги участва в покръстването на помаците с четата на войводата Тане Николов.

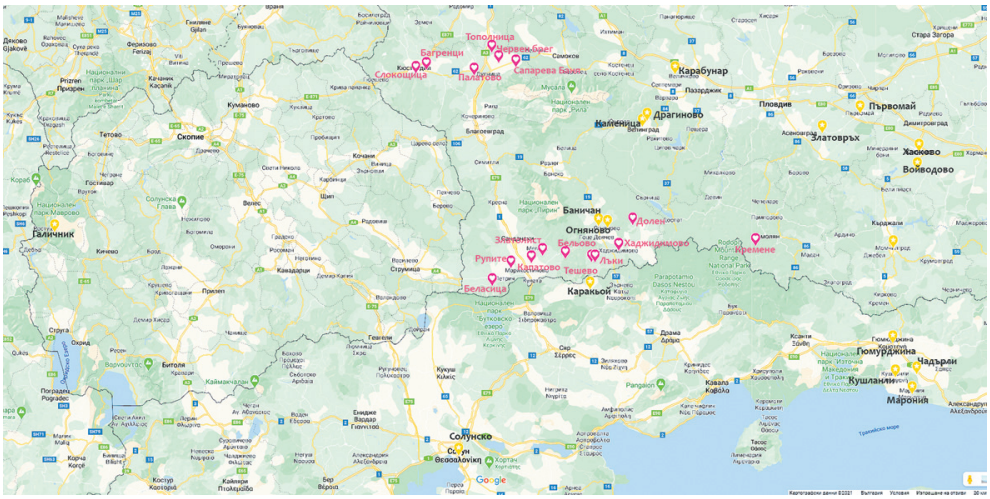
Фигура 3. Родословното дърво на Минови

На потомците за знание и помен!

Данните са според разказите на Теофи и свещеник Борис, записани от презвитера Мария, Росен и Лиляна. 1992г.

Съставила Лиляна, дъщеря на свещеник Борис

Фигура 4. Митарствата и църквите, зографисани от Минови

3. Храмове

Групата паметници, подписани от Зографите Минови, се намират в Югозападна България и, макар в някои от тях стенописите да са в лошо състояние, мога да ги причисля към произведенията на фамилията Минови [2]. Най-ранният известен паметник е храмът "Св. Атанасий" в село Бельово (Таблица 1), изписан през 1874 г. от Милош Яковлев (зет на Яков, установено от д-р Димитров [3]). Стенописите на храм "Св. Никола" в село Тополница, Дупнишко, датират от 1883 г. и са дело на Милош Яковлев и Марко Минов. Живописта в този храм се отличава с някои особености и нововъведения в иконографската програма. Храмът "Св. Георги" в град Сапарева баня, изписан също през 1883 г., е дело на Милош Яковлев. В храма "Св. Никола" в село Червен брег, Дупнишко стенописите са от 1883 г., но поради лошото им състояние е трудно да се определи от чия ръка са създадени. Живописта в църквата "Св. Димитър" в село Тешево, Гоцеделчевско е от 1884 и 1885 г., е изписана от братята Марко и Теофил Минови (Фигура 1). В този храм зографите са реализирали може би най-интересната иконографска програма сред всичките си църкви. Тук те са оставили и своите автопортрети в ширината на един от прозорците. В храм "Св. Никола" в село Долен, Гоцеделчевско стенописите са от 1887 г., но надписът не е запазен. В храма на Кюстендилското село Багренци, носещ името на славянските просветители - ,,Св. св. Кирил и Методий" (Фигура 5), зографите са украсили само един от слепите куполи през 1889 г. За този храм Марко и Теофил Минови са изработили иконите и са украсили с живопис иконостаса.

Фигура 5. Храм Св. Св. Кирил и Методий, Багренци

В храма "Св. Богородица Живоносен източник" в село Капатово, Мелнишко живописта е от 1888 г. и отново двамата братя са работили в екип. През 1892 г. Милош Яковлев работи по стенописите в храма "Успение Богородично" в село Рупите, Петричко.

Таблица 1. Храмове

Църква	Населено място	Зограф	Година
Свети Димитър	Тешово, община Хаджидимово., област Благоевград	Мино Яковлев, Марко Минов, Теофил Минов	1872, 1883, 1884, 1885
Свети Атанасий	Бельово, община Сандански, област Благоевград	Милош Яковлев	1873, 1874
Свети Георги	Златолист, община Сандански, област Благоевград	Марко Минов, Теофил Минов	1876
Успение Богородично	Лъки, община Хаджидимово., област Благоевград	Марко Минов, Теофил Минов	1880, 1885
Свети Никола	Червен брег, община Дупница, област Кюстендил	Марко Минов, Теофил Минов	1882
Свети Никола	Тополница, Софийска област	Марко Минов, Милош Яковлев	1883
Свети Георги	Сапарева баня, област Кюстендил	Милош Яковлев	1883
Свети Никола	Долен, община Сатовча, област Благоевград	Марко Минов, Теофил Минов	1887
Животворящ източник	Капатово, община Петрич, област Благоевград	Марко Минов, Теофил Минов	1888
Св. Св. Кирил и Методий	Багренци, област Кюстендил	Марко Минов, Теофил Минов	1889
Успение Богородично	Рупите, община Петрич, област Благоевград	Милош Яковлев	1892
Света Троица	Кремене, област Смолян	Теофил Минов	1898
Свети Теодор Тирон	Палатово, община Дупница, област Кюстендил.	Иван Милушов, Мина Марков	1908
Свети Илия	Беласица, община Петрич, област Благоевград	Теофил Минов, Мина Марков	1910
Свети Георги	Хаджидимово, област Благоевград.	Теофил Минов, и Мина Марков	1911

4. Иконопис

Стенописите от зографите Минови оформят една специфична група паметници, която изпъква на фона на динамичното строителство и украсата на църкви през втората половина на XX век в Югозападна България [4]. Със своята иконография стенописите на зографите Минови следват възприетите норми. Иконографската система през IX - XI век е в три цикъла - догматически, литургически и исторически. През възраждането настъпват съществени промени в репертоара на представените светци, включват се национални и локални светци, появяват се нови, непознати преди това исторически теми.

"Страшният съд" е композиция, която братята Минови включват в голяма част от декорираните от тях църкви.

В Тешево, Сапарева баня, Тополница, Червен бряг са включени нови за църковната живопис сюжети като "При врачката за цяр", "Праведно и грешно изповедание", "Спящите в неделя".

Сцени и образи от Българската история в иконографския репертоар на зографите от рода Минови:

- "Покръстване на св. Княз Борис" - храм Св. Никола в с. Червен бряг, храм "Св. Димитър" с. Тешево;
- Жена в народна носия - храм Св. Никола в с. Тополница;
- "Св. Методий проповядва сред славяните" и "Покръстването на преславския двор";
- Без паралел във възрожденската живопис: "Избиване на преславските боляри" и "Наказанието на княз Владимир" - храм "Св. Димитър" с. Тешево;
- Образите на братята св. Методий и св. Кирил са присъстват в иконописта на Минови както и на св. Горазд и св. Ангеларий. Братята Минови изографисват икона на Светите Братя Кирил и Методий със седмочисленици в софийския храм "Св. св. Петър и Павел".

Интересни образи, които изографисват са на:

- Св. Никодим - албански славянин, който приел мохамеданската вяра с. Тополница;
- Св. Злата Златинска (Мъгленска) - в храмовете в с. Тополница и с. Тешево - особено почитана в района;
- Васа Софийска - с. Тополница;
- Св. Александър Невски - в храма "Св. Георги" в Сапарева Бяна и храм "Св. Никола", Тополница;
- В с. Тополница са изобразени почитаните в православни свят царе: св. цар Стефан Дечански, св. цар Петър и непознати от други паметници св. пр. цар Филарет, св. пр. цар Йоан и Йоан Шишман, цар Български;
- Св. Йоан Рилски и св. Георги Софийски.

По предположение на д-р Димитров [4] основа за появата на тези исторически сцени най-вероятно е историята на Спиридон Палаузов - популярно историческо четиво по това време.

Заключение

Задълбоченото познаване работата на Зографите Минови представя изразители на тогавашната национално-освободителната идея. Почитането на старите исторически събития и създаването на нови герои е поредния опит за легитимирана на историята и националното име през възраждането.

Запознаването с Дядовците ми и тяхното наследство през вековете е привилегия за мен и основание за гордост.

БЛАГОДАРНОСТИ: Изказвам благодарност на автора Владимир Димитров, че открива, изучава и представя творбите на моите деди, започнало предигодини и продължава и до днес.

References/Литература

[1] Vasiliev, A. (1965) Balgarski vazrozhdenski maystori. S., s. 292.

[Василиев, А. (1965) Български възрожденски майстори. С., с. 292.].

[2] Dimitrov, V (2005) Edna grupa maystori ot Yugozapadna Bulgaria. - V: Izvestia na Istoricheski muzey - Blagoevgrad. T. IV. Blagoevgrad, 2005, 95-104.

[Димитров, В (2005) Една група майстори от Югозападна България. - В: Известия на Исторически музей - Благоевград. Т. IV. Благоевград, 2005, 95-104.].

[3] Dimitrov, V (2008) Zografskata familia Minovi. - V: Izkustvovedski chetenia 2008, Sofia, 370-379, il. 419.

[Димитров, В (2008) Зографската фамилия Минови. - В: Изкуствоведски четения 2008, София, 370-379, ил. 419.].

[4] Dimitrov, V (2012) Zografskata familia Minovi i tyahnoto stenopisno nasledstvo, NBU, ISBN 978-954-535-680-3.

[Димитров, В (2012) Зографската фамилия Минови и тяхното стенописно наследство, НБУ, ISBN 978-954-535-680-3].

Наследие в крови

Доц. д-р Евгения Ковачева

Аннотация: Это история, которой я живу всю свою жизнь и в которой я участвовал в течение 30 лет - история моих дедов из семьи Бундовцев из Галични, Охрида или Зографы (художники) Миновы. В семье мало что было известно об их деятельности, и что они оставили свои автопортреты в церкви им. Св. Димитра, в селе Тешево, Гоце Делчевского района. До 2007 года я знала только об этой церкви и иконе Свети седмочисленици в церкви имени Святы Петра и Павла в Софии, и я уже посетила более 15 церквей с их фресками.

Я благодарна доктору Владимиру Димитрову за открытие, изуче-

ние и представление работ моих дедов. Без его помощи я бы не узнала об их работе и не узнала бы лучше свои корни.

По словам Асена Васильева, художники Миновы создали картину, "отличающуюся своеобразным мужеством и, несмотря на многие недостатки рисунка, неверное толкование формы и ряд несоответствий, они показывают присущую творчеству народных художников, которые не сопротивлялись любые трудности".

Первые три поколения семьи (Яков, Мино, Марко и Феофил) - выпускники Дебърской школы, первый священник семьи (Георгий) учился в Рисовальной школе в Софии вместе с профессором Митовым и профессором Мрквичкой. Георгий тоже был фотографом. Таланты остаются в семье, и по сей день.

Мое желание познакомить общественность с художниками Миновыми - моими дедами, что само по себе длительный процесс, который я постараюсь описать в этой эмоциональной статье.

Ключевые слова: Художники Миновы, Родословная

Heritage in my blood

Assoc. Prof. Eugenia Kovatcheva, PhD

Abstract: This is a story I have lived with all my life and in which I have been involved for 30 years - the story of my grandfathers from the Bundovtsi family from Galichni, Ohrid or Icon-Painters Minovi. My family stories sais a little for their activities. The only known was that they left their self-portraits in the St. Dimitar church, village of Teshevo, Gotse Delchev region. Until 2007 I knew only about this church and the icon of the Holy Septuagint from Sofia church of St. St. Peter and Paul. Now, I have already visited over 15 churches with their frescoes.

I express my gratitude to Dr. Vladimir Dimitrov for discovering, studying and presenting the works of my Grandfathers. Without his help, I would not have known their work and got to know my roots better.

According to Asen Vassiliev, the Icon-Painters Minovi frescos are "characterized by a kind of courage and, despite the many shortcomings in the drawing, misinterpretation of the form and a number of inconsistencies, they show the inherent work of folk artists who did not resist any difficulties."

The first three generations of the family (Jacob, Mino and Marko and Theophilus) are graduates of the Debar painting school, the first priest of the family (Georgi) was at the Drawing School in Sofia together with Prof. Mitov and Prof. Mrkvichka. Georgi was also a photographer. The talents remain in the family to this day.

My desire to meet the Painters Minovi - My Grandfathers is a long process, which I will try to describe in this emotional article.

Keywords: Minovi - the Icon Painter, Ancestors

Культурное наследие: союз православных храмов, монастырей и книжных памятников Владимирской земли

Проф. Александр Максимович Цыганенко, Россия

Аннотация: Владимир, Суздаль, Муром и ряд других городов Владимирской области относятся к старейшим культурным центрам Центральной России. Многие сооружения храмов и монастырей являются памятниками из списка Всемирного наследия ЮНЕСКО. В этих храмовых сооружениях начинали зарождаться древнейшие книжные собрания Руси, в которых хранились рукописные и старопечатные книги: богослужебная литература, летописи, агиографические произведения, труды православных философов и художественные сочинения. Сегодня они являются объектами культурного наследия. В статье приводится информация о некоторых старейших храмах и монастырях Владимирской области и формировании их книжных собраний.

Ключевые слова: объекты культурного наследия, храм, монастырь, рукопись, печатная книга, книгохранилище, библиотека, музей, экспозиция

Книга - предмет культурного наследия

Объекты культурного наследия (памятники истории и культуры) Российской Федерации представляют собой уникальную ценность для нашей многонациональной страны и являются неотъемлемой частью всемирного культурного наследия. Законодательство Российской Федерации регулирует отношения в области сохранения, использования, популяризации и государственной охраны объектов культурного наследия и направлено на реализацию конституционного права каждого гражданина на доступ к культурным ценностям. В Российской Федерации ведется

Единый государственный реестр объектов культурного наследия.

К объектам культурного наследия народов Российской Федерации относятся объекты недвижимого имущества (включая объекты археологического наследия), произведения живописи, скульптуры, декоративно-прикладного искусства, объекты науки и техники и иные предметы материальной культуры, являющиеся свидетельством эпох и цивилизаций, подлинными источниками информации о зарождении и развитии культуры.

Выделим их них лишь два направления: памятники религиозного назначения (отдельные постройки, здания и сооружения с исторически сложившимися территориями) и книгу как продукт общечеловеческой культуры, которая отражает два ее начала - материальное и духовное.

В памятниках культурного наследия - храмах и монастырях книга зародилась как продукт культурного наследия. Книга прошла долгий путь развития. Появление первых книжных текстов датируется IV тысячелетием до н. э. Первые книги были рукописными, изготавливать их было трудно, поэтому стоили они очень дорого и доступны были только богатым людям. Книга символизировала высокое положение человека в обществе.

Государство и церковь, безусловно, всегда были заинтересованы в строительстве, сохранении и широком использовании культовых сооружений. Для всех формаций человеческого общества было характерно сосредотачивать ценности истории и культуры в культовых сооружениях. Культовые сооружения, как правило, были центрами общественной жизни, что придавало особые черты их планировке, внутреннему убранству, мерам охраны, ритуалам посещения и т.д. Издревле соборы служили местом проведения встреч, создания книг, хранения ценностей, обучения детей, помощи инвалидам.

Союз культовых центров и книги зародился в египетском городе Александрия. Александрийский мусейон, религиозный, исследовательский, учебный и культурный центр - храм муз, был основан в начале III века до н. э. при Птоломее Сотере. Мусейоном руководил жрец (иерей). В некоторых источниках главу Мусейона называли также архиереем или эпистатом. Иерея назначал царь из династии Птолемеев, а позже - римский император. В состав Мусейона входила обширная Александрийская библиотека. Характерно, что книжное собрание библиотеки размещалось, судя по данным раскопок, именно в Серапеуме. Храм располагался на возвышенности в центре египетского квартала, украшенный широчайшими атриями и колоннадами, живыми образами статуй, выделялся великолепием своей отделки и украшений.

Начало собирания книг и приглашение учёных относится к царствованию Птолемея Сотера и осуществлялось Деметрием Фалерским и "другими советниками". Копии всех значимых рукописей попадали в библиотеку в Александрии, и, по подсчётам ученых, во времена расцвета в ней находилось по разным оценкам от 100 до 700 тысяч

свитков из папируса на многих языках мира. Библиотека несколько веков была единственным в мире хранилищем трудов знаменитых ученых и философов.

Библиотеки при храмах и монастырях создавались во многих регионах и странах мира. Крупнейшей библиотекой сегодня является Ватиканская апостольская библиотека (основана в XV веке), обладающая богатейшим собранием рукописей средневековья и Возрождения. В ее фондах около 1 600 000 печатных книг, 150 000 манускриптов, 8300 инкунабул, более 100 000 гравюр и географических карт и др. В задачи и обязанности библиотеки входит: сохранение и охрана культурных ценностей; пополнение коллекции манускриптами, книгами и предметами; исследовательская работа и др.

В средние века перепиской книг занимались преимущественно монахи. Сохранившиеся образцы рукописных книг свидетельствует о высоких художественных достижениях переписчиков, как в области каллиграфии, так и в иллюстрациях. Но переписывание книг, требовавшее огромных усилий, было делом медленным и очень дорогим. Новая ступень общественного развития требовала размножения книг такими темпами, которые не могли обеспечить средневековые переписчики. Потребность в новых методах производства книг возникла именно в культовых центрах.

При этом следует заметить, что способ книгопечатания существовал в разных регионах и в разных формах. Величайшие культурные достижения Королевства Корe (918 - 1392 гг.) - это изобретение подвижного металлического шрифта и книги, напечатанные с его использованием. До наших дней сохранилась книга "Buljo jikji simche yojeol", в переводе на русский язык "Антология учения великих монахов об обретении духа Будды с помощью практики Сон Пэгун-хвасана". Сокращенное название этого буддистского документа - Чикчи. Книга была напечатана в Корее в древнем храме Хындокса на окраине города Чхонджу в 1377 году. Она стала первой книгой, напечатанной типографским способом с применением металлического шрифта.

Китайские летописцы повествуют о некоем кузнеце по имени Би Шен (или Пи Шень), который еще в 1041 - 1048 годах изготовлял литеры из глины. Он лепил глиняные брусочки, выдавливал на них палочкой иероглифы, затем для закрепления обжигал их на огне. Те же летописи свидетельствуют об изобретении Би Шеном наборной кассы, в которой хранились литеры-брусочки. С их помощью можно было получить много оттисков. К сожалению, книги, отпечатанные Би Шеном, не сохранились до наших дней.

Однако массовое начало книгопечатанию положило изобретение печатного станка Иоганном Гутенбергом в городе Майнц. Оно стало очередной революцией в средствах социальной коммуникации и началом "Эпохи Гутенберга". Библия Гутенберга увидела свет в 1452 - 1454 годах. Над ней в течение двух лет трудилась команда из 20 человек во главе с Иоганном Гутенбергом, а ее тираж составил 180 экземпляров. Книгопечатание быстро распространилось и появилось в главных европейских городах.

История печати России начинается с имени Ивана Фёдорова. Первой печатной книгой, в которой указано имя Ивана Фёдорова (и помогавшего ему Петра Мстиславца), стал "Апостол", работа над которым велась, как указано в послесловии к нему, с 19 апреля 1563 года по 1 марта 1564 года.

Первые печатные книги носили преимущественно теологический и философский характер. Они положили начало информационной революции в обществе. До эпохи книгопечатания людям были недоступны многие литературные труды, так как большинство книг в рукописном виде хранились в монастырях и церквях. С развитием и становлением книгопечатания книги стали доступными не только книжным собраниям храмов и монастырей, но и практически каждому человеку. Именно это стало решающим фактором наступления эпохи Просвещения.

В России храмы и монастыри с момента возникновения имели книжные собрания. Об этом можно судить по сохранившимся описаниям имущества храмов и монастырей. Система учета и описания документов зарождается в России еще в период феодальной раздробленности. Первая опись документов, дошедшая до нас в составе Ипатьевской летописи, датируется 1288 годом и содержит перечневую роспись рукописей и книг, пожертвованных церквям и монастырям владимиро-волынским князем Владимиром Васильковичем. В период формирования централизованного Русского государства описание имеющихся в храмах документов продолжает развиваться. Об этом свидетельствует наиболее ранняя из дошедших до нас описей Кирилло-Белозерского монастыря, составленная в последней четверти XV века. Приемы описания документов активно развивались именно в стенах храмов и монастырей, что было связано со стремлением тщательно учитывать и охранять ценности. К XVI веку сложилась практика составления описей (списков книг). Эти описи содержали уже первые элементы систематизации книг, являясь предтечами библиотечных каталогов. По ним можно проследить и динамику роста фондов собраний.

Древнерусские библиотеки появились только в XV веке, начав формироваться с конца XIV столетия. Для предшествующего периода истории русской книги более характерны богослужебные книжные наборы - небольшие собрания литургических книг, необходимых для проведения соответствующих обрядов.

С ростом книгопечатания, особенно после организации Московского печатного двора, усиливается проникновение книг в провинцию. Происходит превращение наборов книг в библиотеки. Вместе с тем библиотеки храмов и монастырей, при продолжающемся количественном росте их собраний, теряют особую роль ведущей культурной силы. В XVI веке начинают формироваться частные библиотеки, которые особенно распространились с конца XVII - начала XVIII веков. Богатыми книжными коллекциями владели представители придворной знати, духовенство. Более чем тысяча книг находилась в библиотеке

патриарха Никона. Уникальными были, по некоторым данным, библиотеки московских царей: Ивана III, Василия III, а также библиотека Ивана Грозного, которая исчезла предположительно в Смутное время. Возможно, она включала и книжное собрание византийских императоров, вывезенное в Москву после завоевания Константинополя турками.

Храмовые и монастырские библиотеки были и просветительскими учреждениями, и книжными мастерскими. Книги писались в скрипториях - мастерских по переписке рукописей, преимущественно в монастырях. В подавляющем большинстве записей на книгах XIV века, так же, как и в записях XI - XIII веков, сведения о месте создания книг отсутствуют. Как были организованы книгописные мастерские, каков был их профессиональный и социальный состав, какие помещения они занимали - источники умалчивают. В большинстве монастырей и храмов XI - XIV веков скриптории не организовывались, а перепиской книг в них занималось несколько писцов. Они сберегли, сохранили для нас ценнейшие памятники старины, древнерусской литературы, дошедшие до наших дней.

Большая роль в сохранении культурных памятников принадлежит музеям. Музейное дело в XIX веке активно развивалось благодаря осознанию обществом ценности своего культурного наследия и растущей потребности его сохранения. Особенность развития музейного дела во второй половине XIX - начале XX веков состояла в усилении роли общественности и личной инициативы ученых, разночинной интеллигенции, купечества в создании столичных и провинциальных музеев, в развитии нового типа общедоступных публичных музеев. В 1860-х годах состоялся перевод из Петербурга в Москву Румянцевского музея, ставшего просветительским центром, опекаемым городскими властями и общественностью. Значительным собранием коллекции графа Румянцева стала обширная библиотека. В ней насчитывалось 28 тысяч томов. В её состав входила коллекция рукописей и старопечатных книг, в том числе кирилловского шрифта, 104 экземпляра инкунабул, издания XVI - XVII веков знаменитой голландской фирмы "Эльзевир", а также несколько сот различных географических карт.

Важное место к началу XX века заняли музеи местного края, что было связано с развитием "регионоведения". Первый музей во Владимирской губернии был образован в 1854 году при Владимирском губернском статистическом комитете по инициативе секретаря комитета К.Н. Тихонравова. Музей расположился в одном из залов Владимирской мужской гимназии. К 1875 году в его собрании насчитывалось до 300 экспонатов. После определенного угасания деятельности музея в 1898 году была образована Владимирская губернская ученая архивная комиссия, при которой был также создан музей.

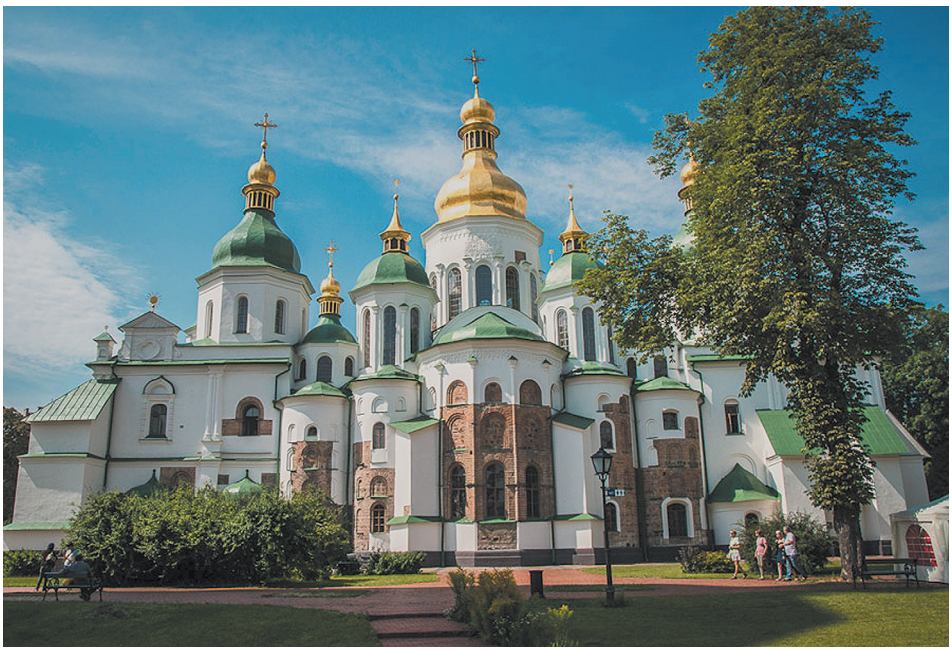
Политика российского государства, проводимая в отношении церкви в 20-е годы XX века, было направлена на изъятие церковных ценностей. Изъятие ценностей церкви было преимущественно поли-

тической задачей, ее целью было ослабление церкви как влиятельного социального и политического института. В мае 1918 года Владимирский музей был передан Губернской комиссии по охране памятников старины и искусства. Он стал пополняться новыми предметами и книгами, поступавшими из Братства Александра Невского, церквей и монастырей, усадеб Владимирской губернии.

Сегодня в России возобновилось строительство и возрождение храмов. Рост авторитета и влияния Русской Православной Церкви стали приметой времени. Церковь является одной из хранительниц традиционных духовных ценностей в России и оказывает значительное влияние на формирование и развитие ее государственности и культуры. Многие храмы и монастыри были возвращены в ведение Русской Православной Церкви. Русская Православная Церковь установила и праздник - День православной книги. Он приурочен к 14 марта, ко дню, когда в 1564 году трудами диакона Ивана Федорова и его соратника, типографа Петра Мстиславца вышла в свет первая печатная книга Руси - "Апостол".

Формирование книгохранилищ в храмах и монастырях древней Руси. Храм Святой Софии в Киеве

История начала собирания книг в древней Руси была положена в храме Святой Софии в Киеве.

Собор Святой Софии в Киеве

Собор Святой Софии в Киеве

Собор Святой Софии - храм, построенный в первой половине XI века в центре Киева, согласно летописи, князем Ярославом Мудрым на месте победы над печенегами в 1036 году. Кремль и храм Святой Софии был построен по образцу Константинополя. И первой русской библиотекой считается библиотека при Софийском соборе в Киеве, основанная, предположительно, в 1037 году. О существовании этого собрания книг существует несколько гипотез, основанных на сопоставлении ряда фактов. В 1037 году в "Повести временных лет" приведено первое упоминание крупного собрания документов: "Ярослав же любим бо книгам, и многы списав, положи в церкви святой Софьи, юже созда сам".

Софийский собор был и крупнейшим центром создания рукописных книг древней Руси. В 1037 - 1039 годах в нём было написано и провозглашено "Слово о Законе и Благодати" митрополита Илариона, созданы: "Изборник Святослава", "Послание к Смоленского пресвитеру Фоме". Исследования специалистов подтверждают, что их создателям были знакомы положения учений Платона, Аристотеля и других философов древности. Это свидетельствует о том, что у них был доступ к большому книгохранилищу, так как данные тексты не только изучались этими богословами, но и систематизировались. Первые историки Российской Империи, в частности, Михаил Ломоносов, тоже интересовались этой библиотекой, они предполагали, что в библиотеке находились не только древнерусские рукописи, а еще и свитки из Александрийской библиотеки. В их работах упоминалось о "письменах, принесенных с Индии и восточной Азии в давние времена, когда еще люд европейский не ведал этих земель", а также еще более древние тексты.

Храмы и монастыри Владимирской области

Владимирская земля играла важную роль в целом ряде исторических событий России. На этапе междоусобиц, крещения Руси, татаро-монгольского нашествия, а также её объединения в одну могучую державу, храмы и монастыри выполняли целый ряд функций. Некоторые из них служили форпостами, защищая города. Другие отвечали за нравственную сторону жизни этих земель. Третьи занимались просвещением.

Владимирское Великое Княжество (1157 - 1362 гг.) образовалось в связи с переносом великим князем Андреем Боголюбским столицы Ростово-Суздальского княжества в город Владимир на реке Клязьме.

Владимир. Существует несколько точек зрения на дату основания города. По одной версии он основан князем Владимиром Святославичем в 990 году, по другой - в 1108 году князем Владимиром Моно-

махом. При князе Андрее Боголюбском и его преемниках город достиг расцвета. Во второй половине XII - начала XIII веков Великое Владимирское Княжество было крупнейшим экономическим, политическим и культурным центром Руси.

Редчайший уникальный памятник русского зодчества во Владимире - Золотые ворота. Они были не только частью оборонительных укреплений стольного города Владимиро-Суздальского княжества XII века, но и выполняли функцию триумфальной арки, через которую в город въезжали почетные гости. Золотые ворота являлись парадным входом в знатную часть города, где селились в основном князья и бояре. Ворота венчает надвратный храм.

Золотые ворота

На территории города Владимира расположено более 200 памятников истории и культуры. Крупнейшей постройкой древнего Владимира является Успенский собор, возведенный в 1158 - 1160 годах. Он несколько раз перестраивался и становился все более обширным и величественным. Недалеко от Успенского находится белокаменный

Дмитриевский собор - придворный собор, построенный Всеволодом Большое Гнездо на княжеском дворе и освящённый в честь великомученика Димитрия Солунского в конце XII века. Недалеко находится Свято-Боголюбский женский монастырь, на территории которого располагались палаты Андрея Боголюбского - единственный сохранившийся памятник гражданской архитектуры древней Руси. Заботу о памятниках городов Владимира, Суздаля и Гусь-Хрустального, а также поселений Боголюбово, Кидекша и Муромцево сегодня осуществляет Владимиро-Суздальский историко-архитектурный и художественный музей-заповедник - ведущий музей Владимирской области.

Владимиро - Суздальский музей - заповедник. Музей - заповедник, помимо памятников архитектуры, располагает коллекциями археологии, древнерусского искусства, живописи и книг. Сегодня можно констатировать, что книги храмов и монастырей дошли до нашего времени и с ними можно ознакомиться во Владимиро - Суздальском музее - заповеднике. В двадцатые годы XX столетия в собрание Владимирского музея были переданы книги из Древлехранилища закрытого Братства Александра Невского, из монастырской ризницы упраздненной Флорищевой пустыни, из других монастырей и храмов Владимирской губернии.

Братство Святого Благоверного Великого Князя Александра Невского, собрания книг которого сегодня входят в фонды Владимиро - Суздальского музея, было образовано во Владимире в 1879 году. При Братстве было создано церковно-историческое древлехранилище, которое было тесно связано с деятельностью Братства. Древлехранилище размещалось под крестовой церковью Архиерейского дома, который был учрежден по указу императрицы Елизаветы Петровны на базе ставропигиального Рождественского монастыря. В ведение Александро-Невского Братства была передана епархиальная библиотека. В 1885 году Общество решило открыть при епархиальной библиотеке во Владимире древлехранилище с древними рукописными и старопечатными книгами и другими предметами древности. Совет Братства обратился к духовенству Владимирской епархии с просьбой и пожертвованиях предметов древности во вновь открытое учреждение, разъяснив его цели и задачи. Духовенство сочувственно отнеслось к этому начинанию Братства. Многие храмы и церкви, в особенности же монастыри, прислали на хранение рукописи, старопечатные книги и предметы древности.

В состав древлехранилища входили: рукописи, старопечатные книги, памятники церковной архитектуры, памятники христианской иконографии и древнерусского искусства, древняя церковная утварь, священные облачения и пр. В 1897 году заведующим древлехранилищем, библиотекарем В.Т. Георгиевским, был составлен краткий указатель фондов древлехранилища. Отдел рукописей заключал в себе их богатое собрание. Этот отдел включал также рукописи, хранившиеся в епархиальной библиотеке. В 1886 - 1887 годах в древлехранилище поступили из Успенского женского монастыря в городе Александрове девять, а

из Суздальского Спасо - Евфимиева монастыря двадцать девять рукописей. Это: Кормчая (1517), ставшей первой в списке из трех кормчих, в том числе: Сумоновской, Вассиановской (1481) и Евфимиевской (1481). Поступили в фонд Псалтирь с толкованиями, перевода Максима Грека 1523 года и Стоглав 1591 года. В 1887 - 1888 годах в древлехранилище на хранение поступило двадцать три рукописи Флорищевой пустыни. Всего в библиотеке Александро - Невского Братства на начало XX века насчитывалось свыше 23 тысяч томов книг.

Создание в 1958 году объединенного Владимиро - Суздальского музея-заповедника позволило объединить не только богатые коллекции книг и рукописей музеев Владимира и Суздаля, но и расширить коллекции многими редкими изданиями за счет даров, закупок и собирательских историко-этнографических экспедиций по области. В настоящее время в книжном собрании музея выделены три фондовых коллекции книжных памятников: рукописи, книги старой печати и книги гражданского шрифта.

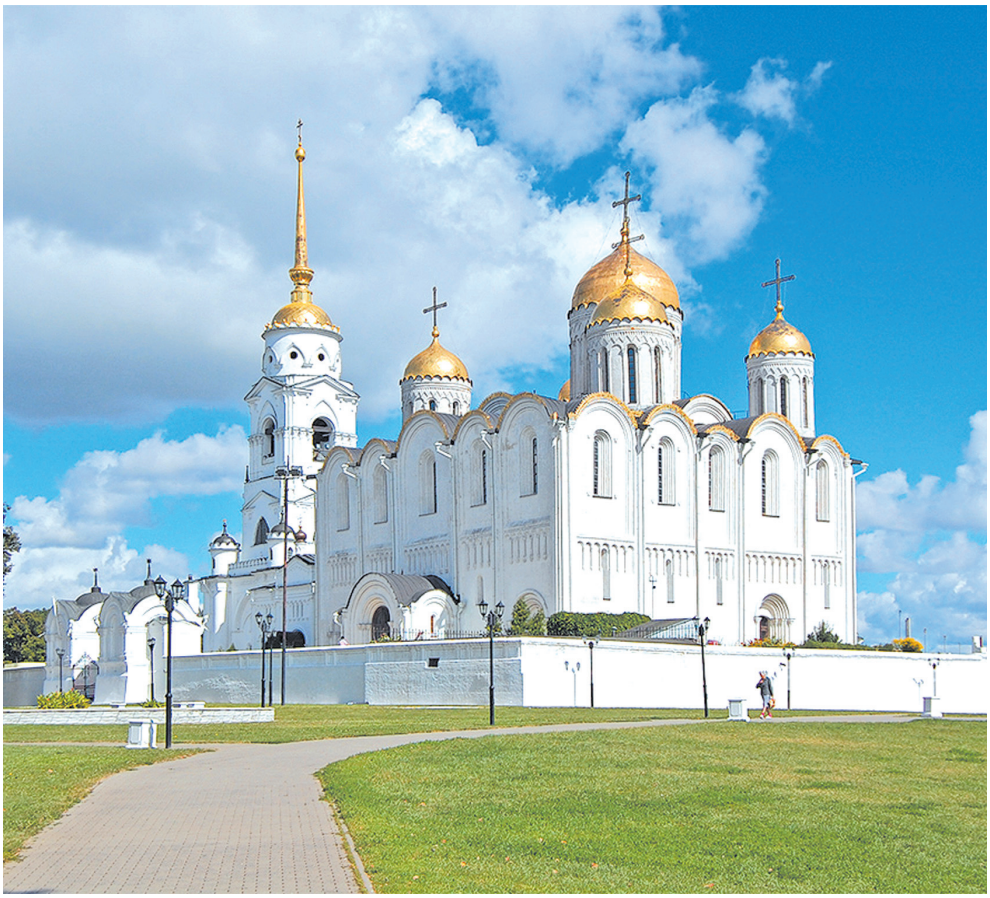
Фонд рукописной книги музея насчитывает около 1200 единиц хранения XV - XXI веков. Около сотни рукописей датируются XV - XVI веками. Одна из наиболее ранних книг коллекции - Сборник патериков (первая треть XV века). К очень редким рукописям относятся Евангелие епископа Ионы (начало XVI века) с изысканным тератологическим декором и один из наиболее полных списков последней редакции Кормчей Вассиана Патрикеева (первая четверть XVI века). Фонд включает литургические и богословские сочинения, сборники песнопений, синодики и многое другое.

Фонд старопечатной книги включает в основном памятники кирилловской печати XVI - начала XX веков. Он содержит около 1300 единиц хранения, из которых 30 относятся к XVI веку и около 600 - к XVII. Наиболее раннее издание в коллекции - Библия (Пятикнижие Моисеево) печатника Франциска Скорины, увидевшее свет в Праге в 1519 году. В музейном собрании хранится четыре издания печатника Ивана Федорова, в том числе оба первопечатных Апостола в Москве (1564) и Львове (1574). Весьма значительно в фонде представлены книги Московского печатного двора (до половины всех изданий XVII века). Ряд книг коллекции относится к редким и редчайшим кирилловским изданиям.

Фонд гражданской книги в силу особенностей профиля музея-заповедника включает как памятники старой печати гражданского шрифта XVIII века, так и книги мемориальных комплексов выдающихся людей XIX - XX веков, связанных с Владимирским краем, а также многое другое.

Книжные коллекции Владимиро - Суздальского музея-заповедника являются одним из самых репрезентативных собраний своего профиля в нашей стране, привлекающие постоянное внимание исследователей. Между тем основой коллекции музея послужили, как уже говорилось, книгохранилища соборов и монастырей Владимирской области.

Свято - Успенский собор Владимира. Успенский собор - уникальный памятник белокаменного зодчества. Строили его в 1158 - 1160 годах при князе Андрее Боголюбском в центре города. Успенский собор был задуман как кафедральный, главный храм всей Руси. Собор свидетель важнейших исторических событий, великокняжеский некрополь, хранилище уникальных древних росписей; единственный документально подтвержденный и точно датированный памятник, сохранивший фрески прославленного иконописца Андрея Рублёва, уникальный памятник древнерусской истории и искусства.

Свято - Успенский собор

С самого начала своего создания в Успенском соборе собирались богослужебные рукописные и старопечатные книги. Коллекции книг при этом страдали во время бедствий и пожарах. Так во время татаро-монгольского нашествия в 1410-м году, всего через два года после того, как артель Даниила Чёрного и Андрея Рублёва расписала собор заново, на Владимир напала орда царевича Талыча и разграбила, в том числе и Успенский собор. С этим набегом связана легенда об укрытом в соборе "кладе". Соборный ключник Патрикей, грек

по происхождению, запер двери, собрал драгоценную церковную утварь и книги - и спрятал их. Патрикей умер, так и не выдав тайны захватчикам. Так что спрятанные им сокровища лежат где-то в соборе до сих пор.

В Успенском соборе были составлены первые владимирские летописи. Список старопечатных книг в Кафедральном Успенском соборе Владимирской епархии на 1896 год насчитывал много десятков рукописных и старопечатных книг. Опись священных и достопримечательных предметов, хранящимся в особом отделении ризницы Владимирского кафедрального Успенского собора, была составлена ключарем сего собора, протоиереем Александром Виноградовым. В описи, в частности были отмечены напечатанные в Москве: "Осмогласник (1594 г.), "Минея" (1608 г.), "Минея" (1610 г.), "Апостол" (1621 г.) и другие издания XVII века. В настоящее время при Успенском кафедральном соборе на постоянной основе работает приходская библиотека. В новой библиотеке собрана богословская, историческая, религиоведческая и публицистическая литература.

Богородице - Рождественский монастырь во Владимире. История Владимирского в честь Рождества Пресвятой Богородицы мужского монастыря уходит своими корнями в глубокую древность.

Богородице - Рождественский монастырь

Согласно дошедшим до нас историческим источникам обитель основана между 1197 и 1206 годами. До основания Троице - Сергиевой лавры Богородице - Рождественская обитель являлась главным центром монашеской жизни в Северо-Восточной Руси.

Сегодня основу архитектурного ансамбля Богородице - Рождественского монастыря составляют строения XVII века, выполненные в

стиле эклектики и барокко, - это братские кельи и палаты архимандрита. Прекрасным образцом того же архитектурного направления считается церковь Рождества Христова с необычной колокольней в шатровом стиле. Неподалеку от нее расположен храм Александра Невского, а также Святые ворота, построенные в XVII веке.

Рождественский монастырь до XVI века крупнейшим книжным центром Владимиро - Суздальской земли. Из документальных источников известно, что в Богородице - Рождественском монастыре была собрана библиотека, которая согласно описи степенных монастырей 1653 года, насчитывала 93 книги. Наиболее древние из них - это списки XV века Октоиха, Скитского патерика и Творений преподобного Дионисия Ареопагита. Историческую ценность представляет вкладная книга (опись пожертвований) монастыря, написанная монахом Симеоном Златописцем в 1684 - 1685 годах. Сегодня часть рукописных и старопечатных книг монастырской библиотеки хранится в собрании Государственного Владимиро - Суздальского музея - заповедника и в других собраниях библиотек и музеев России.

Собрание книг на протяжении всей истории монастыря постоянно пополнялось. В конце XVI века настоятель Богородице - Рождественского монастыря архимандрит Иона (Думин) внёс в обитель крупное собрание рукописных книг, в том числе список Воскресенской летописи и список "Книги степенной царского родословия". Богородице - Рождественский монастырь также связан с историей русской агиографии (составлением житий святых). До 1214 - 1215 годов игуменом монастыря был святитель Симон, один из авторов Киево-Печерского Патерика. Вероятно, в Богородице - Рождественском монастыре в 80-х годах XIII века была создана первоначальная редакция "Повести о житии Александра Ярославича Невского".

Опись архива Богородице - Рождественского монастыря XVIII века фиксирует, помимо книг, около 170 актов XIV - начала XVII веков. Значительная часть документов Богородице - Рождественского монастыря утрачена. К настоящему времени сохранилось около 60 подлинных и копийных текстов. Большая часть вотчинных документов XVII - XVIII веков хранится в фонде "Грамоты Коллегии экономии" Российского Государственного Архива Древних Актов (РГАДА), некоторые источники XIII - XVI веков находятся в составе фондов других архивов Москвы и Санкт-Петербурга.

Древние русские города Владимирской области

На территории области сохранилось много древних русских городов - Муром, Суздаль, Боголюбово с церковью Покрова на Нерли, Юрьев-Польский, Гороховец, Александров, Кидекша. В храмах и монастырях этих городов с момента их открытия создавались книгохра-

нилища, в которых формировались коллекции рукописных, а затем и печатных богослужебных книг, велись летописи, составлялись описания жизни святых. Многие их коллекции впоследствии по разным причинам не сохранились, некоторые были переданы в другие учреждения и музеи.

Боголюбово

Боголюбово - бывшая резиденция князя Андрея Боголюбского - было основано в 1158 году. Рост поселения Боголюбово прекратился после смерти князя. Город в конце XII века потерял былое значение. В XVII - XIX веках в его центральной части велось значительное монастырское строительство. Наибольшую ценность с исторической и архитектурной точки зрения представляет Свято - Боголюбский монастырь, который некогда был частью дворцового комплекса Андрея Боголюбского. Здание было возведено на месте палат князя после его смерти как символ искупления грехов. На сегодняшний день монастырский комплекс считается крупнейшим в средней полосе России. До настоящего времени частично сохранились земляные валы, рвы и нижние части стен и столбов белокаменных укреплений, остатки замка. Единственные фрагменты дворца, которые сохранились до сегодняшнего дня, - это галерея и лестничная башня, ставшая местом гибели Андрея Боголюбского.

Вид поселка Боголюбово

Свято - Боголюбский монастырь, один из древнейших на Руси, основан одновременно с поселением. В Монастыре находятся Боголюбский собор, Благовещенская церковь, колокольня, святые ворота. В книге С.В. Булгакова "Русские монастыри в 1913 году" указано, что при монастыре имеются: школа, больница для братии и странноприимный дом.

В 1923 году Свято - Боголюбский монастырь закрыли. Был возвращен церкви только в 1991 году. Открытие монастыря состоялось в 1997 году. Ныне Боголюбский монастырский комплекс украшен новыми хозяйственными постройками, келейными корпусами и фруктовым садом. Монастырь является женским православным монастырем.

Вид Свято - Боголюбского монастыря

Монастырь во все времена имел собрание книг. Вот что писал протоиерей В.В. Косаткин в книге "Монастыри, соборы и приходские церкви Владимирской епархии, построенные до начала XIX столетия: Краткие исторические сведения с приложением описей сохраняющихся в них древних предметов", часть 1. (М. 1906 г.): "Некоторые

монастыри богаты библиотеками, составленными из старинных книг, из коих заслуживают особенного внимания рукописные. Любопытны рукописные и старопечатные Евангелия в Боголюбове монастыре". Сегодня часть сохранившихся книг монастыря находится в фондах Владимиро-Суздальского музея-заповедника.

Так сложилось, что в состав монастыря входила церковь Покрова на Нерли. Она находится в полутора километрах от поселения Боголюбово. Церковь Покрова на Нерли была построена в 1165 году. Первоначально церковь Покрова была собором небольшого, но имевшего белокаменные укрепления монастыря, располагавшегося на стрелке рек Клязьмы и Нерли. Этот монастырь в конце XVI века упоминался среди патриарших домовых монастырей. Во второй половине XVII века имело место его кратковременное процветание, а в 1764 году монастырь был упразднён, а церковь была приписана к Боголюбову монастырю.

Церковь Покрова на Нерли

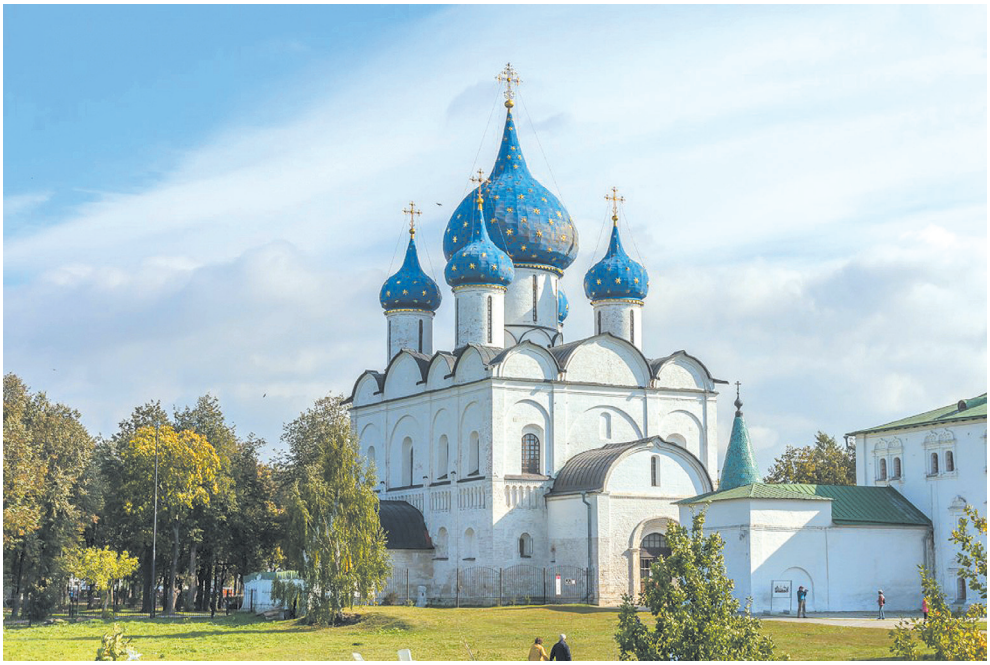
Суздаль

Суздаль - город, на территории которого расположены: 5 монастырей, около тридцати церквей, Кремль, более двухсот памятников архитектуры и истории. Одно из первых упоминаний о Суздале датировано 1024 годом. Для защиты города в XI - XII веках были возведены крепостные стены. До наших дней от оборонительных сооружений Суздальского кремля сохранились земляные валы. Сейчас, Суздальский кремль - это музейный комплекс, его главное сооружение -

белокаменный собор Рождества Богородицы (1225). В XIII веке были основаны Александровский, Васильевский и Ризоположенский монастыри, которые также являлись форпостами на подступах к Суздалю. В XIV веке были основаны два самых известных суздальских монастыря: Спасо - Евфимиев и Покровский женский монастырь.

Рождественский собор на территории Кремля - замечательный памятник белокаменного зодчества Владимиро - Суздальской Руси. Строительство его велось с 1222 года по 1225 год. Собор за свою многовековую историю многократно перестраивался.

В 1991 году после длительного перерыва в Рождественском соборе прошли богослужения. В феврале 1992 года между Владимиро - Суздальским музеем и Владимиро - Суздальской епархией было подписано соглашение о совместном использовании собора.

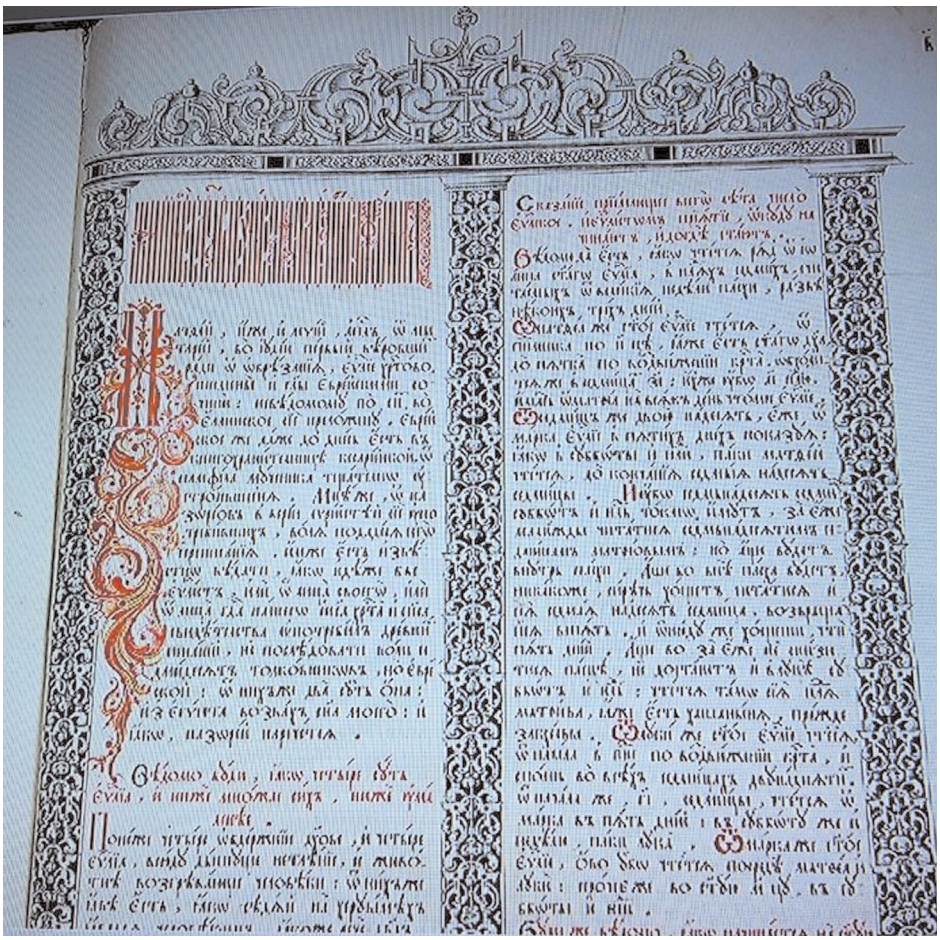

Рождественский собор

В соборе размещена большая экспозиция, которая включила в себя интереснейшие памятники декоративно-прикладного искусства и древнерусской живописи XIII - XVII веков, хранившиеся в стенах древнего храма. В комплексе Архиерейского дома Кремля расположены экспозиции "История Суздальской земли", "Иорданская сень XVII века (единственная, сохранившаяся в России)", "Царь - Книга" и др.

Царь - Книга - большое напрестольное Евангелие в серебряном окладе. Это самая большая русская рукописная книга -фолиант формата 104,5х79 см. Размер ее превышает формат западноевропейской рукописи "Codex Gigas" - "Гигантский кодекс" 91,5х50 см. А сереб-

ряный позолоченный оклад весит более 12 кг. Рукопись датируется временем после 1667 года. В книге 76 листов. Текст книги написан в два столбца на полотнищах бумаги, склеенных из четырех листов. Имя писца неизвестно, но, по словам исследователей, это был "несомненно, один из лучших царских каллиграфов". Рукопись насыщена орнаментом и иллюстрациями.

Первое упоминание этой реликвии относится к 1701 году и содержится в Переписных книгах Суздальской соборной церкви. Напрестольное Евангелие - это богослужебная книга, содержащая текст четырех Евангелий (от Матфея, от Марка, от Луки и от Иоанна).

Спасо - Евфимиев монастырь - мужской, расположенный на левом берегу реки Каменки в северной части города Суздаля. Монастырь был основан в 1352 году как крепость, призванная защищать город от внешних и внутренних врагов. В связке с другими архитектурными комплексами Суздаля монастырь внесён в список всемирного наследия. Весь монастырский ансамбль входит в состав Владимиро - Суздальского музея-заповедника.

Спасо - Евфимиев монастырь

У Спасо - Евфимиева монастыря была нелегкая история. Монастырь пострадал в результате литовского разорения. В 1766 году по указу императрицы Екатерины II при монастыре была организована тюрьма. В 1923 году Спасо - Евфимиев монастырь был преобразован в политический изолятор, в годы Великой Отечественной войны в нём разместилась тюрьма для военнопленных, а после её окончания - колония для несовершеннолетних. В 1968 году монастырь стал музеем.

Монастырь представляет собой каменный архитектурный ансамбль, сохранившийся до наших дней. В него входят Спасо-Преображенский собор, монастырская звонница, Благовещенская надвратная церковь, Успенская трапезная церковь, Никольская церковь с корпусом больничных покоев, Архимандритский корпус, Братский келейный корпус. Собор окружен крепостными стенам с 12 башнями. По данным некоторых исследователей, Спасо - Евфимьев монастырь в Суздале был одним из крупных центров книгописания. В XVI века авторитет Спасо - Евфимиева монастыря, как крупного книжного центра, был связан

со славой творчества талантливого агиографа - монаха Григория. Ему принадлежит создание житий основателя суздальского Спасского монастыря Евфимия, Евфросинии Суздальской, суздальского епископа Иоанна, основателя Успенского монастыря на реке Яхроме Козьмы. К "творениям Григория инока смиренного" относят службы этим святым, а также суздальскому епископу Феодору. "Слово на память всех святых русских, новых чудотворцев" и служба им, видимо, были созданы Григорием в связи с деятельностью церковного собора 1547 года, где эти новые "чудотворцы" были канонизированы.

Как и в других монастырях и соборах, Спасо - Евфимиев монастырь имел собрание рукописных и печатных книг. Сегодня некоторые из них можно видеть в экспозициях Владимиро-Суздальского музея-заповедника.

В Братском корпусе на территории монастыря, который был построен в середине XVII века, где в прошлом находились кельи монахов, в наши дни размещен ряд экспозиций выставки "История суздальский монастырей".

Сегодня в монастырских строениях размещена экспозиция "Книга шести столетий". Она расположилась в пяти палатах Архимандритского корпуса, памятника гражданской архитектуры XVII века. Экспозиция раскрывает великое значение книги в жизни человечества во все времена, их глубину и мудрость. Вся экспозиция разбита на пять тематических разделов по залам.

Один из стендов книжной экспозиции

В первом зале размещены произведения древнейших времён - древние рукописи церковного и светского характера. Представлена, например, копия первого листа Лаврентьевской летописи, ценнейшего памятника русского летописания XII - XIII веков, который создавался и хранился до начала XVIII века в Богородице - Рождественском монастыре во Владимире. Об особенностях оформления книг можно судить по красочным миниатюрам, которыми украшены рукописные Евангелия XVI века.

Второй зал посвящён первым русским печатным изданиям XVI века, изданным в типографиях Ивана Фёдорова - "Апостол" (1574), "Евангелие учительское" (1569), "Библия" (1581).

В третьем зале представлены известные книги XVII века - печатные и рукописные. Здесь, например, можно увидеть первую русскую поэтическую книгу - Псалтирь в стихах Симеона Полоцкого. Книга напечатана в 1680 году. Самым ценным экспонатом этого зала является рукописное Евангелие конца XVII века в серебряном окладе.

Четвёртый зал посвящён книгам XVIII века, преимущественно светского содержания - по военному делу, естествознанию, философии, торговле, а также там представлена беллетристика. Здесь можно увидеть прижизненные издания трудов М.В. Ломоносова, В.Н. Татищева. Особую ценность этого зала представляют книги зарубежных авторов - Вольтера, Сервантеса, Фонтенеля. Кроме того, отдельная витрина выделена под книги, напечатанные во Владимирской типографии, которая была основана в конце XVIII века.

В последнем, пятом зале экспозиции представлены книги, изданные в XIX - начале XX веков. Библиографическая редкость здесь - первый сборник стихотворений А.С. Пушкина (1826). Кроме того, есть прижизненные издания произведений И.С. Тургенева, Н.А. Некрасова и др. В конце экспозиции размещены книги, изданные в первые годы Советской власти, в частности уникальный Букварь для взрослых.

Свято - Покровский девичий монастырь в Суздале выстроен в 1364 году святым благоверным князем Андреем Константиновичем Суздальско-Нижегородским на правом берегу небольшой реки Каменки. Он стал одной из многих обителей, основанных на Руси в эпоху духовного расцвета, связанного с именем преподобного Сергия. Временем духовного процветания стал для Покровского монастыря XVI век. В 1510 году в монастыре было начато большое каменное строительство. К 1515 году были выстроены надвратная церковь в честь Благовещения Пресвятой Богородицы и колокольня с храмом Происхождения Честных Древ Креста Господня. В 1518 году закончилось строительство главного монастырского собора в честь Покрова Богоматери. Каменное строительство продолжалось в монастыре и в середине XVI века - тогда была выстроена теплая церковь в честь Зачатия праведной Анной Пресвятой Богородицы. В 1712 году у южной стены монастыря был возведен небольшой Никольский храм с приделом в честь преподобного Алексия.

Сегодня Покровский монастырь стал первым, возрожденным в

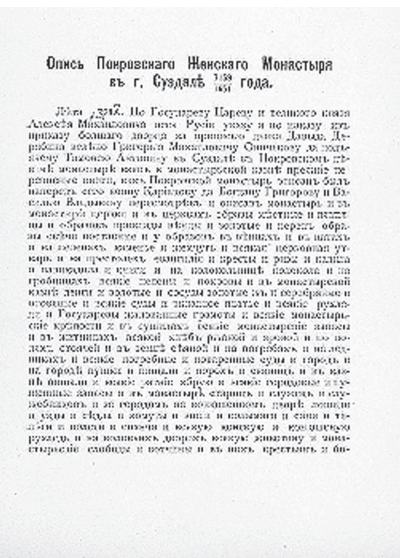
постсоветское время монастырем в Суздале. Монашеская жизнь возродилась в нем в 1992 году.

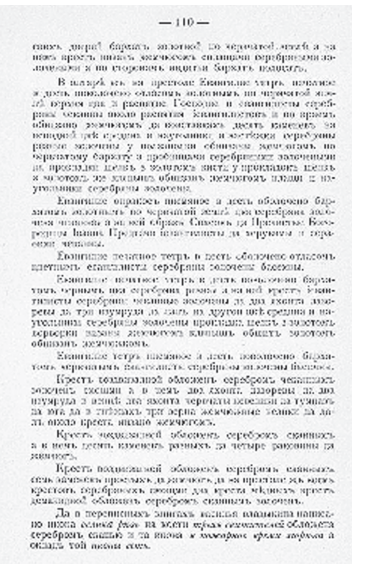
Комплекс Покровского монастыря

Монастырь вначале был женским, затем мужским. Как женский монастырь он не был обителью в обычном понимании этого слова: здесь отбывали пожизненную ссылку женщины высшего сословия. Зачастую их ссылали сюда не за какие-то тяжкие прегрешения, а только потому, что кому-то необходимо было от них избавиться. Вынужденные монахини коротали остатки своих жизней в деревянных кельях. В силу своего особого положения обитель пользовалась заботой светских властей. Со временем обитель превратилась в один из центров общественной жизни Суздаля.

По богатству документальных материалов и степени их сохранности Покровский монастырь занимал видное место среди русских обителей. О собрании рукописных и печатных книг монастыря можно судить по книге 1903 года издания, в которой содержится "Опись Покровскаго женскаго монастыря в г. Суздале, 1651 года". В описании приводятся рукописные и печатные книги и другие богослужебные книги. Стоит отметить, что это описание сделано до выхода первой печатной книги в России. Видимо в монастыре были книги, напечатанные в типографиях Европы.

Опись Покровскаго Женскаго Монастыря
въ г. Суздалѣ 1903 года.

— 110 —

Некоторые страницы книги 1903 года с текстом описи Покровского женского монастыря

Книги монастыря сегодня присутствуют в собраниях центральных библиотек и музеях. Некоторые из них в конце XIX века попали в коллекции древлехранилища Братства Святого Благоверного Великого Князя Александра Невского: девять рукописей, в том числе Евангелие апракос, написанное прекраснейшим уставом между 1464 - 1483 годами по благословению Суздальского Владыки Евфимия.

Сегодня в монастыре вновь собрана библиотека, в которую вошли сочинения Отцов Церкви, жития святых, душеполезные поучения и другая литература.

Муром

Город Муром расположен на левобережье реки Оки, относится к числу самых древних городов страны, который по праву называют ровесником тысячелетней российской государственности. В течение веков он оставался стратегически важным форпостом на восточных границах Руси. Первое упоминание о Муроме встречается в "Повести временных лет" Нестора Летописца и датируется 862 годом. Дата эта знаменательная, считается "началом государства Российского". В XVII - XIX веках город приобрел большое торговое значение, так как расположен на перекрестке торговых путей. При въезде в город со стороны Владимира расположен былинный камень. Муром считается родиной легендарного богатыря Ильи Муромца, с ним связаны многие памятники города.

Вид города Мурома

Архитектурный облик исторической части Мурома сложился в XIX -в начале XX века, так как масштабные пожары 1792 и 1805 годов уничтожили практически все старые деревянные постройки. Новый город застраивался по генеральному плану, утверждённому императрицей Екатериной II в декабре 1788 года. В числе достопримечательностей Мурома - Спасо-Преображенский монастырь, древнейший в России. По преданию, на этом месте когда-то был княжий двор одного из первых русских святых князя Глеба - младшего сына Владимира. Монастырей в Муроме несколько. Есть еще Троицкий, Благовещенский, Воскресенский женский монастырь. В Муроме действует Муромский историко-художественный музей, в котором хранится богатейшая коллекция древнерусского искусства и художественных полотен знаменитых мастеров.

Муромские монастыри

Муромский Спасо-Преображенский монастырь, согласно летописным источникам, является самым первым монастырем в России. Монастырь упоминается летописными источниками раньше всех других монастырей на территории России и фигурирует в "Повести временных лет" под 1096 годом в связи с "муромским походом" черниговского князя Олега Святославовича и гибелью под стенами Мурома князя Изяслава Владимировича. В конце XV века Спасский монастырь ещё раз косвенно упоминается на страницах летописного свода в связи с кончиной одного из новгородских бояр.

Спасо-Преображенский мужской монастырь в Муроме

Основателем монастыря считается князь Глеб Владимирович, один из сыновей крестителя Руси Владимира. Монастырь за всю многовековую историю сохранил совсем немного древностей. Он был сильно разорен в 1616 году. Во второй половине XIX века часть древних предметов, в частности, Евангелия XVI века были переданы во Владимир в древлехранилище при братстве святого Александра Невского. Почти ничего не сохранилось из памятников "древней письменности", находившихся в стенах монастыря. Известно, что лицевой синодик XVII века хранится сегодня в отделе рукописной книги Государственного исторического музея, неясна судьба Вкладной книги XVII века.

Состояние книжного собрания Спасо-Преображенского мужского монастыря в книге "Православные монастыри Российской империи" издания 1908 года описывает составитель Л.И. Денисов.

Как видно из приводимых в книге данных, в начале XX века в монастыре сохранилось мало книг церковной старины: три Евангелия и Вкладная книга 1691 года.

Denisov, Leonid Ivanovich

ПРАВОСЛАВНЫЕ

МОНАСТЫРИ

РОССІЙСКОЙ ИМПЕРІИ.

ПОЛНЫЙ СПИСОКЪ

всѣхъ 1105 нынѣ существующихъ въ 75 губерніяхъ и областяхъ Россіи (и 2 иностранныхъ государствахъ)

МУЖСКИХЪ И ЖЕНСКИХЪ МОНАСТЫРЕЙ,

АРХІЕРЕЙСКИХЪ ДОМОВЪ И ЖЕНСКИХЪ ОБЩИНЪ.

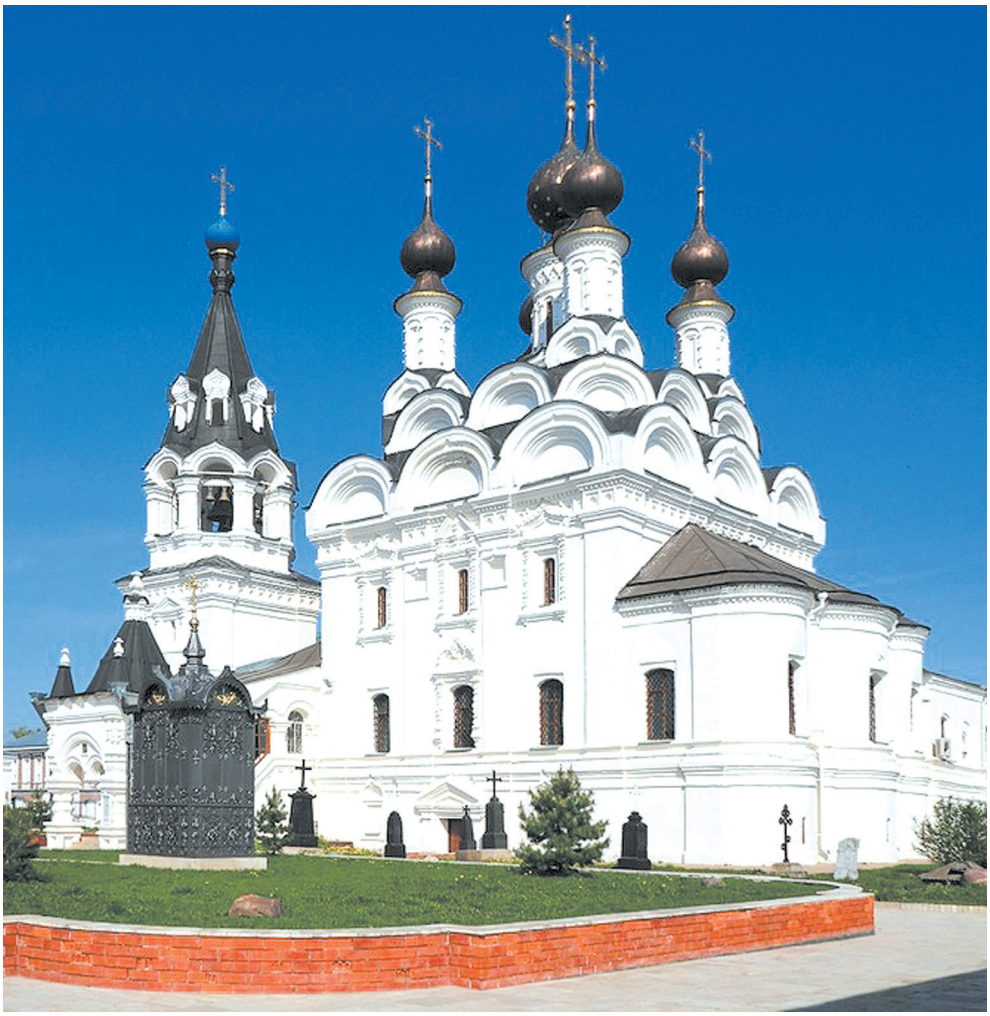
Съ краткими топографическими, историко-статистическими и археологическими описаніями, библіографическими примѣчаніями, статистическими таблицей и 4 алфавитными указателями.

Со 110 рисунками въ текстѣ и картою монастырей (въ дѣ краски) на вкладномъ листѣ.

Составилъ Л. И. Денисовъ.

МОСКВА.
Изданіе А. Д. Ступина.
1908.

Муромский Благовещенский мужской монастырь был основан на месте Благовещенского храма по обету царя Ивана Грозного. В настоящее время Благовещенский монастырь - уникальная сокровищница древнерусской православной культуры. Собор неоднократно перестраивался. В 1652 году к нему был пристроен придел Иоанна Богослова. В конце XVII столетия рядом с Благовещенским храмом воздвигли высокую шатровую колокольню. Сегодня в соборе совершаются богослужения и ведется духовно-просветительская деятельность.

Муромский Благовещенский монастырь

Книжное собрание Муромского Благовещенского монастыря, описанное в 1906 году, включало Евангелия в ризнице:

1) Евангелие московской печати 1648 года в досках, из коих верхняя обложена вызолоченным серебром, с прекрасной чеканкой и украшена 8-ю разными камнями. Нижняя доска облачена

бархатом. Вес серебра с камнями 2 фунта.

2) Евангелие также московской печати (1699 года) в досках, обложенных серебром с искусной чеканкой; вес серебра 11 фунтов 37 золотников.

3) Евангелие московской печати (1640 года), обложено полубархатом, на верхней доске средник с изображением Спасителя, а по углам четыре евангелиста, медные, с таковыми же застежками.

Была также запись о библиотеке:

"Что касается библиотеки монастыря, то она заключает в себе довольное количество книг и сочинений богословского и церковно-исторического характера. Из рукописей сохранился только синодик начала Х?III столетия на 221 листе. На первой его странице находится следующая надпись: "сия книга гор. Мурома синодик Благовещенского монастыря, построил сию книгу по обещанию стольник князь Иван Петрович Волховской; писан в лето 713-е". В библиотеке же сохранились списки с некоторых жалованных грамот монастырю, данных царем Михаилом Федоровичем. Книг же редких древней печати, а также и рукописных богослужебных книг не сохранилось в монастыре".

Муромский историко - художественный музей открылся в 1918 году в Доме Зворыкиных. Этот особняк построили в 1840-х годах. Последний владелец Кузьма Алексеевич Зворыкин, отец изобретателя телевидения Владимира Зворыкина. Музей также располагает Художественной галереей - здание памятник архитектуры начала XIX века, домом купцов Голубевых, зданием бывшего до 1917 года торгово-промышленного банка и особняком Фурсова.

Книжное собрание музея состоит из коллекции рукописных, старопечатных книг и коллекции редкой печатной книги. История литературного творчества на муромской земле берет свое начало в XI - XII веках в период создания первых героических песен о богатыре Илье Муромце. В то же время создаются первые русские жития ("Сказание о Борисе и Глебе") и позже "Повесть о разорении Рязани Батыем" и другие памятники древнерусской литературы.

Коллекция рукописных книг начала XVI - XX веков Муромского музея насчитывает 141 единицу хранения. Начало коллекции книг было положено в 1920-х годах. Первые книги поступили из муромских храмов и монастырей и от частных коллекционеров.

В состав коллекции рукописных книг входят книги с текстами Священного Писания, сочинениями Святых отцов, жития святых, богослужебные тексты и певческие рукописи Православной и Старообрядческой церквей, Синодики. В собрании имеются также церковно - приходские летописи, хронографы, писцовые книги, лечебники, дневники, рукописи литературного содержания.

Одной из самых ранних рукописей является житие святых Зосимы и Савватия Соловецких рубежа XV - XVI веков. Среди рукописей: два Евангелия XVI века; Синодик XVI века из городского собора Рождества Богородицы и Синодик 1697 года из Муромского Благовещенского монастыря. Оба Синодика с рисованными заставками.

Особую группу составляют произведения, образующие так называемые "Муромские сборники" XVI - XIX веков, создававшиеся в монастырях. Сборники посвящены муромским святым и святыням: Святым Петру и Февронии, святым князьям Константину, Михаилу и Феодору, а также и другим. Большинство из них являются известными произведениями древнерусской литературы XVI - XVII веков. "Муромские сборники" и отдельные повести (например, "Повесть об Иулиании Лазаревской", "Повесть об Унженском кресте" и др.) бытовали в рукописной традиции в Муроме вплоть до середины XIX века, являясь своеобразной "энциклопедией" местной истории и быта.

Коллекция старопечатных книг насчитывает 149 экземпляров книг XVI - начала XX веков. Самой ранней российской печатной книгой в коллекции является Апостол 1597 года, напечатанный в Москве печатником Андроником Тимофеевым Невежей в Московском печатном дворе. Апостол 1597 года является одним из лучших изданий А. Невежи. Это была первая московская книга, в которой указан тираж: "а напечатано книг сих вкупе тысяча пятьдесят". Из всего тиража сохранились 27 экземпляров.

При несомненном преобладании богослужебных книг, собрание Муромского музея имеет в своем составе много других книг: сочинения Иоанна Златоуста, Симеона Полоцкого и других.

В собрании книг имеются также учебники и руководства, законодательные акты (Соборное Уложение 1649 года, Духовный регламент).

На многих книгах муромской коллекции имеются записи, дающие богатый материал по истории книги, муромских церквей и монастырей, сведения о владельцах и др.

Александров

Город Александров, расположенный во Владимирской области, характеризуется неповторимой историей, которая имеет отношение к правлению царя Ивана Грозного. Существует несколько версий его возникновения. Если основываться на исследованиях краеведов, то первая из них гласит о том, что ранее поселение называлось Новая слобода. В XV веке произошло переименование в Александровскую. Во втором варианте упоминается имя Александра Невского. Третья версия связана с именами владельцев земли. В период правления князя Ивана Даниловича Калиты появилось много приезжих людей. Их назвали "слободами". Новое село Александровское было создано Василием III, который часто приезжал сюда на богомолье. По его повелению лучшими русскими и итальянскими мастерами, строившими Московский Кремль, в Слободе был возведен роскошный дворец. С 11 декабря 1513 года Александровская слобода стала местом регулярного пребывания в ней Государя, его семьи и Государева двора. Царь Иван IV Грозный превратил слободу в фактическую столицу

государства, из которой завершил объединение страны.

Ансамбль Кремля оригинален тем, что на его территории находятся два каменных шатровых храма XVI века. Покровская церковь, расположенная в нескольких десятках метров от Распятской церкви - колокольни, сохранила в себе древнее ядро - великокняжеский домовый храм. Торжественное и строгое сооружение, несущее восьмигранный шатер, примыкало в XVI веке к дворцу Ивана Грозного.

Вид города Александрова

Длительное пребывание в Александровской Слободе царской семьи оставило о себе память еще одним древним храмом - Успенской церковью, построенной в начале XVI столетия. В центре кремля возвышается дворцовый храм резиденции - ныне Троицкий собор. Строительство его восходит к началу XVI века, когда великий московский князь Василий III начинает в Слободе возведение роскошной укрепленной загородной резиденции. Позднее на территории кремля посе-

лились монахини и были построены трапезные и другие сооружения.

В Александровскую слободу по приказу Грозного переводилась из Москвы первая российская типография. Она стала и первой типографией в регионах России. И ученик первопечатника Ивана Фёдорова Андроник Тимофеев (Невежа) напечатал в этой типографии в 1577 году "Псалтирь Слободскую".

Государственный историко - архитектурный и художественный музей-заповедник "Александровская слобода" расположен на территории Александровского кремля. Одним из приоритетных направлений работы музея-заповедника является выставочная деятельность. Ее цель - через представление фондовых коллекций познакомить посетителей с уникальным историко-культурным наследием, хранителем которого является музей. В настоящее время музей располагает двумя выставочными залами. В одном из них регулярно проходят сменные выставки исторической, этнографической, художественной тематики. В другом зале - уже несколько лет работает зал "Православного искусства".

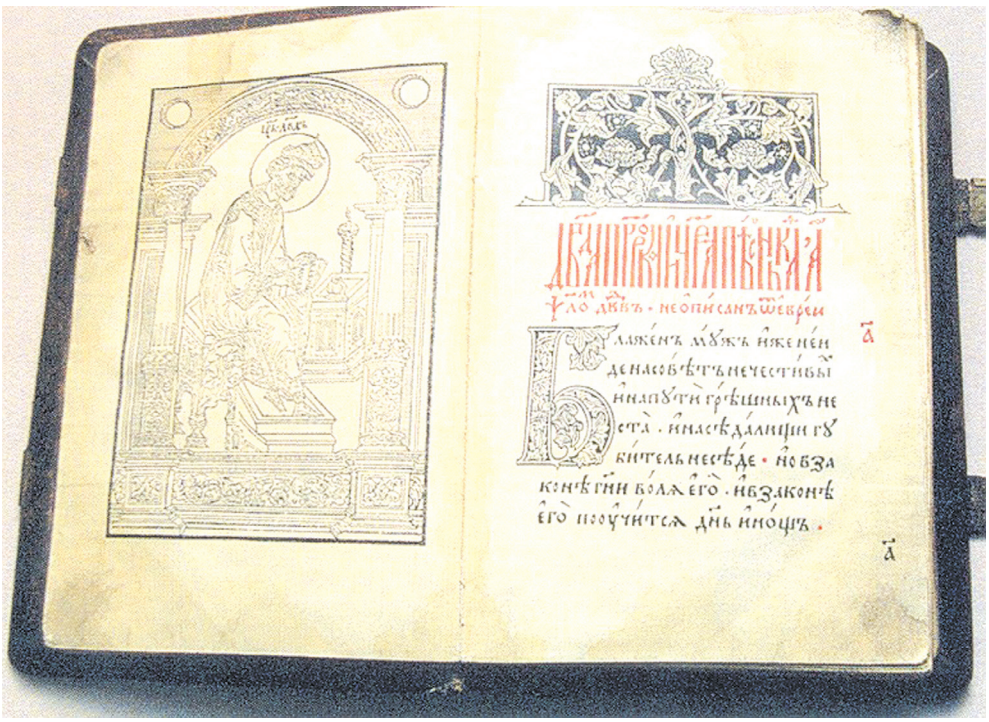

Выставочный зал музея - заповедника

Выставка "Сокровища земли Александровской" создана на основе фондовых коллекций музея, комплектовавшихся на протяжении восьми десятилетий. Особый интерес вызывают представленные на выставке книги. Самые ранние из них датируются началом XVI века - "Апостол", "Апракос полный". Демонстрируются также великолепные предметы декоративно - прикладного искусства XVII века (потиры, оклады к иконам, миниатюрные образки, кресты, лампады, кадила) и др.

Представленные на выставке книги - не рядовые, а относятся к самому раннему периоду становления книгопечатания в нашей стране. Демонстрируются и книги, приобретенные музеем в последнее

время. Они были напечатаны Андроником Тимофеевичем Невежей. Среди них "Псалтирь" 1577 года издания в Александровской слободе.

Книга "Псалтирь" 1577 года, изданная в Александровской слободе

В экспозиции также "Триодь цветная" (1591 г.). Она была издана на Московском печатном дворе. "Триодь" - богослужебная книга Православной Церкви, содержащая трёхпесенные каноны, откуда и происходит название. В книге использованы те же орнаменты, те же доски, те же шрифты, которые использовал учитель Андроника Невежи первопечатник Иван Фёдоров. Книга относится к числу редких образцов московской печати XVI столетия. Всего в настоящее время зарегистрировано в мире 66 экземпляров книги и ее фрагментов.

Еще одна книга "Октоих" - богослужебная книга, содержит песнопения. Название восходит к одноименной византийской ладовой системе, известной также как "осмогласие". Экземпляр издания Андроника Тимофеева Невежи 1594 г. - первое печатное московское издание "Октоиха". Эта книга относится к числу редких образцов московской печати XVI столетия. Это подлинное издание Московского Печатного двора, обладающее статусом книжного памятника национального значения.

Привлекают внимание на выставке и сочинения известных средневековых просветителей Иоанна Златоуста, Симеона Полоцкого в простых деревянных, обтянутых кожей переплетах и "Евангелия" XVII - XIX веков серебряных позолоченных окладах, украшенных горным хрусталем и стразами.

***

В развитии древнерусской книги Владимирских земель до появления книгопечатания можно выделить, как для всех русских земель, два периода: церковный (X - конец XIV в.) и церковно-монастырский (начало XV - вторая половина XVI в.). Первый период характеризуется сосредоточением книгописания в соборах, монастырях и церквах. Второй период отмечен переменами как в использовании материала для письма, так и в организации книгописания - появление скрипториев в крупных монастырях. Они были центрами производства и хранения книг. Вторая половина XV века была временем триумфального шествия книгопечатания по Европе. В России книгопечатание связано с именами Ивана Федорова в Москве и Андроником Тимофеевичем Невежей, который по распоряжению царя Ивана Грозного переселился в Александровскую слободу и открыл типографию, в которой была напечатана книга: "Псалтирь" 1577 года. Это была первая книга, произведенная в провинции - на Владимирской земле.

В последующий период книгопечатание распространилось очень быстро и ознаменовало эпоху, когда именно печатная книга стала главным хранителем и источником знаний. Это оказало огромное влияние на социокультурные аспекты жизни людей и внесло большой вклад в формирование человека, способствовало распространению образования, увеличению доли грамотного населения, произошел рост научной и образовательной сферы общества. Книгоиздание не могло быть без писцов, справщиков и печатников ("справщик" от слова "справить", т.е. отредактировать). Начало подготовке кадров для печатного дела было положено в школах монастырей.

Рукописные и печатные книги, как памятники культурного наследия, сегодня доступны в экспозициях музеев и библиотек Владимира и других городов Владимирской земли.

References/Источники

[1] Federal?nyj zakon Rossijskoj Federacii "Ob ob?ektah kul?turnogo nasledi? (pam?tnikah istorii i kul?tury) narodov Rossijskoj Federacii" (s izmeneni?mi na 24 aprel? 2020 goda) URL: http://docs.cntd.ru/document/901820936;

[Федеральный закон Российской Федерации "Об объектах культурного наследия (памятниках истории и культуры) народов Российской Федерации" (с изменениями на 24 апреля 2020 года) [Электронный ресурс] / URL: http://docs.cntd.ru/document/901820936]

[2] L.I. Denisov. Pravoslavnye monastyri Rossijskoj imperii. M. 1908 g. / URL: https://eknigi.org/religija/139279-pravoslavnye-monastyri-rossijskoj-imperii-polnyj.html;

[Л.И. Денисов. Православные монастыри Российской империи. М. 1908 г. [Электронный ресурс] / URL: https://eknigi.org/religija/139279-pravoslavnye-monastyri-rossijskoj-imperii-polnyj.html]

[3] V. V. Kosatkin "Monastyri, sobory i prihodskie cerkvi Vladimirskoj eparhii, postroennye do na?ala XIX stoleti?: Kratkie istori?eskie svedeni? s prilo?eniem opisej sohran???ihs? v nih drevnih predmetov", ?ast? 1. (M. 1906 g.) / URL: http://pki.botik.ru/books/kosatkin-1906.pdf

[В. В. Косаткин "Монастыри, соборы и приходские церкви Владимирской епархии, построенные до начала XIX столетия: Краткие исторические сведения с приложением описей сохраняющихся в них древних предметов", часть 1. (М. 1906 г.) [Электронный ресурс] / URL: http://pki.botik.ru/books/kosatkin-1906.pdf]

[4] A. V. Kal?kina. Monastyrskie kni?nye sobrani? Rossii: problemy sohraneni? i prezentacii / URL: http://vestnik.spbgik.ru/vestnic_jurnal/300649---22203044_2016_-_4(29)/0052-0055_Kal?kina.pdf

[А. В. Калякина. Монастырские книжные собрания России: проблемы сохранения и презентации [Электронный ресурс] / URL: http://vestnik.spbgik.ru/vestnic_jurnal/300649---22203044_2016_-_4(29)/0052-0055_Калякина.pdf]

[5] Sbornik materialov Tret?ih Uvarovskih ?tenij, posv??ennyh 900-leti? odnogo iz starej?ih monastyrej Rossii - Spaso-Preobra?enskogo Muromskogo monastyr? / URL: https://museum-murom.ru/assets/files/uvarov_iii.pdf ;

[Сборник материалов Третьих Уваровских чтений, посвященных 900-летию одного из старейших монастырей России - Спасо-Преображенского Муромского монастыря [Электронный ресурс] / URL: https://museum-murom.ru/assets/files/uvarov_iii.pdf]

[6] Sobrani? kni?nyh pam?tnikov (redkih i cennyh izdanij) v bibliotekah, muze?h i arhivah Rossijskoj Federacii. Ukazatel? katalogov i opisanij. Izdanie tret?e, pererabotannoe i dopolnennoe. Moskva. "Pa?kov dom". 2006 g. / URL: https://kp.rsl.ru/assets/files/documents/sobranie1.pdf;

[Собрания книжных памятников (редких и ценных изданий) в библиотеках, музеях и архивах Российской Федерации. Указатель каталогов и описаний. Издание третье, переработанное и дополненное. Москва. "Паш-

ков дом". 2006 г. [Электронный ресурс] / URL: https://kp.rsl.ru/assets/files/documents/sobranie1.pdf]

[7] Hram Sv?toj Sofii v Kieve / URL: http://sofiyskiy-sobor.polnaya.info/pervaya_drevnerusskaya_biblioteka.shtml;

[Храм Святой Софии в Киеве [Электронный ресурс] / URL: http://sofiyskiy-sobor.polnaya.info/pervaya_drevnerusskaya_biblioteka.shtml]

[8] Vladimiro-Suzdal?skij muzej - zapovednik / URL: https://vladmuseum.ru/ru/;

[Владимиро-Суздальский музей - заповедник [Электронный ресурс] / URL: https://vladmuseum.ru/ru/]

[9] Istori?eskij muzej vo Vladimire Vladimiro-Suzdal?skogo muze? - zapovednika / https://vladmuseum.ru/ru/geografiya-muzeya/vladimir/istoricheskiy-muzey/;

[Исторический музей во Владимире Владимиро-Суздальского музея - заповедника [Электронный ресурс] / URL: https://vladmuseum.ru/ru/geografiya-muzeya/vladimir/istoricheskiy-muzey/

[10] Muzej v Suzdale [?lektronnyj resurs] / URL: https://vladmuseum.ru/ru/geografiya-muzeya/suzdal/;

[Музей в Суздале [Электронный ресурс] / URL: https://vladmuseum.ru/ru/geografiya-muzeya/suzdal/]

[11] Muzej v Bogol?bove [?lektronnyj resurs] / URL: https://vladmuseum.ru/ru/geografiya-muzeya/bogolubovo/;

[Музей в Боголюбове [Электронный ресурс] / URL: https://vladmuseum.ru/ru/geografiya-muzeya/bogolubovo/]

[12] Muromskij istoriko-hudo?estvennyj muzej [?lektronnyj resurs] / URL: https://museum-murom.ru/;

[Муромский историко-художественный музей [Электронный ресурс] / URL: https://museum-murom.ru/]

[13] Muzej-zapovednik "Aleksandrovska? Sloboda", [?lektronnyj resurs] / URL: http://kreml-aleksandrov.ru/;

[Музей-заповедник "Александровская Слобода", [Электронный ресурс] / URL: http://kreml-aleksandrov.ru/]

[14] Zolotoe kol?co Rossii - dostoprime?atel?nosti [?lektronnyj resurs] / URL:https://zen.yandex.ru/media/alean/zolotoe-kolco-rossiidostoprimechatelnosti-5e25aaed8f011100ae67d2be

[Золотое кольцо России - достопримечательности [Электронный ресурс] / URL:https://zen.yandex.ru/media/alean/zolotoe-kolco-rossiidostoprimechatelnosti-5e25aaed8f011100ae67d2be]

[15] GBUK Vladimirskoj oblasti "Vladimirska? oblastna? universal?na? nau?na? biblioteka im. M. Gor?kogo" / URL: http://www.lib33.ru/old/parts/sec_rk.htm

[ГБУК Владимирской области "Владимирская областная универсальная научная библиотека им. М. Горького" [Электронный ресурс] / URL: http://www.lib33.ru/old/parts/sec_rk.htm]

[16] Kollekci? kni?nyh pam?tnikov Vladimiro-Suzdal?skogo muze? - zapovednika / URL: https://vladmuseum.ru/ru/about/collection/fond-book/;[Коллекция книжных памятников Владимиро-Суздальского музея - за-

поведника [Электронный ресурс] / URL: https://vladmuseum.ru/ru/about/collection/fond-book/

[17] Sv?to - Uspenskij kafedral?nyj sobor vo Vladimire / URL: http://sobor33.ru/;

[Свято - Успенский кафедральный собор во Владимире [Электронный ресурс] / URL: http://sobor33.ru/]

[18] Bogorodice - Ro?destvenskij monastyr? vo Vladimire / URL: http://monastery.vladimir.ru/;

[Богородице - Рождественский монастырь во Владимире [Электронный ресурс] / URL: http://monastery.vladimir.ru/

[19] Sv?to-Bogol?bskij monastyr? / URL: https://www.sv-bogolubovo.ru/;

[Свято-Боголюбский монастырь [Электронный ресурс] / URL: https://www.sv-bogolubovo.ru/]

[20] Ro?destvenskij sobor v Suzdale [?lektronnyj resurs] / URL: https://russo-travel.ru/landmark/suzdal/sobor-rozhdestva-bogoroditsy-v-suzdale/ ;

[Рождественский собор в Суздале [Электронный ресурс] / URL: https://russo-travel.ru/landmark/suzdal/sobor-rozhdestva-bogoroditsy-v-suzdale/]

[21] Spaso-Evfimiev monastyr? v Suzdale / URL: https://anashina.com/suzdal-spaso-evfimiev-monastyr/;

[Спасо-Евфимиев монастырь в Суздале [Электронный ресурс] / URL: https://anashina.com/suzdal-spaso-evfimiev-monastyr/

[22] Sv?to - Pokrovskij devi?ij monastyr? v Suzdale / URL:https://zen.yandex.ru/media/id/5b910255c9e72b00a91d737c/sviatopokrovskii-monastyr-poslednii-priiut-russkih-caric-kniagin-i-boiaryn-5ef4b3c0c068ae2ddbea851d ;

[Свято - Покровский девичий монастырь в Суздале [Электронный ресурс] / URL: https://zen.yandex.ru/media/id/5b910255c9e72b00a91d737c/sviatopokrovskii-monastyr-poslednii-priiut-russkih-caric-kniagin-i-boiaryn-5ef4b3c0c068ae2ddbea851d

[23] Muromskij Spaso - Preobra?enskij monastyr? / URL: http://svyto.ru/

[Муромский Спасо - Преображенский монастырь [Электронный ресурс] / URL: http://svyto.ru/

[24] Muromskij Blagove?enskij mu?skoj monastyr? [?lektronnyj resurs] / URL: http://meparhiya.ru/eparh/31/33;

[Муромский Благовещенский мужской монастырь [Электронный ресурс] / URL: http://meparhiya.ru/eparh/31/33

Културно наследство: съюз на православните храмове, манастирите и книжовното наследство на Владимирската земя

Проф. Александър Циганенко

Резюме: Владимир, Суздал, Муром и редица други градове във Владимирска област са едни от най-старите културни центрове в Централна Русия. Много храмове и манастири са включени в списъка на ЮНЕСКО за световно наследство. В тези храмови съоръжения започват да се оформят, създават най-старите книжни колекции в Русия, в които се съхраняват ръкописи и ранни старопечатни книги: богослужебна литература, хроники, агиографски произведения, произведения на православни философи и художествени произведения. Днес те са обект на културното наследство. Статията предоставя информация за някои от най-старите църкви и манастири във Владимирска област и формирането на техните книжовни колекции.

Ключови думи: обекти на културното наследство, храм, манастир, ръкопис, печатна книга, книгохранилище, библиотека, музей, експозиция

Cultural heritage: the union of orthodox churches, monasteries and book monuments of the Vladimir land

Prof. Alexander Tsyganenko

Abstract: Vladimir, Suzdal, Murom and several other cities in the Vladimir region are among the oldest cultural centers in Central Russia. Many buildings of temples and monasteries are monuments from the UNESCO world heritage list. In these temple structures, the oldest book collections of Russia began to emerge. They contained handwritten and old printed books: liturgical literature, Chronicles, hagiographic works, works of Orthodox philosophers and artistic works. Today they are objects of cultural heritage. The article provides information about some of the oldest churches and monasteries in the Vladimir region and the formation of their book collections.

Keywords: objects of cultural heritage, temple, monastery, manuscript, printed book, book Depository, library, Museum, exhibition

Отражение духовной жизни русского и болгарского народов в устойчивых словесных комплексах

Стефка Георгиева, България

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы, связанные с духовным миром русских и болгар, которые закодированы в устойчивых словесных комплексах обоих народов. Бытовое и социальное поведение, ритуальное поведение нашло отражение в этих выражениях, так как именно ритуал является главным механизмом коллективной памяти. Устойчивые выражения ярко иллюстрируют веру обоих народов в христианского Бога, хотя встречаются и антиклерикальные пословицы, в которых народы показывают свое негативное отношение к служителям церкви. Образная основа устойчивых выражений в русском и болгарском языках выявляет своеобразие образа, национальную специфику мышления двух славянских народов. Множество пословиц, поговорок и фразеологизмов, хотя и косвенно, можно отнести к одним или другим божьим заповедям.

Ключевые слова: словесные комплексы, духовная жизнь, русский и болгарский народы

В устойчивых словесных комплексах (это фразеологизмы, пословицы и поговорки), как в зеркале, нашли отражение черты характера русских и болгар, их духовный мир. В словаре В. Даля в статье духовный упоминается, что это "бесплотный, нетелесный, из одного духа и души состоящий; все относящееся к Богу, церкви, вере; все относимое к душе человека, все умственные и нравственные силы его, ум и воля" [1].

Поведение человека вариативно и многообразно, с одной стороны, и стереотипно, с другой. Это результат действия двух противоположных тенденций в обществе, в культуре - центробежной и центростремительной (Ю.М. Лотман). Первая тенденция проявляется в разнообразии поведения, росте его вариативности. Вторая тенден-

ция направлена на упорядочение вариантов, на их типизацию, выработку стандартов поведения. Формы поведения - ритуал, обычай, толока, посиделки и другие, есть еще бытовое поведение, официальное поведение и т.д. [2].

Именно стериотипное, ритуальное поведение находит отражение во фразеологизмах, ибо именно ритуал является главным механизмом коллективной памяти. Еще в прошлом веке "ритуальный тип организации памяти и ритуальная стратегия поведения во многом определяли жизнь человека у восточных славян" [3].

Каковы же особенности поведения русских и болгар? Как они верят...?

Принятие христианства сыграло важную роль в формировании мировоззренческих традиций русских и болгар. Вводится новая моральная система, довольно различная от языческих представлений - вводится понятие единого Бога, у которого есть три лица. Это оказало влияние на всю жизнь людей; по-другому начали оцениваться моральные ценности в обществе.

Вера в христианского Бога оказывалась так же необходимой, как вода и хлеб, в самые трудные моменты жизни и русских, и болгар. "Непримиримым свойством человека, отвечающего нравственному идеалу подавляющего большинства крестьян, являлась вера. Судили о ней по аккуратным посещениям церкви, по соблюдениям постов и обрядов, по хождениям на богомолья, но особенно - по степени выполнения нравственных норм в целом" [4]. О человеке, совершившем безнравственный поступок, говорят: р. Креста на тебе нет - б. Не носи кръст; Не си християнин; а о человеке, живущим праведно - р. Живет по-божески; Живет по-христиански - б. Живее праведно и др. В Средновековье религиозное сознание людей доминировало над их народностным сознанием, и по этой причине понятие "болгарская народность" часто заменялось понятием "болгарская вера" [5]. В болгарском языке сравнительно частотно устойчивое ругательство: Верицата ти мръсна (с указанием на будущую месть).

Вся система представлений и норм поведения, связанных с постами и обычаями, имела большое значение для развития внутренней, нравственной дисциплины, для совершенствования силы воли, умения ограничить себя, соблюсти запрет. Дети с малых лет приучались понимать, что не все, что хочется, дозволено.

Верить в христианского Бога было обязательным условием. Может быть, потому до наших дней сохранилось и употребляется активно так много устойчивых выражений, в которых упоминается Бог, например: б. Бог да те пази - р. Бог с тобой; б. Вярата планина премества; За вяра човек и да умре не е зле; р. Защищай крест и веру свою и т.п.

Известно, что на Руси, в Болгарии, как и во многих других странах, наряду с пословицами, возвеличивающими Бога, бытовали антиклерикальные пословицы типа р. Свят монах, да супостат в штанах, Умен, что поп Семен: книги продал, да карты купил; б. Вържи попа, да е мирно селото; Припкам като поп на задушница и т.п. Сборники, вклю-

чающие такие речения, были изданы на многих языках мира. В одной из своих статьей М. Горький советовал сопоставлять пословицы-антиподы: пословицы религиозного характера с пословицами, осуждающими попов, монахов, служителей культа.Такую попытку сделал Г. Нагорный в своей книге "Как верили предки" [6]. Так, например, пословицам Без Бога ни до порога; Человек ходит, Бог водит он противопоставляет пословицы Бог - Богом, а люди - людьми; Русский Бог - авось, небось да как-нибудь. "Как и следовало ожидать, - пишет А. Рубенштейн, автор утверждает, что пословицы о величии божьем - создание церковников и реакционеров, тогда как все безбожные пословицы - подлинное творчество народа. В приложении к книге Нагорный дает перечень современных безбожных пословиц. Они, как он мягко выражается, "не прошли большого пути фольклоризации и потому некоторые значительно уступают старым пословицам в своих художественных качествах, в отделке, в чеканке" [7].

По социальным причинам в прошлые годы бытовали такие, например, "топорно сработанные фразы", как: Хотел нас поп крестить, а мы стали октябрить; Раньше крапило да кадило вместо агронома по полям ходило, а теперь ни попа, ни кадила нет, а полям нашим полный расцвет; Религия яд, береги ребят и т.п. "Пословицы, как пишет проф. В. П. Аникин, очень похожи на мудрые высказывания знаменитых писателей, общественных деятелей, но пословица - не всякое изречение, не всякая кем-то высказанная мысль". Они как исторический документ, факты которого дают объективную характеристику о том, как верили наши предки, как в них перемешалась вера с сомнениями, с недоверием и полным безверием, как проявлялось поведение верующих к поучениям священников и к жизни [8].

О болгарах К.Петканов пишет: "Религиозен ли е българинът? Преди всичко той е в повечето случаи фаталист... Вярва в силата на стихиите - те са кротки и луди, затова не се страхува от тях. Ако това е тъй, то следва да отбележим, че и дума не може да става за чисто религиозно съзнание у българина. Доброто, любовта към ближния, основата на християнството не са нищо друго, освен човещина, нещо съвсем обикновено. Човещина е да нагостиш чужденец, да помогнеш на бедния, а да помогнеш в работата на съседа си е дълг. Трябва да се помага на тоя, що обича да работи. Във всички тия прояви за него няма нищо особено. А страхът от Бога у него е притъпен" [9].

В устойчивых выражениях, связанных с религией, содержится ряд противоречий, точно так же как противоречиво и это чувство у болгар. Объяснение этого факта логично искать в глубоких несоответствиях, которые существуют между проповедями служителей культа и объективной реальностью. С одной стороны, болгарин как бы верит в Бога: б. Ако бъде бог на помощ, се ще бъде; Ако даде Господ, ще има; Без божата воля нищо не бива и аналогичные русские тексты: С Богом пойдешь - до блага дойдешь; На Бога положишься, не обложишься; Жить - Богу служить и т. п.

С другой стороны, болгарин верит не до конца, он понимает, что

Бог - это как будто сам человек, своего бога он ищет на земле, в себе, в себеподобных: Помогни си, да ти помогне и господ; Бог помага, ала в кошара не вкарва; Амин сандък не пълни и др. и русские выражения На бога надейся, а сам не плошай; Бог-то бог, да и сам не будь плох; Аминем квашни не замесишь и др.

Болгарин не ругает Бога и религиозные принадлежности.

Исследования иллюстративного материала выявили пейоративный характер большей части фразеологизмов, за исключением группы, связанной с Богом [10]. Объектом беспощадной критики русских и болгар - это служители культа, священники, которые не раз проявляли свою жадность, глупость, корыстолюбие и недостойную мораль: За бога е много, за попа е малко; Калугерска торба никога не може да се напълни; Поп печели и от живо и от мъртво; Ако търсиш попа, питай за него кръчмаря, а не клисаря; Калугерка светотелица: в църква отишла, дете си родила и т.п. и русские выражения: Волчья пасть да поповские глаза - ненасытная яма; От священника молитва, от людей - пять рублей; Не грози попу церковью, он тем сыт бывает; У попа карман - мошна; Мужик плачет, а поп пляшет; Одна радость попу: что свадьба, что похороны; Хоть церковь и близко, да ходить слизко, а кабак далеконько, да хожу потихонько; и т.п. Большая часть этих фразеологизмов имеют яркую образную основу, которая зафиксировала конкретный образ и явление.

В русских пословицах священник в антицерковной крестьянской пословице сравниваетса с клопами (Попам да клопам жить добро; Попы пастятся над мертвыми, а клопы над живыми), комарами (Попы поют над мертвыми, а комары - над живыми), петухами (Поп да петух не етчи поют), котом (Мыши кота обрали за попа), с волком и медведем (У попа волчие ноги, а медвежье черво), с собакой (Мы про попа, и они - про собак) [11].

В болгарских устойчивых фразах чаще всего встречается рифма "поп - боп": Научил се поп на варен боб; Научил се поп на джуркан боб; Научил се поп на пражен боб.

Фразеологический материал показал, что болгары и русские сотворили больше устойчивых выражений с антирелигиозным содержанием. Некоторые ФЕ являются важным документом о эволюции в сознании людей и их правильной самооценке, о силе, которой обладают социальные факторы: Селото туря попа, селото го изважда; Сила Бога не моли, а

в других ФЕ находим полное отрицание религии как сущность

и институция: Лозето не ще молитва, а мотика; Вързан поп - мирно село и др.

Понятие веры связано с двумя полюсными понятиями - с добром и злом. Христианская вера учит нас, что добро и зло созданы Богом, так же как и все живое и неживое, как все видимое и невидимое. Зло становится естественной склонностью человека в результате грехопадения. Человек соблазняется делать зло. А тем, кто стремится делать добро, кто покоряется богу, обещается спасение. Доказательс-

тва этому можно найти в тексте Библии. В Новом завете есть много наставлений о том, как человеку делать добро. Можно проследить, например, как люди придерживались десяти божьих заповедей и как порицали их несоблюдение. Множество пословиц, поговорок и ФЕ, хотя и косвенно, можно отнести к одним или другим божьим заповедям.

Моральное сознание, поступки людей оцениваются понятиями добра и зла.

Одна из самых ценных нравственных добродетелей всегда была любовь к Родине, к родству, к старшим и к родителям. Множество пословиц свидетельствуют о том, что очень характерна для славян связь с родной землей. Родина и для болгар, и для русских - это родители, это дом, в котором человек родился, это его детство, друзья, работа, семья. Любовь к Родине воспитывается с самого младшего возраста, посредством воспитания любви к родной природе, преклонения перед ценностями, оставшимися от предков. Любовь болгар к родной земле зафиксирована во фразеоологизмах: Домке ле, домке ле, никъде те няма; Обичам моята земя да ми изпие кръвта, а не чуждата; По добре моята земя да ми яде кокалите, а не чуждата; Бащино огнище, топло пепелище; Една зима в родината е по-добра от сто пролети в чужбина и др. Аналогичные выражения есть и в русском языке: Родина - матушка родная, чужая сторона - мачеха; Своя хатка - родная матка; И кости по родине плачут; За море веселье, да чужое, а у нас горе, да свое; На чужой стороне и весна не красна и т.п. Если условно введем термин "социологизированный фразеологический образ", в котором сконцентрирована образная основа устойчивого выражения, являющаяся следствием ряда социальных факторов, то бросается в глаза своеобразие образа, национальная специфика мышления, "власть родного языка человека над характером его мышления" (Вежбицкая).

"От змли взят, змлей кормлюсь, в землю пойду!" - говорил хлебороб деревень русских, применяя запавшие в сердце слова Священного писания к своему житейскому обиходу [12]. От земя сме и на земя ще станем - это и есть факты вечности, утверждают и болгары.

References/Бележки

[1] Daly, 1978: Daly V. Tolkovyi slovar' zhivogo velikorousskogo yazyka, Moskva, "Rousskiy yazyk", 1978, T. 1.

[Даль, 1978: Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка, Москва, "Русский язык", 1978, Т.1]

[2] Maslova, 1997: Maslova V.A. Vvedenie v lingvokoulytourologiyu, Moskva, "Nasledie", 1997.

[Маслова, 1997: Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию, Москва, "Наследие", 1997.]

[3] Baybourin, 1985: Baybourin A.K. Nekotorыe voprosy etnograficheskogo izoucheniya povedeniya // Etnicheskie stereotipy povedeniya, Leningrad, "Naouka", 1985, s. 7-21.

[Байбурин, 1985: Байбурин А.К. Некоторые вопросы этнографического изучения поведения // Этнические стереотипы поведения, Ленинград, "Наука", 1985, с. 7-21.]

[4] Gromyko, 1986: Gromyko M.M. Traditsionnye normy povedeniya i formy obshteniya rousskih krestyyan HIH v., Moskva, 1986.

[Громыко, 1986: Громыко М.М. Традиционные нормы поведения и формы общения русских крестьян XIX в., Москва, 1986.]

[5] Stoyanov, 1976: Stoyanov S. Otnoshenieto na nashiya narod kum religiyata, otrazeno vuv frazeologiyata na ezika ni // "Ateistichna tribouna", 1976, № 4, s. 30 - 37.

[Стоянов, 1976: Стоянов С. Отношението на нашия народ към религията, отразено във фразеологията на езика ни // "Атеистична трибуна", 1976, № 4, с. 30 - 37.]

[6] Nagornyi, 1975: Nagornyi G. Kak verili predki, Moskva, "Sovetskaya Rossiya", 1975.

[Нагорный, 1975: Нагорный Г. Как верили предки, Москва, "Советская Россия", 1975.]

[7] Sirot, 1985: Sirot I.M. Rousskie poslovitsy bibleyskogo proishozhdeniya, Bryussel', "Zhizn' s Bogom", 1985.

[Сирот, 1985: Сирот И.М. Русские пословицы библейского происхож-дения, Брюссель, "Жизнь с Богом", 1985.]

[8] Anikin, 1983: Starinnye poslovitsy i pogovorki (Predislovie V.P. Anikina), Moskva, "Detskaya literatoura", 1983.

[Аникин, 1983: Старинные пословицы и поговорки (Предисловие В.П. Аникина), Москва, "Детская литература", 1983.]

[9] Petkanov, 1984: Petkanov K. Harakterni cherti na bulgarina // Narodopsihologiya na bulgarite, Sofiya, "Otechestven front", 1984, s. 539 - 558.

[Петканов, 1984: Петканов К. Характерни черти на българина // Народопсихология на българите, София, "Отечествен фронт", 1984, с. 539 - 558.]

[10] Georgieva, 1997: Georgieva S. Svoeobrazie rousskih i bolgarskih frazeologizmov, svyazannyh s religiey// Sopostavitelynye i sravnitelynye issledovaniya rousskogo i drougih yazykov, Belgrad, 1997, s. 218 - 222

[Георгиева, 1997: Георгиева С. Своеобразие русских и болгарских фразеологизмов, связанных с религией// Сопоставительные и сравнительные исследования русского и других языков, Белград, 1997, с. 218 - 222]

[11] Poushkarev, 1994: Poushkarev L.N. Douhovnyi mir rousskogo krestyyanina po poslovitsam HVII-HVIII vekov, Moskva, "Naouka", 1994.

[Пушкарев, 1994: Пушкарев Л.Н. Духовный мир русского крестьянина по пословицам XVII-XVIII веков, Москва, "Наука", 1994.]

[12] Korifskiy, 1994: Korfinskiy A.A. Narodnaya Rousy: Krouglyi god skazaniy, poveriy, obychaev i poslovits rousskogo naroda. Moskva, "Moskovskiy rabochiy", 1984.

[Корифский, 1994: Корфинский А.А. Народная Русь: Круглый год сказаний, поверий, обычаев и пословиц русского народа. Москва, "Московский рабочий", 1984.]

Отражение на духовния живот на руския и българския народ в устойчивите словесни комплекси

Стефка Георгиева

Резюме: В статията се разглеждат въпроси, свързани с духовността на руснаците и българите, която е закодирана в устойчивите словосъчетания на двата народа. Поведението в бита, социалното и ритуалното поведение са намерили отражение в тези изрази, тъй като именно ритуалът е главният механизъм на колективната памет. Устойчивите изрази ярко илюстрират вярата на двата народа в християнския Бог, макар че са създадени и антиклерикални пословици, в които народите показват своето негативно отношение към служителите на църквата. Образната основа на устойчивите словосъчетания в руски и български език е своеобразна, техният специфичен образ е свързан с националната специфика на мисленето на двата славянски народа. Голяма част от пословиците, поговорките и фразеологизмите, макар и косвено, могат да бъдат отнесени към някоя от десетте божи заповеди.

Ключови думи: словесни комплески, духовен живот, руския и българския народ

Reflection of spiritual life russian and bulgarian peoples in sustainable verbal complexes

Stefka Georgieva

Abstract: The article looks at issues related to the spirituality of Russians and Bulgarians encoded in the fixed word combinations of the two peoples. Everyday life behavior, social and ritual behavior are reflected in these expressions, because the ritual is the main mechanism of collective memory. Fixed expressions vividly illustrate the faith of the two peoples in the Christian God, although anti-clerical proverbs have been created in which the peoples show their negative attitude towards the ministers of the church. The figurative basis of the fixed word combinations in Russian and Bulgarian is unique, their specific image is connected with the national peculiarities of the thinking of the two Slavic peoples. Many of the proverbs, sayings, and phraseologies, though indirect, can be attributed to some of God's Ten Commandments.

Keywords: verbal complexes, spiritual life, Russian, Bulgarian

Православное книгоиздание для детей в Республике Беларусь на современном этапе: содержательный и видовой анализ изданий

Наталья Ковалевская, Беларусь

Аннотация: Вопрос духовно-нравственного воспитания современных детей - одна из ключевых проблем современного общества. Быстро развивающаяся информационная среда подавляет развитие таких личностных качеств, способность к состраданию и милосердию, к самостоятельному мышлению и принятию решений, творчеству и созиданию.

Решить данную проблему можно только совместными скоординированными усилиями всех социальных институтов, в том числе и церкви.

В статье рассматриваются политические аспекты, роль и возможности Белорусской Православной Церкви в реализации учебно-воспитательных задач, которые связаны с обеспечением мировоззренческого самоопределения личности, формированием ценностной системы подрастающего поколения. Показан вклад православного книгоиздания в нравственное, экологическое и эстетическое воспитание детей. Проведен содержательный и видовой анализ православных изданий для детей.

Ключевые слова: детское чтение, духовное общение, нравственные ценности, православное книгоиздание

Белорусская государственная система вступила в новый этап развития, связанный с изменением менталитета общества и личности, переосмыслением ценностных ориентаций не только у подрастающего, но и старшего поколения. На данном этапе необходим поиск новых путей реализации учебно-воспитательных задач, которые связаны с обеспечением мировоззренческого самоопределения личнос-

ти, формированием ценностной системы, выработкой активной жизненной позиции, адаптацией к жизни в информационном обществе, возрождением духовной культуры. Изменить сложившуюся ситуацию, помочь преодолеть сложившиеся негативные тенденции в обществе способно сотрудничество в данном направлении всех социальных институтов.

Общеизвестно, что православие оказывало большое влияние на формирование национального менталитета, ведущих тенденций в развитии нравственного сознания, художественной культуры, философии и литературы восточнославянских народов. Духовно-нравственное воспитание на основе православных традиций формирует личность ребенка, благотворно влияя на все стороны и формы его взаимоотношений с окружающим миром: на его этическое и эстетическое развитие, мировоззрение и формирование гражданской позиции и патриотических чувств, семейную ориентацию, интеллектуальный потенциал, эмоциональное состояние и общее физическое и психическое развитие.

На данном этапе развития современное общество делает запрос на духовно развитую личность, способную гармонично воспринимать окружающий мир, осознавать ответственность за свои поступки, делать правильный нравственный выбор и способствовать повышению духовно-нравственной культуры общества.

В детском возрасте, когда закладывается способность различать "добро" и "зло", складываются нравственные эталоны, прививается любовь к культурному наследию, ошибки в развитии личности особенно опасны.

"Если наши дети вырастут честными, добропорядочными людьми, способными воспринять истинные ценности, то можно надеяться на продолжение духовного оздоровления общества", - отметил Митрополит Минский и Слуцкий, Патриарший Экзарх всея Беларуси Филарет.

Чтение детей - одна из составляющих перспектив духовности, интеллекта, культуры нации. Для будущего каждой нации особенно важно, как происходит процесс вхождения подрастающего поколения в мир книжной культуры.

Окружающая среда и доступность различных каналов массовой коммуникации, печатных и иных материалов оказывают сильное влияние на отношение к книге, читательские привычки и пристрастия. Дело не в том, какое средство будет выбираться - книга или компьютер, где будет текст - на бумаге или на экране монитора, дело в другом: что же именно будет там читаться, как будет идти процесс восприятия и понимания текста, какую информацию, какие знания, какую культуру и искусство будут представлять различные типы медиа для развития личности ребенка. Задача формирования в ребенке устойчивости к негативным информационным воздействиям СМИ ложится на все социальные институты, в том числе и на Белорусскую Православную Церковь.

"Все большую популярность получает убеждение, что для юного человека овладение технологиями и последними данными важнее систематичного глубинного изучения науки и культуры. Воспитательная же компонента в образовании и вовсе зачастую оказывается сокращенной с целью экономии времени для новых дисциплин. Именно за счет приобщения к литературному, художественному и религиозному наследию формируется личность человека и развивается цивилизация. Народные песни, сказки, пословицы и поговорки приобщают человека к ценностям его народа и региона, классическая литература содержит примеры нравственного поведения и формирует навык умозрительного прогнозирования. Наконец, религиозное образование и святоотеческое наследие приводят человека к постижению Божественного замысла о нем, учат его нравственному состоянию и жизни в согласии с Евангельскими заветами" (Патриарх Московский и всея Руси Кирилл).

Утрата традиций книжного чтения в обществе влечет за собой снижение общего уровня культуры, следствием чего являются падение нравственности. Чтение книг - это не только получение знаний в виде системы, но и развитие образного мышления, уровня художественного восприятия, познание не только мира, но и самопознание, умение переживать и сопереживать.

Юные читатели в значительной степени оказались зависимыми от тех изменений, которые произошли в работе издательств, книготорговых фирм, от того, что происходит в культурной и социальной жизни общества, от общего снижения уровня жизни населения, от недостаточного финансирования всех культурных программ.

На белорусском книжном рынке среди изданий, адресованных детям и подросткам, примерно 40% составляют издания развлекательного характера; 50% изданий носят учебный характер, и только 10% всех публикаций имеет отношение к самообразовательному и развивающему чтению. Это соотношение отражает ориентацию рынка на массовый "развлекательный" и учебный спрос при минимальном просветительском потенциале.

Диспропорции в издании литературы для детей и юношества привели к тому, что в литературный процесс мало попадают современные отечественные писатели, в связи с чем репертуар чтения художественной литературы подростков и юношества пока что обновляется за счет западной литературы - таких жанров, как триллеры (ужасы), детские детективы и фэнтези.

Читатели 10 - 15 лет остро нуждаются в современных книгах о своих сверстниках. Именно эти книги широко представлены в репертуаре чтения у школьников на Западе. Для них пишется и издается множество произведений - так называемой "социально-критической" литературы. Это повести и романы, которые помогают юным читателям познавать окружающий мир, адаптироваться к реалиям и проблемам современной жизни. Такие книги практически не издаются сегодня в Беларуси. И это обстоятельство обусловливает повышенный

интерес подростков к тем книгам западных писателей, где фигурируют герои подросткового и юношеского возраста. Актуальная художественная литература для подростков и юношества, где бы говорилось о современных проблемах, замещается частично - журналами, частично - детективами и любовными романами для взрослых, частично - фэнтези.

В Беларуси издание новых книг для детей и подростков осложняется тем, что издатели и распространители не хотят рисковать, публикуя новых, неизвестных писателей. К тому же детские книги - это довольно дорогие книги, поскольку они должны быть изданы на хорошей бумаге, с иллюстрациями. Поэтому издатели и распространители предпочитают издавать и продавать тех писателей и те произведения, которые известны и чьи книги будут раскуплены. Но репертуар чтения подростков, таким образом, деформируется, и в чтение книг, столь необходимых для их взросления, почти не попадает.

Дети особенно нуждаются в изданиях, способствующих развитию личности юного читателя, его самообразованию.

В сложный экономический период функцию выпуска качественной социально значимой литературы для детей взяла на себя Белорусская Православная Церковь.

В 2019 году Коллегией по рецензированию и экспертной оценке Издательского совета Белорусской Православной Церкви было присвоено 126 грифов. По видам изданий 35% от всего объема присвоенных грифов в 2019 году составляет детская литература, 27% - богослужебная и богословская, 25% - святоотеческая и историческая, 13% - иная.

Лидирующие позиции в книгоиздании Белорусской Православной Церкви занимают Издательство Белорусского Экзархата и Издательство Свято-Елисаветинского монастыря. Значительный процент репертуара этих издательств составляет новая оригинальная литература для детей. Продуктивно работают также "Издательство Дмитрия Харченко", ООО "Медиал", Фонд "Духовное наследие митрополита Сурожского Антония", Издательство "Четыре четверти" и другие.

В 2013 году была создана Рабочая группа по рецензированию детской литературы, в которую вошли известные в Беларуси детские писатели, педагоги, преподаватели воскресных школ, специалисты, работающие по направлению духовно-нравственного воспитания детей светских школ. Благодаря разработанной членами Рабочей группы концепции оценки произведений для детей значительно повысился художественный уровень детской православной литературы, увеличилось количество издаваемых книг и аудиозаписей для детей.

Издательство Свято-Елисаветинского монастыря существует с

2001 года и является ведущим церковным издательством Республики Беларусь. Сегодня здесь трудятся более двадцати братьев и сестер: редакторы, корректоры, верстальщики, художники, дизайнеры.

Издательством подготовлены к выпуску сотни наименований книг, среди которых - Священное Писание, богослужебная литература, жи-

тия святых, богословские и философские труды, творения святых отцов, литература по истории Церкви, а также иллюстрированные издания для детей, художественные, публицистические и другие произведения, рассматривающие проблемы современной жизни в контексте православного мировоззрения и христианской культуры.

Книги издательства неоднократно становились дипломантами престижных национальных и международных конкурсов.

Сотрудники издательства относятся очень ответственно к своей работе: изучают теорию современного книгоиздания, посещают ведущие мировые книжные выставки, формируют библиотеку лучших образцов литературы.

В каждую книгу они вкладывают душу. Ведущий редактор детских книг монастырского издательства Виктория Зварич подчеркнула отношение сотрудников издательства к своей работе такими словами: "Дети - самое лучшее и самое важное, что есть у нас с вами. Я верю, что те любовь и заботу, с которыми сотрудники нашего издательства создают для них книги, дети почувствуют, знакомясь с новыми изданиями, и запомнят на всю жизнь. А ведь для кого-то встреча с хорошей книгой может стать и первой встречей с Православием. Девиз нашего издательства: не мы пойдем за читателем, а мы поведем за собой".

Тщательно осуществляется подбор произведений, как известных авторов, так и начинающих. Следует отметить высокий уровень исполнения издаваемых книг для детей. Это современный дизайн, оригинальные художественные иллюстрации, скрупулезно выверенный текст, качественные полиграфические материалы. В приоритете редакции качество, а не коммерческий контент.

За книгу "Жития святых для малышей" издательству Свято-Елисаветинского монастыря вручен диплом II степени Национального конкурса "Искусство книги" (2016 г.) в номинации "Вместе с книгой мы растем".

Из книги "Жития святых для малышей" (рисунок 1) юные читатели узнают историю жития десяти святых - преподобных отцов Павла Препростого, Маркиана пресвитера, Герасима Иорданского, Прохора Печерского, Тита пресвитера, святого Петра, бывшего мытарем, священномученика Климента, папы Римского, великомученика Георгия Победоносца, праведного Филарета Милостивого и святителя Спиридона Тримифунтского.

Сколько прекрасных и необычных дел совершили святые? Какие испытания и трудности они прошли на своем жизненном пути? Чему можно научиться на их примере? На эти и многие другие вопросы юные читатели смогут найти ответ из интересных историй, написанных прекрасным рассказчиком - отцом и публицистом священником Сергием Бегияном.

Рисунки, выполненные художником Петром Кузиным, делают книгу более занимательной и понятной для маленьких читателей.

Особенно впечатляет сцена с пиром, на который святой Филарет

Милостивый созвал всех нищих и странников. Художник очень тонко прочувствовал этот момент. Он изобразил множество людей и каждому из гостей Филарета придумал особенный образ. Ни одно лицо не повторяется, каждое отражает индивидуальную эмоцию. При этом все гости находятся в диалоге (рисунок 2).

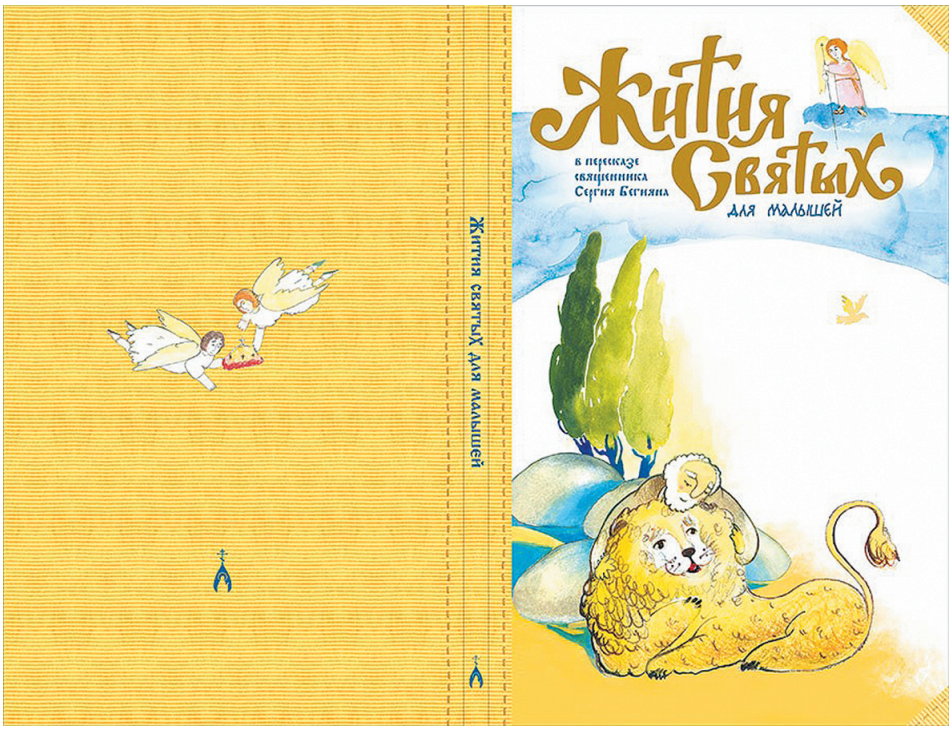

Рисунок 1. Обложка книги "Жития святых для малышей"

Рисунок 2. Разворот книги "Жития святых для малышей"

Издательство планирует серию "Жития святых для детей", в которой продолжат выходить иллюстрированные книги, где будут пересказывать жития святых доступным языком. Планируется расширить возрастную группу. Следующее издание будет рассчитано на детей среднего школьного возраста.

Самая трудная задача, которая стоит перед православными детскими авторами, - поиск образов. Перевести на язык современного ребенка православную систему образов, найти те, которые вызвали бы живой и искренний отклик у детей, несмотря на окружающую визуальную информацию, - это очень важная и сложная задача.

Издательство Свято-Елисаветинского монастыря выпустило молитвослов для детей (рисунок 3, 4), которые только начинают приобщаться к вере.

Рисунок 3. Разворот и обложка книги "Детский молитвослов"

Рисунок 4. Разворот книги "Детский молитвослов"

Цель данного издания - обучить основам молитвы, установить правильное отношение к молитве и дать ее верное понимание. Молитвослов напечатан на высококачественной мелованной бумаге и украшен оригинальными иллюстрациями - фрагментами фресок храмов Свято-Елисаветинского монастыря.

Для заголовков молитв подобран необычный шрифт "Епифаний", созданный талантливым шрифтовиком и каллиграфом Олегом Мацуевым. Свое название шрифт получил в честь преподобного Епифания Премудрого и его литературного стиля "плетение словес".

Еще одной особенностью этого издания является уникальный словарь, расположенный после всех молитв. Объяснение малопонятных слов и выражений очень поможет родителям ответить на тот или иной вопрос маленького христианина.

Краткое молитвенное правило сведено исходя из практических нужд современного ребенка. Порядок молитв соответствует уставной традиции Русской Православной Церкви.

Среди православной литературы можно выделить серию "Герои Библии: непридуманные истории". На страницах книг этой серии вас ждут увлекательные задания, лабиринты, сюрпризы и множество наклеек. Выполняя задания, маленькие читатели прикоснутся к библейской истории.

В этой серии вышли издания о пророке Илии, царе Давиде, пророке Моисее (рисунок 5, 6), готовится к выпуску - об Иосифе Прекрасном, пророке Аврааме.

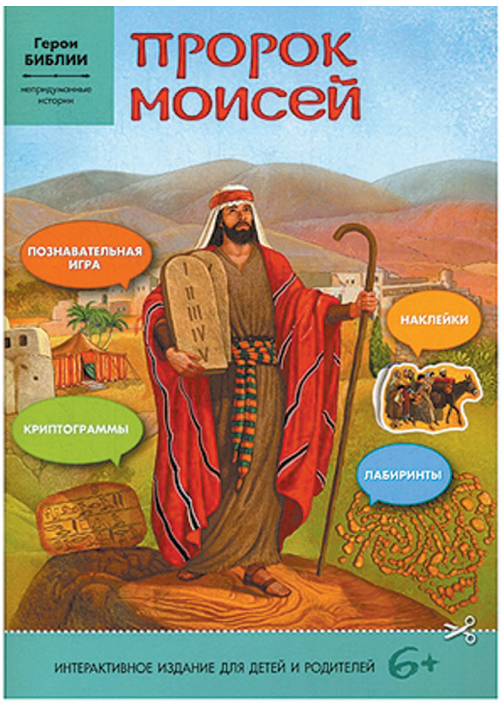

Рисунок 5. Обложка книги "Пророк Моисей"

Рисунок 6. Разворот книги "Пророк Моисей"

Совместная деятельность родителей и детей играет очень важную роль при формировании духовно-нравственных ценностей. Серия "В гостях у Мастера" направлена на творческое развитие и совместное времяпровождение детей и родителей, позволяет познакомить детей с традициями таких христианских праздников, как Рождество, Пасха.

В книге "Встречаем Рождество" (серия "В гостях у Мастера", издательство Свято-Елисаветинского монастыря) читатели познакомятся с Мастером и его друзьями, узнают о празднике Рождества Христова, а также смогут сделать вместе с ним множество рождественских поделок (рисунок 7). Подарком станет макет рождественского вертепа (рисунок 8). Эту поделку можно легко сделать вместе с малышом, и она станет необычным украшением каждого дома в рождественские дни.

Рисунок 7. Обложка книги "Встречаем Рождество"

Рисунок 8. Разворот книги "Встречаем Рождество"

Книга подарков и праздничных украшений для дома "Радость праздника" продолжает серию "В гостях у Мастера" (рисунок 9). Она задумана так, чтобы дети и родители вместе могли проводить досуг, занимаясь творчеством.

Рисунок 9. Обложка книги "Радость праздника"

Маленькие читатели познакомятся с Мастерицей - подругой Мастера, которая подготовила детей интересные истории и придумала оригинальные поделки.

Вместе с Мастерицей можно сделать праздничную открытку, подписать ее и отправить близкому человеку, украсить дом букетиком полевых цветов (рисунок 10), а на подоконники посадить веселых птичек и отпустить в полет связки воздушных шаров. А еще в праздник можно будет порадовать родных необычными подарками: нарядной конфетой, домиком с сюрпризом и картиной из теней.

Рисунок 10. Разворот книги "Радость праздника"

В серии "В гостях у Мастера" вышли следующие издания: "Веселые каникулы", "Радость праздника", "Встречаем Рождество".

Отдельно хочется остановиться на научно-познавательных изданиях для детей. Серия "Удивительный мир" рассказывает о загадочном мире животных и птиц. Серия направлена на творческое развитие ребенка, и это ее главное отличие от других подобных изданий. Раскраски содержат творческие задания, великолепные иллюстрации, карты, наклейки.

В раскраске "Зверушки встречают Рождество" (рисунок 11) ребенок не просто все раскрашивает, но также выполняет разные интересные задания. Например, развесить рождественские мешочки-наклейки, пройти лабиринт или найти героя, который спрятался где-то в лесу (рисунок 12). Раскраска сопровождается маленькими добрыми историями на тему Рождества.

Рисунок 11. Обложка книги "Зверушки встречают Рождество"

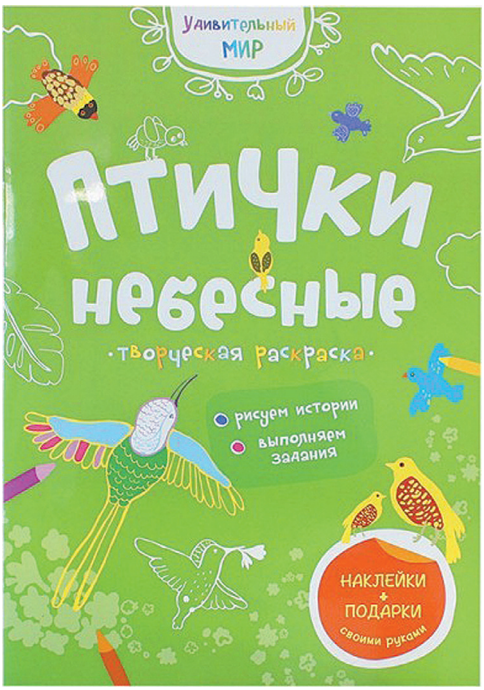
Рисунок 12. Разворот книги "Зверушки встречают Рождество"

Творческая раскраска с наклейками "Птички небесные" (рисунок13) посвящена миру птиц. Она не просто познавательна, но и очень увлекательна. Малыши смогут нарисовать истории, выполнить творческие задания, а также сделать своими руками подарки для близких (рисунок 14).

Узнают, какие птички могут напугать даже слона, чем любит лакомиться попугай ара и какая птичка самая маленькая на Земле.

На страницах раскраски можно сочинять истории и дополнять ее наклейками. Все это учит ребенка нестандартно мыслить и самостоятельно творить. А в рубрике "Сделай сам" можно сделать ласточку или почтового голубя своими руками.

В этой серии вышла еще одна книга "Подводное царство" (рисунок 13), где маленькие читатели познакомятся с удивительными морскими обитателями, а свои знания закрепят выполнением интересных заданий (рисунок 15).

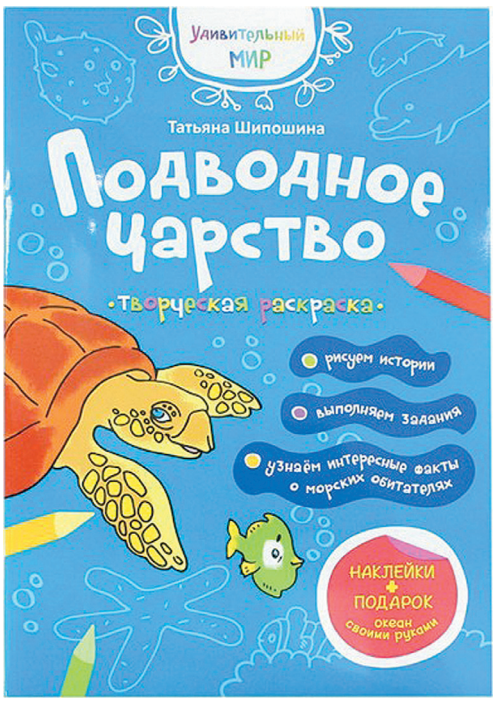

Рисунок 13. Обложки книг серии "Удивительный мир"

Рисунок 14. Развороты книги "Птички небесные"

Рисунок 15. Развороты книги "Подводное царство"

Мощным источником духовно-нравственного воспитания является православное краеведение. Оно способствует формированию личности, стремлению вызвать интерес и уважение к памятникам истории и культуры, к труду человека, создавшего их, необходимости их сохранения.

Следует отметить серию "Путешествие по христианским храмам". Книга "Высоко над землей, глубоко под землей" (рисунок 16) рассказывает в интересной форме о видах православных храмов и об их устройстве. Текст дополнен творческими заданиями, оригинальными иллюстрациями, картами (рисунок 17, 18).

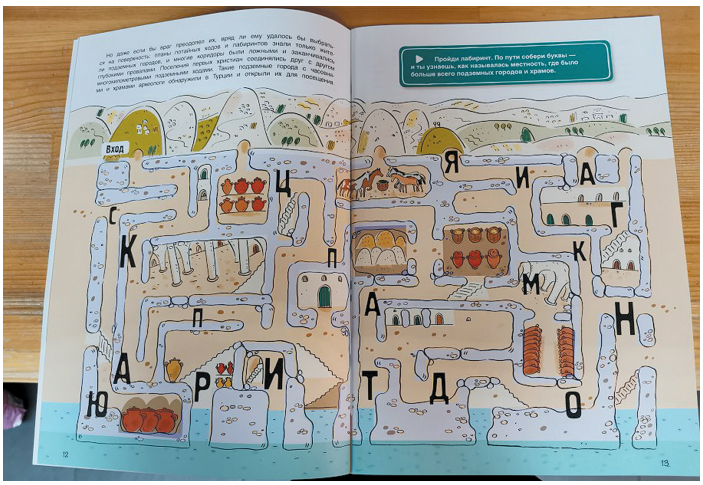

Рисунок 16. Обложка книги "Высоко над землей, глубоко под землей"

Рисунок 17. Разворот книги "Высоко над землей, глубоко под землей"

Рисунок 18. Разворот книги "Высоко над землей, глубоко под землей"

Выпуск изданий на тему семьи способствует возвращению общества к своим лучшим истокам, семейным ценностям.

Книга "Хорошо дома" для семейного чтения. В ней собраны замечательные стихи, сказки, а также проза как классиков литературы, так и современных авторов. Мудрые и смешные, добрые и теплые произведения есть в этой книге. Они поделены на разделы "Мамины сказки" и "Папины рассказы" - и это не случайно. Такая книга будет помощником в воспитании доброго, честного, отзывчивого ребенка.

В лучших литературных произведениях духовно-просветительского характера непременно проявляются национальные традиции белорусского народа: святость, жертвенность, любовь к Родине и ближнему, милосердие, сострадание, терпение.

В книге "Огонёк в золотой шапочке" (автор-составитель Дмитрий Шеваров) каждое произведение пронизано необъятной любовью к

окружающему миру и человеку, а оригинальные иллюстрации способствуют этому. Это книга для душевного отдыха и совместного чтения.

Заслуживает внимания книга "Сказки из волшебного сундука". Автор этой книги Рихард фон Фолькманн во время франко-прусской войны был военным хирургом. Днем он оперировал раненых солдат, а вечером в походной палатке писал сказки для детей, которые потом издал под литературным псевдонимом Рихард Леандер.

Эта книга сказок, первое издание которой вышло в 1870 году, и по сей день имеет огромный успех (рисунок 19). Отличительная особенность сказок Фолькманна - доброта.

В сказках Фолькманна, переведенных писателем Робертом Александровичем Балакшиным, затрагиваются темы счастья, семейных ценностей, любви, самопожертвования, милосердия и добра. Их герои заставляют задуматься об истинной вере, трудностях и радостях христианской жизни, о правильности своих поступков, о важности быть честными перед собой и перед Богом.

Замечательные сказки, собранные в этом издании, погружают ребенка в удивительный мир чудес, в королевство сновидений, в неизведанные волшебные страны. Красочные иллюстрации книги увлекут юных читателей и помогут погрузиться в мир фантазии.

Рисунок 19. Обложка и разворот книги "Сказки из волшебного сундука"

Православные издательства предоставляют возможность печататься начинающим авторам. Интересна серия "Любимым детям" (рисунок 20), в которой вышло более 30 книг. Эта серия уникальна тем, что дебютные произведения писателей и поэтов иллюстрируют именитые художники.

Рисунок 20. Обложка и разворот книги "Потерпи немножко" серии "Любимым детям"

Серия "Большая медведица" экспериментальная. Книги данной серии иллюстрируют неизвестные художники. Это их дебют.

Нельзя не отметить оригинальность рисунков в книгах данной серии "Много есть чудес" и "Золотое утро" (рисунок 21).

Рисунок 21. Обложки книг "Золотое утро" и "Много чудес на свете" серии "Любимым детям"

Серия книг "Детям о" помогает юным читателям адаптироваться к реалиям и проблемам современной жизни, найти ответы на волнующие их темы: взаимоотношения с родителями, друзьями, интернет, финансы, нравственный выбор, сострадание и др.

Представленные книги об истории и основах православия, православных праздников, о традициях и обычаях белорусского народа помогают детям познакомиться, а кому-то глубже разобраться с православным вероучением, получить ответы на многочисленные вопросы. Необходимо возрождать забытые традиции и знакомить с православными традициями, культурами и обычаями с самого раннего возраста. Главная причина потеря знаний - это несоблюдение связи между поколениями.

Белорусская Православная Церковь, используя свой многовековой опыт сохранения духовных, культурных и исторических традиций, формирует у людей высокие гражданские и нравственные качества, патриотизм, милосердие и сострадание. Православное книгоиздание содействует нравственному просвещению и воспитанию общества, способствуют его духовному возрождению, и прежде всего подрастающего поколения.

Белорусское общество сегодня нуждается в объединяющей системе идей, сплачивающих различные слои населения, определяющих их ценностные ориентации, моральные нормы, определенный образ жизни, их социальную активность. Национальная идея, как объединяющая идея, должна включать в себя такие важнейшие компоненты, которые затрагивали бы не только приоритетные ценности белорусского государства, но и жизненные ценности каждого гражданина.

Важную роль в процессе объединения общества должна сыграть и Белорусская Православная Церковь, с ее огромным потенциалом и культурным наследием в области духовно-нравственного воспитания поколений. Именно сотрудничество школы, семьи и церкви даст возможность сориентировать ребенка на настоящие нравственные ценности, привить ему уважительное отношение к людям и обществу в целом, научить понимать добро и зло, милосердие и покаяние, любовь к Родине и своему народу.

Литература

1. Кандреев В.Н. Духовно-нравственное воспитание: проблемы, противоречия, пути решения. // Духовно-нравственное воспитание как основа профилактики наркомании в молодежной среде. Материалы городской научно-практической конференции. - Хабаровск: издательский дом "Арно", 2009. - 108 с.

2. Закон Республики Беларусь "О правах ребенка" от 19 ноября 1993 № 2570-XII (в редакции Закона Республики Беларусь от 12 декабря 2013 № 84-З) // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. - 2014. -№103 - 2/210.

3. Закон Республики Беларусь "О свободе совести и религиозных организациях" от 17 декабря 1992 г. № 2054 - XII (в редакции Закона Республики Беларусь от 22 декабря 2011 г. № 328-З) // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. - 2012. - № 62. - 2/215.

4. 11. Гармаев, А. Тихий разговор с совестью. Нравственные беседы для семьи и школы. - Волгоград: Вестник церковной педагогики, 2001. - 78с.

5. Духовные истоки воспитания. Альманах. - М.: Изд-во Моск. Патриархии, 2002. - 160 с.

6. Духовные истоки воспитания. Альманах. Тематический выпуск: Православная культура в школе. - М. Изд-во Моск. Патриархии, 2003. - 170 с.

7. Екименкова, В.М. Вера исцеляет сердца: Из опыта преподавания православной этики / В.М. Екименкова. - М.: Ковчег, 2001. - 157 с.

8. Сурова, Л.В. Искание высот: сб. статей по вопросам духовного воспитания и развития личности / Л.В.Суворова. - Клин: "Христианская жизнь", 2004. - 159 с.

Православното книгоиздаване за децата в Беларус днес: анализ на изданията по съдържание и вид

Наталия Ковалевская

Резюме: Въпросът за духовното и нравствено възпитание на съвременните деца е един от ключовите проблеми на съвременното общество. Бързо развиващата се информационна среда потиска развитието на такива личностни качества, способността да изпитваме състрадание и милосърдие, да развиваме независимо мислене и да вземаме решения, да развиваме творчество и съзидание.

Този проблем може да бъде разрешен само чрез съвместни координирани усилия на всички социални институции, включително църквата.

Статията разглежда политическите аспекти, ролята и възможностите на Беларуската православна църква при изпълнението на образо-

вателни задачи, които са свързани с разширяване на мирогледа и самоопределянето на личността, формирането на ценностната система на подрастващото поколение. Показан е приносът на православното книгоиздаване за нравственото, екологичното и естетическото възпитание на децата. Извършен е съдържателен и типологичен анализ на православните издания за деца.

Ключови думи: детско четене, духовна комуникация, морални ценности, православно книгоиздаване

Orthodox book publishing for children in the republic of Belarus at the present stage: content and type analysis of publications

Kovalevskaya Natalia Ivanovna

Abstract: The issue of spiritual and moral education of modern children is one of the key problems of modern society. The rapidly developing information environment suppresses the development of such personal qualities, the ability to compassion and mercy, to independent thinking and decision-making, creativity and creation.

This problem can only be solved by joint coordinated efforts of all social institutions, including the church.

The article examines the political aspects, the role and capabilities of the Belarusian Orthodox Church in the implementation of educational tasks, which are associated with the provision of worldview self-determination of the individual, the formation of the value system of the younger generation. The contribution of Orthodox publishing to the moral, ecological and aesthetic education of children is shown. A substantive and specific analysis of Orthodox publications for children has been carried out.

Keywords: children's reading, spiritual communication, moral values, Orthodox book publishing

Религиозная лексика в структуре орфографических правил современного белорусского языка XX века как отражение специфики белорусской культуры

Владимир Куликович, Беларус

Аннотация: На материале академического издания "Правила белорусской орфографии и пунктуации" (1959 г.) рассмотрена религиозная лексика, используемая в качестве факультативного компонента орфографических предписаний. Установлено, что традиция употреблять лексические единицы, относящиеся к разным конфессиям, была сформирована в старобелорусский период. Сделан вывод, что рекомендации по написанию названий, связанных с религией в белорусском языке, не отличались от аналогичных рекомендаций в русском языке и носили политизированный характер. Однако, несмотря на ограниченное использование религионимов в текстах правил, эти единицы свидетельствуют о поликонфессиональном характере белорусской культуры и в XX в.

Ключевые слова: орфографическое правило, религиозная лексика, религионим, культура, конфессия, христианство, мусульманство

Введение

По наблюдениям белорусских исследователей [2] [4] [5] [8] и др., характерная черта старобелоруского общества XIV - XVIII вв. - поликонфессиональный характер.

Старобелорусский литературно-письменный язык этого времени был пронизан религиозной тематикой, а религиозная (конфессиональная)

лексика, регулярно сопровождавшая человека, являлась одним из многочисленных разрядов словарного состава. Особенностью ее в языке этого периода было то, что активно использовались не только термины православия как наследство от древнерусского и церковнославянского языков, но и понятия католичества и протестантизма, пришедшие из латыни через польское посредничество, а также термины мусульманства, которые характеризовали тюркизмы [8].

Видимо, по этой причине (преобладание религиозной тематики) и само слово религия появилось в белорусском языке гораздо раньше, нежели в русском. По наблюдениям А. Булыко уже в начале XVI в. существительное религия (в оригинале: реликгия, религея) через польское посредничество широко использовалось в старобелорусских текстах [5]. В русском языке эта лексема встречается только с первой половины XVIII в. Первоисточником его, по мнению ученых, явилось латинское religio, буквальное значение 'связь, соединение, присоединение'. В латинском языке оно употреблялось в переносном значении и обозначало связь, соединение человека с Богом, поклонение Богу, благочестие [14].

Сфера религии в послереволюционный период XX в. (с 1917 по 1991 гг.) на просторах Советского Союза в меньшей степени была связана с многими отраслями человеческой культуры и материальной деятельности. Однако она продолжала существовать и оказывать определенное влияние на развитие советского общества. В связи с этим видится актуальной задача проследить динамику использования некогда актуальной религиозной лексики в качестве современного иллюстративного материала в правилах белорусской орфографии в XX в., чтобы установить отношение общества к религии и выяснить тематические группы религиозной лексики как отражение специфики национальной культуры, поскольку, как известно, именно язык является зеркалом жизни любого социума. Такие образцы-примеры не только способствуют пониманию сформулированных правил, но и знакомят с лексическим богатством национального языка, пополняют словарный запас, расширяют кругозор через установление лексических значений слов, что позиционируют существующие на данном этапе орфографические законы.

Материалом для исследования послужило академическое издание "Правила белорусской орфографии и пунктуации" (в оригинале: "Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі") [12], в котором были предприняты попытки создать полный свод орфографических предписаний для современного белорусского языка.

Орфографическое правило

Под термином "орфографическое правило" принято понимать инструкцию, в которой содержаться условия выбора правильных написаний (орфограм) в морфемах и словах. К таким условиям

могут относится фонетические, словообразовательные, морфологические, синтаксические и смысловые (лексические) особенности слов, определяющие, что необходимо писать в каждом конкретном случае [3].

Орфографическое правило как любой научно-учебный текст имеет свою логико-компонентную структуру, состоящую из: 1) обязательного компонента - это заглавия и формулировки правила; 2) факультативного компонента, включающего иллюстрации-пояснения, исключения из правил; 3) прагматического компонента, содержащего инструкции, советы по применению правила, образцы рассуждения [7] [9].

Важным в структуре правила, на что должны обращать особое внимание авторы и редакторы, выступает факультативный компонент - слова-примеры, дающие образцы нормативного иллюстрирования теоретических моментов. Именно они отражают национальную картину мира через слово, способствуют выражению авторского я. Лексика, представленная здесь, демонстрирует, как правило, актуальные тенденции отношения к действительности, является самой действительностью.

Религиозная лексика

В современной лингвистической литературе нет единого общепризнанного толкования термина "религиозная лексика" [15]. "При узком понимании, - справедливо отмечает С.А. Смирнова, - в состав религиозной лексики включаются единицы, связанные только со сферой "Религия", и исключаются слова и сочетания, номинирующие лица, предметы и явления сферы "Церковь" [13]. В нашей работе мы будем трактовать термин в широком понимании. Это значит, в указанную группу будем включать: (1) слова со сферы "Религия" - "единицы, именующие идеи, образы, явления из Священного Писания, агиографических текстов, святоотеческих трудов, а также (2) лексику сферы "Церковь", отражающую обрядовую, ритуальную сторону религии" [13]. В качестве термина-синонима к словосочетанию религиозная лексика иногда используется существительное религионим, под которым понимают "слово или составное наименование (устойчивое сочетание) религиозной сферы употребления, являющееся обозначением конфессионального понятия" [11].

Становление белорусской орфографии и структура издания

Система современной белорусской орфографии начала формироваться в конце XIX - начале XX вв. Определяющим стимулом для

создания таковой стали: 1) снятие ограничений на использование местных языков в девяти западных губерниях Российской империи (1905 г.) - Гродненской, Киевской, Ковенской, Минской, Могилевской, Подольской, Виленской, Витебской и Волынской; 2) активизация выпуска периодических и книжных изданий на белорусском языке [1]; 3) развитие школьного образования на национальном языке.

Одним их первых изданий, с которого началось становление белорусской орфографии, где были систематизированы отдельные правила и теоретические аспекты белорусского письма, стала брошюра-букварь "Белорусский лемантар, или Первая наука чтения" (в оригинале: "Bie?aruski lementar abo Pierszaja nawuka czyta?nia", "Беларуски лемэнтар або Першая навука чытаньня"), изданный в 1906 г. в Санкт-Петербурге на латинице и кириллице и до Первой мировой войны (1914 г.) служивший для издателей и писателей своеобразным, хоть и не обязательным, практическим пособием [10].

Первая же книга - официальный, наиболее полный свод правил белорусской орфографии XX в. - была выпущена издательством Академии наук Белорусской Советской Социалистической Республики (БССР) в 1959 г., утверждена Академией наук БССР и Министерством просвещения БССР.

В Предисловии, написанном от имени авторского коллектива, было отмечено, что книга "не расчитана на использование в качестве учебника в школе; в ней подаются только обязательные правописные нормы, которые должны служить основанием для составителей грамматик белорусского языка и разных словарей, справочником для учителей, работников печати и всех тех, кто интересуется вопросами белорусской орфографии и пунктуации" [12].

Издание включало четыре взаимосвязанных раздела. В первом (с. 3-14) были помещены Предисловие; текст Постановления Совета Министров БССР от 11 мая 1957 г. "Об уточнении и частичных изменениях существующего белорусского правописания" (в оригинале: "Аб удакладненні і частковых зменах існуючага беларускага правапісу"); Проект уточнений и частичных изменений белорусского правописания, подготовленный Институтом языкознания имени Якуба Колоса Академии наук БССР; белорусский алфавит. Второй раздел назывался "Орфография" (в оригинале "Арфаграфія"). В нем (с. 17-71) представлены правила правописания. В третьем разделе (с. 75-112) "Пунктуация" (в оригинале: "Пунктуацыя") - правила постановки знаков препинания. Четвертый раздел - два приложения (с. 113-157). Приложение 1 имело название "Замечания о собственных именах и фамилиях"(в оригинале: "Заўвагі аб уласных імёнах і прозвішчах"), Приложение 2 - словарь лексических единиц факультативных компонентов правил орфографии.

Религиозная лексика в издании

Анализ этого словаря и текстов правил позволяет утверждать, что во второй половине XX в. рекомендации по написанию названий, связанных с религией в белорусском языке, не отличались от аналогичных рекомендаций в русском языке и носили политизированный характер. В отношении использования белорусскоязычной религиозной лексики удалось установить две важные закономерности.

Первая. Правила орфографии белорусского языка образца 1959 г., просуществовавшие 50 лет, по 2010 г., распространялись только на избранные компоненты тематического разряда религиозной лексики, без общепринятой детализации. К таковым компонентам относились:

1) индивидуальные имена из мифологии и религии (§119); их рекомендовалось писать с прописной буквы: Венера, Зеўс, Пярун, Малох, Хрыстос;

2) слово папа 'верховный глава Римско-католической церкви и государства Ватикан'; в соответствии с замечанием 7 §117 допускалось писать это слово с строчной буквы - в публицистических, художественных текстах, и с прописной (замечание 8 к §117) - "в документах официального характера"; но при этом отмечалось, что в названиях высших должностей и почетных званий СССР с большой буквы пишется каждое слова: Старшыня Прэзідыума Вярхоўнага Савета, Маршал Савецкага Саюза, Старшыня Савета Міністраў;

3) во всех остальных случаях при написании названий, связанных с религией, предписывалось употреблять только строчную букву, как свидетельство отрицательного отношения к религии. Так, в §127 Правил 1959 г. было сказано, что с большой буквы пишется первое слово в названиях революционных праздников и знаменательных дат: Первое мая, Новый год, Международный женский день, День артилерии (в оригинале: Першае мая, Новы год, Міжнародны жаночы дзень, Дзень артылерыі). Названия же религиозных праздников, постов, а также дней недели, месяцев и другие пишутся с прописной буквы: каляды, сёмуха, масленіца, вялікі пост, курбан-байрам, чацвер, субота, ліпень, верасень [12].

Вторая. Количественный состав религиозной лексики в книге "Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі" (1959 г.) весьма ограничен. Нами выявлено около 20 слов, относящихся к религиозной сфере.

Среди них нет рекомендаций, как передавать на письме названия религиозных книг и их частей, религиозных сооружений и их частей, молитв, заповедей и многого другого. Не упоминаются здесь и такие высшие существа, составляющие предмет религиозного почитания верующих, как Господь, Творец, Всевышний, Спаситель,

Богородица, Святой Дух, Святая Троица. Лишь один раз использована в текстах Правил лексема бог, написанная с маленькой буквы. Это §53, отражающий рекомендации по употреблению частиц не и ни. Составители справочника продемонстрировали устойчивое выражение с данным словом, употребляемым, как правило, в светском разговорном дискурсе: ні богу свечка ні чорту галавешка.

Специальная помета (царк.), указывающая на церковный характер слова, используется в тексте Правил 1959 г. тоже только один раз. В отношении существительного абр?з (по-русски: икона) 'священное изображение лиц или событий библейской или церковной истории' [12]. Все остальные религиозные единицы используются без уточняющих помет. К таковым относятся:

- название лиц: езу?т [12] '1) член монашеского католического ордена "Общества Иисуса", основанного в 1534 г. для борьбы с Реформацией и защиты папства; 2) перен. хитрый, лицемерный человек, способный на всякую подлость' [6]; багаб?рац (§17) 'тот, кто сражается против бога и религиозных догм'; багам?лец (§17) 'набожный человек, который много молится, ходит на богомолье'; Златау?ст 'архиепископ Константинопольский, богослов'; іканапі?сец 'художник, который пишет иконы';

- названия учений, религиозных течений, общественных движений: багасло?юе (§17) 'учение о религии и ее догмах'; е?рась (§5, п. 4а) '1) религиозное течение, враждебное догмам правящей религии; 2) перен. отступление от общепринятых правил, положений; 3) перен. бессмыслица, нелепость, ахинея' [6]; іканабо?рства - исторический термин 'общественное движение в Византии в 8-9 вв. против притеснения церкви и монастырского землевладения, проходившее под знаком борьбы против поклонения иконам';

- географические названия: Ватыка?н 'вспомогательная суверенная территория Святого Престола, резиденции высшего духовного руководства Римско-католической церкви'; Ме?кка (§62) - священный город мусульман;

- религиозно-мифологический персонаж д'я?бал 'верховный демон зла; властелин ада; подстрекатель людей к совершению греха', использованный в качестве примера дважды (§ 27 и §89 п. 2);

- бу?ла 'металлическая печать, которая в средневековьи скрепляла папский, императорский, королевский, княжецкий документ, а также название соответствующего документа' [6];

- формы религиозного вероисповедания: мнагабо?жжа 'признание того, что существует много богов'; монатэі?зм 'вера основанная на поклонении одному богу';

- названия праздников: фэст 'церковный (чаще католический) престольный праздник; вообще праздник с ярмарками и игрищами'.

Заключение

Правила белорусской орфографии второй половины XX в. не предусматривали особого внимания к передаче на письме реалий, относящихся к религиозной сфере. А значит, не могли служить полноценным руководством для написания церковно-религиозных названий, что затрудняло работу редакторов и корректоров издательств Советской Белоруссии по подготовке книг и брошюр исторической и религиозной тематики, специальных энциклопедий и справочников. Основная причина такого отношения к религиозной сфере связана с формированием атеистического общественного языкового сознания в республиках СССР.

Однако, несмотря на ограниченное количество использованной религиозной лексики в сборнике орфографических предписаний белорусского литературного языка 1959 г., имеющиеся примеры свидетельствует о том, что и в XX в. развитие белорусской культуры происходило под влиянием различных конфессий. На эту связь указывают названия язычницких (Пярун), общехристианских (крыж, крыж-накрыж) и общерелигиозных реалий (на грэх; і смех і грэх; душа? ю̀ душу?, багам?лец, іканапісец), католические (Ватыкан, езуіт, папа), православные (Бе?лая Царква? - название города) и другие религионимы (у?нія), мусульманская святыня (Мекка).

References/Литература

[1] Antologiya 2017: Antologiya mudrosti naroda: 500 let belorusskogo knigopechataniya: monografiya / I. V. Vojtov [i dr.]. - Minsk: BGTU, 2017. -236 s.

[Антология 2017: Антология мудрости народа: 500 лет белорусского книгопечатания: монография / И. В. Войтов [и др.]. - Минск: БГТУ, 2017. -236 с.]

[2] Bahamolova 2011: Bahamolava A.M. Stylistyka i ku?tura bielaruskaha ma?liennia: vu?ebny dapamo?nik /A.M. Pisarenka, H.K. Siemia?kova. - Minsk, 2011. - 316 s.

[Багамолова 2011: Багамолава А.М. Стылістыка і культура беларускага маю̀лення: вучэбны дапаможнік /А.М. Пісарэнка, Г.К. Семянькова. - Мінск, 2011. - 316 с.]

[3] Baranov 1988: Baranov M. T. Russkij yazyk: Spravochnye materialy: Ucheb. posobie dlya uchashtihsya / M.T. Baranov, T. A. Kostyaeva, A.V. Prudnikova; Pod red. N. M. Shanskogo. - 4-e izd. - M.: Prosveshtenie,1988. - 288 s.

[Баранов 1988: Баранов М. Т. Русский язык: Справочные материалы: Учеб. пособие для учащихся / М.Т. Баранов, Т.А. Костяева, А.В. Прудникова; Под ред. Н. М. Шанского. - 4-е изд. - М.: Просвещение,1988. - 288

с.]

[4] Bud?ko 1999: Bud?ko, I. U. Relihijnaja lieksika starabielaruskaj movy : a?taref. dys. ... kand. filal. navuk: 10.02.01 / I. U. Bud?ko; In-t movazna?stva NAN Bielarusi. - Minsk, 1999. - 20 s.

[Будько 1999: Будзько, І. У. Рэлігійная лексіка старабеларускай мовы : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук: 10.02.01 / І. У. Будзько; Ін-т мовазнаўства НАН Беларусі. - Мінск, 1999. - 20 с.]

[5] Bulyko 1972: Bulyka, A. M. Da?nija zapazy?anni bielaruskaj movy. Red. A. I. ?ura?ski / A. M. Bulyka. - Minsk: Navuka i technika, 1972. - 384 s.

[Булыко 1972: Булыка, А. М. Даўнія запазычанні беларускай мовы. Рэд. А. І. Жураўскі / А. М. Булыка. - Мінск: Навука і тэхніка, 1972. - 384 с.]

[6] Bulyko T.1 1999: Bulyka, A. M. Slo?nik in?amo?nych slo?: U 2 t. T. 1: A-L / A. M. Bulyka. - Minsk: BelEn, 1999. - 736 s.

[Булыко Т.1 1999: Булыка, А. М. Слоўнік іншамоўных слоў: У 2 т. Т. 1: А-Л / А. М. Булыка. - Мінск: БэлЭн, 1999. - 736 с.]

[7] Vasiukovи? 2015: Vasiukovi?, L. S. Linhvamietady?naja kancepcyja vu?ebnaha tekstu: retraspiekty?ny, tearetyka-anality?ny i praktyka-aryjentavany aspiekty: manahrafija / L.S. Vasiukovi?. - Viciebsk: VDU imia P. M. Ma?erava, 2015. - 192 s.

[Васюковић 2015: Васюковіч, Л. С. Лінгваметадычная канцэпцыя вучэбнага тэксту: рэтраспектыўны, тэарэтыка-аналітычны і практыка-арыентаваны аспекты: манаграфія / Л. С. Васюковіч. - Віцебск: ВДУ імя П.М. Машэрава, 2015. - 192 с.]

[8] Diedova 2001: DZiadova, A.S. Relihijnaja lieksika ? starabielaruskim pierakladzie "Alieksandryi" pa?. XVII st. // Nauka и obrazovanиje v uslovиjach sosиa?no-ekonoти?ieskich transformasиj obщjestva: sb. dokladov. - Vitiebsk: VDU, 2001, - S. 338-339.

[Дедова 2001: Дзядова, А.С. Рэлігійная лексіка ў старабеларускім перакладзе "Александрыі" пач. XVII ст. // Наука и образование в условиях социально-экономических трансформаций общества: сб. докладов. - Витебск: ВДУ, 2001, - С.338-339.]

[9] Zielianko 2016: Zielianko, V. U. Navu?annie arfahrafii bielaruskaj movy ? 5-11 klasach: teoryja i praktyka: manahrafija / V. U. Zielianko. - Minsk: IVC Minfina, 2016. - 194 s.

[Зелянко 2016: Зелянко, В. У. Навучанне арфаграфіі беларускай мовы ў 5-11 класах: тэорыя і практыка: манаграфія / В. У. Зелянко. - Мінск: ІВЦ Мінфіна, 2016. - 194 с.]

[10] Kulиkovи? 2014: Kulikovi?, U. I. Teoryja pi?ma ? padru?niku "Bielaruski liemantar, abo Pier?aja navuka ?ytannia" // Slavianskиje jazyki: sиstiemno-oрisatie?nyj и sosиoki?turnyj aspiekty issliedovaпija: sb. nau?. tr.: v 2 ?. / Briest. hos. un-t иt. A.S. Pu?kипa: riedkol.: L. A. Hadujko [и dr.]; pod obщ. ried. O.B.Pieriechod. - Briest: BrHU, 2014. - ?. 2. - S. 87-91.

[Куликович 2014: Куліковіч, У. І. Тэорыя пісьма ў падручніку "Беларускі лемантар, або Першая навука чытання" // Славянские языки: системно-описательный и социокультурный аспекты исследования: сб. науч. тр.: в 2 ч. / Брест. гос. ун-т им. А.С. Пушкина: редкол.: Л. А. Гадуйко [и др.]; под

общ. ред. О.Б.Переход. - Брест: БрГУ, 2014. - Ч. 2. - С. 87-91.]

[11] Mичajlova 2004: Mичajlova, Ju. N. Rielиhиoznaja pravoslavnaja lieksика и jejo sud?ba (po dannym tolkovych slovariej russkoho jazyka): avtorief. dиs. ... kand. fиlol. nauk: 10.02.01 / Ju. N. Mичajlova; Ura?sкиj hos. un-t. - Jekatierиnburh, 2004. - 20 s.

[Михайлова 2004: Михайлова, Ю. Н. Религиозная православная лексика и её судьба (по данным толковых словарей русского языка): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Ю. Н. Михайлова; Уральский гос. ун-т. - Екатеринбург, 2004. - 20 с.]

[12] Pravиla-1959: Pravily bielaruskaj arfahrafii i punktuacyi. - Minsk: Vyd-va Akademii navuk BSSR, 1959. - 160 s.

[Правила-1959: Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. - Мінск: Выд-ва Акадэміі навук БССР, 1959. - 160 с.]

[13] [Смирнова 2014: Смирнова С. А. О понятии "церковная лексика" / С.А. Смирнова // Научный диалог. - 2014 - № 12 (36): Филология. - С. 84-97.]

[14] Timofeev 2001: Timofeev, K.A. Religioznaya leksika russkogo yazyka kak vyrazhenie hristianskogo mirovozzreniya: uchebnoe posobie /K.A. Timofeev. - Novosibirsk, 2001. - 88 s.

[Тимофеев 2001: Тимофеев, К.А. Религиозная лексика русского языка как выражение христианского мировоззрения: учебное пособие /К.А. Тимофеев. - Новосибирск, 2001. - 88 с.]

[15] Yakimov - ?kimov, P. A. O sushnosti ponyatiya "religiozna? leksika" v sovremennoj lingvistike / P. A. Yakimov // Vestnik OGU. - №11. - S. 74-76.]

[Якимов - Якимов, П. А. О сущности понятия "религиозная лексика" в современной лингвистике / П. А. Якимов // Вестник ОГУ. - №11. - С. 74-76.]

Религиозната лексика в структурата на правописните правила на съвременния белоруски език на XX век като отражение на специфичността на белоруската култура

Владимир Куликович

Резюме: Разгледана е религиозната лексика въз основа на академичната издание "Правила на белоруския правопис и пунктуация" (1959), която е използвана като факултативен компонента на орфографичните предписания. Установено е, че традицията за използване на лексикални единици, принадлежащи към различни конфесии, се е формирала през старобелоруския период. Стигна се до заключени-

ето, че препоръките за изписване на имена, свързани с религията, на белоруски език не се различават от подобни препоръки в руския език и са били политизирани. Но, въпреки ограниченото използване на религиозни имена в текстовете на правилата, тези единици свидетелстват за поликонфесионалния характер на белоруската култура през XX век.

Ключови думи: правописно правило, религиозен речник, религия, култура, изповедание, християнство, ислям

Religious vocabulary in the structure of spelling rules of the modern belarusian language of the XX century as a reflection of the specifics of belarusian culture

Vladimir Kulikovich

Abstract: Based on the material of the academic publication "Rules of Belarusian Spelling and Punctuation" (1959), religious vocabulary is considered, which is used as an optional component of spelling prescriptions. It is established that the tradition of using lexical units related to different faiths was formed in the Old Belarusian period. It is concluded that the recommendations for writing names related to religion in the Belarusian language did not differ from similar recommendations in the Russian language and were of a politicized nature. However, despite the limited use of religious names in the tests of the rules, these units indicate the poly-confessional nature of Belarusian culture in the twentieth century.

Keywords: spelling rule, religious vocabulary, religious name, culture, denomination, Christianity, Islam

Byzantine valences in Central and South-eastern Europe

Ludmila Bejenaru, Iulian Moga, Romania

Abstract: The Byzantine Empire defined initially as a Roman state built on a multiethnic and multicultural substrate has created an absolute monarchy and a strong centralized administration, preserved classical traditions - Greek culture and Roman law - to which it integrated Eastern elements and expanded the civilizing and cultural action towards the countries of Southeastern and Eastern Europe hereby becoming an important component of European medieval culture in its totality and the only civilized country in the European Middle Ages. Even if it perished from a strictly institutionalized point of view, Byzantium still waits for its social and political "dimensions" to be explored and evaluated, including the role it had in defining the cultural profile / model of the Christian world, especially of the Orthodox one.

Keywords: Byzantium, valences, Byzantine art, icon, spiritual space, "madness in Christ"

1. Byzantium and the Christian world cultural model

At the alleged temporal, mental, cultural border - between "old" and "modern", between "common" and "exceptional" we discovered the Byzantium in all its the greatness and fame. The Byzantine Empire, with its more than millennial existence, has always been the concern of great spirits, prompting lively discussions. Admired or challenged by the territorial and spiritual contemporaries, unknown to the far-away ones, Byzantium aims to eventually regain the place it deserves on the world stage of history and culture. Even if it perished from a strictly institutionalized perspective, Byzantium still waits for its social and political "dimensions" to be explored and evaluated, including the role it had in defining the cultural profile / model of the

Christian world, especially of the Orthodox one. Every cultural phenomenon has a "living in time". The present state of the investigated phenomenon is the result of an evolution on the path of "an arrow of time". The dimension, originality and timeliness of Byzantium, the history, spirituality and its extensive contribution to all orthodox people in many areas of life: religious, political, social, economic - have been the subject of numerous exegetical approaches, general and special works compendia, anthologies and dictionaries, articles, studies, reviews, translations, conferences. All these events - in Greek or Latin, or in dozens of other languages of the world - show the special attention that the universal cultural space attaches to the research of temporary influences, reflections, interferences, similarities that occurred during the existence of the empire and ended with its disappearance, and of the permanent artistic and spiritual ones that are still preserved nowadays in various forms.

The Byzantine Empire initially defined based on a multiethnic and multicultural substrate has created an absolute monarchy and a strong centralized administration, it preserved classical traditions - Greek culture and Roman law - to which it has integrated Eastern elements and the civilizing and cultural action towards countries from Southeastern and Eastern, becoming thereby an important component of European medieval culture on the whole and the only civilized country in the European Middle Ages.

If we follow the evolutionary path of Bizantinology, from the first attempts to address Byzantium until these days, we find not only an interest for Byzantine civilization and history, but also the perspective from which influences on cultural areas from central and eastern Europe have been addressed or researched, and to what extent Byzantine civilization left itself to be shaped and impregnated by the Orthodox faith. Only a century before the end of Byzantium, two great theologians, St. Gregory Palama and St. Nicholas Cabasilas had two fundamental contributions to the definition of Byzantine religious spirituality. The first explained and set a precise border between the two spiritual worlds, the Orthodox one and Catholic one, and the other great saint, Nicholas Cabasilas, convinced us that one could not reach Christ only by following Him, but only by living Him through communion of the Holy Mysteries, and this is the message of the Life for Christ. Some Researchers such as G. Schiro J. Meyendorff, D. Stiernon recognized their merits. [1]

As an aspect of Greek civilization, to which we owe a large part of the antic legacy, Byzantium has always been the concern of great personalities. A complex research field, culture, civilization and history of Byzantium are recognized as crucial to the history of Orthodoxy. Byzantium lives through Christian art, an art that is specific to it and whose birth and development were marked by clear factors even for those who do not have an exclusive theological education: a complex cultural inheritance, a continuous and relative stability of the Byzantine Empire - hence the continuity and unity of culture - a social command influenced by the two powers, imperial and ecclesiastical, the theological specifics of eastern Christianity, the conception

regarding the cultic space, the structure of the Byzantine Empire which drew together different peoples - hence a certain artistic dynamics - and an extended geographical space. It is not enough to say that we're talking about Christian art, says Mihaela Palade; its Orthodox specificity should be noted, for it is the one which assigns sustainability to the Byzantine style, "because it lasts beyond centuries and will last as long as the Church of Christ." [2]

2. Style components of Byzantine art

The special influence of Byzantium - in the artistic field - is permanent, and is still continuing today in various forms.

Byzantine art style involves two style components, namely an official one, developed by the Court of Constantinople and a popular one (naive), specific to the environments consisting of monks and ordinary people, which has been promoted by monasteries and local schools. Although some symbols and features were taken from paleo-Christian art, in the holy Councils they established certain rules (canons of representation) which defined the features of the Byzantine style, being characterized by decorativism, a lack of perspective, symmetry and rigor. Byzantine style imposes the representation of the human figure based on strict rules in a heavily stylized, elongated, devoid of sensuality manner. Compositionally speaking, Byzantine iconography has a complex organization structured on basic geometric shapes (circle, square, triangle), their position resulting in abstract symbols and meanings.

The rules of organization and representation of figures are presented in erminia, differing from one period to another, depending on the appearance of new terms and concepts. Byzantine painting and sculpture tends not to reproduce, copy, or imitate earthly models but to get near God and enter the world of divinity. The subject of Byzantine is not the changing and transient world or phenomena perceptible by sense organs, but the essence and idea of the eternal world, which opens only to the contemplative gaze of the mind. Instead of the sensitive beauty found in life and nature, it introduces the concept of Absolutely Beauty of divinity; sensitive beauty which acquires symbolic significance results from divine beauty. In case of statuary sculpture we can mention only a few works of the first stage of Byzantine civilization: porphyry tetrarch statuary group in the Piazza San Marco, the equestrian statue of Justinian in Constantinople Augustaion market, the Colossus of Barletta (Apulia, northern Italy), the bronze statue of Valentinianus I (4th century). After the Council of Nicaea in 787 this kind of art became condemnable. Regarding the relief the tradition of sarcophagi decorated with Christian symbols in flat relief is kept in the middle stage. Thus, Byzantine sculpture becomes architecture-dependent, often the figurative representation being virtually nonexistent.

3. Valences of the Byzantine cultural model in Central and Eastern Europe architecture

In Kievan Russia, architecture was the first that benefited from the adoption by Vladimir of Byzantine Christianity as the state religion. Besides small wooden churches, we find architectural ensembles impressive in size; Desiatinnaia, founded by Vladimir, is the first church built of brick (year 996) in Kievan Russia. Vasile Florea finds that by association with what followed or with similar monuments existing in countries with Byzantine tradition, we can get an idea about the characteristic of the artistic program, the style and level of technical execution of these works, observing an "irradiation of Byzantine art in general, both in the West and in the East" [3]. Russian art history begins with a peak achievement - St. Sophia cathedral, the oldest and most important work of art from the glowing era of Kiev, a decorative and architectural ensemble unparalleled in Russian art built before the Tartar invasion. Founded, according to some authors in 1037, [4], the cathedral was built between 1017 and 1031, after the victory of Prince Yaroslav the Wise over Pechenegs. A construction with strong Byzantine influences - impressive size, clear composition, ornamental richness, consistency between architecture and decorative painting - St. Sophia is defined by a certain originality, combining elements specific to Novgorod wooden architecture - the unusual high number (13) of domes, not found in Byzantine art, which gives it a great historical and artistic value. The cathedral keeps indoors, under the 13 domes, original frescoes and mosaics dating back a millennium.

At a closer look, we discover that Orthodox churches in Russia, Ukraine, Belarus, Bulgaria, Romania are characterized by Eastern Orthodox churches characteristics and these differentiate it from the Catholic ones. Their interiors are richly decorated with frescoes all over the walls, the ceiling of the dome with a portrait of Jesus Pantokrator (Creator of Everything that Exists) emphasizes both His humanity and divinity, meaning that Jesus is a man and yet God, without beginning and without end. Starting with the eighteenth and nineteenth centuries in Russia, under the influence of neoclassical style and realism, Byzantine representations acquired new features - for example the Cathedral of Christ the Savior. Its exterior facades are decorated with scenes from the life of the Savior made in high relief, the figures having a profoundly realistic character, ornamental sculpture and bronze compositions being reminiscent of Italian Renaissance.

Often regarded as "peripheral phenomenon", the art of Central and South-Eastern European area (except for Russian art), especially the Bulgarian, Romanian, Serbian and Greek ones, has been often placed outside the context of continuity and convergence in relation to big cultures. This was largely due to the fact that as valuable monuments of ancient architecture and art that belonged to these peoples, they were destroyed, on the one hand, and because Christianity was persecuted by Turkish rule, resulting in the loss of cultural identity on the other hand.

Within South-East European civilizations, which turned after the Ottoman conquest into preponderant peasant civilizations, cultural events in the Romanian countries were mostly initiated and materially supported by princes, nobles, by higher clergy. Stephen the Great is one of those who massively supported the construction of fortresses and churches, being convinced that fortified cities and monasteries formed a defensive ensemble on which the country's independence depended.

Vehement defender of Orthodox Christianity in Moldavia, Stephen the Great had turned this area into "a gate of Christendom", aimed to defend the Christian faith. The model and "the very exceptional destiny" (M. Sadoveanu) of Stephen the Great has not just created a spiritual and religious space, but formed for Bessarabia a wall of defense out of high fortresses built along the Dniester and the Danube Delta - Hotin, Soroca Orhei, Tighina, Cetatea Alba, Chilia, Tint (Tobac). [5] Becoming "the pride of Moldova" (Stefan Ciobanu), each of these fortresses had not only a historic role, but they were established as a complex cultural heritage lasting through the Christian art - hence the continuity and unity of the Byzantine cultural heritage in this historic area. Fortifications adapted to relief, with an architecture belonging not only to the Byzantine cultural area, but also to the northern or eastern one, some - decorated in the late Gothic style and others - in the Renaissance and oriental style, Stephen's cities of Bessarabia were not, at the time of construction, inferior to other objectives that had the same destination in Europe. [6]

The northeastern border was guarded by Hotin City, a monument of military architecture characteristic to Moldavian feudal village, which represents a real Gothic-Byzantine synthesis, built by craftsmen using Transylvanian models from late fifteenth century that can be also found in Moldavian monasteries in the time of Stephen the Great. Hotin County is adapted to the relief conditions, having the shape of an elongated rectangular trapezoid. It has 5 towers up to 40 meters in length, with towers that resemble those of Soroca City. Typologically - by means of the mixed palace, the barrel vault ("Moldavian dome") - Hotin City is similar to the churches built in the late fifteenth century.

A medieval monument of Romanian military architecture, Soroca City was at the beginning made of wood and soil. Between 1458 - 1460, instead of the wooden fortress, Petru Rares built the stone fortress from Cosauti, which still exists nowadays. An important historical and cultural monument of Northern Moldavia, the city has a pentagonal shape, five cylindrical towers and a sixth - at the entrance - having a rectangular shape. The Transylvanian craftsmen, called by Petru Rares from Bistrita, have given the construction a north Italian architectural touch, a conception that would enter Moldova through the architecture of Soroca City. The city walls attest Polish-Ukrainian architectural influences, after reconstruction in 1692, when Polish army (the one that occupied the city) built on the inside two-storey living spaces. North Italian and Slavic influences mingle with late Gothic style, a proof of participation in the reconstruction of the city of Moldovan craftsmen. Some researchers (V.A. Voi?ehovski, M. ?lapac) resemble the

architecture of Soroca city to that of the castle Farnese in Caprarola - an architectural achievement of Italian masters in the sixteenth century, to that of Castel del Monte and to two cities in England built around 1540. A unique monument in Romanian architecture, the stone fortress of Soroca remains "the first and last manifestation of Renaissance in Moldova's military architecture" [7] Rooted in antiquity, Cetatea Alba (White Citadel) was so important for Moldova, "that there's no way to say it in words" (Mihai Eminescu). [8] Considered as one of the oldest fortifications in Europe, it was built at the mouth of Dniester in the sixth century. Cetatea Alba (White Citadel), the biggest and best fortified citadel from medieval Moldavia, an ancient and symbolic monument of architecture, impresses through size and expressiveness. Chilia city considered, as well as Cetatea Alba (White Citadel), "the gateway of Christianity" first appeared in the ninth century on a list with Constantinople patriarchal castles, being later incorporated in the military and administrative system of Byzantium. By tenth century it was ruled by the Byzantines. Later, between November 1360 and May 1361, the Genovese notary Antonio de Pendozolo confirms an intense involvement of the city in the commercial path of Lower Danube. From here they exported to the capital of the Byzantine Empire large quantities of wheat, honey, wax, wine, salt, fish and other products. With the loss of Chilia they had lost not only a great commercial point of Moldova at the Danube, but also one of the keys towards Europe.

But the real brilliance of the work that supported Orthodox faith belongs to those more than 40 churches built on command or during the era of the great ruler Stephen the Great. They are evidence of an unparalleled construction art, which combine Byzantine tradition with Western influences in a manner that defines the specificity of Moldavian architecture preserved for centuries. The Moldavian style, which was established during the reign of Stephen the Great, particularly in the second half of the fifteenth century and in the beginning of sixteenth century, brought the maturation and curdling of a particular and original construction style nearly a century earlier than in the Tara Romaneasca (Romanian County). The Church from Patrauti, the oldest building in Moldavian style, the monasteries of Putna, Neamt, and Bistrita are just a few proofs of this architectural style. Thanks to the level of civilization attained in the era, the architectural art of the Moldovan church manifests itself through ingenious solutions of heightened vaults (towers) inside by overlap of crossed arcs (diagonally) and by means of the starred bases from the exterior. One will be fascinated by the rich external d?cor of the facades, achieved through the combined use of building materials: stone, brick, ceramic. Initially, we can observe the old kind of Moldovan vaulting using the tiered arcs system, based on the domestic element of local craftsmen's art. To these we can add the foreign influences, of which the most essential for the formation of the Moldavian style is the Byzantine one, predominantly observed in the churches (trefoil or right) and in their distribution, in the coating system with vaults and in many elements of external decoration; the old Romanian style of

church architecture disappeared in the early nineteenth century because of the Russian and Western influences. [9]

The fruits of ancient Byzantine traditions have materialized in south-eastern Europe in many works influenced by the Greek and Byzantine school, religious architecture being characterized mainly by elements such as: the arch, the vault, the pillars and the dome. Overlapping semicircular arcs can be found in the architectural tradition of Moldavian churches in the sixteenth century (monastery Rughi, Soroca) and the vault and dome are omnipresent elements in Orthodox architecture. The wide diffusion experienced by Byzantine art in the Central and Eastern European cultural space enriched it with a multitude of domes, an element borrowed from the tradition of Russian wooden churches (the Church of Kiji from seventeenth century has 22 domes). It combines elements of Novgorod wooden architecture - the unusual large number of domes, not common in Byzantine art, which gives it a great historical and artistic value. Most of the churches in the researched area, are built following the classical type of Greek cross-plan buildings, with several domes (Capriana - 9 domes, Ciuflea - 9 domes). [9]

4. Byzantine Valences in Iconography

The perception of divinity in human history has been described in various forms. From the discontinuation of the sea waves, from the hot lava of volcanoes or sunlight, to grotesque, zoomorphic or fantastic creatures, the deity was and is still personalized in various material forms. What was infinite, omnipotent, incorporeal, is now personified, seen and touched, described in words and kept in images. "The imagination" that turns into "graven image" is replaced with the face which appears in the Christian icon. The way to a final settlement in churches regarding the veneration of icons was marked by for and against attitudes in regard to the religious image, including also the political imperial interests, so that some kings practiced a genuine defense policy in regard to icons (those who considered Christ the absolute king of heaven and earth reigned under His patronage, while others fought against icons, considering themselves the only representatives of divinity on earth, the people's religious rulers.) The iconoclasm actually expresses above all a powerful incentive for Semitic, Hebrew, Muslim, Christian transcendentalism, increasing thus the meaning of the divine ineffable and unknowable to the detriment of Incarnation and "love the people".

Byzantine iconography developed from the 3rd century AD, along with the legalization of Christianity by Constantine the Great. The veneration of holy icons was settled by the decision of the Great and Holy Ecumenical Council VII of Nicaea in the year 787, and after the final defeat of iconoclasm by the "Triumph of Orthodoxy" in 834, it included the territories of Western, Central and Eastern Europe, areas where art icon was one of the main

means of ingress of the Byzantine influences. Through the icon art was lifted to a religious height similar to the height achieved by ancient philosophy through Christian theology. In Central and South-Eastern Europe it had a rapid evolution until these days. Central and South-Eastern European civilizations and cultures - the Greeks, the Romanians, the Bulgarians, the Serbs, the Slav Macedonians, the Montenegrins, the Russians, the Byelorussians and the Ukrainians - due largely to Orthodox religion, traditions, geographical position and strength to the Gothic spirit remained consistently receptive and loyal to Byzantine influences both in terms of the icon art and church architecture.

Church tradition says that the first icon of the Savior appeared ever since His lifetime. In fact, we want to make mention of the achiropite icons, namely an image not made by human hands: Veronica's veil or the Saint Figure adopted by Western iconography; Abgar's veil, the King of Edessa, adopted by Orthodox iconography and the Holy Shroud from Torino. During the evolution in time and space, Christ is displayed in different situations related to the stages of the history of Christianity. Thus, in early centuries, his face is gentle, compassionate, full of humanity. In the heresies era and after the victory of the Church, Christ is depicted as a warrior and after the Council of Nicaea, which established the dogma of unity of Father and Son in a unique and powerful Being, his face is that of a triumphant sovereign of the world: Pantokrator.

While the icon of Christ, the foundation of Christian iconography, displays the features of God turned into a man, the icon of Virgin Mary, displays by contrast, the first human being who achieved the purpose of the Incarnation - the deification of man. Also, according to Christian tradition shortly after Pentecost, Luke had painted three icons of the Mother of God. Virgin Mary is represented iconographically in different situations (after the Council of Chalcedon reaffirmed her as the Mother of God), on the throne, as Empress; guiding (Hodigritia), triumphant, with her Son on her lap or nursing Him. This last aspect is repeated most often in Western painting.

The canons of iconography have been developed not only in the Byzantine Empire - but especially in the Slavic areas, Elena Ene Vasilescu believes - that accepted Christianity from Byzantium. Because of their orthodox religion, their traditions, geographical position and resistance to Gothic spirit, Eastern Slavs remained constantly receptive and loyal to Byzantine influences. [10] Along with mosaic and mural painting, the icon painting of Kievan Russia had a truly memorable development as the Novgorodian school imposed very original trends. Andre Grabar believes that icons from 12th and 13th centuries preserved in Russia exceed by ornament, the purity of style, the technical level and firmness the icons from other areas and cultural areas. In this space, the fruits of ancient Byzantine traditions have resulted in many works influenced by the Greek and Byzantine school, culminating in Andrei Rublev's work Troita (1410). The great artist understood the whole depth of the Russian soul in the context of Orthodox universality, continuing the classic theme of Byzantine iconography - the biblical legend about the old abbot Abraham - through

an uplifting anthem of Good. Rublev wards off from the direction perpetuated for centuries, in his opinion the icon representing not a solemn refectory with the householder but a cozy chat. The Russian painter distanced himself from the Byzantine construction solutions, focusing on rendering the human essence of the legend, the spirit of meditation and contemplation. Often regarded as the culmination of Russian iconography, Rubliovian art fully illustrates the depth and responsibility of "being Russian". In Moscow Russia, although affirmed the original features, art remained faithful to Byzantine aesthetics until the introduction of a western classicism by Peter the Great.

5. "Foolishness for Christ" or the Attempt to return to Byzantium

Foolishness for Christ has always been considered a concern of the saints in the Orthodox Church. "Foolishness for Christ", the mystical foolishness phenomenon, but also an attempt to return to Byzantium, has been (and is) a central issue in the actual Byzantine and Russian space. The phenomenon of mystical foolishness seems to have started mainly from Egypt and Syria. Orthodox Church from the East, and the one in Ukraine and Belarus have not been aware of this phenomenon, Isaak Pecerska being the only Kievan "Fool for Christ". Also, the Roman Catholic Church is not familiar with the spiritual phenomenon, which really confused, scandalized, but ennobled and mobilized spiritually the Russian society for five centuries. The phenomenology of fools for (or into Christ) sums up many examples. The first "Fools for Christ" in the Orthodox Church are considered Saint Simeon who became "a Fool for Christ" at Edessa, in Syria, in the sixth century, and Saint Isidora, who made herself Fool for Christ in a monastery from Egypt, also in the sixth century. What is in fact foolishness for Christ? A way of life, we say, by spiritual rebirth. The source of this way of life can be found in the New Testament, in the first Epistle to the Corinthians [11] (I Cor. 1, 18-24, I Cor. 2, 14, I Cor. 3.18 to 19) St. Paul speaks of a foolishness for Christ, but in the sense that the one who is fool for Christ fulfills God's commandments without thinking about the consequences on those who don't believe and on those who despise God's commandments. "It happens - these are the words of St. John Chrysostom - when we humble the thoughts that come before long; when we succeed in guarding our minds by any teaching that comes "from outside", in order to keep our minds clean and free, able to receive, at the right time, divine teaching." [12] All "Fools for Christ" have lost interest in worldly things and followed the hard path of foolishness for Christ, living by the words of the Apostle Paul: "We are Fools for Christ" which means the wisdom given by God to man through Jesus Christ. Father Stefan from the Hermitage "St. Demetrius" from Mount Athos makes a differentiation of the "fools for Christ" according to their life model. For the laymen, the

feeling is, first of all, that of humbleness, decent social relations, "a humble mind" and normal behavior. In the spiritual life, "Fools for Christ" are more than humble. [13] They hide their great virtues denigrating themselves and keeping away from any honors that could come from people. And this is because they have the gifts (charisms) of holiness: the gift of healing, of prophetic vision - the prior view - of the "pure prayer" and of tears, because they have reached a certain degree of communication with God when their humble soul repents. In the repentance in front of Christ they find love, and inner peace, and gentleness, and temperance, and obedience, and forgiveness. Father Seraphim notes that "there are three ways that we cannot follow without having a special calling: of the hermit, of the abbey and of the Foolishness for Christ." [14]

In Romanian cultural space, although the phenomenon is not something specific, few titles published in Romanian after '89 are dedicated to Christian mystical fools. [15] In the study "Fools for Christ" dedicated to this category of mystical manifestation Catalina Velculescu calls the foolish saints, saloi , defining them as "a category of beloved saints in multinational and multicultural world of the Byzantine Empire in the sixth and seventh centuries." [16] Despite the fact that they were living homeless, without clothes, and sometimes could be found among prostitutes or thieves, the saloi were people who prayed, fasted, and had visions. Their nonconformity outraged Christians. "Salos (female Sali) is the name perhaps of Syrian origin they acquired" [17] says Catalina Velculescu, the ancient prototype for saloi (plural) seems to have been the wise fool Aesop.

In the ancient Russian culture, the phenomenon of "Foolishness for Christ" (Iurodstvo) is a complex one. It gained momentum in Novgorod region in the fourteenth and fifteenth centuries, and also in Rostov, Moscow and Kaluga, big trade and political centres; the spiritual movement was established in the fifteenth century. Since the sixteenth century "Foolishness for Christ" experienced a period of prosperity and became a national phenomenon in Russia, whose people considered themselves the heirs of Basileis and their capital as "the third Rome". Wishing to emphasize the Byzantine descent and an ecumenical call, but also to remove the danger of foreign influence on religious elites, the official church counted on ascetic tendencies of the simple, poor and less literate monks, looking for evangelical humility everywhere in Russia, especially in the frozen North; asceticism received the name of "iurodstvo" ("Foolishness for Christ"). They began an extensive work of review of Slavic liturgical texts based on Greek prototypes within a theological approach whose setting was especially the Troita Sergheevo monastery near Moscow and whose heroes were Archimandrite Dionysius and, later, Ivan Neronov. The spirit of "Foolishness for Christ" penetrated to the court of the Tsar, but also among the Old Rite Russians.

Most fools for Christ saints appeared and were recognized by the Russian Orthodox Church in the last two centuries, but there are earlier examples as well. From the fifty "fools for Christ", recognized by the Russian Orthodox Church, only 6 - Isidore, Serapion Sindonitul, Bessarion

of Egypt, monk Palestina Simeon, Foma Kelesirianul and Andrew of Constantinople, very popular in Russia - have made their mark in the Eastern religious space, even before Christianization of Russia. [18] The Devout Isaak from Lavra Pecerska, also a Fool for Christ, who lived in the fourteenth century, Blessed Prokopie a fool for Christ, in thirteenth century, Saint Feodor of Novgorod also a fool for Christ (fourteenth century), St. Isidore, the Fool for Christ (fifteenth century) were the real iurodivi, who were neither "poor in spirit", nor dummy; they were Christians who denied all the worldly things in order to confess Christ in a society that found itself in a false spiritual comfort. Among the saints who were fools for Christ of the Russian Church we will make mention of Blessed Andrew of Totma, Fool for Christ, Blessed Anthony Alexeevich of Zadonsk, a Fool for Christ, Anton Ivanovici of Valaam, a Fool for Christ, St. Arsenius of Novgorod, a Fool for Christ, Blessed Basil of Moscow, a Fool for Christ, St. Isidor, a Fool for Christ and Wonderworker of Rostov, Blessed John "the Hairy", a Fool for Christ from Rostov, St. John of Ustiug, a Fool for Christ, Blessed John of Moscow the Wonderworker and a Fool for Christ, Blessed Maximus of Totma (Vologda), a Fool for Christ, Blessed Nicholas Kocianov of Novgorod, a Fool for Christ, Blessed Paraskevi ("Pasha of Sarov") a Fool for Christ from Diveevo Monastery, Blessed Theophilus the Fool for Christ from Lavra Pecerska, St. Xenia of St. Petersburg, the Fool for Christ. [19] The crazy sayings of Fools for Christ, their symbolic actions, and their gift to tell the future belong to the prophets. They not only had to make known the will of God, but they themselves were "a sign." Like their biblical brothers, they sometimes showed the future in figures, imitating it under a repulsive image, taken voluntarily, they hid the gifts of the Holy Spirit that they themselves betrayed through the clearness of eyes and clarity of vision.

Present in missionary activities - the Tartars - these men of the church claimed the need of ceremonial splendor, of majestic stone places, of sermons, of liturgical, traditional and solemn songs in one voice ("edinoglasnoe pesnie"). The spiritual heir of this trend was the Russian Patriarch Nikon - enthroned in 1652 - genuine Russian Hellenized, which had an important role in imposing the Byzantine liturgical pomp, and in the research of the philological Greek texts compared to the Russian ones. During his time, wall churches imitated the ones from the ancient Byzantine art - moving away from the folk tradition of wooden constructions with pyramidal trends on the roof and the painting of icons preserved nothing that reminded one about the Western "realism"; generally people lived in a real Byzantine atmosphere: new saints were exalted, new canonizations were made (Kiril of Novoeozero, Sava Zvenigorod), new holidays were set ("The image of Our Virgin of Gruzino"). The religious books were established as a result of an accepted philological ordering; they also adopted the tridigital sign of the cross, symbolizing the Holy Trinity as it was accepted throughout southern orthodoxy, from Moldova to Antiohia. Seventeenth century is distinguished by important centers of the "Fools for Christ" in northern Russia, such as Vologda, Totima, Viatka, Soliv?cegodsk.

The spirit of "Fools for Christ" and their "innovations" - which were, in fact, a programmatic return to Byzantium - triggered a strong anti-nikonian popular reaction, headed by Archpriest Avakum Petrov. An amateur of allegories and martyrdom, demanding a return to the Russian tradition - including to the bidigital sign of the cross, signifying the Incarnation - he founded Raskol movement, an expression of the religious crisis. His theology was one of union with Jesus Christ, and his culture was one that rejected the great pagan traditions of the church (his mentor, Epiphany of Solovki, refused any reference to Pythagoras or Plato). The influence of Raskol soon reached the tsar's court. Condemned by the synod of 1666, exiled in the North next year, at Peciora, Avakum will be killed in 1682, his followers being present in the Russian spirituality under the name of "raskolnics". Thus, a chapter of the Eastern Orthodox civilization came to an end, witnessing clashes of concepts and traditions that would lead to another crisis that Peter the Great would quickly solve through the abolition of the Russian Patriarchate (1721), replacing it by new institutions, after the Western model, which lingered until the early twentieth century.

The delicate theme of the Russian mystical foolishness is developed for the first time in a non-allusive way on screen, with the help of an original screenplay created by film director Paul Lunghin in his film called Ostrovul (The Island). It dealt with the "Foolishness for Christ" from Andrei Tarkovsky's films Calauza (The Guide) and Sacrificiul (Sacrifice), and with the obsessive idea of "cleansing moral act", which is the voice witnessing the apostolic destiny of art, of the human return to Christ.

Results and discussion

Byzantium was the space in which the Orthodox teaching had been developed for centuries, from whose inheritance each nation took what suited them best. However, peoples who best assimilated the Byzantine heritage (cultural, spiritual, administrative, legal) were the orthodox ones: the Greeks, the Romanians, the Bulgarians, the Serbs, the Slav Macedonians, the Montenegrins, the Russians, the Belarusians and the Ukrainians - as it always signified a lifestyle and not a passing fashion. The legacy of Byzantium "was not removed from the cultural life of southeastern Europe. <...> the Eastern Orthodox people of Europe preserve even to these days a living connection with their Byzantine past." [20]

Notes

[1] G. Schiro (Gregorio Palamas e la scienza profana, Le Mill?naire du Mont Athos, II, Ch?vetogne, 1964. J. Meyendorff, Introduction ? l'?tude de Gr?goire Palamas, Paris, 1959. D. Stiernon, Bulletin sur le palamisme, REB, 30, Paris, 1972).

[2] Mihaela Palade, Actualitatea culturii bizantine,
http://www.studiiinterdisciplinare.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=83%3Aactualitatea-culturii-bizantine

[3] Vasile Florea, O istorie a artei ruse, Editura Meridiane, Bucuresti, 1979, p. 213.

[4] Vasile Florea, O istorie a artei ruse, Editura Meridiane, Bucuresti, 1979, p. 34.

[5] Ludmila Bejenaru, Mo?tenirea bizantin? ?n arhitectura cet??ilor din regiunea dintre Prut ?i Nistru, ?n volumul Conferin?ei ?tiin?ifice Interna?ionaleRolul Euroregiunilor ?n dezvoltarea durabila ?n contextul crizei mondiale. Exemplu: Euroregiunea Siret-Prut-Nistru , Edi?ia a VIII-a, Institutul de Cercet?ri Economice ?i Sociale "Gh. Zane" Academia Rom?n? - Filiala Ia?i, Editura Tehnopress; Iasi, Vol.III, pp. 367-373.

[6] Sanda Voiculescu, Curs de Istoria Arhitecturii - arhitectura bizantina, secolele IV - XV, Institutul de Arhitectura "Ion Mincu", Bucuresti, 1994, p. 6.

[7] Mihai Eminescu, Basarabia, apud revista Nistru, 7/1989, p. 135.

[8] Ludmila Bejenaru, "Valen?ele modelului cultural bizan?in ?i m?n?stirile din Moldova" (studiu de caz), ?n volumul Conferin?ei ?tiin?ifice Interna?ionaleRolul Euroregiunilor ?n dezvoltarea durabila ?n contextul crizei mondiale. Exemplu: Euroregiunea Siret-Prut-Nistru, Edi?ia a VIII-a, Institutul de Cercet?ri Economice ?i Sociale "Gh. Zane"Academia Rom?n? - Filiala Ia?i, Editura Tehnopress; Iasi, Vol.III, pp. 361-366.

[9] Ludmila Bejenaru, "Valen?ele modelului cultural bizan?in ?i m?n?stirile din Moldova" (studiu de caz), ?n volumul Conferin?ei ?tiin?ifice Interna?ionaleRolul Euroregiunilor ?n dezvoltarea durabila ?n contextul crizei mondiale. Exemplu: Euroregiunea Siret-Prut-Nistru, Edi?ia a VIII-a, Institutul de Cercet?ri Economice ?i Sociale "Gh. Zane"Academia Rom?n? - Filiala Ia?i, Editura Tehnopress; Iasi, Vol.III, pp. 361-366.

[10] Elena Ene Vasilescu, Icoane ?i iconari ?n Rom?nia: c?t Bizan?, c?t Occident?, Editura Trinitas, Iasi, 2009, pp. 34-37.

[11] I Cor. 1, 18-24, I Cor. 2, 14, I Cor. 3, 18-19.

[12] Ioan Gura de Aur.

[13] Parintele Stefan, biserica.org/Publicatii/1994/Nol/15_index.html.

[14] Serafim de Sarov, http://deveghepatriei.wordpress.com/

[15] www.zf.ro/.../spiritualia-fascinatia-nebunilor-intru-hristos-53. Marius Vasileanu face o trecere ?n revist? a autorilor:

? "Fericitii nebuni pentru Hristos" de Ioan Kovalevsky ,Ed. Anastasia, Bucuresti, 1997, trad. Boris Buzila,

? "Pelerini rusi si vagabonzi mistici", de Michel Evdokimov, Ed. Pandora-

M, T?rgoviste, 1999, trad. Magdalena Marculescu-Cojocea si Elena Soare,
? "Sf?ntul Andrei cel nebun pentru Hristos" Ed. Evanghelismos, Bucuresti, 2002, trad. Ieroschim. Stefan Lacoschitiotul
? "Fericitii nebuni pentru Hristos. Parintele Teofilact Avdeev si Serafim ieroschimonahul" de Serghei Nilus ,Ed. Sofia, Bucuresti, 2008, trad. Boris Buzila;
[16] Catalina Velculescu, Nebunii ?ntru Hristos, editura Paideia, 2008, pag.9.
[17] idem, pp.10-11.
[18] Лихачев Д.С., Панченко А.М.: Смех в Древней Руси. Смеховой мир древней Руси. http://drevne-rus-lit.niv.ru/drevne-rus-lit/lihachev-panchenko-smeh/smehovoj-mir.htm
[19] Татьяна Недоспасова. Русское юродство XI - XVIвеков, Moskova, 1997, p. 286.
[20] Dimitri Obolensky. The Byzantine Commonwealth, Eastern Europe, 1971, Londra, p. 353.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ludmila Bejenaru. "Valen?ele modelului cultural bizan?in ?i m?n?stirile din Moldova" (studiu de caz), volumul Conferin?ei ?tiin?ifice Interna?ionale Rolul Euroregiunilor ?n dezvoltarea durabila ?n contextul crizei mondiale. Exemplu: Euroregiunea Siret-Prut-Nistru , Edi?ia a VIII-a, Institutul de Cercet?ri Economice ?i Sociale "Gh. Zane"Academia Rom?n? - Filiala Ia?i, Editura Tehnopress; Iasi, Vol.III,
2. G. Schiro (Gregorio Palamas e la scienza profana, Le Mill?naire du Mont Athos, II, Ch?vetogne, 1964. J. Meyendorff, Introduction ? l'?tude de Gr?goire Palamas, Paris, 1959. D. Stiernon, Bulletin sur le palamisme, REB, 30, Paris, 1972).
3. Dimitri Obolensky, The Byzantine Commonwealth, Eastern Europe, Londra, 1971.
4. Mihaela Palade, Actualitatea culturii bizantine, http://www.studiiinterdisciplinare.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=83%3Aactualitatea-culturii-bizantine
5. Serafim de Sarov, http://deveghepatriei.wordpress.com/
6. Elena Ene Vasilescu, Icoane ?i iconari ?n Rom?nia: c?t Bizan?, c?t Occident?, Editura Trinitas, Iasi, 2009,
7. Vasile Florea, O istorie a artei ruse, Editura Meridiane, Bucuresti, 1979.
8. Catalina Velculescu, Nebunii ?ntru Hristos, editura Paideia, 2008.
9. Sanda Voiculescu, Curs de Istoria Arhitecturii - arhitectura bizantina, secolele IV - XV, Institutul de Arhitectura "Ion Mincu", Bucuresti, 1994.
10. www.zf.ro/.../spiritualia-fascinatia-nebunilor-intru-hristos-53
11. Лихачев, Д.С., Панченко А.М.: Смех в Древней Руси. Смеховой мир древней Руси, Ленинград, 1998.
12. Татьяна Недоспасова. Русское юродство XI - XVI веков, Moskova, 1997.

Византийски валенции в Централна и Югоизточна Европа

Людмила Беженару, Юлиан Мога

Резюме: Византийската империя, определена първоначално като римска държава, изградена върху мултиетнически и мултикултурен субстрат, е създала абсолютна монархия и силна централизирана администрация, запазила класическите традиции - гръцката култура и римското право - към които тя интегрира източните елементи и разширява цивилизацията и културните действия към страните от Югоизточна и Източна Европа, които по този начин се превръщат във важен компонент на европейската средновековна култура в нейната цялост и единствената цивилизована държава в европейското средновековие. Дори загинала от строго институционализирана гледна точка, Византия все още чака нейните социални и политически "измерения" да бъдат изследвани и оценени, включително ролята, която е имала при определянето на културния профил/модел на християнския (и по-точно православния) свят.

Ключови думи: Византия, валенции, Византийско изкуство, икона, духовно място, "Лудостта в Христос"

Византийские валенции в Центральной и Юго-восточной Европе

Людмила Беженару, Юлиан Мога

Аннотация: Византийская империя, первоначально определенная как римское государство, построенное на полиэтническом и мультикультурном субстрате, создала абсолютную монархию и сильную централизованную администрацию, сохранив классические традиции - греческую культуру и римское право, в которые она интегрировала восточные элементы и расширила цивилизации и культурные действия к странам Юго-Восточной и Восточной Европы, которые таким образом стали важным компонентом европейской средневековой культуры в целом и единственным цивилизованным государством в европейском средневековье. Даже погибая со строго институциональной точки зрения, Византия все еще ждет изучения и оценки своих социальных и политических "измерений", в том числе той роли, которую она сыграла в определении культурного профиля (модели христианства) и, точнее, Православного / мира.

Ключевые слова: Византия, валенции, византийское искусство, икона, духовное место, "Безумие во Христе"

Песнь Моисея (исх. 15:1-19) в изданиях Франциска Скорины: редакторский аспект

К.ф.н. Акушевич Андрей Александрович, Беларусь

Аннотация: В статье рассматривается песнь Моисея (Исх.15:1-19), опубликованная в изданиях Франциска Скорины трижды: в книге "Псалтирь" (1517), в книге "Исход" (1519) и в "Малой подорожной книжке" (1522). Производится сравнение соответствующих фрагментов, анализируется редакторская стратегия первопечатника при подготовке данного библейского текста.

Ключевые слова: Франциск Скорина, Библия, песнь Моисея (Исх. 15:1-19), редактирование, история книги, Псалтирь, Исход, "Малая подорожная книга" (1522), текстология

В 2017 году широко отмечалось 500-летие белорусского книгопечатания, отсчет которого ведется с момента издания Франциском Скориной книги "Псалтирь" (1517). Юбилейные торжества способствовали росту количества соответствующих публикаций, рассматривающих с разных сторон жизнь и творчество восточнославянского первопечатника, чье наследие постоянно притягивает к себе внимание исследователей. Однако редакторский аспект в деятельности просветителя XVI века остается недостаточно изученным. Некоторые аспекты работы Франциска Скорины как редактора раскрывал П. П. Жолнерович [5]. Отметим наблюдения В. М. Конона над "эстетическим уклоном" в переведенных первопечатником книгах [9], размышления о первом виленском издании просветителя Ж. В. Некрашевич-Короткой [11] В контексте обозначенной темы также учитывались известные исследования Г.Я. Голенченко [4] и Е.Л. Немировского [12] об особенностях книг Франциска Скорины и их значении для культуры восточных славян, труды по библеистике Г.В. Синило [13] [14]. Определенный современный срез скориноведения отражает и энциклопедия "Франциск Скорина" (2017) [15].

В представленном исследовании рассматривается песнь из книги Исход (15:1-19), которую "Моисей и сыны Израилевы воспели Господу" (Исх. 14:31) [1] после того, как перешли посуху через Чермное море. Данный фрагмент Библии Франциск Скорина представил в своих изданиях трижды. Впервые эта песнь Моисея появляется у белорусского первопечатника на страницах "Псалтири" (1517) после "Псалма Давида на единоборство с Голиафом" [1]. Этому псалму предшествует следующий текст: "Сей псалом особно писан Давид и вън? числа, внегда един сам идяше убити Голиафа, яко пишеть о том въ П?ръвых книгах Царств цар?й Ізраил?вых". При этом присутствует маргиналия-ссылка: "1 Царств 15" [3] [8]. Песнь Моисея начинается с новой страницы после заставки, которая отделяет дополняющие псалмы 10 текстов (песни и молитвы из других библейских книг). За этими текстами находится завершающее все издание послесловие: "Скончалася Псалтыр сия зъ Божиею помощию пов?л?нием и працею избранного мужа, в л?карских науках доктора Франциска, Скоринина сына с Полоцька, у старом месте празском, л?та по Божьем нарожению тысещного пятсотого и семогонадесеть, месяца августа, дъня шестого" [3] [8].

Второй раз рассматриваемая песнь Моисея встречается в книге "Исход" (1519) как непосредственная часть библейского текста [2] [7]. Третье обращение к интересующей нас песне находим в "Малой подорожной книжке" (1522). Здесь соответствующий фрагмент, как и в первом случае, размещен после "Псалма Давида на единоборство с Голиафом", перед которым напечатан следующий комментарий, отделенный заставкой: "Конець Псалътыре. Сей Псалом особно писан Давыдов, внегда един сам идяше убити Голиафа, а ест вне числа иных псалмов" [9]. Сама песнь начинается с новой страницы и отделена заставкой. Завершение песни также обозначено заставкой, открывающей следующий текст, дополняющий содержание Псалтири. Верхний колонтитул определяет такие тексты как "песьни ізбъраныи" (их всего 10), после которых предложено послесловие: "Доконана есть Псалтырь сия з Божиею помощию повелением, працею и в?ликою пилностью в лекарстве доктора Франциска Скорины изъ славного града Полоцька" [9]. Анализ трех опубликованных вариантов одного фрагмента позволяет проанализировать работу Франциска Скорины по редактированию библейского текста.

В издании Синодального перевода [1] песнь Моисея размещена под подзаголовком "Моисей и Израильтяне поют благодарственную песнь Господу" и охватывает следующие стихи: Исх. 14:31-15:18, что не совпадает с подходом Франциска Скорины. Исх. 14:31 выступает словами автора, вступительным словом перед цитированием самого текста песни: "И увидели Израильтяне руку великую, которую явил Господь над Египтянами, и убоялся народ Господа и поверил Господу и Моисею, рабу Его. Тогда Моисей и сыны Израилевы воспели Господу песнь сию и говорили:" [1]. Исх. 15:19 в современном издании не относится к песне, а подается под подзаголовком "Мариам и жен-

щины поют благодарственную песнь Господу": "Когда вошли кони фараона с колесницами его и с всадниками его в море, то Господь обратил на них воды морские, а сыны Израилевы прошли по суше среди моря" [1].

Приведем текст Исх. 15:1-18 по Синодальному переводу1: "Пою Господу, ибо Он высоко превознесся; коня и всадника его ввергнул в море.2 Господь крепость моя и слава моя, Он был мне спасением. Он Бог мой, и прославлю Его; Бог отца моего, и превознесу Его.3 Господь муж брани, Иегова имя Ему.4 Колесницы фараона и войско его ввергнул Он в море, и избранные военачальники его потонули в Чермном море.5 Пучины покрыли их: они пошли в глубину, как камень.? Десница Твоя, Господи, прославилась силою; десница Твоя, Господи, сразила врага.? Величием славы Твоей Ты низложил восставших против Тебя. Ты послал гнев Твой, и он попалил их, как солому.8 От дуновения Твоего расступились воды, влага стала, как стена, огустели пучины в сердце моря.9 Враг сказал: "погонюсь, настигну, разделю добычу; насытится ими душа моя, обнажу меч мой, истребит их рука моя".10 Ты дунул духом Твоим, и покрыло их море: они погрузились, как свинец, в великих водах.?? Кто, как Ты, Господи, между богами? Кто, как Ты, величествен святостью, досточтим хвалами, Творец чудес??? Ты простер десницу Твою: поглотила их земля.?? Ты ведешь милостью Твоею народ сей, который Ты избавил, - сопровождаешь силою Твоею в жилище святыни Твоей.?? Услышали народы и трепещут: ужас объял жителей Филистимских;15 тогда смутились князья Едомовы, трепет объял вождей Моавитских, уныли все жители Ханаана.16 Да нападет на них страх и ужас; от величия мышцы Твоей да онемеют они, как камень, доколе проходит народ Твой, Господи, доколе проходит сей народ, который Ты приобрел.17 Введи его и насади его на горе достояния Твоего, на месте, которое Ты сделал жилищем Себе, Господи, во святилище, которое создали руки Твои, Владыка!18 Господь будет царствовать вовеки и в вечность." [1]. Этот перевод будет учитываться при дальнейшем анализе изданий Франциска Скорины.

В книге "Псалтирь" (1517) песнь Моисея имеет заголовок: "Песнь Моисеова въ Исходе, юже пет Моисей съ сыны Ізраил?выми, прошед Чермное мор?, фараон же потоп?. П?снь 1" [3] [8]. На полях около заголовка стоит ссылка на первоисточник "Исход 15", что соответствует месту цитаты в Библии. В "Малой подорожной книжке" (1522) заголовок более краткий: "П?снь 1 Моисеова во Исходе" [9]. Перед 15 главой книги "Исход" (1519) находится надписание главы, в котором говориться и о соответствующем тексте: "Моисей с сынми Ізраилевыми, прешедши море, поеть п?снь победную Господеви и Мариам, сестра его; приидоша людие до Марафы, и ту горкие воды Бог пременил во сладкии, а оттол? идоша до Гелима" [2] [7].

В книге "Псалтирь" (1517) приведены маргиналии-параллельные места: "Псалом 105:106", "Псалом 117:135", "Исаия 11" [3] [8]. Присутствуют параллельные места и в книге "Исход" (1519): "Исаи 12", "Псалом 117"

[2] [7]. В "Малой подорожной книжке" (1522) указания параллельных мест отсутствуют [9].

В книге "Исход" (1519) 15 глава начинается словами: "Тогда воспое Моисей и сынове Ізраилевы п?снь сию Господу, глаголюще" [2] [7]. Данных слов нет в книге "Псалтирь" (1517) и "Малой подорожной книжке" (1522). В Синодальном переводе [1] этот текст относится к Исх. 14:31.

Отметим, что при публикации в "Псалтири" (1517) песен и молитв из других библейских книг Франциск Скорина может обращаться к глоссам, например, слово "чаеть" связано с глоссой "умножатся" [3] [8].

Шрифт виленского издания заметно отличается от шрифта пражских. Разными инициалами начинаются все три варианта песни, распределение текста по строкам не идентично (см. рисунок 1, рисунок 2 и рисунок 3). Уже на основании этого можно сделать вывод о том, что все тексты набирались специально для каждого соответствующего издания Франциска Скорины, а не дублировались.

В таблице приводится сравнение версий песни Моисея (Исх. 15:1-19) в разных изданиях Франциска Скорины. Тексты переданы с учетом современных правил орфографии и пунктуации и приводятся по следующим источникам: книга "Псалтирь" (1517) - [3] [8]; книга "Исход" (1519) - [2] [8]; "Малая подорожная книжка" (1522) - [9]. Место стиха подается согласно Синодальному переводу [1] с опорой на церковнославянский [6].

Таблица. Сравнение текстов песни Моисея (Исх. 15:1-19) в разных изданиях Франциска Скорины

Стих	Псалтирь (1517)	Исход (1519)	Малая подорожная книжка (1522)
Исх. 15:1	Поем Господеви, славне бо прославися, конѣ и въсадника въвѣрже в морѣ.	*Тогда воспое Моисей и сынове Ізраилевы пѣснь сию Господу, глаголюще*: Поем Господеви, славен бо и прославися, конѣ и всадника вовѣрже в морѣ.	Поем Господеви, славне бо прославися, конѣ и въсадники воверже в море.
Исх. 15:2	Помощьник мой и покровитель мой Господь и бысть мнѣ въ спасение, сей есть Бог мой и прославлю И, Бог отца моего и възнесу И.	Помощник мой и покровитель мой Господь и бысть мнѣ во спасение, сей есть Бог мой и прославлю И, Бог отца моего и възнесу И.	Помощник мой и покровитель мой Господь и бысть мне во спасение, сей есть Бог мой и прославлю И, Бог отца моего и вознесу И.
Исх. 15:3	Господь съкрушая брани, Господь имя Его.	Господь сокрушая брани, Всемогый имя Его.	Господь сокрушая брани, Господь имя Его.
Исх. 15:4	КолѢсница фараоновы и силу его въвѢрже в морѣ, избранныя князи его потопи в ЧермнѢм мори.	КолесницѢ фараоновы и силу его вовѢрже в морѣ, избранныя князи его потопи в ЧермнѢм мори.	Колесница фараоновы и силу его воверже в море и избранныя князи его потопи в ЧермнѢм мори.
Исх. 15:5	Пучиною покрил их, погрязоша въ глубинѢ, яко камень.	Пучиною покри их, погрязоша во глубине, яко камень.	Пучиною покрил их, погрязоша во глубине, яко камень.
Исх. 15:6	Десница Твоя, Господи, прославися въ крѢпости, десная Ти рука съкруши врагы.	Десница Твоя, Господи, прославися во крепости, десная Ти рука сокруши враги.	Десъница Твоя, Господи, прославися во крепости, десная Ти рука сокруши враги.
Исх. 15:7	Множеством славы Твоея сътѢрл еси супротивных наших, послал еси гнев Свой и поясть их, яко стеблие.	Множеством славы Твоея стер еси супротивных наших, послал еси гнев Свой и пожре их, яко стеблие.	Множеством славы твоея стер есь супротивных наших, послал еси гнев свой и поясть их, яко стеблие.
Исх. 15:8	И духом ярости Твоея раступися вода, огустѢша, яко стена воды, собрашеся волѣны посрѢдѢ морѢ.	И духом ярости Твоея раступися вода, огустеша, яко стена воды, собрашеся волны посреди моря.	И духом ярости Твоея[6] раступися вода, огустеша, яко стены воды, собрашеся волны посреде моря.
Исх. 15:9	РѢче враг: гнав и постигѣну, разделю кристь, и исполню душу мою, изъвлѢку мечь мой, побиеть их рука моя.	Рече враг: гнав и постигну, и разделю кристь, и насычена будеть душа моя, извлеку мечь мой, и побиеть их рука моя.	РѢче враг: гнав и постигну, и разделю кристь, и исполню душу мою, изъвлеку мечь мой, и побиеть их рука моя.
Исх. 15:10	Послал еси дух Свой и покри их море, погрязоша, яко олов, въ водах прѢсилѣных.	Послал еси дух Свой и покри их море, погрязоша, яко олов, во водах пресилных.	Послал еси дух Свой и покри их море, погрязоша, яко олов, во водах пресилѣных.

Исх. 15:11	Кто подобен ТобѢ въ бозех, Господи, кто подобен ТобѢ, прославѣлен во святыни, дивен въ славах, Творяй чудеса?	Боже, кто подобен ТобѢ в силных, Господи, кто подобен ТобѢ, прославлен во святыни, дивен во славах, Творяй чудеса?	Кто подобен ТобѢ въ бозех, Господи, кто подобѢн ТобѢ, прославѣлен во святыни, дивен во славах, Творяй чудеса?
Исх. 15:12	ПросътѢр еси дѢсницу Свою и пожърѢ их земъля.	Простер еси десную руку Свою и пожре их земля.	Простер еси десницу Свою и пожре их земъля.
Исх. 15:13	Наставил еси милосеръдием Твоим люди Твоя сия, их же еси изъбавил и унесл еси их крѢпостию Твоею въ обитель святую Твою.	Наставил еси милосердием Твоим люди Своя, их же избавил еси и внес еси их крепостию Своею во обитель святую Свою.	Наставил еси милосеръдием Твоим люди Твоя сия, их же есь избавил и внес еси е крепостию Твоею во обитель светую Свою.
Исх. 15:14	Слышаша языци и прогневашеся, болѢзни прияша живущих во ФилистымѢ.	Слышаша языци и прогневашеся, болезни прияша живущих во Филистыме.	Слышаша языци и прогневашеся, болезни прияша живущих во Филистыме.
Исх. 15:15	Тогда смутишеся владыкы Едомскыя и князей Моавитскых прият трѢпѢт, растаяшеся вси, живущии в ХанаонѢ.	Тогда смутишеся владыки Едомския и князей Моавских прият трепет, и растаашеся вси, живущии в Ханаоне.	Тогда смутишеся владыки Едомския и князей Моавских прият трепет, и растаяшеся вси, живущие в Ханаоне.
Исх. 15:16	Нападе на ня страх и трѢпет, величием мышцѢ Твоея да окаменятся, дондеже проидуть людие Твои, Господи, дондеже проидуть людие Твои сие, их же и стяжа.	Нападе на них страх и трепет, величием мышцѢ Твоея да окаменеють, дондеже проидуть людие Твои, Господи, дондеже проидуть людие Твои сие, их же и стяжа.	Нападе на них страх и боязнь, величием мышца Твоея да окаменятся, дондеже проидуть людие Твои, Господи, дондеже проидуть людие Твои сие, их же и стяжа
Исх. 15:17	ВовѢд насадиши в горѢ достояния Твоего, въ готовое жилище Твое, еже сделал еси, Господи, святыню Твою,	ВовѢд насадиши е в горе достоания Твоего, в готовом жилищи Своем, еже зделал еси, Господи, святыню Твою,	Воведь насадиши въ горѢ достоания Твоего, в готовое жилище Твое, еже соделал еси, Господи, во святыню Твою,
	Господи, юже уготовасте руцѢ Твои.	Господине, еже уготовасте руце Твое.	Господи, юже уготовасте руце Твои.
Исх. 15:18	Господь воцарится вовѢки и вьвѢк еще.	Господь цартсвуеть вовѢки и навек веком еще.	Господь воцарится вовеки и вовек еще.
Исх. 15:19	Яко вниде с коньми фараон, и с колѢсницами, и всадники в морѢ, и наведе на них Господь воду морьскую, сыновѢ же Ізраилеви проидоша по суху посреде моря. СЛАВА	Яко внииде с конми фараон, и с колѢсницами, и всадниками в море, и наведе на них Господь воды морския, сынове же Ізраилевы проидоша по суху посреди моря.	Яко внииде с коньми фараон, и с колесницами, и всадники в море, и наведе на них Господь воду морскую, сыновѢ же Израилеви проидоша по суху посреде моря.

Анализ показывает, что рассмотренные тексты песни Моисея (Исх. 15:1-19) в целом довольно близки. Однако Франциск Скорина не копировал их из одного издания в другое. Наблюдаются, например, замена "?" на "Е", "Ъ" может опускаться. Также на месте "Ъ" может использоваться "О". В стихе Исх. 15:11 из книги "Исход" (1519) в отличие от двух других изданий добавлено обращение. Присутствуют орфографические, грамматические и лексические варианты: живущии - живущии - живущие, Твои - Твое - Твои, д?сницу - десную руку - десницу, поясть - пожре - поясть, исполню душу мою - насычена будеть душа моя - исполню душу мою, святую Твою - святую Свою - светую Свою, въ бозех - в силных - в бозех, владыкы Едомскыя - владыки Едомския - владыки Едомския, тр?пет - трепет - боязнь. Обратим внимание на заметные отличия в следующих стихах: Исх. 15:3, Исх. 15:13, Исх. 15:17, Исх. 15:18, Исх. 15:19.

Таким образом, песнь Моисея (Исх. 15:1-19) в разных изданиях Франциска Скорины каждый раз подвергалась редактированию. Белорусский первопечатник стремился улучшить представленный текст, качественно подготовить его для целевой аудитории. При этом не наблюдается коренного изменения текста от издания к изданию, что, вероятно, обусловлено его спецификой, сакральностью. На конечный результат редакторской работы не мог не влиять и формат издания. Полученные в ходе исследования результаты также могут использоваться при дальнейшем поиске ответа на вопрос, существовал ли полный перевод Библии, сделанный Франциском Скориной.

References/Литература

[1] Bibliya: Knigi Svyashennogo pisaniya Vethogo i Novogo Zaveta : v sinodal?nom per. s komment. i pril. / Ros. bibl. o-vo. - M.: Ros. bibl. o-vo, 2006. - 2048 s.

[Библия: Книги Священного писания Ветхого и Нового Завета : в синодальном пер. с коммент. и прил. / Рос. библ. о-во. - М.: Рос. библ. о-во, 2006. - 2048 с.]

[2] Biblija: faks. uzna?liennie Biblii, vyd. F. Skarynaju ? 1517-1519 hh. : u 3 t. / adk. red. S. V. Ku?min. - Minsk : Bielarus. saviec. encykl., 1990-1991. - T. 1. - 1990. - 830 s.

[Біблія: факс. узнаўленне Бібліі, выд. Ф. Скарынаю ю 1517 - 1519 гг. : у 3 т. / адк. рэд. С. В. Кузьмін. - Мінск : Беларус. савец. энцыкл., 1990 - 1991. - Т. 1. - 1990. - 830 с.]

[3] Biblija: faks. uzna?liennie Biblii, vyd. F. Skarynaju ? 1517-1519 hh. : u 3 t. / adk. red. S. V. Ku?min. - Minsk: Bielarus. saviec. encykl., 1990-1991. - T. 3. - 1991. - 782 s.

[Біблія: факс. узнаўленне Бібліі, выд. Ф. Скарынаю ю 1517 - 1519 гг. : у 3 т. / адк. рэд. С. В. Кузьмін. - Мінск: Беларус. савец. энцыкл., 1990 - 1991. - Т. 3. - 1991. - 782 с.]

[4] Halien?anka, H.Ja. Francysk Skaryna - bielaruski i ?schodnieslavianski pier?adrukar / H.Ja. Halien?anka. - Minsk : Navuka i technika, 1993. - 280 s.

[Галенчанка, Г.Я. Францыск Скарына - беларускі і ўсходнеславянскі першадрукар / Г.Я. Галенчанка. - Мінск : Навука і тэхніка, 1993. - 280 с.]

[5] ?a?niarovi?, P. P. Hlosy ? vydanniach Francyska Skaryny jak pryklad redaktarskaj apraco?ki tekstu / P. P. ?a?niarovi? // Vydavieckaja sprava ? Respublicy Bielaru?: historyja, su?asny stan, prabliemy i pierspiektyvy : zb. nav. art. / Bielarus. dziar?. un-t ; redkal.: V. M. Samusievi? (adk. red.) [i in?.]. - Minsk, 2019. - S. 82-88.

[Жаўняровіч, П. П. Глосы ю выданнях Францыска Скарыны як прыклад рэдактарскай апрацоўкі тэксту / П. П. Жаўняровіч // Выдавецкая справа ў Рэспубліцы Беларусь: гісторыя, сучасны стан, праблемы і перспектывы : зб. нав. арт. / Беларус. дзярж. ун-т ; рэдкал.: В. М. Самусевіч (адк. рэд.) [і інш.]. - Мінск, 2019. - С. 82-88.]

[6] Исх. 15 / Интернет-портал "Азбука веры" (https://azbyka.ru). - Режим доступа: https://azbyka.ru/biblia/?Ex.15&r~c. - Дата доступа: 15.01.2021.

[7] Kni?naja spad?yna Francyska Skaryny : u 20 t. / Nac. b-ka Bielarusi. - Faks. uzna?l.- Minsk : Nac. b-ka Bielarusi, 2013-2017. - T. 2 : Kniha Vychad. - 2014. - 163 s.

[Кніжная спадчына Францыска Скарыны : у 20 т. / Нац. б-ка Беларусі. - Факс. узнаўл.- Мінск: Нац. б-ка Беларусі, 2013-2017. - Т. 2: Кніга Выхад. - 2014. - 163 с.]

[8] Kni?naja spad?yna Francyska Skaryny : u 20 t. / Nac. b-ka Bielarusi. - Faks. uzna?l.- Minsk : Nac. b-ka Bielarusi, 2013-2017. - T. 14: Psaltyr. - 2016. - 323 s.

[Кніжная спадчына Францыска Скарыны : у 20 т. / Нац. б-ка Беларусі.

- Факс. узнаўл.- Мінск: Нац. б-ка Беларусі, 2013-2017. - Т. 14: Псалтыр. - 2016. - 323 с.]

[9] Kni?naja spad?yna Francyska Skaryny / Nac. b-ka Bielarusi. - T. 19, ?. 1 : Malaja padaro?naja kni?ka. - 2017. - 495 s.

[Кніжная спадчына Францыска Скарыны / Нац. б-ка Беларусі. - Т. 19, ч. 1: Малая падарожная кніжка. - 2017. - 495 с.]

[10] Konan, U. M. Francysk Skaryna / U. M. Konan // Historyja bielaruskaj litaratury CHI - CHICH st. : u 2 t. / Nac. akad. navuk Bielarusi, In-t lit. imia Ja. Kupaly. - Minsk : Bielarus. navuka, 2006-2007. - T. 1 : Da?niaja litaratura : CHI - pier?aja palova CHVIII st. / navuk. red. V. A. ?amiarycki. - 2-je vyd. - 2006. - S. 283-309.

[Конан, У. М. Францыск Скарына / У. М. Конан // Гісторыя беларускай літаратуры XI - XIX ст.: у 2 т. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы. - Мінск : Беларус. навука, 2006-2007. - Т. 1 : Даўняя літаратура : XI - першая палова XVIII ст. / навук. рэд. В. А. Чамярыцкі. - 2-е выд. - 2006. - С. 283-309.]

[11] Niekra?evi?-Karotkaja, ?. V. Vilienskaje vydannie Francyska Skaryny : "Sliedavany Psaltyr" ci "Malaja padaro?naja kni?ka"? / ?. V. Niekra?evi?-Karotkaja // Bielarus. litaraturazna?stva. - Vyp. 10. - Minsk, 2012. - S. 69-74.

[Некрашэвіч-Кароткая, Ж. В. Віленскае выданне Францыска Скарыны : "Следаваны Псалтыр" ці "Малая падарожная кніжка"? / Ж. В. Некрашэвіч-Кароткая // Беларус. літаратуразнаўства. - Вып. 10. -Мінск, 2012. - С. 69-74.]

[12] Nemirovskij, E. L. Francisk Skorina: zhizn? i deyatel?nost? belorusskogo prosvetitelya / E. L. Nemirovskij. - Minsk: Mast. lit., 1990. - 597 s.

[Немировский, Е. Л. Франциск Скорина: жизнь и деятельность белорусского просветителя / Е. Л. Немировский. - Мінск: Маст. літ., 1990. - 597 с.]

[13] Sinila, H. V. Biblija jak fienomien ku?tury i litaratury : u 2 ?. / H. V. Sinila. - ?. 2: Ducho?ny i mastacki sviet Tory: Kniha Zychodu. - Minsk: Bielarus. navuka, 2004. - 610 s.

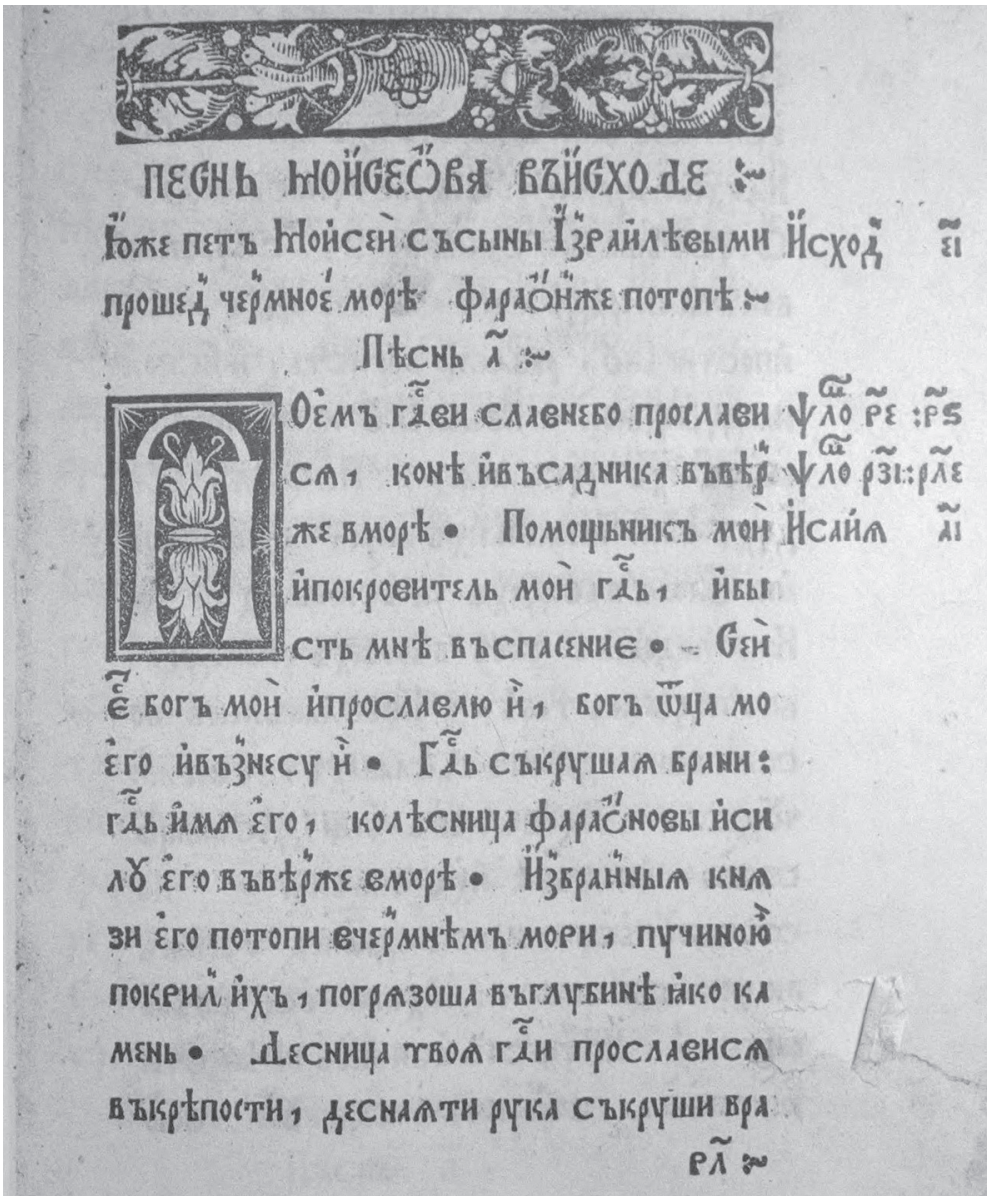
[Сініла, Г. В. Біблія як феномен культуры і літаратуры : у 2 ч. / Г. В. Сініла. - Ч. 2: Духоўны і мастацкі свет Торы: Кніга Зыходу. - Мінск: Беларус. навука, 2004. - 610 с.]

[14] Sinilo, H. V. Biblija i mirovaja ku?tura : u?ieb. posobuje dlia studientov vys?ieho obrazovanuja po ku?turoloh. i filol. spiecua?nostiam / H. V. Sunilo. - Minsk : Vy?. ?k., 2015. - 685 s.

[Синило, Г.В. Библия и мировая культура : учеб. пособие для студентов высшего образования по культурологи. и филол. специальностям / Г.В. Синило. - Минск : Выш. шк., 2015. - 685 с.]

[15] Francysk Skaryna : encykl. / pad navuk. red. H. Ja. Halien?anki, A.A. Su?y. - Minsk : Bielarus. Encykl. imia P. Bro?ki, 2017. - 565s.

[Францыск Скарына : энцыкл. / пад навук. рэд. Г.Я. Галенчанкі, А.А. Сушы. - Мінск : Беларус. Энцыкл. імя П. Броўкі, 2017. - 565с.]

ПЕСНЬ МОЙСЕОВА ВЪЙСХОДЕ :~

Ѥже пѣтъ Мойсѣи съсыны Ізраилѣвыми прошед чрмное морѣ фараонже потопѣ :~ Исход гл

Пѣснь а :~

Поемъ гдеви славенебо прослави сѧ, конѣ йвъсадника въвѣрже вморѣ • Помощьникъ мои йпокровитель мои гдь, йбысть мнѣ въспасение • Сеи є богъ мои йпрославлю и, богъ ѿца мо его йвъзнесу и • Гдь съкрушам брани: гдь имѧ его, колѣсница фараоновы йсилъ его въвѣрже вморѣ • Йзбранным кнм зи его потопи вчрмнѣмъ мори, пучиною покрилѧ йхъ, погрязоша въглубинѣ ꙗко камень • Десница твом гди прослависѧ въкрѣпости, десномти рука съкруши враг

Псалм ρε :ρѕ
Псалм ρзі:ρлє
Исаим аі

Рисунок 1. Начало песни Моисея (Исх. 15:1-19) из книги "Псалтирь" (1517), изданной Франциском Скориной

ГЛАВЯ ѳі

Моисѣи сыми Ізраилевыми, прешедши море по
ѣть пѣснь победную гдеви Мариам сестра его • При
идоша людие Домарады, ихъ горкие воды богъ пре
менилъ восладкиѧ • ѧшътолѣ идоша Догелима

Тогда воспое Моисѣи Сыное Ізраилевы
Пѣснь сию гдү глюще • Поемъ гдеви
славенъбо ипрославися, конѣ ивсадника
овевръже еморѣ • Помощникъ мои ипокро Исаи ві
витель мои гдь, ибысть мнѣ воспасение • Сеи є ѱлѡ рзі
бог мои ипрославлю и, бо цца моего ивъзнесү и •
Гдь сокрүшам брани всемогыи имѧ его, колесницѣ

Рисунок 2. Начало песни Моисея (Исх. 15:1-19) из книги "Исход" (1519), изданной Франциском Скориной

рκд

Пѣснь я моисеова вонсходе

Поемъ гдеви славнебо прославися
конѣ иездникы своверже вморе
помощникъ мои и покроителъ мо
и гдь, и бытъ мне воспасение
сеи е богъ мои и прославлю и, богъ отца мо
его ивознесу и гдь сокрушая бряни, гдь
има его колесница фараонова исилу е
го своверже вморе, и избранныа князи его
потопи вчермнѣмъ мори починою покрыи
ся, погрязоша воглубине ако камень десн
ница твоа гди прославися вокрепости, дес
ница твоа гди сокруши враги множествомъ
славы твоеа стерѣ есы супротивныхъ ня
шихъ, послалъ есигневъ свои и поиде и я
ко стебле, идухомъ яростиствоеа расту
ися вода. Огустеща ако стены воды,
собрашеся волны посреде морѣ. рече враг

Рисунок 3. Начало песни Моисея (Исх. 15:1-19) из "Малой подорожной книжки" (1522), изданной Франциском Скориной

Песента на Мойсей (изх. 15:1-19) в изданията на Франциск Скарина: редакторски аспект

д-р Акушевич Андрей Александрович

Резюме: В статията се разглежда песента на Мойсей(Изх.15:1-19), три пъти публикувана в изданията на Франциск Скарина: в книгата "Псалтир" (1517), в книгата "Изход" (1519) и в "Малка книжка за пътуване"(1522). Направено е сравнение на съответстващите си фрагменти, анализирана е редакторската стратегия на първопечатника при подготовката на библейския текст.

Ключови думи: Франциск Скарина, Библия, песен на Мойсей (Изх. 15:1-19), редактиране, история на книгата, Псалтир, Исход, " Малка книжка за пътуване" (1522), текстология

The song of Moses (ex. 15: 1-19) in the Francysk Skaryna's editions: the editorial aspect

Akushevich Andrey Aleksandrovich, PhD

Abstract: The article examines the song of Moses (Ex. 15:1-19), published in Francysk Skaryna's editions three times: in Psalter (1517), in Exodus (1519) and in "Malaja podorozhnaja knizhka" (1522). A comparison of the relevant texts is made, the editorial strategy of the Belarusian firstprinter is analyzed.

Keywords: Francysk Skaryna, Bible, the song of Moses (Ex. 15:1-19), editing, book history, Psalter, Exodus, "Malaja podorozhnaja knizhka" (1522), textual criticism

Библейские реминисценции в литературе: от блудного сына к юродивому

Людмила Беженару, Румъния
Кадиша Нургали, Казахстан

Аннотация: Обращение к христианским духовным ценностям всегда служило выходом из духовного кризиса, а литературная художественная практика, как и теория, всегда испытывали выраженное влияние христианской культуры, прямое воздействие богословия, задающего темы и проблематику в библейских реминисценциях. Статья рассматривает притчу о Блудном сыне и концепты юродство и юродивый, которые переплетаются или дополняют друг друга в творчестве многих авторов. Притча о блудном сыне несёт идею покаяния и прощения, а чтобы обличить грехи этого безумного мира, появляются юродивые. В православии юродивые - слой странствующих монахов и религиозных подвижников, которые своей жизнью показывают, насколько велика пропасть между тем, к чему стремятся люди, и тем, что угодно Богу. Современное юродство не обязательно должно сопровождаться полным отказом от мира. Главное, что оно может стать мостом между покаянием блудного сына и совершением добрых поступков во славу Бога и ради человека юродивыми ради Христа.

Ключевые слова: Притча о блудном сыне, юродство, юродивый, библейские реминисценции

Основной проблематикой русской литературы всегда являлись вечные вопросы бытия. На протяжении веков в русской литературе формируется новый тип писателя, интуитивно уловившего духовные запросы современников; этим объясняется обращение многих авторов к Библии. Библейские сюжеты, наряду с сюжетами античной мифологии, составляют фундамент европейской культуры, они легли в основу

огромного числа произведений от Нового времени до наших дней, по ним написаны романы, поэмы, оперы, балеты, созданы живописные полотна. Библия оказалась той великой неисчерпаемой книгой, которая содержит все вопросы, тревожащие человечество, и ответы на них. В этом смысле болгарский писатель Е. Андреев считает, что "в Библии есть все - и рассказ, и поэзия, и театр. И вся мудрость и любовь мира". [1] Обращение к христианским духовным ценностям одинаково как для писателя, так и для читателя и служит выходом из духовного кризиса.

Литературная художественная практика, как и теория, всегда испытывали, может и не явно, выраженное влияние христианской культуры, прямое воздействие богословия, задающего темы и проблематику. В творчестве многочисленных именитых поэтов и писателей прослеживается осмысление сущности и положения человека в мире, переосмысление вопросов бытия; выявляется духовность, православная традиция, ориентация на христианское мировосприятие; в них всегда особые нравственные требования к главным героям, в которых открывается небывалая потребность разговора с Богом и тема юродства; встречаются обращения к Библии и ее переосмысление, библейские реминисценции, библейская символика. Можно сказать, что русская литература имеет "христианское основание". [2]

Слово "реминисценция" напрямую связано с воспоминаниями и памятью, имеет латинское происхождение (лат. reminiscentia - "напоминание"). В большинстве случаев под реминисценцией понимаются элементы художественной системы, заключающиеся в использовании общей структуры, отдельных элементов или мотивов ранее известных произведений искусства на ту же (или близкую) тему.

Библия или Священное Писание состоит из Ветхого Завета и Нового Завета. В Ветхом Завете речь идет о периоде времени от сотворения мира до рождения Христа. Новый Завет повествует о том, что происходило с момента рождения Иисуса Христа. Христианство строится в большей степени вокруг Нового Завета, частью которого является Евангелие (повествования о рождении, жизни, смерти и воскресении Иисуса Христа). Реминисценция как один из видов цитирования, в нашем случае, Библии, на которых мы остановимся ниже, представляет собой не буквальное воспроизведение, невольное или намеренное, библейских структур, слов, а обогащают художественные тексты за счет библейских отсылок и ярких проявлений библейской поэтики. Благодаря памяти культуры литературные произведения насыщенны "библейской символикой и тематикой", цитатами, реминисценциями, параллелями, парафразами, библеизмами. [3]

В русской литературе можно встретить отсылки как к более древним текстам Ветхого Завета (Адам и Ева, десять заповедей, мудрый правитель Соломон, город греха Вавилон, Содом и Гоморра и т.д.), так и к Евангелию (притчи, заповеди Христа, сцены из Откровения Иоанна Богослова, так называемого Апокалипсиса, и т.д.) и к Новому Завету. Русская литература особенно богата христианскими мотива-

ми, без них она немыслима, в ней они прослеживаются яснее, чем в литературе других народов. Библейские мотивы отчетливо выделяются в творчестве многих русских писателей: Пушкина, Гоголя, Достоевского Толстого, Лескова, Тургенева, Чехова, Андреева, Куприна, Бунина, Булгакова, Белова, Т. Толстой и др. В их текстах встречаются прямые и косвенные цитаты из Священного Писания, аллюзии, реминисценции. Библейские сюжеты играют неотъемлемую роль для всего творческого сообщества. Предания о возникновении жизни на Земле, об изгнании из рая Адама и Евы, о Каине и Авеле, миф о всемирном потопе и Ноевом ковчеге, сказание о возведении вавилонской башни, притча о блудном сыне, воскрешении Лазаря, разговор Понтия Пилата с Христом, распятие Иисуса - эти и другие сюжеты из Священного Писания воодушевляли писателей и освещались в их творениях.

Древнерусская литература устанавливала связи между библейскими и отечественными "чудесами". Ссылка на Библию отрицала подозрения в действительности описываемых чудесных событий. Так читателям "Жития Александра Невского" рассказывалось, что произошло "в то время чудо дивное, как в древние времена при Езекии царе", когда внезапно "появился Ангел Господень и перебил 185 тысяч воинов ассирийских". Такая же помощь будто бы оказывается и полкам Александра, которого сравнивают красотою с Иосифом, силой - с Самсоном, мудростью - с Соломоном.

На преданиях Ветхого завета основано огромное количество апокрифов, по разным причинам не вошедшие в канон. К таким произведениям причисляют "Сказание, как сотворил бог Адама". Чтились апокрифы, превозносящие чувства справедливости и милосердия. Например, в предании "Хождения Богородицы по мукам" дева Мария переосмыслена в матерь всех живущих на земле. До глубины переживая людские муки, она желает спасти их от гнева небес. Огромную популярность среди христиан заслужили жития святых, биографии подвижников православия, пропитанные как христианскими нравоучениями, так и разнообразным бытовым и историческим материалом. Все произведения XI - XVI веков подчинялись церковно-религиозному миропониманию.

Мотив блудного сына является одним из сквозных мотивов в русской литературе. [4] Архетипический сюжет о блудном сыне выступает смыслопорождающим и сюжетообразующим компонентом в структуре художественного произведения. Блудный сын, вышедший из повиновения родителей, порвавший с родительским домом, ушедший - по евангельской притче - из родительского дома, а после скитаний и беспутной жизни с раскаянием вернувшийся, стал персонажем или прообразом многих произведений мировой литературы. В русской литературе притча о блудном сыне получила распространение ещё в XVII веке. Ярким примером тому служит "Повесть о Горе-Злочастии". Основу сюжета повести составляет трагическая история жизни Молодца, отвергнувшего родительские наставления и пожелавшего жить

по своей воле, "как ему любо". Герой повести проходит тот же путь, что и блудный сын. Только путь покаяния у него иной - он уходит в монастырь, а не возвращается к отцу.

В "Станционном смотрителе" А.С. Пушкина на стене в доме Самсона Вырина висели картинки с изображением истории блудного сына, иллюстрирующие неизречённое Божье милосердие и прощение ко всем грешникам, которые с искренним раскаянием обращаются к Нему. Младший (блудный) сын сыграл роль отступившего от Бога верующего и вопиющего к Нему о прощении. Дочь смотрителя отчасти повторила поступок героя библейской притчи, рассказанной Иисусом Христом.

Писатели и поэты XX века тоже не раз обращались к притче о блудном сыне. В стихотворении В. Брюсова "Блудный сын" лирический герой сожалеет о покинутом доме, в который ему хочется вернуться. Поэт чувствует себя блудным сыном по отношению к родному дому. Но в этом произведении нет образов Бога и отца. Поэма Н. Гумилёва "Блудный сын" - поэтическое переложение Евангельского сюжета. Здесь есть и образ отца, и образ Господа. У А.И. Бунина в стихотворении "И цветы, и шмели..." встреча блудного сына с Господом происходит в момент смерти, перехода человека в другой мир. Человек кается в содеянных грехах, а Господь его прощает. Бунину удалось постичь высший смысл Евангельской притчи, согласно которому блудный сын - всё человечество, а отец - Господь.

Ярким примером использования сюжета притчи о блудном сыне является и рассказ К.Г. Паустовского "Телеграмма". Настя, дочка умершей Катерины Петровны, слишком поздно осознала свою вину перед мамой. В конце повествования она плачет из-за чувства бессилия перед смертью близкого человека, невыносимой тяжести и "непоправимой вины", которую никто не сможет снять, кроме мамы. Слишком поздно решила девушка наведаться к матери. Опоздав к маме, не попрощавшись с ней, Настя раскаивается и понимает, что совершила самую страшную ошибку в своей жизни и никто кроме родной, любимой, единственной мамы не поймет её и не простит. Слёзы не приносят облегчения, никто не может снять с её души тяжёлый груз вины. Грустный лад произведения заставляет читателя задуматься над общим смыслом жизни и над ошибками, которые совершает в ней.

Притча о блудном сыне несёт идею покаяния и прощения. Никогда не поздно понять свои ошибки, покаяться в грехах, вернуться на путь истинный и получить прощение. Тема блудного сына будет актуальна и важна всегда, потому что в любую эпоху человек проходит путь сомнений, ошибок, отступничества и возвращения. И спасение человека от всех бед и напастей, что выпадают на его долю, в умении критично отнестись к самому себе, оценить свои ошибки, покаяться в грехах и обрести веру в спасение.

Чтобы обличить грехи этого безумного и кичливого мира, появляются юродивые. В православии юродивые - слой странствующих мо-

нахов и религиозных подвижников, которые своей жизнью показывают, насколько велика пропасть между тем, к чему стремятся люди, и тем, что угодно Богу. В тропаре Ксении Блаженной [3] поется "безумием мнимым безумие мира обличила еси". Обличение (сорвать, снять маску или личину) должно быть связано с состраданием и любовью к человеку, обличению должна предшествовать молитва, целью обличения должно быть исправление греха самим грешником или предупреждение от подобного поведения окружающих. Некоторые библейские заповеди призывают обличать грехи: "к одним будьте милостивы, с рассмотрением, а других страхом спасайте, исторгая из огня, обличайте же со страхом, гнушаясь даже одеждой, которая отквернена плотию." (Послание апостола Иуды 1:22-23).

Юродство (от ст.слав. оуродъ, юродъ - "дурак, безумный") - намеренное старание казаться глупым, безумным. [5] Юродство Христа ради - духовно-аскетический подвиг, который заключается в отказе от общепринятых норм жизни, принятии особого образа поведения, отчасти (внешне) напоминающего поведение человека, лишенного рассудка, в смиренном терпеливом перенесении унижений, презрения, поругания, телесных лишений.

Ключом к пониманию этого подвига является фраза из Священного Писания: "...мудрость мира сего есть безумие пред Богом... " (1Кор. 3:19), хотя в Библии слово "юродство" встречается всего один раз: Ибо слово о кресте для погибающих юродство есть, а для нас, спасаемых, - сила Божия. [6]

Юродивый (слав. глупый, безумный) - человек, взявший на себя подвиг изображения внешнего, т.е. видимого безумия с целью достижения внутреннего смирения. Юродивый - это прежде всего подвижник, который служит Богу втайне. Христа ради юродивые пытались побороть в себе корень всех грехов - гордость. Они вели необычный образ жизни, иногда представлялись как бы лишенными рассудка, вызывая тем над собою насмешки людей; в иносказательной символической форме они обличали зло в мире как словами, так и действиями. Такой подвиг брали на себя юродивые для того, чтобы смирить себя и вместе с тем сильнее воздействовать на людей, так как к обычной простой проповеди люди относятся равнодушно.

Концепт юродивый - один из центральных концептов русской религиозной картины мира - входит в состав макроконцепта святость, определяет не только чисто догматические особенности конфессии, но и лигвокультуру в целом (В. Долгов). Данный религиозный феномен, возникший в Византии, имеет свою образно-смысловую нагрузку не только в конкретных художественных текстах, идиостилях различных писателей и поэтов, но и в таких видах искусства, как живопись (иконография, а также полотна В. Сурикова "Боярыня Морозова", П. Сведомского "Юродивый", В. Перова "Юродивый", С. Кириллова "Василий Блаженный (Моление)" и др.), музыка (к примеру, опера М. Мусоргского "Борис Годунов"), кинематограф ("Остров" и "Царь" П. Лунгина, "Древо

Желания" и "Покаяние" Т.Абуладзе, "Сталкер" А. Тарковского и др.)

Юродство предполагает очень высокую степень духовной жизни и принимается совершенно сознательно, а принять такой подвиг мог человек не просто здоровый психически и духовно, но и достигший бесстрастия, то есть состояния, когда, как говорили отцы, "умолкнут чувства" и человек перестает поступать в зависимости от них, а руководствуется в своем поведении духовным разумом. Подлинные юродивые - это люди духовные. Любящий, смиренный, человек святой, служащий Богу и людям, обладающий благодатной силой, чудотворной молитвой. [7]

Достигшую высоту жизни подвижник скрывает за юродством, как за ширмой, чтобы послужить Богу втайне. Чтобы избежать почитания, он надевает на себя маску душевнобольного, принимая оскорбления, которые помогают бороться с гордостью и достигать совершенного смирения. Поведение юродивого по форме часто нарочитое, иной раз провокационное, неадекватное. Но такая нарочитость у него - маска, под которой - целостная личность в максимальной собранности ума, воли и чувств, с очень четкой логикой, в полном духовном сознании. Юродивый всегда знает, что юродствует. Вроде смеётся, говорит чушь, а глаза у него вовсе не как у дурочка - умные, проницательные. [8]

Глаз, как духовно-религиозный символ, будучи органом зрения, тесно связан со светом, способностью духовного видения, познания и открытия истины. В христианстве глаз символизирует Всевидящего Бога, всеведение, силу, свет. Глаз в треугольнике олицетворяет Главу Божью, а в треугольнике, окруженном сияющим кругом - её бесконечную святость. С конца XVIII века символ, называемый "Всевидящее око" появляется в оформлении русских храмов. Символ имеет и другое название "Око провидения". Это выражение, пришедшее в русский язык из христианства, и означающее "промысел Всевышнего, всеведение Божие", являлся одним из наиболее ранних символов Бога Отца. Всевидящее Око - воплощение не просто божественного начала, присматривающего за миром. Это олицетворение высших качеств, позволяющих Творцу быть Творцом. И, осознанно применяя символ, можно и человеку приблизиться к подобному состоянию. Юродивый Христа ради "всегда знает, что юродствует. Его контролирующее самосознание, или трезвение по святоотечески, помогает ему максимально адекватно оценивать себя и все окружающее. Это благодатное состояние, в котором присутствуют не только усилия или способности человека, но и преображающая и содействующая сила Божия. Поэтому юродство - не болезнь, а духовный подвиг, принятый в результате собственного выбора" [9]

Уподобляясь солнцу, источнику света, который является символом разума и духа, глаз наделяется функцией духовного видения, понимания, способности к интуитивному видению. Платон называл глаз главным солнечным инструментом. Он считал, что у души имеется глаз, и ему одному видима Истина. Знак был особенно актуален в

иудаизме и исламе, где человеческие изображения не допускались. В иудаизме всевидящее око - воплощение Промысла Божьего.

Подвиг юродства ради Христа был особенно распространен на Русской земле. О юродивых на Руси сохранилась немало свидетельств, как они обличали Царей, не боясь, говорили им то, что другие смертные никогда бы не отважились сказать в лицо государю. Юродивые и блаженные часто говорят загадками. Необходимо отметить, что юродивый Христа ради получает разное отражение в религиозных, фольклорных, литературных текстах. Понятие "юродивый" может иметь в современном мире несколько толкований; как это и сложилось исторически. У данного понятия есть два полюса: положительный и отрицательный. Противоречивая точка зрения на этот литературный тип (А. Панченко, Г. Федотов, С. Иванов) в литературе XX века указывает на необходимость систематизировать и теоретически обосновать как само это явление, так и его воплощение в образах, так как он претерпел в современной литературе XX - XXI века значительное изменение, свидетельствующее об упадке культуры, отсутствии интереса к этому образу со стороны современных прозаиков, а также и переходом этого типа в другую плоскость - город, и в сниженную категорию (маргинал, отсевок, мудак), получивший широкое распространение в литературе постмодерна. До сих пор существует устойчивая традиция однозначно отрицательного отношения к этим типам национального характера. Высказывается и точка зрения, что эти типы не отмечены национальными чертами характера, являются как бы людьми без родины, нации, религии. Столь упрощенный подход к героям новейшей прозы, истоки характера которых восходят к "деревенским чудикам", снижает значимость этих образов, претерпевших сложную эволюции развития характера. Между тем эти герои ведут неявно выраженный диалог с "деревенскими чудиками". В литературной критике наблюдается странная метаморфоза: "деревенские чудики" уже преданы забвению, а современные чужаки (еще) не удостоены внимания. В общей сложности эту категорию разнотипичных характеров современных чудиков можно отнести к типу "пороговых людей" (В. Тэрнер). Согласно классификации ученого, в них выделяются такие особенности характера как: амбивалентность, двойственность. Эти люди "ни здесь, ни там, ни то, ни се; они - в промежутке между положениями, предписанными и распределенными законом, обычаем, условностями и церемониями." [10] В то же время они - юродивые современного типа, совмещающие в себе черты юродства и вымороченного сознания героев постмодернизма, образуют одну из разновидностей национального характера новейшей русской прозы.

В современной литературе этот тип героя, с подачи Шукшина получил наименование чудик; Шукшин исследует природу "душевных недугов", стремится увидеть за чудачествами, дерзкими выпадами, причину непокоя и душевных метаний. В.Курбатов отмечает христианские черты характера шукшинского мужика: "Как много у Шукшина спорят, с какой страстью доискиваются истины! И на каких захваты-

вающих уровнях. Страх берет смотреть, когда его герои вдруг, с полуслова, оказываются на таких высотах, как смысл жизни, счастье человечества, Бог, бессмертие." [11]

Этот тип героя стал известен в новейшей русской литературе под названием обсевки (Т. Толстая), воспринимаемый в критической русской и западноевропейской литературе как маргинальный образ. Такой подход упрощает исследование характера образа героя, противопоставленного в силу определенных обстоятельств нормативности общества, да и сама нормативность зачастую далека от понимания. Подобные типы встречаются как в произведениях городской, так и "деревенской прозы". Однако в "деревенской прозе" эти образы наиболее распространены. Генетически подобные характеры в "деревенской прозе" восходят к образу Ивана-дурака народных русских сказок. Вообще многие идеи и образы, легенды и сказания находят отражение в "деревенской прозе". Иван-дурак противопоставлен крестьянскому миру в сказке, вполне с реальными социальными отношениями, своим патриархальным уважительным отношением к миру природы, животному миру. Странность его, дурость заключается в отсутствии стремления к богатству, наживе, в стремлении добиться более высокого положения. В то же время он обладает всеми чертами, свойственными крестьянскому характеру. В нужный момент может быть и смекалистым, смелым, благородным, почитает старших, потому в сказке, прообразе земного рая, добивается счастья. Несомненно, образ Ивана-дурака можно рассматривать как архетип русского юродивого. Отметим, что Иван-дурак, фольклорная параллель юродивого Христа ради, не имеет аналогов в западноевропейском фольклоре, не было этого тип юродивого и в католическом мире. Народ считает юродивых божьими людьми (В. Даль).

К таким героям можно отнести шукшинских чудиков, юродивых. В которых пока еще нет резкого противостояния городского и деревенского типов юродивого, однако оппозиция деревенского дома городскому ясно выражена. Можно говорить о двоемирии самого Шукшина. Это двоемирие имеет символический смысл. Именно деревня награждает чудиков добром и чистотой, архитипической замкнутостью, доходящей до юродства.

В современной литературе персонажи В.И. Белова пошехонцы-чудаки - это собирательные образы расторопных пошехонских мужичков, которые заслужили интерес вологодского автора, потому что они - скромные, добросердечные, радушные люди, особой "приметой" которых "пошехонский говорок". (Г.Н. Панов). Они составляют тот пласт сельского жителя, который проходит через все невзгоды благодаря веселому характеру, смекалке, изворотливости.

Галерею "чудиков" дополняет образ Богодула - приблудившегося к Матере старика, который в повести Распутина "Пощание с Матерой" выступает в роли хранителя Матеры. Библейское прочтение текста символизирует его приобщение к вечности, а внешний вид Богодула, его нагота, аскетизм отклоненное от норм по-

ведение, как бы укор миру, молчаливый протест грешникам.

В русской новейшей литературе рубежа XX - XXI веков образ чудика примыкает к облику новой действительности в образе чужака. Происходит его отчуждение от людского мира, а безысходность его поведения рождает новый тип чудика - чужака. Сопротивляющийся переменам и все-таки меняющийся русский человек, сохраняющий, но и теряющий важное, является главным героем времени. Для определенных слоев общества он предстаёт последним из людей - грязным, нищим, безденежным, необразованным, но не отвергнувшим ценности, принятые в миру.

В современной литературе постмодернизма Т.Толстая также создает модель христианского мира, которая перекликается с крестьянским космосом произведений В.И. Белова и В. Распутина. Только этот мир уже не явно деревенский, так как собственно "деревенская проза" и ее основная тема "малой родины" приобрели вселенский масштаб. Если Распутин и Белов создают вполне реальные миры, то рубежное сознание Т.Толстой, вехой которого стали 90-ые годы, по словам А.Гениса, пишет о бегстве в замкнутый мир. Это чистый мир, увиденный глазами ребенка. В этом мире ("На золотом крыльце сидели") те же краски, что у Белова и Распутина расцвечивают христианский мир: золотой, желтый, звездный, белый. Сам текст ассоциируется с Библией: "В начале был сад. Детство было садом." Это библейская реминисценция: В начале было Слово. В такой реминисценции нет особенного противоречия, так как в Библии сад - рай. Божественное начало выстраивает цепочку христианских символов: Слово-Бог, сад-рай, детство-юность. Детство-сад не имеет пределов. Сад "без конца и без края, без границ и заборов, в шуме и шелесте, золотой на солнцу, светло-зеленый в тени, тысячеярусный от вереска до верхушек сосен." Стороны света, обозначенные в нем образуют символ креста : "на юг - колодец с жабами, на север - белые розы и грибы, на запад - комариный малинник, на восток - черничник, шмели, обрыв, озеро, мостки" Каждый из этих рядов можно толковать отдельно. Все они указывают на множество и беспредельность. Время в этой модели мира соотносится с вечностью: "через сто лет": мы перейдем восьмой класс, во дворе растет столетняя ель, дядя Паша уйдет со своего крыльца в вечность. Только детство бывает безграничным и у него неисчерпаемые возможности. Исходом всех рассказов Т.Толстой, как и этого рассказа, этой модели сотворения мира, является круг, невозможность его преодоления. Это мир безгрешного детства, который кончается, и каким будет "малая родина" повзрослевшего героя, покажет время. Мир этот будет свободен от штампов, реальности; он не будет таким цельным и стройным, каков был уходящий мир "деревенщиков", в нем сильна ностальгия по христианским символам, мифологическими мотивами. Двойная модальность мира ребенка, увиденная взрослым, говорит об интертекстуальности (Ю. Кристева) не только текста, но и эпохи, диалоге между ушедшим миром "деревенской прозы" 70-х годов XX века и 90-х, когда на первый план

выступили другие тенденции, получившие название постмодернизма.

Протоирей Николай Агафонов в повести "Юродивый Гришка" [12] вначале отказывался воспринимать подвиг юродства, считая этот вид святости вне учения Нового Завета. Преподобные, святители, мученики, на его взгляд, несомненно, являлись ярким свидетельством исполнения заповедей Господа и подражанием какой-то стороне Его служения, а юродство - что? - спрашивал про себя автор после встречи с человеком, на котором "прямо на голое тело был надет двубортный изрядно поношенный пиджак, явно короткие, в полоску брюки, вместо ремня подпоясанные бечевкой." Это был "ненормальный босоногий человек, высокий, лохматый... Сумасшедший какой-то." [13]

В мини-рассказе "Возвращение в Сухуми" Гурам Одишария создает особый тип юродивых - это "сухумские сумасшедшие", которые "были вечными, бесхитростными, без масок и свободными. Сумасшедших знал весь Сухуми." [14]

В галереи сухумских чудиков мы встречаем Апполона, который "всё время пел. Голос у него был такой, что когда он затягивал песню на берегу моря, слышно было на Трапеции. А иногда - и на горе Баграта. Обычно он подметал улицы и всё время ворчал на кого-то. Он любил ходить на свадьбы и поминки, пить вино. Мог целый час произносить один тост, только кто его слушал?! А он продолжал бормотать что-то себе под нос." [15] Марадона был самым мобильным из всех сумасшедших. Зимой и летом он ходил полуголым, легко знакомился с людьми, всем улыбался. Его нагота, аскетизм, отклоненное от норм поведение, как бы укор миру, молчаливый протест грешникам. Чума, бывший матрос, был гроссмейстером монолога, говорил о детях и считал, что должен спасти детей всего мир. Голубоглазый Котик всегда ходил с сияющим лицом, он всегда чему-то радовался, Про Габо даже нельзя было сказать, что он сумасшедший, но и на нормального человек он не очень походил. Странность его, дурость заключается в отсутствии стремления к богатству, наживе, в стремлении добиться более высокого положения. Стояли сухумцы и смеялись над своими сумасшедшими, которые были разных национальностей и никогда не ссорились друг с другом. [16]

"Сухумские сумасшедшие" - это юродивые современного типа, совмещающие в себе черты юродства и вымороченного сознания героев постмодернизма, образуют одну из разновидностей национального характера новейшей грузинской прозы. [17] Тип героев маргинал, обсевок все еще не получил в литературе четкого терминологического определения, потому его можно отнести к современной разновидности "маленького человека". Отметим, что эта разновидность героев неоднозначна в своей сущности, нельзя однозначно отнести их к положительным или отрицательным героям.

Библейские реминисценции и литературные герои подтверждают слова апостола Павла: "Мы безумны Христа ради..." неординарными, непривычными, необычными, яркими запоминающими поступками, заставляющие многих людей задуматься, потому что "в наше время

обычный для нас христианский поступок уже может показаться безумным. [18]

Существует мнение, что современное юродство не обязательно должно сопровождаться полным отказом от мира. Главное, что оно может стать мостом между покаянием блудного сына и совершением добрых поступков во славу Бога и ради человека юродивыми ради Христа.

Библия, несомненно, повлияла на развитие всей литературы. А.С. Пушкин писал по этому поводу: "Есть книга, в которой каждое слово истолковано, объяснено, проповедано во всех концах земли, применено ко всевозможным обстоятельствам жизни и происшествиям мира... Книга сия называется Евангелием - и такова ее вечно новая прелесть, что если мы, пресыщенные миром или удрученные унынием, случайно откроем ее, то уже не в силах противиться ее сладостному влечению... Библия всемирна... Вот единственная книга в мире: в ней все есть." [19] На протяжении веков в литературе как в фокусе отразились библейские реминисценции, проблемы модели христианского мира, взгляд на маркромир через призму христианского миропонимания, создавалась универсальная модель, которая, не потеряв своей актуальности и сегодня, приобрела вселенский масштаб.

References/Сноски

[1] adevarul.ro/cultura/arte/emil-andreev-o-carte-e-predica-buna-1_50ace4f27c42d5a6638b5fb7/index.html

[2] A.B. Chernov pisal ob arhetipe "bludnogo sыпа" v russkoy literature XIX veka (1994), YU.V. Shatin obratilsya k issledovaniyu transformatsiy arhetipicheskih motivov v novoy russkoy literature (1996), V.I. Tyupa posvyatil ryad svoih issledovaniy pritche o bludnom sыпе v russkoy literature XIX veka (1983, 2001)]

[А.В. Чернов писал об архетипе "блудного сына" в русской литературе XIX века (1994), Ю.В. Шатин обратился к исследованию трансформаций архетипических мотивов в новой русской литературе (1996), В.И. Тюпа посвятил ряд своих исследований притче о блудном сыне в русской литературе XIX века (1983, 2001)]

[3] Feoktistova, D. V. Bibleyskie reministsentsii v poэzii N. V. Krandievskoy-Tolstoy / D. V. Feoktistova. - Tekst : neposredstvenпыy // Molodoy uchenыy. - 2019. - № 16 (254). - S. 320-323. - URL: https://moluch.ru/archive/254/58272/ (data obrashteniya: 19.01.2021)

[Феоктистова, Д. В. Библейские реминисценции в поэзии Н. В. Крандиевской-Толстой / Д. В. Феоктистова. - Текст : непосредственный // Молодой ученый. - 2019. - № 16 (254). - С. 320-323. - URL: https://moluch.ru/archive/254/58272/ (дата обращения: 19.01.2021)]

[4] Tam zhe / [Там же]

[5] http://diak.ortox.ru/_pravednym,_jurodivym,_blazhennym_i_bezsrebrennik/view/id/1169860

[6] Slovary Efremovoy i Tolkovanie na 1 Korinfyanam 1:18 - tolkovanie ottsov, tserkvi: https://bible.by/fater/53/1/18/

[Словарь Ефремовой и Толкование на 1 Коринфянам 1:18 - толкование отцов, церкви: https://bible.by/fater/53/1/18/]

[7] Slovary Efremovoy i Tolkovanie na 1 Korinfyanam 1:18 - tolkovanie ottsov, tserkvi: https://bible.by/fater/53/1/18/

[Не надо искать необычного человека, Журнал "Нескучный сад", https://azbyka.ru/yurodstvo

[8] Tam zhe / [Там же]

[9] Tam zhe / [Там же]

[10] V.Tэrner. Simvol i ritual, M., 1983,

[В. Тэрнер. Символ и ритуал, М., 1983]

[11] Shaposhnikov V.N. Teoriya literaturы. Poэtika. 1996, str.278.

[Шапошников В.Н. Теория литературы. Поэтика. 1996, стр.278.]

[12] Nikolay Agafonov, "YUrodivыy Grishka". Trudno ponyaty podvig yurodstva, https://otzovik.com/review_10798135.htmlhttps://www.mgarsky-monastery.org/omiliya/66

[Николай Агафонов, "Юродивый Гришка". Трудно понять подвиг юродства, https://otzovik.com/review_10798135.htmlhttps://www.mgarsky-monastery.org/omiliya/66

[13] Tam zhe / [Там же]

[14] Gurama Odishariya "Vozvrashtenie v Suhumi", Perevod s gruzinskogo Tamarы Gaydarovoy

[Гурама Одишария "Возвращение в Сухуми", Перевод с грузинского Тамары Гайдаровой]

[15] Tam zhe / [Там же]

[16] Tam zhe / [Там же]

[17] Lyudmila Bezhenaru, Guram odishariya o lomke stereotipov, kontseptsii chelovekolyubiya i suhumskih sumasshedshih, Intercultural Communications, Tbilisi, ISBN 1512-4363, nr.33/2020, s. 41 - 51

[Людмила Беженару, Гурам одишария о ломке стереотипов, концепции человеколюбия и сухумских сумасшедших, Intercultural Communications, Tbilisi, ISBN 1512-4363, nr.33/2020, с. 41 - 51]

[18] YUriy Kardanov, Kto takie "yurodivыe" i pochemu Bog v Biblii sravnivaet propovedy Evangeliya s yurodstvom

[Юрий Карданов, Кто такие "юродивые" и почему Бог в Библии сравнивает проповедь Евангелия с юродством]

[19] https://proza.ru/2018/12/28/81

Литература

1. Агафонов, Николай, "Юродивый Гришка". Трудно понять подвиг юродства. https://otzovik.com/review_10798135.htmlhttps://www.mgarsky-monastery.org/omiliya/66.

2. Людмила Беженару, Гурам Одишария о ломке стереотипов, концепции человеколюбия и сухумских сумасшедших, Intercultural Communications, Tbilisi, ISBN 1512-4363, nr.33/2020, с. 41 - 51.

3. Долгов, Вячеслав, "Концепт юродивый в русской языковой картине мира", автореферат кандидатской диссертации, http://konf.x-pdf.ru/18jazykoznanie/606706-1-koncept-yurodiviy-russkoy-yazikovoy-kartine-mira-62104-leksikologiya-leksikografiya-terminologiya-specialnie-yaziki-p.php

4. Карданов, Юрий, Кто такие "юродивые" и почему Бог в Библии сравнивает проповедь Евангелия с юродством.

5. Клибанов А.И. Юродство как феномен русской средневековой культуры, Диспут, 1992, №1, с. 46 - 63.

6. Гурама Одишария, "Возвращение в Сухуми", Перевод с грузинского Тамары Гайдаровой.

7. В. Тэрнер. Символ и ритуал, М., 1983.

8. Феоктистова, Д.В. Библейские реминисценции в поэзии Н. В. Крандиевской-Толстой / Д. В. Феоктистова. - Текст : непосредственный // Молодой ученый. - 2019. - № 16 (254). - С. 320-323. - URL: https://moluch.ru/archive/254/58272/ (дата обращения: 19.01.2021).

9. Шапошников В.Н. Теория литературы. Поэтика. 1996, с. 278.

10. Не надо искать необычного человека, Журнал "Нескучный сад". https://azbyka.ru/yurodstvo

11. https://proza.ru/2018/12/28/81.

12. adevarul.ro/cultura/arte/emil-andreev-o-carte-e-predica-buna-1_50ace4f27c42d5a6638b5fb7/index.html.

Библейските реминисценции в литературата: от блудния син към юродивия

Людмила Беженару
Кадиша Нургали

Резюме: Завръщането към християнските духовни ценности винаги е било като изход от кризата, а литературната художествена практика, подобно на теорията, винаги е изпитвала подчертано влияние на християнската култура, пряко въздействие на богословието, определящо темите и проблемите в библейските реминисценции. Статията разглежда притчата за Блудния син и концептите лудост и луд, които се преплитат или допълват в трудовете на много автори. Притча за блудния син носи идеята за покаяние и прошка, и за да се разкрият греховете на този безумен свят, се появяват юродивите. В православието юродивите са прослойка странстващи монаси и религиозни аскети, които с живота си показват колко голяма е пропастта между това, към което хората се стремят, и това, което е угодно на Бога. Съвременната юродивост не трябва да бъде придружена от пълно отказване от света. Основното е, че може да се превърне в мост между покаянието на блудния син и извършването на добри дела за слава на Бога и в името на човека от юродивите в името на Христа.

Ключови думи: Притча о блудния син, лудост, юродив, библейски реминисценции

Biblical reminiscencies in literature: from the prodigal son to the fools for Christ

Liudmila Bezhenaru
Kadisha Nurgali

Abstract: The return to Christian spiritual values has always been a way out of the crisis, and literary art practice, like theory, has always been strongly influenced by Christian culture, directly influenced by theology, which defines the themes and problems in biblical reminiscences. The

article examines the parable of the Prodigal Son and the concepts of madness, intertwined or complemented in the works of many authors. The parable of the prodigal son carries the idea of repentance and forgiveness, and in order to reveal the sins of this mad world, fools appear. In Orthodoxy, fools are a stratum of wandering monks and religious ascetics who show with their lives how big the gap is between what people strive for and what is pleasing to God. Modern fools for Christ should not be accompanied by a complete renunciation of the world. The main thing is that it can become a bridge between the repentance of the prodigal son and the doing of good works for the glory of God and in the name of man by fools in the name of Christ.

Keywords: The parable of the Prodigal son, madness, fool for Christ, biblical reminiscencies

Семиотическое единство поэтики и темы соборности в романе Ф. М. Достоевского "Братья Карамазовы".

Доц. к.ф.н. Светлана Владимировна Герасимова, Россия

Аннотация: Полифонический роман не отменяет иерархию ценностей. Братья Карамазовы, включая Смердякова, - единая соборная личность. Голоса развиваются по законам святоотеческой антропологии. Троичная личность - образ Божий в человеке. В ней выделяются три силы, и каждый из братьев становится персонификацией одной из сил. Иван - воплощение разумной силы. Дмитрий - вожделеющей. Алеша - гневательной (сердечной). Роман Достоевского отражает представления святых отцов о трех типах движения природы человека: по природе Христа, по природе падшего Адама и против его природы. Возможно великое множество вариантов личности, силы которой по-разному движутся согласно трем типам движения. Достоевский учитывает конкретику Росии. Из великого множества вариантов писатель реализует три. Разумная сила Ивана движется противоестественно и поддается демоническим искушениям. Вожделеющая сила Дмитрия двжется по природе падшего Адама и наполнена дионисийской энергией. Сердечная сила Алеши движется по природе Христа. Она самая устойчивая к искушениям. Такое соотношение сил души и типов движения природы человека было характерно для России времен Достоевского. Искушения Христа в пустыне направлены на эти силы. Победой Христа три силы природы человека очистились. Евангелие задает структуру ненаписанной части романа, ключ к которой дает эпиграф. Каждый из братьев должен пройти искушения, как зерно упасть в землю, а затем возродиться. Четвертый брат - персонификация жизненной силы. Она подвергается самому страшному искушению на Кресте. Достоевский верит в возрождение русской соборной личности - коллективной персонификацией которой стали братья Карамазовы, но чувствует слабость русской жизненной силы.

Она поддается искушению самоубийством и не возрождается. Полифонический роман становится идеальной семиотической структурой для реализации темы соборности. Голоса братьев в целом образуют русскую соборную личность, судьба которой определяется Евангелием.

Ключевые слова: Святоотеческая антропология, соборная личность, Достоевский, "Братья Карамазовы"

1. Введение

Художественное произведение - малая семиотическая система, поэтому поэтика романа Достоевского "Братья Карамазовы" отражает его тематику и содержание. Бахтин отнес полифонию к области поэтики, но полифония - внешнее выражение идеи соборности в романах Достоевского. И в представлениях самого Бахтина романная полифония также может обретать формы соборности: "Перед Достоевским развертывается не мир объектов, освещенный и упорядоченный его монологической мыслью, но мир взаимно освещающихся сознаний, мир сопряженных смысловых установок. Среди них он ищет высшую, авторитетнейшую установку, и ее он воспринимает не как свою истинную мысль, а как другого истинного человека и его слово. В образе идеального человека или в образе Христа представляется ему разрешение идеологических исканий. Этот образ или этот внешний голос должен увенчать мир голосов, организовать и подчинить его" [2]. Мир голосов в мире Достоевского не проявление стихийного своеволия и иррациональных глубин бытия. Они, как и полагается в полифонии, а не в какофонии, строго структурированы и соотнесены с образом Христа. Особенно четко это видно на примере романа "Братья Карамазовы", в котором братья - единая соборная личность.

2. Братья Карамазовы как единая соборная личность

2.1. Троичность русской соборной личности

Обратим внимание, насколько различны характеры братьев Карамазовых. Средний, Иван, - искушающий и искушенный разум. Алеша, младший, - весь любовь и всепрощение. Старший, Дмитрий, - воплощение вольного разгула, широты русского характера, которую он сам бы сузил.

Святые отцы выделяют три силы души: разумную, раздражительную и желающую, которые соответствуют голове, сердцу и низу (чревоугодию, вожделению) человека. Эти три силы души человека - проявление троичности личности, соотнесенной с Пресвятой Трои-

цей, это отсвет Творца в творении, это образ Божий в человеке, - образ который призван стать Подобием.

С этими силами души и соотнесены братья Карамазовы. Магистральный сюжет романа Достоевского повествует о том, как Образ в соборной личности Братьев Карамазовых восходит к Подобию. А происходит это в результате духовного кризиса каждого из братьев. Они словно падают в землю, - на что указывает эпиграф, - духовно умирают и возрождаются. Образ доходит до безобразия и обретает полноту Подобия.

Однако роман остался незавершённым, мы видим историю падения Дмитрия и начало его духовного восхождения, мы наблюдаем Ивана в глубине духовного кризиса, а Алеша еще не дожил до него. Человек, созданный по образу Божьему, троичен, то есть у каждого человека есть разумная, гневательная (сердечная) и вожделеющая сила души - братья Карамазовы - это образ всей России и даже всего человечества. Персонификация русской соборной личности. Каждый из братьев является воплощением одной из сил души, которые все вместе прообразуют Троицу, наделяя человека образом Божьим.

Старший, Дмитрий, - воплощение вольного разгула, низа, или земляной карамазовской силы, широты русского характера, которую он сам бы сузил: "Перенести я притом не могу, что иной, высший даже сердцем человек и с умом высоким, начинает с идеала Мадонны, а кончает идеалом Содомским. Еще страшнее кто уже с идеалом Содомским в душе не отрицает и идеала Мадонны, и горит от него сердце его, и воистину, воистину горит, как и в юные беспорочные годы. Нет, широк человек, слишком даже широк, я бы сузил" [4]. Мы наблюдаем за Дмитрием, когда он предается разгулу с цыганами, увеселяя их песнями Грушеньку (представляющую собой аллюзию на адамово яблоко), из-за которой соперничает и с собственным отцом, и с неведомым ему польским офицером. Затем встретим его на скамье подсудимых, а о широте и страстности карамазовской натуры будет свидетельствовать уже его защитник: "Широк Карамазов, сами же вы кричали про две крайние бездны, которые может созерцать Карамазов" [4]. Достоевский воплотил в Дмитрии прежде всего необузданную желающую стихию.

В среднем брате, Иване, сосредоточилась разумная сила человека, поколебленная демоническими искушениями.

В душе Ивана не только Содом и идеал Мадонны сближаются, но сходятся Иуда со Христом. Рассказывая о мучениях детей, Иван сам чувствует себя страдающим ребенком, обиженным собственным отцом - поэтому его образ соотнесен с иконой страдающего сына человеческого - Христа. Иван потому и сочиняет поэму о Христе, что он ему понятен, родствен и бесконечно близок Своей ролью гонимого Сына. Но "Поэма о Великом инквизиторе" посвящена также Иуде-инквизитору, предавшему идею христианской свободы, ставшей для богословов проявлением образа Божьего в человеке. Инквизитор - герой, к образу которого восходит Благодетель - правитель тотали-

тарного государства в романе Е.И. Замятина "Мы". Иван бессознательно чувствует свое сходство с Иудой, поэтому ему нужен Иуда - благодетель Христа. Как страдающий ребенок, Иван чувствует себя гонимым мучеником, родственным по духу Христу, но Ивану нужно сакральное оправдание собственного неприятия страдания - ему нужен Иуда-благодетель и избегший креста и отпущенный инквизитором на свободу Христос. Итак, Иван носит в своей душе потенциальное подобие гонимому Христу и реальное искушение предательским опытом Иуды. Чтобы принять образ Христа, живущий в глубинах души Ивана, ему нужно признать и страдание, но он всеми силами души восстает против страдания, находит самые недопустимые примеры ненужности и дикости страдания детей - и старец Зосима позже тоже заговорит о недопустимости страдания детей, но все эти примеры Ивану нужны еще и затем, чтобы отвергнуть страдание самого Христа. В результате "Евангелие от Ивана" превращается в грустную насмешку над Евангелием, где праведником предстает Иуда-Инквизитор, а Христос не страдает и не исполняет Своей искупительной Миссии.

Иван - мученик мысли, богоискатель, который не хочет найти Бога, потому что больше возлюбил свою обиду на отца, свою детскую слезиночку, которую не может положить в основание здания всеобщей гармонии, а поэтому и не может простить, и уверовать во Всепрощающего, и воскликнуть вслед за Алешей, говорящим о Христе как о Высшем Существе: "Но Существо это есть, и оно может все простить, всех и вся и за все, потому что само отдало неповинную кровь свою за всех и за все. Ты забыл о нем, а на нем-то и зиждется здание, и это ему воскликнут: "Прав ты, Господи, ибо открылись пути твои"" [4].

Алеша - воплощение сердечности. В нем живое сострадательное сердце, готовое выслушать исповедь каждого из братьев, любить бедняжку Lise. Его сердце прозорливое, угадывающее мысли Ивана; горячо страдающее оттого, что после смерти от тела старца Зосимы стал исходить тлетворный дух. Одним из прототипов старца Зосимы был святой Амвросий Оптинский, плоть которого сначала издавала запах тления, - спровоцированный непрошеной славой, полученной им при жизни, - а затем, как бы искупив свой невольный грех, старец заблагоухал. Три брата Карамазовых становятся персонификацией русской соборной личности, которой предстоит пережить революционный кризис. И, как верит Достоевский, она сможет возродиться.

2.2. Зачем нужен четвертый брат?

Но почему же братьев четверо? Зачем нужен Смердяков? Чтобы ответить на этот вопрос, нужно вновь обратиться к святоотеческим трудам, включающим более сложную структуру сил, действующих в человеке, которую предлагает, например, преподобный Иоанн Дамаскин в "Точном изложении православной веры":

"Нужно знать, что разумное (начало) по природе владычествует над неразумным (бессловесным). Ибо силы души разделяются на

разумную и ту, которая неразумна. Но неразумного начала души есть две части: одна непослушна разуму, то есть разуму не повинуется; другая - послушна и повинуется разуму. Непослушная и неповинующаяся разуму есть жизненная сила, которая называется и силой сердцебиения, а также семенная, то есть порождающая и растительная сила, которая называется и питательной; а к этой относится и возрастительная сила, которая и образует тела. Ибо те управляются не разумом, но природой. Послушная же и повинующаяся разуму часть разделяется на гнев и похоть. А обобщенно неразумная часть души называется страстным и вожделеющим началом. Следует же знать, что и движение по устремлению принадлежит к той части, которая послушна разуму". [3].

Но упростим эту сложную схему: сила души, не подчиняющаяся разуму, - это природная часть человека, а собственно личность образуют разум и две подвластные ему силы души - гнев и похоть. Четвертый брат, сын Смердящей, - порождение неразумной силы природы человека, ее физической составляющей. Достоевский делает акцент на бездуховности своего героя. Это воплощение эвклидова ума - в терминах Достоевского - или плотского мудрования - в библейских категориях. В мифах разных стран и народов есть существа, типа ундин или русалок, которые рождены стихией и не обладают бессмертной душой. Однако они стремятся обрести бессмертие через любовь, иначе их телесная смерть станет и их душевной смертью, поскольку в них нет бессмертного духа. Смердяков полностью лишен способности любить - он воплощает обреченность на вечную смерть, ибо он порожден непреображенной юродивой плотью и может лишь раствориться в породившей его стихии. Плотская стихийная душа не вынесла искушений. Самоубийство и приводит к вечной погибели героя. Но роман и в целом посвящен теме искушений, через которые должны пройти все три силы души человека - разумная, раздражительная (сердечная) и вожделеющая.

2.3. Словесная икона очищения сил души человека

Иконографическим образом очищения сил души человека станет само Евангелие, описывающее четыре искушения - по числу сил, лежащих в основе человеческого бытия. А братьев в романе - также по числу искушений, так как каждая сила души, по замыслу Достоевского, должна пережить свое искушение и очистительное страдание.

После Крещения Господь был искушаем в пустыне - и искушения эти также были направлены против трех сил души человека: "Иисус, исполненный Духа Святаго, возвратился от Иордана и поведен был Духом в пустыню. Там сорок дней Он был искушаем от диавола и ничего не ел в эти дни, а по прошествии их напоследок взалкал. И сказал Ему диавол: если Ты Сын Божий, то вели этому камню сделаться хлебом. Иисус сказал ему в ответ: написано, что не хлебом одним будет жить человек, но всяким словом Божиим. И, возведя Его на высокую гору, диавол показал Ему все царства вселенной во

мгновение времени, и сказал Ему диавол: Тебе дам власть над всеми сими царствами и славу их, ибо она предана мне, и я, кому хочу, даю ее; итак, если Ты поклонишься мне, то все будет Твое. Иисус сказал ему в ответ: отойди от Меня, сатана; написано: Господу Богу твоему поклоняйся, и Ему одному служи. И повел Его в Иерусалим, и поставил Его на крыле храма, и сказал Ему: если Ты Сын Божий, бросься отсюда вниз, ибо написано: Ангелам Своим заповедает о Тебе сохранить Тебя; и на руках понесут Тебя, да не преткнешься о камень ногою Твоею. Иисус сказал ему в ответ: сказано: не искушай Господа Бога твоего. И, окончив все искушение, диавол отошел от Него до времени". (Лк. 4:1-13).

Мы видим, что искушение состоит из трех частей и нацелено на человеческое чревоугодие, гнев и гордый помысел. Эта трехчастность искушения соответствует трехчастности человеческой личности, если интерпретировать ее в контексте "Добротолюбия". Но в действительности искушений не три, а четыре. Четвертое искушение самое страшное - это крестное страдание, которое всего человека очистило, включая его жизненную силу (силу сердцебиения, семенную). Четырем силам, действующим в природе человека, соответствую четыре искушения. А в романе Достоевского им соответствуют четыре брата. И Смердяков становится персонификацией жизненной силы, то есть силы сердцебиения, силы связанной с плотью, а не с духом. Если душа состоит из разумной, раздражительной и желающей части, то и духовное очищение должно быть троичным: желающая часть очищается через воздержание от пищи (от хлебов), гневательная - через отказ от роли царя, немыслимой без священного гнева, и через творение милостыни. "Не отложит человек страстных воспоминаний, если не позаботится уврачевать пожелательной и раздражительной части своей, первую истончая постом, бдением и спанием на голой земле, а вторую укрощая долготерпением, непамятозлобием и милостынею" [5], чистота ума достигается через умное делание молитвы и отсечение нечистых движений и помыслов - например, помысла сброситься со скалы. Но чистоты ума невозможно достигнуть, не очистив предварительно желающей и гневательной части души. "Невеста из Песни Песней - образ ума, который во время молитвы созерцает свет Святой Торицы, - говорит Евагрий" [1]. А жизненная сила может очиститься только крестным страданием.

Евангельское повествование об искушениях Христа в пустыне соответствуют о трехсоставном очищении природы человека от искусительных инстинктов и помыслов. Победой Христа над искушениями мы все победили в вечности и продолжаем борьбу во времени с верой в победу. Троичное искушение свидетельствует о чистоте всех трех составляющих человеческой личности Богочеловека, становится символом этой тройственной чистоты. Прп. Иоанн Кассиан Римлянин искусителя характеризует так: "Он искушал вожделевательную часть духа Его, говоря: "скажи, чтобы камни сии сделались хлебами"; искушал раздражительную часть, когда старался подстрекнуть Его к

желанию власти над настоящим веком и к желанию царств этого мира; разумную часть искушал, когда говорил: "если Ты Сын Божий, бросься вниз" (Мат.4.3-9). В этом обольщение его не имело никакого успеха, потому что по своей догадке, которую имел по ложному мнению, не нашел в Нем ничего поврежденного" [8].

Евангелие - словесная икона победы над искушениями. Победа спасителя - залог и условие нашей победы и очищения нашей трехипостасной личности. Семиотика предполагает возможность проанализировать ненаписанные произведения или их части. И мы видим, как победа над страстями в романе "Братья Карамазовы" начинает совершаться по образу (по иконе, по модели, по структурному принципу) Евангельской победы. Брат Дмитрий мыслит себя поющим гимн солнцу из-под земли, его вожделеющая сила - страсть к вину, деньгам, Грушеньке - связаны темницей, как гробом, он пал в землю - чтобы восстать и возродиться. По образу Евангелия победа над искушениями, обрушившимися на разум Ивана и сердце Алеши, - суть ненаписанной части романа Достоевского. Достоевский верит в способность русской соборной души воскреснуть после революционного катаклизма, который писатель предчувствует. Идея нравственного торжества над искушениями - проекция евангельского текста на роман Достоевского и на историю русской соборной души в целом.

Версия, что Алеша станет революционером и закончит дни на эшафоте "основана на дневниковой записи известного литератора и издателя Алексея Сергеевича Суворина (1834 - 1912), много общавшегося с Достоевским" [7]. Профессор Татьяна Касаткина, разрабатывая гипотетический сюжет, приходит к выводу, что второй роман закончится казнью Алеши, ибо он осознанно возьмет на себя чужую вину, как невольно берет ее в первой части - Дмитрий. Достоевский всю жизнь разрабатывал тему Христа - и вот таким героем, берущим на себя чужие грехи, и станет Алеша. При этом исследовательница замечает: "Насколько я помню, Павел Фокин (филолог, автор-составитель книжной серии "Классики без глянца") первый предположил, что мы можем сказать: "второй роман", происходящий в момент, когда главному герою исполняется 33 года, написан намного раньше первого - он и есть Евангелие" [7].

Русская соборная душа живет не только общей виной, но и общим спасением. Св. Серафим учил стяжать дух мирен - и тысячи спасутся вокруг. А Дмитрий Карамазов чувствует, что все за всех виноваты. За всех виноват только Христос. Следовательно, соборная душа складывается из душ, которые готовы взять вину, и эта готовность указывает в них на образ Божий, приближает их ко Христу. Если все за всех виноваты, значит все устремлены относится друг к другу, как сам Господь. Это знак обожания соборной личности.

Обобщим: Алеша Карамазов переживет духовный кризис, а далее роман перерастет в житие и даже в романный вариант Евангелия. Жизнь героя преобразится в житие преподобного, который подражая Христу, возьмет на себя грехи ближних. - Но подобная конкрети-

зация сюжета лишь гипотеза. Объективно говоря, искушение, уготованное гневательной (сердечной) силе души - это искушение властью, поэтому соблазн революционным террором идеально вписывается в эту гипотетическую модель сюжета, но за искушением должно последовать духовное воскресение и подражание Христу.

Четвертое искушение Спасителя - крестные страдания. Они направлены на жизненную силу, на тело и природу человека, которая на кресте из смертной становится способной обрести бессмертие и наследовать небесный рай.

Как воплощение жизненной силы в романе Смердяков оказывается неспособным противостоять искушениям. Пессимистичен Достоевской только в отношении жизненной силы русской соборной личности, коллективной персонификацией которой стали братья Карамазовы, включая Смердякова. Искушение самоубийством и неприятием бытия - важнейшая тема романа "Бесы", в "Братьях Карамазовых" в результате этого искушения гибнет Смердяков.

На судьбу каждого из братьев реально или гипотетически спроецировано одно из четырех евангельских искушений. Роман становится полифоническим, потому что в нем звучит тема четырех типов искушения - и предполагаются четыре, точнее три, варианта победы над ним. Эти варианты - следствие очищения вожделеющей силы Дмитрия, которая отчасти реализована Достоевским, разумной силы Ивана и сердечной (гневательной) силы Алеши - которые остались в планах писателя. Жизненной силе русской соборной души невозможно воскреснуть.

Именно в образе Христа, как указывал Бахтин, возможно разрешение духовных исканий всех трех сил трехипостасной соборной личности России.

2.4. Три типа движения природы человека

Каждый голос в полифоническом романе Достоевского сориентирован в жесткой системе нравственных координат и свобода его внутреннего восхождения или падения подчиняется духовным законам, лежащим в основе православной антропологии, важнейшими категориями которой будет учение о трехчастности личности и о трех типах движения природы человека.

Вторым по значимости антропологическим свойством природы человека, порождающим полифонизм романов Достоевского, является способность природы к трем типам движения: по природе падшего Адама (падшая дионисийская естественность), против его природы (движения души под влиянием темных сил) и благодатно сверхъестественные движения природы человека, предполагающие чистый ум и устремленность к Богоподобию.

У Достоевского движения "естественные" по падшему Адаму чаще охватывают желающую часть души, - примером тому служат страсти Дмитрия Карамазова.

Противоестественные - не по природе даже падшего Адама власт-

вуют чаще над разумной частью души, которая у героев Достоевского обычно неустойчива, легко искушается демоническими гордыми идеями и соблазнами (вспомним Раскольникова и Ивана Карамазова), а также над гневательной частью души (что характерно для Федора Павловича Карамазова, который в целом относится к дионисийскому вожделеющему типу, но его природа движется противоестественно: в своем сладострастии он доходит до соперничества с сыном, а от своего противоестественного гнева он получает столь же противоестественное удовольствие).

А благодатно сверхъестественной у Достоевского чаще оказывается любящая сердечная сила души человека, одухотворяющая Алешу Карамазова и всех праведников Достоевского, которым присуща не только чистота сердца, но и сверхъестественная чистота ума, проявляющаяся в прозорливости и рассудительности.

Падшая дионисийская естественность присуща вожделеющей силе Дмитрия Карамазова. Эта схема обретает плоть и кровь в наблюдениях и изречениях преподобного Аввы Исаии ("Слово восьмое"):

"4. Сказал опять: если, давши кому что взаймы, простишь ему, то будешь подражатель природе Иисуса; а если взыщешь, то - природе Адама; если же возьмешь рост, то (это будет) не по естеству даже и Адама (разумеется - ниже или против него). 5. Когда кто обвинит тебя по какому-либо делу, которое ты сделал, или не сделал; то если ты смолчишь, это будет по природе Иисуса, - если скажешь в ответ: что я сделал? То это будет не по Его природе, - если же противоречишь слово за слово, то это будет против природы Его" [6].

Естественный, противоестественный и благодатный тип движения природы человека обычно охватывает всю его личность, то есть сердечную, вожделеющую и разумную силы души. Святые отцы считают разум - основой личности, но Адам пал и разбился, а его личность перевернулась. Если для благодатного состояния души характерно торжество разума, то в падшем состоянии разум, даже если он и доминирует в личности героя, как это характерно для Раскольникова и Ивана Карамазова, он рабствует низменным страстям человека, его гневательной или вожделеющей силе.

Эти страсти, подавляющие или искажающие разум, становятся воплощением земляной карамазовской силы, которая присуща всем - и отцу, и, в разной степени, всем четырем братьям, то есть Смердякову и Карамазовым. Полифонизм, то есть самобытное звучание разумной, гневательной, вожделеющей и жизненной силы в хоре человечества, обретает нравственное звучание благодаря тому, что эти силы движутся по падшей природе человека или даже против нее и тем свидетельствуют о своей искаженной или перевернутой иерархии ценностей.

Когда силы души движутся по природе Иисуса, как говорил св. авва Исаия, тогда даже вожделеющая сила обретет духовную красоту: вожделение в святоотеческой традиции рассматривается как земной символ небесной любви к Богу. Достоевский применительно к

Русскому обществу видит, что любовь чаще охватывает и преображает гневательную часть души, коренящуюся в области сердца и наделяющую разум прозорливостью. Православное антропологическое учение о взаимосвязи трех сил души человека с тремя типами движения в святоотеческой традиции представляет собой единую тему, но с вариациями, отражающими непосредственный опыт каждого из отцов Церкви.

Заключение

Чисто теоретически возможно бесчисленное множество вариантов соединения трех, даже четырех, сил природы человека с тремя типами ее движения. Однако полифонизм Достоевского учитывает реальное историческое воспитание русской соборной личности второй половины XIX века. Разумная сила чаще принимает демонические искушения - в результате Иван Карамазов переживает духовный кризис. Его природа движется противоестественно. Достоевский отмечает трагедию русской соборной души, которая утратила благодатную одухотворяющую силу разума. Разум - самая неустойчивая сила в полифоническом романе Достоевского, у которого не человек съел идею, а идея съела человека, причем эта идея противоестественна и часто демонична. Вожделеющая сила русской соборной души чаще движется по природе падшего Адама. Мы видим, как завладел душой Дмитрия Карамазова стихийный дионисизм, который подчинил себе и разум с сердце героя. Самой благодатной и устойчивой к искушениям в мире Достоевского является гневательная, или сердечная, сила. К благодатным движениям по природе Самого Христа способен Алеша Карамазов. Смердяков - воплощение жизненной силы. Герой гибнет, так как его природа движется противоестественно и принимает искушения демоничных идей Ивана.

"Братья Карамазовы" Достоевского не просто полифонический роман, но история русской соборной личности, коллективной персонификацией которой будут четыре брата. Полифонический роман становится семиотической системой, в которой наиболее полно реализована тема русской соборной личности и соотношения ее сил. Полифоническое звучание голосов не отрицает иерархию ценностей, поскольку Достоевский соотносит развитие голосов и всех сил русской соборной души с законами святоотеческой антропологии. Голоса стремятся слиться в единой обоженной личности, в которой образ Божий обретет подобие. Роман остался незавершенным, поэтому тема обожения русской соборной души звучит только в семиотической реконструкции продолжения романа.

References/Литература

[1] Alfeev G. V. (mitropolit Ilarion). Duhovnыy mir prepodobnogo Isaaka Sirina. - Spb.: Aleteyya, 2002. 288 s.

[Алфеев Г. В. (митрополит Иларион). Духовный мир преподобного Исаака Сирина. - Спб.: Алетейя, 2002. 288 с.]

[2] Bahtin M. M. Probletы poэtiki Dostoevskogo, M.:Hudozhestvennaya literatura, 1972. 472s.

[Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского, М.:Художественная литература, 1972. 472с.]

[3] Damaskin Ioann, prepodobnыy. Tvoreniya. Istochnik znaniya / per. s grechesogo i kommentarii D.E. Afinogenova, A.A. Bronzova, A.I. Sagardы, N. I. Sagardы. M.: Indrik, 2002. 416 s.

[Дамаскин Иоанн, преподобный. Творения. Источник знания / пер. с гречесого и комментарии Д.Е. Афиногенова, А.А. Бронзова, А.И. Сагарды, Н. И. Сагарды. М.: Индрик, 2002. 416 с.]

[4] Dostoevskiy F.M. Maloe akademicheskoe sobr. soch. v 15 tt. / pod red. G.M. Fridlendera. Leningrad, SPb: Nauka, 1988 - 1996.

[Достоевский Ф.М. Малое академическое собр. соч. в 15 тт. / под ред. Г.М. Фридлендера. Ленинград, СПб: Наука, 1988 - 1996.]

[5] Evagriy Pontiyskiy, avva. O deyatelynoy zhizni sto glav//Dobrotolyubie: dopolnennoe: v 5 tt. [per. s grech.] / v russkom perevode svyatitelya Feofana, Zatvornika Vыshenskogo. T. I., Moskva: Sibirskaya Blagozvonnitsa, 2010. S. 282-320.

[Евагрий Понтийский, авва. О деятельной жизни сто глав//Добротолюбие: дополненное: в 5 тт. [пер. с греч.] / в русском переводе святителя Феофана, Затворника Вышенского. Т. I., Москва: Сибирская Благозвонница, 2010. С. 282-320.]

[6] Isaiya, avva. Slova prepodobnogo avvы Isaii k svoim uchenikam / / Dobrotolyubie: dopolnennoe: v 5 tt. [per. s grech.] / v russkom perevode svyatitelya Feofana, Zatvornika Vыshenskogo. T. I, Moskva: Sibirskaya Blagozvonnitsa, 2010. - 320 s. - S. 143-233.

[Исаия, авва. Слова преподобного аввы Исаии к своим ученикам // Добротолюбие: дополненное: в 5 тт. [пер. с греч.] / в русском переводе святителя Феофана, Затворника Вышенского. Т. I, Москва: Сибирская Благозвонница, 2010. - 320 с. - С. 143-233.]

[7] Kasatkina Tatyyana. Svidetelystvo Suvorina. M., 2019. Foma. 19.09.2019. URL: https://foma.ru/tajna-bratev-karamazovyh-alesha-dolzhen-byl-stat-revolyuczionerom-i-ubit-czarya.html (data obrashteniya: 26.12.2020)

[Касаткина Татьяна. Свидетельство Суворина. М., 2019. Фома. 19.09.2019. URL: https://foma.ru/tajna-bratev-karamazovyh-alesha-dolzhen-byl-stat-revolyuczionerom-i-ubit-czarya.html (дата обращения: 26.12.2020)]

[8] Kassian Rimlyanin, Ioann, prepodobnыy. Pisaniya: perev. s latin. / predisl. episkopa Petra. Reprint. izd. Sergiev Posad : Svyato-Troits. Sergieva Lavra : RFM, 1993. 652 s.

[Кассиан Римлянин, Иоанн, преподобный. Писания: перев. с латин.

/предисл. епископа Петра. Репринт. изд. Сергиев Посад: Свято-Троиц. Сергиева Лавра : РФМ, 1993. 652 с.]

Семиотично единство на поетиката и темата за духовното единство в романа на Ф. М. Достоевски "Братя Карамазови".

Доц. д-р Светлана Владимировна Герасимова

Резюме: Полифоничният роман не премахва йерархията на ценностите. Братя Карамазови, включително Смердяков, са обединяваща сборна личност. Гласовете се развиват според законите на патристичната антропология. Троицата е образът на Бог в човека. В него се открояват три сили и всеки от братята става олицетворение на една от тези сили. Иван е въплъщение на интелигентна сила. Дмитрий е похотта. Альоша е гневната (сърдечната). Романът на Достоевски отразява идеите на светите отци за три вида движение на човешката природа: по природата на Христос, по природата на падналия Адам и срещу неговата природа. Възможно е голямо разнообразие от възможности за личност, чиито сили се движат по различни начини в зависимост от трите вида движения. Достоевски взема предвид спецификата на Русия. Писателят прилага три от голямото разнообразие от възможности. Рационалната сила на Иван се движи неестествено и се поддава на демонични изкушения. Похотливата сила на Дмитрий се движи от природата на падналия Адам и е изпълнена с дионисиева енергия. Сърдечната сила на Альоша се движи според природата на Христос. Тя е най-устойчива на изкушения. Тази връзка между силите на душата и видовете движения на човешката природа е характерна за Русия по времето на Достоевски. Изкушенията на Христос в пустинята са насочени към тези сили. Чрез победата на Христос се пречистват трите сили на човешката природа. Евангелието предоставя структурата на неписаната част от романа, ключът към която е даден от епиграфа. Всеки от братята трябва да премине през изкушения като зърно, за да падне в земята и след това да се прероди. Четвъртият брат е олицетворение на жизнената сила. Тя се подлага на най-страшното изкушение на Кръста. Достоевски вярва във възраждането на руската църковна личност - чието колективно олицетворение са братята Карамазови, но той чувства слабостта на руската жизнена сила. Тя се поддава на изкушението за самоубийство и не се преражда. Полифоничният роман се превръща в идеална семиотична структура за реализиране на темата за духовното единство на лич-

ността. Гласовете на братята като цяло формират руската колективна личност, чиято съдба се определя от Евангелието.

Ключови думи: патристична антропология, колективна личност, Достоевски, "Братя Карамазови"

Semiotic unity of poetics and theme of collection in the novel "Brothers Karamazov" by F. M. Dostoevsky

Assoc. Prof. Svetlana Gerasimova, PhD

Abstract: The polyphonic novel does not abolish the hierarchy of values. The brothers Karamazov, including Smerdyakov, are a united conciliar personality. Voices develop according to the laws of patristic anthropology. Three powers are the image of Trinity in man. Each of the brothers becomes the personification of one of the powers. Ivan is the embodiment of intelligent power. Dmitry - of lustful one. Alexei - of angry (heartfelt) one. Dostoevsky's novel reflects the ideas of the Holy Fathers about three types of movement of human nature: by the nature of Christ, by the nature of fallen Adam and against his nature. A great variety of personality options is possible; powers move in different ways according to the three types of movement. Dostoevsky takes into account the specifics of Russia. He implements three of the great variety of options. Ivan's intelligent power moves unnaturally and succumbs to demonic temptations. The lustful power of Dmitry moves by the nature of the fallen Adam and is filled by Dionysian energy. Alexei 's heart power moves according to the nature of Christ. This power is the most resistant to temptation. Such relationship between the powers of the soul and the types of movement of human's nature was characteristic of Russia in Dostoevsky's time. The temptations of Christ in the wilderness are directed at these powers. Through the victory of Christ, the three powers of human nature were purified. The Gospel provides the structure of the unwritten part of the novel, the key to which is given by the epigraph. Each of the brothers must go through temptations and fall into the ground and then be reborn like a grain. The fourth brother is the personification of the life power. It undergoes the most terrible temptation on the Cross. Dostoevsky believes to the revival of the Russian conciliar personality - the collective personification of which is the brothers Karamazov, but he recognizes the weakness of Russian vitality. It succumbs to the temptation to commit suicide and is not reborn. The polyphonic novel becomes an ideal semiotic structure for realizing the theme of collegiality. The voices of the brothers as a whole form the Russian conciliar personality, the fate of which is determined by the Gospel.

Keywords: Patristic anthropology, cathedral personality, Dostoevsky, "The Brothers Karamazov"

Млади изследователи на културното наследство

Катедралата "Свето преображение господне" в Болград, Украйна

Василка Караиванова, Никола Караиванов, България

Резюме: През октомври 1838 г. в административния център на бесарабските български села гр. Болград е осветена величествена по своята големина и красота катедрала "Свето Преображение Господне". Храмът е строен в продължение на пет години (1833-1838) с труда и средствата на бесарабските българи. Разгледан е опитът катедралата да бъде разрушена през 1957 г., както и стихийният пожар през 2012 г. и възстановяването на храма през 2017 г. в първоначалния му вид.

Ключови думи: административен център, бесарабски българи, катедрала "Свето Преображение Господне"

В административния център на българските села - град Болград в географската област Бесарабия (днешна Украйна - Одеска област) се издига величествена катедрала "Свето Преображение Господне" за чиято история и съдба до днес може да се напише монография, но ние ще се ограничим с основните факти в този кратък материал.

Започналото през втората половина на XVIII век (от 1752 г.) преселение на българи на територията на Русия и особено масово през първите тридесет години на XIX век, след преминаване през 1812 г. на географската област Бесарабия от васалното на Османската империя княжество Молдова към Русия. С големите преселения през 1812 - 1813 г. и 1829 - 1830 г. са заселени в бесарабската пустинна степ около 27 000 семейства или над 150 000 души. Тези преселения стават след приключилата поредна руско-турска война, като взелите участие българи на страната на руската армия се страхуват да останат по родните си места, особено след изтеглянето на руските части. Страхът от турското отмъщение ги принуждава масово да напуснат своите селища заедно с руските войски. Но има и друга причина, а тя е, че изтеглящите се руски полкове забират българско население и със силата на оръжието го заставят да се пресели в безлюдните степи на

Южна Русия. Георги Раковски в своята брошура "Преселение в Русия или руската убийствена политика за българите" (1861 г) посочва много точно еднаквата вина на двете евро-азиатски империи (турската и руската) за тези пагубни за българския народ преселвания [10].

Проф. Стефан Дойнов пише: "Спомнете си въстанията, водени против турското владичество през тези 110 години (т.е. времето, през което се осъществиха масовите преселения в Русия от 1752 г. до 1862 г. - бел. Дойнов) и вие ще се уверите, че числото на българите-преселници (около 400 000 души - бел. авторите) надхвърлят неколкократно човешките жертви на въоръжената освободителна борба" [3].

След първото масово преселение през 1812 - 1813 г. в Бесарабия започват да се създават първите български селища. За център на бесарабските български села е определено с. Табаки. Със специален указ на руския император "За преселването на българи и други преселници отвъд Дунава в Бесарабската област" от 29 декември 1819 г., правата и привилегиите, които дотогава са предоставяни на чуждестранните колонисти се разпростират и върху българските бежанци. Този указ е прочетен публично на 12 май 1820 г. от попечителя на българските преселници С. Малевинский в присъствието на кметове и представители на всички дотогава основани 57 български села. Българската общност решава да се изгради величествен храм като благодарност към Русия, като в олтара да се пази царския указ. Още на тържеството започват да се събират пари за бъдещия храм. Тогава българските колонисти вземат решение за изграждане на нов град като административен център на 5 км източно от с. Табаки на брега на езерото Ялпуг. Този нов град започва да се изгражда на голо поле през 1823 г. Отначало се създава една махала, наречена Туканска, т. е. тукашната, защото жителите са "тукашни". Първите бежанци в новостроящото се селище му дават името Сопот, тъй като основните преселници са от гр. Сопот, които се установяват първоначално в с. Табаки през 1812 - 1813 г., затова те наричат града - Сопот [13].

След 1830 г., когато е осъществено последното масово преселение на български бежанци в Бесарабия, към оформящия се административен център на бесарабските български села се създават още две преселнически махали: Сливенска и Ямболска и градчето Сопот започва да се нарича Болград. В центъра на града се определя място за новия храм, постепенно започват да се струпват камък, дървени трупи и други строителни материали, събрани са и значителни парични средства [13].

Председателят на Попечителния комитет на преселниците в Южна Русия ген. Иван Никитич Инзов (1768-1845) и управителят на бесарабските български колонии Михаил Бутков поръчват изработването на проекта на Болградския катедрала на известния руски архитект Авраам Иванович Мелников (1784 - 1854). Проектът за храма повтаря един негов вече реализиран проект, този на Исакиевската катедрала в Петербург, като Болградската катедрала е с три метра по-малка, без

излишна помпозност и претовареност с различни детайли.

През лятото на 1833 г. проектът на събора е изпратен в гр. Кишинев и старшият свещеник на българските колонии протойерей Васил Пуришкевич запознава с проекта архиепископ Кишиневски и Хотински Дмитрий Сулима. Бесарабският владика с писмена резолюция узаконява началото на строежа. Създава се Строителна комисия за събиране на парични средства и контрол при строежа, начело с богатия кишиневски търговец Кирил Минков [5].

На 20 юни 1833 г. при стечение на хиляди български колонисти, ген. Иван Инзов и протойерей Васил Пуришкевич тържествено полагат първите камъни в основите на бъдещата трипрестолна каменна катедрала. В центъра на младия град Болград е отредено за храма място от 14 декара. Строителството трае малко повече от пет години. Участие в строежа в протежение на повече от пет години вземат около 10 000 български колонисти, например при изкопаване на основите и извозването на пръстта с каруци на километри от строежа. Наред с наетите срещу запращане професионални строители, на катедралата работят всеки ден десетки, а понякога и стотици селяни от българските колонии. Металическите решетки, цветното стъкло, кръстове, камбани и други са купувани и превозвани от Москва, Тула и други краища на Русия, а цветните мраморни плочи са доставени от чужбина.

Върху стабилен фундамент след пет години къртовски труд се издига величествен храм. Изграждането на катедралата в завършен вид, освен хиляди трудови дни, струва на българските преселници 750 000 сребърни рубли [4]. Тази сума като днешен български финансов еквивалент е около 270 милиона български лева - 1 сребърна руска рубла от онова време е равна на 360 днешни български лева. Всички изследователи подчертават категоричния факт, че "Свето Преображение Господне" не се построява от руската държава или богати меценати, а от всички българи от бесарабската диаспора. Всеки българин тогава оставя частица от себе си в катедралата - дава парични средства или работи на строежа, а част от българите правят и двете [9].

На 12 октомври 1838 г. старшия свещеник на българските колонии протойерей Александър Савицки, сменил Васил Пуришкевич, изпраща на архиепископ Дмитрий Сулима рапорт, в който докладва за завършването на катедралата и го моли да я освети. При това в този рапорт се съобщава, че в енорията на катедралата има 598 селски домакинства с общо 4 625 души. В тази катедрала ще служат 1 протойерей, 2 свещеници, 1 дякон, 2 псалти и 2 клисари. За катедралата са дарени от Болградската община 240 декара пасища и орна земя, които да се отдават под аренда, като получените средства са за храма.

Настъпват дългоочакваните дни за освещаване на Болградската катедрала "Свето Преображение Господне". Тази църковна церемония се извършва в продължение на четири дни: 26, 27, 28 и 29 октомври 1838 г. от архиепископ Кишиневски и Хотински Дмитрий Сулима

и старшия свещеник на българските колонии протойерей Александър Савицки, в присъствието на ген. Иван Инзов, много почетни гости от Одеса, Измаил, Кишинев, Рени, многолюдни делегации от всички 57 български села. При освещаването на катедралата участва и знаменитият арменски архиепископ Нерсес, станал по-късно арменски патриарх [4].

Катедралата "Свето Преображение Господне" в Болград е каменна, както стените, така и куполът, който се издига на 30 метра, с две камбанарии на западната ? страна. Първоначално катедралата е покрита с боядисана в зелено ламарина, а от 4-5 години, след пожара през 2012 г., за който ще стене дума, с ламарина, покрита с варак. (варак е златно фолио - бел. авторите). С варак са и трите кръста: на купола и на двете камбанарии. От външната страна катедралата е белосана с вар, а вътре е със стенописи. Светлината в катедралата влиза от 12 прозореца в купола и по-ниско от тях още 20 прозореца с железни решетки, плюс още 2 кръгли прозореца в камбанариите. "Св. Преображение Господне" има четири големи врати и още три под камбанариите. Капацитетът на катедралата е три хиляди правостоящи богомолци.

Докато храмът-църква има един олтар, то храмът-катедрала има два и повече олтара. Болградската катедрала има три олтара: първият, централен, е "Свето Преображение Господне", от ляво на него е олтарът "Събор на Архангел Михаил", а от дясно на централния е олтара на "Св. Йоан Предтеча". Болградската катедрала има пет камбани, изработени в Москва, като най-голямата, наречена "Благовест" тежи 2 тона.

След освещаването на Болградската катедрала работата по неговото благоустройство и украса продължава десетки години. Събрани са нови средства и е построена каменна ограда на двора с чугунени решетки. Самата катедрала отначало не е изографисана и отвътре е варосана в бяло. Впоследствие стените са боядисани в небесно синьо със златни звезди, едно безкрайно небе, изобразяващо небесния Йерусалим. Изографисването на катедралата "Свето Преображение Господне" става едва през 1912 - 1914 г. от руския художник Павел Александрович Пискарьов. Стенописите са копия от църковната живопис на големите руски художници Михаил Василевич Нестеров (1862 - 1942) и Виктор Михайлович Васнецов (1848 - 1926). В края на XX век допълнително са рисувани четиримата евангелисти по образец на Кишиневската катедрала. В купола на катедралата в съответствие с православната традиция е изобразен Христос Вседържител с кръст и свитък с текст в ръце. В подкуполния кръг са нарисувани дванадесетте апостоли, а по стените и сводовите колони има сцени от Стария и Новия завет. Ювелирната дърворезба на олтара е покрита със златен варак. По време на поклонническите си пътувания през десетките години на бесарабските българи до Божи гроб в Йерусалим и Света гора на полуостров Атон българите от града и селата купуват и даряват на катедралата много икони и църковни одежди и утвар.

Да изброим и представим накратко свещенослужителите на Болградската катедрала "Свето Преображение Господне". Първият свещеник е споменатия протойерей Александър Савицки, а също и Фьодор Данилов. От 1848 г. служител в катедралата е протойерей Никифор Петров, българин роден в Болград, но отявлен българофоб. Други свещенослужители са Даниил Далицки, Димитър Панайотов, Йоан Ферлат (молдовец) и Тихон Данилов.

В историята на Болградската катедрала оставя светла диря бесарабския българин протойерей Михаил Казанакли (1833 - 1908). Той завършва с отличие Кишиневската семинария и служи в катедралата близо половин век - от 1859 г. до 1908 г. Отец Михаил е приятел и съратник на Георги Раковски, което е видно от оживената кореспонденция между двамата [1]. Отец Казанакли е учител по Закон Божи в Болградската гимназия, участва активно в борбата на българския народ за църковна независимост против гръцките фанариоти със статии във вестника на Любен Каравелов "Независимост". Той е един от основателите през 1869 г. в Браила на Българското книжовно дружество, преместено през 1878 г. в София, а от 1911 г. прераснало в Българска академия на науките [8].

От 1878 г. до 1913 г. свещенослужител в катедралата става друг български родолюбец - отец Сава Беров (1839 - 1913) [12]. От 1903 г. български духовник е Александър Челак, а служител в катедралата от 1906 г. друг българин - свещеник - Автоном Вълков. През 30-те години на XX век служители в храма са протойереите Михай Фокша (молдовец) и Александър Назлъмов (брат на прославения български генерал Атанас Назлъмов). През 40-те години на XX век свещенослужители са Теодор Ерхан (молдовец) и Василий Агура, представител на виден бесарабски български род. Отец Василий е последния свещеник в началните години при преминаването на Бесарабия към Съветския съюз през 1944 г., служи няколко години, след което е изпратен на лагер, а катедралата "Свето Преображение Господне" е затворена.

Освен катедралата в Болград след това са построени още две църкви. През 1842 г. започва строежът на втората църква в гробищата на гр. Болград. Изграденият храм "Св. Митрофан", осветен през април 1844 г., е кръгъл, тип "ротонда", в изящен римски архитектурен стил. През ноември 1846 г. останките на ген. Иван Инзов са тържествено препогребани вътре в църквата "Св. Митрофан", станала своеобразен мавзолей на руския генерал [2]. През 1871 г. жителите на двете нови махали, Сливенската и Ямболската, започват да строят трета красива църква - "Св. Николай Чудотворец", осветена през 1878 г. [13] При съветския атеистичен режим, започнал за Бесарабия от 1944 г., църквата "Св. Митрофан" бе запазена и поддържана като мавзолей на руския генерал Инзов (без да се служи в нея), но църквата "Св. Николай Чудотворец" бе затворена, превърната в склад за водка, като през 80-те години на XX век рухна купола и покрива затова църквата е изоставена [6]. Така като развалина църквата "Св. Николай Чудотворец" дочака 2010 - 2012 г.,

когато бе напълно възстановена и днес в храма се води богослужение.

Не по-малко драматична е историята и на Болградската катедрала "Свето Преображение Господне". През лятото ва 1957 г. на градско комсомолско събрание се взема решение да се събори Болградската катедрала като "гнездо на мракобесие". Решението е внушено от градската партийна организация на КПСС и градската административна власт. Завърналият се преди месеци от съветски лагер отец Василий Агура, научава за това решение, веднага пътува до Одеса и разказва за престъпното комсомолско (партийно) намерение на свой приятел епископ (за съжаление името му за нас е неизвестно) и двамата хващат веднага влака за Москва. През цялото време на пътуването от Одеса до Москва двамата духовници на колене се молят на Бога за спасение на катедралата.

И чудото става. Невероятно, но отец Василий успява да си уреди прием лично от Първия секретар на КПСС, всесилния тогава съветски диктатор Никита Сергеевич Хрушчов. Влизайки в кабинета на Първия, отец Василий Агура разстила на бюрото му една дузина фотографии на Болградската катедрала, пада на колене и проливайки обилно сълзи моли Хрушчов да запази "Свето Преображение Господне". Всесилният Никита Сергеевич, винаги действащ импулсивно и непредсказуемо, отдава разпореждане на тогавашния Министър на културата на СССР - Болградскага катедрала да получи статус на Паметник на архитектурата и културата от всесъюзно значение. По канален ред са изпратени височайши разпореждания до Болград и седмица по-късно на входа се поставя метална табела за статуса на катедралата, която стои и днес. Така Болградската катедрала е спасена от разрушаване. Можем да си представим каква смелост проявява отец Василий Агура пред диктатора, който подема по време на своето управление (1956 - 1963 г.) втората вълна на тотална борба срещу църквата. "Кукурузникът" (така народът нарича Хрушчов) се заканва да ликвидира духовенството, като направи свещениците и монасите колхозници, и че ще покаже по съветската телевизия последния поп в СССР, който започва работа на колхозното поле. Отец Василий Агура реално рискува отново да поеме пътя към някой от съветските лагери. Завръщайки се в Болград, той успява да издейства от уплашените градски управници да се отвори отново "Свето Преображение Господне" и сам служи в катедралата около две десетилетия. За тази история не е писано в научната и публицистична литература до сега, но за случилото се спасяване на катедралата и до днес в Болград се разказват много легендарни небивалици. Историята за спасяването на Болградската катедрала Никола Караиванов слуша през 1998 г., при своята преподавателска работа в Болград, от бесарабския общественик и поет Иван Арнаудов, който е личен приятел на отец Василий Агура и неговия разказ е най-близо до истината и предаден точно по-горе.

Второто бедствие на Болградската катедрала става на 26 януари 2012 г. Десетина дена преди тази дата вътре в катедралата е построено дървено скеле до самия купол и реставратори започват почистване и освежаване на стенописите от саждите от свещите, натрупани за около век време. Но тук, престъпното нехайство на реставраторите, които прокарват кабели за осветление по дървеното скеле без добре да ги изолират. И в ранното утро на 26 януари 2012 г., следствие на късо съединение и запалване на оставените по дървеното скеле кутии със силно запалими разтвори за почистване на сажди, започва стихиен пожар. Полицаи, пожарникари и доброволци успяват да изнесат от катедралата всички икони, полилеи, църковна литература, одежди и утвар, обливат дървения олтар с вода, да не се запали. след което започва гасенето на пожара. Документалните кадри показват картината, как докато се гаси пожара, няколко хиляди болградчани стоят на колене пред катедралата и се молят на Бога за спасение на храма - повтарят случая с молитвите на отец Василий Агура. За съжаление изгаря цялото скеле вътре в катедралата, дървените части на прозорците на купола, както и дървената решетка на купола и покрива, за която е заловена покривната ламарина, която се срива на земята. Грозно остава да стърчи каменния купол, а вътре в купола стенописите са напълно унищожени. Стенописите по стените са силно опушени, дървеният резбован олтар, също е опушен, но спасен.

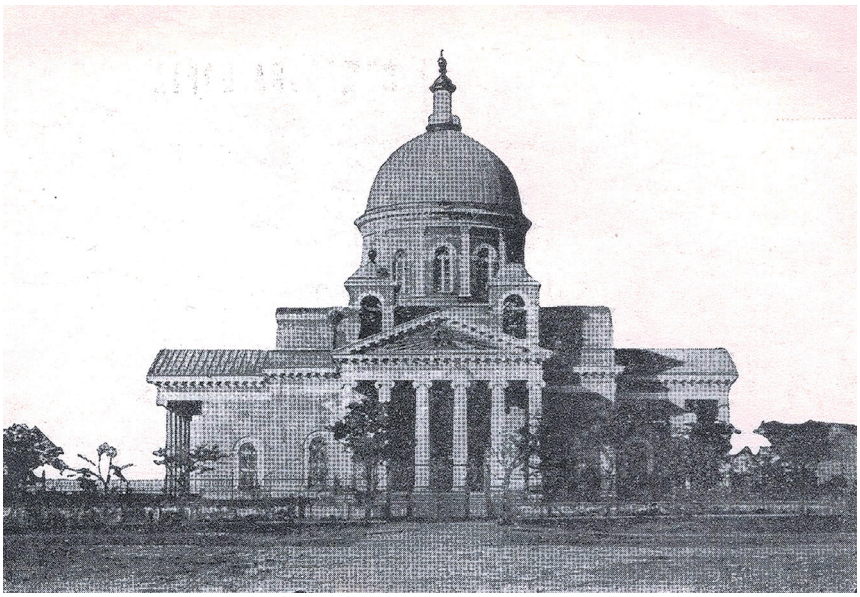
Веднага след страшното бедствие започват да се събират средства, откриват се дарителски сметки и отново българи от Украйна и Молдова започват, както техните прадеди преди 170 години, да дарят пари за катедралата. В дарителската кампания се включват и много граждани от България. Българското правителство също отпуска значителна сума за пълното реставриране на "Свето Преображение Господне". Така, след повече от пет години, през лятото на 2017 г., катедралата е възстановена в предишния си вид и блясък, стенописите са напълно възстановени и даже боядисаната в зелено ламарина на купола е заменена с ламарина-варак. Днес Болградската катедрала на десетки километри се вижда в своето златно сияние.

В заключение през 1938 г., по случай 100 години от освещаването на Преображенската катедрала в Болград, Константин Иванов пише: "Много други преселници бе приела Русия в Бесарабия и в Южна Русия - немци, сърби, гърци, арменци и т.н. На много от тях са дадени и повече блага, отколкото на българите. Обаче само българите са усетили движение на душата да изразят голямата благодарност по отношение на Русия. И с това те са доказали, че чувството за благодарност, най-хубавото качество на човешката душа, те притежават в най-висока степен" [7].

В тази връзка през 1995 г. по предложение на Културно-просветно дружество за връзки с бесарабските и таврийски българи "Родолюбец" - София, последният ден от освещаването на Болградската катедрала - 29 октомври 1838 г., бе обявен за Ден на бесарабските

българи и вече 25 години се чества като празник както в България, така и в Молдова и Украйна.

Болградската катедрала "Свето Преображение Господне", както и Болградската гимназия "Св. св. Кирил и Методий", открити по инициатива, с труда и средствата на българските преселници в Бесарабия през Възраждането имат значение не само за бесарабските българи, но и за всички българи, изиграват много важна роля за духовното, образователно и културно развитие на българския народ.

References/Литература

[1] Arhiv Rakovski, 1952. Arhiv na G. S. Rakovski. Tom I. Pisma i rakopisi na Rakovski. Sofiya, 1952, 642 s.

[Архив Раковски, 1952. Архив на Г. С. Раковски. Том I. Писма и ръкописи на Раковски. София, 1952. 642 с.]

[2] Doynov, 2005. Doynov, Stefan. Balgarite v Ukrayna i Moldova prez Vazrazhdaneto (1752 - 1878). Sofiya, 2005, 362 s.

[Дойнов, 2005. Дойнов, Стефан. Българите в Украйна и Молдова през Възраждането (1752 - 1878). София, 2005, 362 с.]

[3] Doynov, 1992. Doynov, Stefan. Poslednoto masovo preselenie v YUzhna Rusiya (1861-1862). // Istoricheski pregled. Kn. 11-12, Sofiya, 1992, 18-39 s.

[Дойнов, 1992. Дойнов, Стефан. Последното масово преселение в Южна Русия (1861 - 1862). // Исторически преглед. Кн. 11-12, София, 1992, 18-39 с.]

[4] Dyakovich, 1918. Dyakovich, Vladimir. Balgarite v Besarabiya. Istoriko-etnografski ocherk sas spomeni za gen. Ivan Kolev. Sofiya, 1918, 252, s.

[Дякович, 1918. Дякович, Владимир. Българите в Бесарабия. Историко-етнографски очерк със спомени за ген. Иван Колев. София, 1918. 252 с.]

[5] Zgurev, 1938. Zgurev, Georgi. Spomen na edin ot starite. // Balgarska Besarabiya. Edinichen list. Sofiya, 1938. 16 s.

[Згурев, 1938. Згурев, Георги. Спомен на един от старите. // Българска Бесарабия. Единичен лист. София, 1938. 16 с.]

[6] Zdravstvuy, Bolgrad! 2002. Zdrastvuy, Bolgrad! YUbileуpыy sbornik po sluchayu 180-letiya osnovaniya g. Bolgrada. Bolgrad, 2002, 107.

[Здравствуй, Болград! 2002. Здраствуй, Болград! Юбилейный сборник по случаю 180-летия основания г. Болграда. Болград, 2002, 107.]

[7] Ivanov, 1938. Ivanov, Konstantin. Bolgradskiyat sabor "Sveto Preobrazhenie Gospodne". // Balgarska Besarabiya. Edinichen list. Sofiya, 1938. 16 s.

[Иванов, 1938. Иванов, Константин. Болградският събор "Свето Преображение Господне". // Българска Бесарабия. Единичен лист. София, 1938. 16 с.]

[8] Karaivanov, 2014. Karaivanov, Nikola. Otets Mihail Kazanakli - besarabski balgarski duhovnik, uchitel, knizhovnik i obshtestvenik. // Besarabskite balgari: istoriya, kultura i ezik. Kishinev, 2014, 161-166.

[Караиванов, 2014. Караиванов, Никола. Отец Михаил Казанакли - бесарабски български духовник, учител, книжовник и общественик. // Бесарабските българи: история, култура и език. Кишинев, 2014, 161-166.]

[9] Karaivanova, 2018. Karaivanova, Tatyana. Uchebnitsi, izdadeni v Bolgradskata gimnaziya (1861 - 1875) Sliven, 2018, 318 s.

[Караиванова, 2018. Караиванова, Татяна. Учебници, издадени в Болградската гимназия (1861 - 1875) Сливен, 2018, 318 с.]

[10] Rakovski, 1861. Rakovski, Georgi. Preselenie v Rusiya ili ruskata ubiystvena politika za balgarite. Bukuresht, 1861, 19 s.

[Раковски, 1861. Раковски, Георги. Преселение в Русия или руската

убийствена политика за българите. Букурещ, 1861, 19 с.]
[11] Stefanov, 1938. Stefanov, Ivan. Spomen za Bolgradskata katedrala. // Balgarska Besarabiya. Edinichen list. Sofiya, 1938, 16 s.
[Стефанов, 1938. Стефанов, Иван. Спомен за Болградската катедрала. // Българска Бесарабия. Единичен лист. София, 1938, 16 с.]
[12] Syupyur, 1982. Syupyur, Elena. Balgarska vazrozhdenska inteligentsiya v Rumaniya prez HIH vek. Sofiya, 1982, 274 s.
[Сюпюр, 1982. Сюпюр, Елена. Българска възрожденска интелигенция в Румъния през XIX век. София, 1982, 274 с.]
[13] Titorov, 1903. Titorov, Yov. Balgarite v Besarabiya. Sofiya, 1903, 335, s.
[Титоров, 1903. Титоров, Йов. Българите в Бесарабия. София, 1903. 335 с.]

Спасо-Преображенский собор в Болграде, Украина

Василка Караиванова,
Никола Караиванов

Аннотация: В октябре 1838 года в административном центре бессарабских болгарских сел в городе Болград был освящен величественный Спасо-Преображенский собор. Храм строился пять лет (1833 - 1838) на труд и средства бессарабских болгар. Рассмотрены попытка сноса собора в 1957 году, а также лесной пожар в 2012 году и восстановление храма в 2017 году в первозданном виде.

Ключевые слова: административный центр, бессарабские болгары, Спасо-Преображенский собор

The temple "St. Transfiguration of the lord" in Bolgrad, Ukraine

Vasilka Karaivanova,
Nikola Karaivanov

Abstract: In October 1838, at the administrative center of the Bessarabian Bulgarian villages, the city of Bolgrad, is temple "St. Transfiguration of the Lord", majestic in its size and beauty. The temple was built for five years (1833 - 1838) with the labor and funds of the Bessarabian Bulgarians. The attempt to destroy the congregation in 1957, as well as the wildfire in 2012 and the restoration of the temple in 2017 in its original form are considered

Keywords: administrative center, Bessarabian Bulgarian, temple "St. Transfiguration of the Lord"

Изследвания, консервация, реставрация и социализация на иконата "Христос Вседържител" от VII в.

Д-р Росица Манова, България

Резюме: За да се стигне до правилната социализация на културното наследство са необходими адекватни решения и действия от страна на реставраторите. В своята специфика експертизата обобщава научни познания в конкретни тематики, прилагане на различни методи за изследвания, анализиране и синтезиране с цел даване на категоричен недвусмислен отговор за даден обект.

Ключови думи: икона, експертиза, иконография, стилови характеристики, технологии, социализация

Икона (от гръцки) - образ, портрет. Представлява изображение с религиозен сюжет, обикновено върху плоскост от дървен материал.

В най-ранните периоди на съществуване иконните изображения се изпълнявали във вид на релеф върху камък, кост, метал, емайл, керамика, мозайка, художествена тъкан, фреска или миниатюра на пергамент. По-късно тя започва да се изобразява в най-разпространения й вид, върху дъска с темперни бои.

Началото на този вид изкуство ни връща още в древен Египет, където са открити антични живописни портрети, известни под наименованието "Фаюмски". За тях се смята, че са синтез между вековните традиции на древното египетско изкуство, елинистичната живопис и римския портрет в Египет I - IV в.

Този вид изображения запазва култовата си основа, която е изпълнявал по време на погребалните процесии в египетските царства, и се залага в ранно-християнското изкуство и средновековната византийска живопис.

Най-разпространена основа в кавалетната живопис в България

през цялото Средновековие са дървените основи. Използвани били различни видове иглолистни и широколистни дървесини, в зависимост от регионите, в които се твори. Съществуват редица описания за обработка на дървените дъски и приготвянето от тях на основи за живопис. Дървените стволове се нарязвали на тънки и дебели дъски и при необходимост от голям формат, били слепвани с животински лепила. От задната страна се монтирали стабилизиращи устройства от типа на клинове, кушаци и т.н. В допълнителна украса на дървените плотове се поставяли дърворезбени елементи, които след това били позлатявани и придавали силно въздействащо впечатление. Тяхното разпространение може да се види както в западноевропейските олтари, така и в източноправославните иконостаси на византийски, балкански и руски църкви.

В иконното изобразяване се обособява плоскостно-декоративният елемент, стилизираната линия и илюзианистичната точност. Строго регламентираното изкуство се разпространява от Византия към България, Русия, Сърбия, Румъния и др., като всички те имат принос в неговото развитие.

България е първата от славянските православни страни, в които иконописта получава масово разпространение. Приемането на християнството (след 864 г.), способства не само за масовизирането в живописта, но и за въвеждането и разпространението на славянската писменост.

Живописните традиции продължават и през периода на византийското владичество (1118 - 1185 г.). По териториите на бившата българска държава се създават високо художествени творби. Свидетелство за това ни дава триптикът на Бачковския манастир, в който са запазени списъци на разнообразни икони от дърво с метални обкови, емайлови, мраморни релефи и др. Съдбата на голям брой от тези произведения, поради портативния им размер, била значително потежка от тази на стенописните произведения. Иконите на десетки църкви в Търново, Червен, Иваново, Ловеч и другаде били унищожени. От този блестящ период в българската иконопис до нас са достигнали малко образци.

След XII в. разпространение получава иконата, рисувана с темперни бои върху дървена основа. Силно се унифицира иконописният стил в плоскостно-линеарния маниер. Художниците не търсят натурата, а емоционалното въздействие. За голямо съжаление, повечето запазени икони са анонимни творби.

През XIV в. настъпва последният разцвет на официалното църковно изкуство на балканските народи, преди покоряването им от османците. За този период са характерни класическата пропорция, яркият колорит и търсенето на обемност.

В края на XVI в. се оформя една от насоките в иконописта на гръцките острови в Източното Средиземноморие. Художниците имали свободни връзки с Италия и заедно с иконописната школа на атонските манастири оказвали силно влияние върху цялото балканс-

ко изкуство. Атон изиграва важна роля в развитието на църковното ни изкуство. Тук получават развитие литературата, кавалетното рисуване и архитектурата. Българските атонски манастири се обособяват като центрове на народностната устойчивост и изява. Свидетелство за това са произведенията на Пимен Зографски, монах художник от българския манастир "Зограф", помогнал за възстановяването на църкви и манастири в Софийско и Западна България. Запазените от тези райони икони са с подчертано български дух.

През XVII в. мощта на турската държава започва да се разклаща и в българските земи се разрастват занаятчийско търговските центрове. Увеличават се търсенето и производството на икони за храмове и частни домове Голямо количество икони от този период са се съхранили в Несебър, Враца, Етрополе, Пловдив, Бобошево, Поганово, Мелник, Рилски манастир, Бачковски манастир и т.н.

Характерен за иконописта през 16 - 17 в. е калиграфическият стил. Композицията е спокойна, симетрична, а драпериите са подчинени на изискванията на геометричния стил. (Прашков, Л., 1985)

Обект на настоящата статия е кавалетно произведение от ранната българска живопис - икона "Христос Вседържител от XVII в.. Размерът на произведението го причислява към групата на т.н. "царски икони", които заемат централна част от олтара във всяка църква, където "Христос Вседържител"(на гр. ез. "Панторатор") заема дясната част на царските двери (понятието ляво и дясно се употребява въз основа позицията на зрителя пред обекта, фронтално).

Иконографски сюжет

През първите години от развитието на Християнството Исус Христос бил изобразяван под символите на добрия пастир - агнеца.

Църковното предание ни учи, че първото изображение на Спасителя се е появило по време на Неговия земен живот. Това е изображението, която познаваме под името "Неръкотворен образ на Спасителя". Според преданието, този образ, отпечатал се по чуден начин върху кърпата, която Спасителят допрял до Своя Лик, бил изпратен от Самия Него на Авгар, владетел на град Едеса (в Северозападна Месопотамия).

Най-древните сведения за това изображение се съдържат в паметника, наречен "Учението на Адаи", от V век. Авторът на този паметник (епископът на г. Едеса Адаи, починал през 541 г.) очевидно е използвал някое местно предание или неизвестни за нас писмени източници.

През VIII век по примера на Едеската църква празникът на тази икона бил честван от християните на много места. На този образ се позовава преп. Йоан Дамаскин по време на иконоборството. За него се споменава нееднократно и на Седмия вселенски събор (787 г.)

През X век при византийските императори Константин Багрянородни и Роман I, Неръкотворният образ бил тържествено пренесен в

Константинопол и поставен в храма на Божията Майка, наричан Фарос. Император Константин Багрянородни сам съставил в чест на иконата проповед, в която я прославял като щит на Византийската империя. Скоро след пренасянето на образа била съставена служба и установено празнуване, което и досега се извършва на 16/29 август в памет на това събитие.

Изображения на Исус Христос са запазени върху фрески на катакомбите в Рим. Те се причисляват към първите векове на християнството и са "преки", т.е. не символични изображения на Христа. Така например Негови изображения от II век в различни евангелски сцени са намерени в катакомбите на Претекстат и Калист. В тях Той е изобразяван като зрял мъж с брада. (www.pravoslavieto.com)

Освен редките "портретни" изображения, в древността съществуват огромно множество символични или алегорични изображения на Христа, както в живописта, така и в скулптурата.

В образа на Добрия Пастир Спасителят се изобразява като юноша, понякога с дълги, а по-често с къси коси, обкръжен от овце или носещ овца на раменете си. В някои случаи Той държи в ръцете си свитък, символизиращ проповед и изобразяващ Свещеното Писание, а понякога - овчарска тояга. Изображенията на Добрия Пастир са известни в различни варианти още в катакомбите от I век, в частност в катакомбата на Домитила.

Символичните изображения на Спасителя като Орфей, както и някои други ранни християнски символи (риба, агнец), постепенно загубвали своето значение в богослужебния живот на Църквата и изчезвали.

Христос Вседържител (Пантократор).

Приема се, че най-старото изображение, оцеляло от иконоборческия период в икона е от VI в. в манастира "Св. Екатерина" в Синай, Египет. Вседържител или Пантократор е най-ранният и основен иконографичен образ на Христос в Християнския Изток, който представя Спасителя като Небесен Цар и Съдия.Изобразяван е фронтално, седнал на трон в пълен ръст, до пояса или до гърдите, облечен в наметало без всякакви външни атрибути на божествено достойнство.

Дясната ръка на Спасителя обикновено благославя, а в лявата си ръка държи свитък или Евангелие. Нимб с изрисуван кръст обгражда лицето на Христос и в него или край него са разположени буквите IC и XC, представляващи христограмата ICXC (Иисус Христос).

Образът на Христос Вседържител се изобразява върху икони, предназначени за иконостаси или под формата на стенописи, често в състава на дейсусни композиции. Този образ заема традиционно пространството на централния купол на православния храм. храм(http://www.pravoslavieto.com/)

Идентификационни данни на произведението

1. Квалетно произведение - икона;
2. Техника на изпълнение - темпера върху дървен панел;
3. Датировка - липсва авторов подпис и датиране. Стиловите характеристики и технологията на изпълнение съответстват на иконните изображения от XVII в.
4. Размери:

Височина: дясна страна 87,5 см; лява страна 88,6 см;
Широчина: 61,1 см (горен регистър); 60,2 см (долен регистър);
Дебелина: 3,5 см.

Композиционен и колористичен образ

Иконографията, наблюдавана върху настоящия обект "Христос Вседържител", е силно разпространена след XII в. Представлява традиционен, фронтален образ на "Исус Христос", изобразен три-четвърти, благославящ с дясната си ръка и държащ Евангелие в лявата. Рисунъкът е изчистен, линеарен и изпълнен в типичния византийски стил.

Телесните части и лицето на настоящата творба са изписани прецизно и същевременно със замах, което придава на произведението изключителни качества на маниерна творба, изографисана от майсторска ръка. В дрехите на Христос нямат орнаментална украса. Образът се вмества в специално вдлъбнато легло, рамкирано изцяло с червен пигмент - цинобър. Надписите и монограмите са изписани с пигмента миниум.

Техника и технология на произведението

Стратиграфия: дървена основа, проклейка, платно, грунд, графия, живописен слой, лаково покритие;

Основа - дървен панел;

Вид на дървесината - иглолистна (смърч). Градивни елементи - два дървени панела, във вертикална посока на проводящите дървесни нишки. Сечение на дървесината - тангециално.

Върху лицевата страна на основата с цел украса е вкопан кант, следващ очертанията на двата медальона, върху които е изписано името Исус Христос.

Начин на свързване на дървените плоскостни елементи - посредством пирони и лепила. Крепежни конструктивни елементи - два броя неклиновидни кушаци и една дървена ставка, разположена в долния регистър на произведението.

Платно: Оригинал - ленено, покриващо изцяло основата. Поставено е с цел изравняване и подобряване здравината на грунда и живописния слой;

- Вторично - памук, поставено в долния регистър на произведението при стара реставрационна дейност;

Грунд: Многослоен, постен, дебелина - 0,3 мм; характерна оцветеност - жълтеникав; CaSO4 и ZnO (гипс); свързвател - глутиново лепило. Върху грунда се наблюдава графия на рисунката;

Живописен слой: Яйчна темпера - пълнител пигмент, свързвател яйце;

Лаково покритие: - 2 слоя, силно деструктирало.

Състояние на произведението преди консервационната намеса

Състояние на основата

Леки деформации на дървения панел, причинени от климатични фактори, довели до напукване на грунда и отделяне на платното от основата. Наблюдава се деструкция на дървесината в краищата на иконата. Отчетено е разминаване на нивата на двата панела, което е довело до дълбок кракелюр (пунатина), разположен в десния край на произведението.

Двата кушака, поставени с цел стабилизиране на панелите, са прикрепени с пирони, забити откъм лицевата част на произведението (по грунда). Това е довело до загуба на грунд и живописен слой.

Дървената основа е в сравнително добро състояние, въпреки леката деформация. Тя е слабо нападната от инсектициди, което не оказва влияние върху здравината ѝ. Наблюдават се следи от предходна намеса. Основата е изцяло пропита с восък.

Състояние на платното

Оригиналното (ленено, едро тъкано) платно е допринесло за съхранението на живописния слой и грунда през вековете. В участъците между дървените панели и крепежните елементи то е разпокъсано и отлепено от основата. Поставеното по време на предходната намеса платно е фино, но изцяло деформирано. То е отлепено от основата и е станало причина за силния кракелюр на живописта (областта е с по-късно нанесена живопис и надживописвания).

Състояние на грунда

Грундът на творбата е многослоен и неравномерно нанесен. В някой участъци изцяло липсва, а в други е със слаба връзка както с основата , така и с живописта. Наблюдава се разпрашаване, разсло-

яване, пропукване, а на места изцяло липсва. Пълните разрушения се наблюдават в областите със стабилизиращи елементи.

В предходната реставрационна намеса е положен нов грунд, който е напълно деструктирал и не може да изпълнява своята функция. На места е поставен директно върху оригиналната живопис.

Състояние на живописния слой

Основна причина за разрушенията на живописта са деформациите, настъпили в следствие на климатични промени - температура и влажност. Причини за разрушенията на живописния слой са придружаващите промени на грунда, платното и основата. Те се наблюдават в долните регистри на творбата (лявата периферия), фоновото пространство, лицето и дрехата на Христос, областите на стабилизиращите елементи и по рамката. Забелязват се вертикални пукнатини, придружени с разслояване на живописта. Те се дължат на движението на основата при смяна на температура и влажност и повтарят пукнатините в основата. Местата с чворове на дървесината са предизвикали допълнително напукване на живописта (вертикална пукнатина върху лицето на изображението). Цялата повърхност на произведението е покрита с многобройни ситни кракелюри. В някой участъци живописният слой е силно разпрашен, поради слаба връзка между пигмента и свързвателя.

Механичните проблеми са възникнали вследствие на неправилно съхранение. Те са разнородни, но най-често срещаните са причинени от ожулвания. Вследствие на втори опит за реставрация са възникналите издрасквания на живописта. Причинени са по време на опит за премахване на надживописвания. Това обосновава извода, че иконата е преминала през поне два опита за реставрация. Първият е опитът да се възстанови живописта, а вторият за премахване на надживописванията (вторичната живопис).

Състояние на лаковото покритие

Силно потъмняло, деструктирало, загубило естетическите си функции, променящо изцяло колорита на живописта. В някой участъци се наблюдава характерно при деструкция причинена от влага побеляване и загуба на прозрачност. Върху повърхността на лака са наслоени прахови частици и налепи от восък.

Микробиологични зарази

Не са установени проблеми, причинени от микрофлора и наличие на гъби и плесени.

Цел на реставрационно - консервационната намеса

Съхранение и удължаване живота на произведението, като максимално се върнат художествените му стойности. Запазване на оригиналността и отстраняване на следите от неудачни опити за преправка.

Резултати от проведени изследвания. Анализ на пигменти

Пигменти от оригиналния слой:

- бял пигмент: използваният пигмент е оловна бяла 2PbCO3 (PbOH);
- червен пигмент: установено наличие на цинобър HgS - живачен сулфид; миниум - Pb3O4
- охра - жълта охра - Fe2O3H2O
- син - ултрамарин - Al2O36SiO32Na2S

Лаково покритие:

За идентификацията на лака е използвана инфрачервена спектроскопия. Спектрите са заснети на апарат "SPECORD" 75 iR в таблетки от KBr.

- вид на лака - мастикс, матов, жълтеникъв оттенък, дебелина от 0.5 до 1мм.

Видът на лака, използваните пигменти, както и грунда с платното обуславят ранната датировка на творбата

Рентгенография

Изследването доказва липсата на по-стари пластове живопис. Под живописния слой, на мястото на голям чвор (изваден по време на създаване на творбата) е поставен объл камък за запълване на кухината. След което камъкът е покрит с платно, грунд и живопсен слой и е имал носеща фунция. Поставянето на камък (материал който не се влияе от климатични промени) говори за висока степен на образованост на майсторите създатели на творбата.

Изследвания под UV лъчи

Изводи:

- силно деструктирал лак, неравномерно нанесен;
- остатъци на лаково покритие, невидими с просто око в областите на предходна намеса;

- липсващи букви по фона на произведението: ореол "N"; лява част на фона "TH";
- оригиналният кант на нимба е бил заличен с нов;
- надживописване в областа на ръката, държаща евангелие;
- надживописване в долната дясна част на живописния слой, върху синята дреха на светеца.

Микрография, шлифове

Микрографията бе направена с Апарат "NEOFOT", на микроскоп с микрографско око MF1.

Микроснимка № 1 - Грунд, който застъпва оригиналната живопис. Пробата е взета от фона на произведението.

Микроснимка № 2 - Деструкция на лака и налепи върху него. Пробата е взета от дрехата на светеца.

Микроснимка № 3 - грунд, живопис, надживописване. Пробата е взета от фона на произведението.

Проби за разтворимост на живописта
- живописта е трудно разтворима във вода;
- разтворима в изопропилов алкохол.

Проби за премахване на деструктиралото лаково покритие
- резултат: разтваря се в етилов алкохол.

Проби за укрепване на живописта
- за най-добър резултат да се използват: примал AC 33, 20% разтвор; акрил Dio; туткал.

Проби за премахване на надживописванията
- най-добър резултат: етилов алкохол.

Реставрационна дейност

1. Фотографиране - преди, по време и след реставрационни процес;
2. Отстраняване на аварийното укрепване, направено с помощта на японска хартия. Дейността се извърши с помощта на тампон и топла вода;
3. Профилактично укрепване на участъците със свалено лаково покритие;
4. Премахване на деструктиралото лаково покритие. Отстраняването му в ранен етап е продиктувано от неговото лесно размекване по време на укрепването. Цветът му беше променен от жълт в кафяв и след неговото отстраняване се откроиха истинските цветове на живописта;

5. Укрепване на живописния слой и грунда. За процеса се използва разтвор на костен туткал и вода 3%; 5%; 9%;

6. Премахване на профилактичното облепване. Процедурата се извърши с помощта на памучен тампон и топла вода;

7. Локално укрепване на живописта и грунда с Priml AC 33. Процедурата се извърши при участъците, в които туткалът не укрепи живописта. Укрепването се извърши по следната схема: омокряне с пенетрираша смес чрез инжектиране; инжектиране на Primal AC33, креда и вода в съотношение 1:1:2; приглаждане с помощта на каутер през памучен плат ; поставяне на тежест до изсъхване на укрепващия материал;

8. Защитно облепване с микалентна хартия и подготовка за работа в областта на силно отлепената живопис;

9. Разрязване със скалпел по дължината на дълбокия кракелюр, придружен с отделяне на платното, грунда и живописта. Целта е да бъдат премахнати всички парченца деструктирал грунд, пречещи за плътното прилепване към основата и нейното укрепване.

Схема на работа:

- омокряне с пенетрираща смес;
- разрязване на пукнатината (разрезът следва участъка със загуба на живопис);
- повторно размекване с пенетрираща смес чрез инжектиране;
- повдигане на платното, грунда и живописния слой;
- премахване на раздробените частици от деструктирал грунд.

10. Преди отново да бъде прилепен живописният слой, бе укрепена дървената основа с помощта на 3% Paraloid B72 в ксилол, чрез инжектиране;

11. Залепването на повдигнатия участък се извърши с помощта на емулсионен грунд в състав: 8% разтвор на туткал/вода; винервайс; яйчен жълтък;

12. Отстраняване на камъка под живописния слой и поставяне на дървена ставка от същият вид дървесина. Целта на това действие е да бъде изравнена повърхността на живописния слой;

13. Премахване на надживописванията;

14. Поставяне на вставки от ленено платно. Платното беше подбрано според характеристиките на оригиналното;

15. Нанасяне на китове (грундови добавки) в разрушените зони, кракелюрите и механичните повреди;

16. Изпълнение на ретуши. Ретушите бяха изпълнени с помощта на темпера "Таленс";

17. Нанасяне на ново лаково покритие. За нов защитен слой беше използван дамаров лак.

Успешно проведената консервационно - реставрационна намеса на иконата "Христос Вседържител", дава възможност да бъде социализирана ценна живопис с висока художествена и историческа стойност, носеща всички белези на иконописта от XVII в., без да е намалено или променено естетическото и общо културно въздействие.

Препоръки за съхранение

Обектите на иконописта при тяхното опазване могат да бъдат повлияни от редица фактори на околната среда. Съществуват точно установени норми за съхранение, които се съобразяват с конкретни материали и разрушения. Задължително при съхранението е да се съобразяват температурната издръжливост и влажността на въздуха.

От значителен брой физико-химични фактори, със съществено значение за биодетериорацията, са химичният състав на средата, съдържанието на вода, PH на околната средата, атмосферният въздух, температурата, светлината, змърсяването. Качественият състав на биоценозата е динамичен параметър и се отразява върху сумарния ефект на нейното разрушително действие.

Справянето с опасностите от биологични вредители е тежка задача, изискваща професионални знания. Плесените се развиват при всички видове органични материали, както и при редица неорганични. Биодеструкционните процеси, протичащи под действието на различни организми и микроорганизми, са един от сериозните проблеми в живописните произведенията.

Високите стойности на влажност благоприятстват развитието на гъби, плесени, инсектициди и други биологични вредители. При такъв проблем грундът (хидроскопичен материал) поема влага, започва да набъбва и причинява локални деструкции. От своя страна, това води до чупливост на живописния слой. Железните сплави и елементи (железни пирони) в присъствието на кислород преобразуват ръждата (железен окис), която е разрушителна за произведението.

Крайното изсушаване на живописта в интериорна среда предизвиква деформация, напукване, изкривяване, а успоредно с този процес се разрушава и живописният слой. В среда на висока температура обектите придобиват частично почерняване на живописния слой. При докосване с ръце повърхноста на лаковете добива синкав оттенък. Причината за това са отделените от порите на кожата агресивни вещества - вода, амониеви съединения, соли и други.

Повърхностните наслоявания - прах, песъчинки и други твърди частици проникват в микропукнатините на произведението и с течение на времето образуват кракелюр (пукнатина като паяжина). По-късно, влизайки в реакция с влагата, образуват прозрачен филм, който има висока хигроскопичност и съдържа различни химични агенти, които встъпват в химични реакции както помежду си, така и с елементи от произведението.

За най-добро съхранение на творбата е препоръчително тя да бъде експонирана в помещение със сравнително постоянна температура (около 18 - 20°C) и относителна влажност на въздуха 55 - 60%, като се избягват резки промени в стойностите им.

Забележка: Всички материали, използвани за консервацията и реставрацията на обекта са водоразтворими и при наличие на влага над

нормата за тях, деструктират и набъбват! Температура над 25° С може да увреди дублажа на обекта! Да се внимава с уреди за отопление и нагряващи осветителни тела!

Материалите, използвани в реставрационния процес, са обратими и максимално съобразени със оригиналните.

Източници

www.pravoslavieto.com

Прашков, Л. 1985. Български икони - развитие, технология, реставрация. София.

Исследование, сохранение, реставрация и социализация иконы "Христос Вседержитель" с VII века

Д-р Росица Манова

Аннотация: Для правильной социализации культурного наследия необходимы адекватные решения и действия со стороны реставраторов. По своей специфике экспертиза обобщает научные знания по конкретным темам, применение различных методов исследования, анализ и синтез с целью дать однозначный ответ по заданному объекту.

Ключевые слова: икона, экспертиза, иконография, стилистические характеристики, технологии, социализация

Research, conservation, restoration and socialization of the icon "Christ the Almighty" from VII c.

Rositsa Manova, PhD

Abstract: In order to achieve the correct socialization of the cultural heritage, adequate decisions and actions on the part of the restorers are need. In its specifics, the expertise summarize scientific knowledge in specific topics, application of various research methods, analysis and synthesis in order to give a definite unambiguous answer for a given object.

Keywords: icon, expertise, iconography, stylistic features, technologies, socialization

Онлайн дигитална среда и популяризиране на религиозното културно наследство в столична община

Илиана Вакрилова, България

Резюме: В настоящия доклад е проведено изследване, чиято цел е да посочи до каква степен се осъществява използването на възможностите, предоставени от интернет и дигиталната среда за популяризирането на религиозното културно наследство, конкретно по отношение на православните църкви на територията на Софийска община за периода на последните десет години. За целта са извършени наблюдения и анализ на интернет пространството и употребата на предоставяните чрез него ресурси и инструменти не само от религиозните институции, отговарящи на посочените по-горе критерии, но и от организации, сдружения, физически лица и други, работещи в полза на постигане по-висока степен на популяризиране на религиозното културно наследство. В тази връзка е използван и сравнителен анализ, при който са приложени избрани примери на местно и на световно ниво.

В този доклад се цели представянето на възможно най-пълна картина относно употребата на ресурси в онлайн дигитална среда за популяризирането на религиозното културно наследство, като са заложени конкретни критерии за обекта, територията и периода на изследване. Освен това е направен опит за определяне мястото на избраната целева групата от храмове при сравнение с други такива на национално и световно ниво, по посочените критерии и съгласно достъпната информация. Направено е обобщение на цялата получена информация, с представени изводи, посочени проблемни области и евентуални решения и/или посоки на развитие.

Ключови думи: религиозно културно наследство, популяризиране, онлайн среда, онлайн ресурси, православни църкви, Софийска община

1. Въведение

Като едно от основните средства за информационен обмен и осъществяване на маркетингови, рекламни и други стратегии и цели, интернет пространството и предоставените от него ресурси са най-логичната, лесно достъпна и управляема опция, когато говорим за популяризиране на дадена тема, обект и така нататък. Настоящият доклад е насочен конкретно към популяризирането на религиозното културно наследство чрез ресурсите на интернет и дигиталната среда, като обектът е строго определен географски - църквите на територията на Столична община и времеви - последните десет години. В целевата група влизат 91 църкви, които са на територията на Столична община. Списък е съставен при комбиниране на списъка на храмовете на територията на София-град [1] и този на храмове от Софийска духовна околия [2], поместени на официалния сайт на Софийската епархия [3]. Тук трябва да уточним, че административно Столична община и Софийска епархия, не се припокриват напълно, като последната е по-голяма териториално.

Текущото изследване е изградено на няколко степени. Първият, от които е широкообхватно онлайн проучване на православните църкви от целевата група. Това проучване е насочено към наличието на компонентите, които в интернет пространството са най-препоръчителни и необходими за успешното постигане на поставени цели за популяризиране на религиозното културно наследство в съвременната информационна среда. Това именно означава, че е проучено наличието/отсъствието на следните инструменти: 1. Интернет страница, 2. Електронна поща, 3. Фейсбук и 4. Статия в Уикипедия. За групата от храмове, които притежават интернет страници е допълнително проучено какви дигитални материали се използват в същите (фото, видео, аудио и други) за запазване и популяризиране на материалното и нематериалното религиозно културно наследство.

На второ място е обърнато внимание на добри практики в България и чужбина за популяризиране на религиозното културно наследство, като са разгледани проекти, осъществени не само от самата църква, но и от държавни и частни организации.

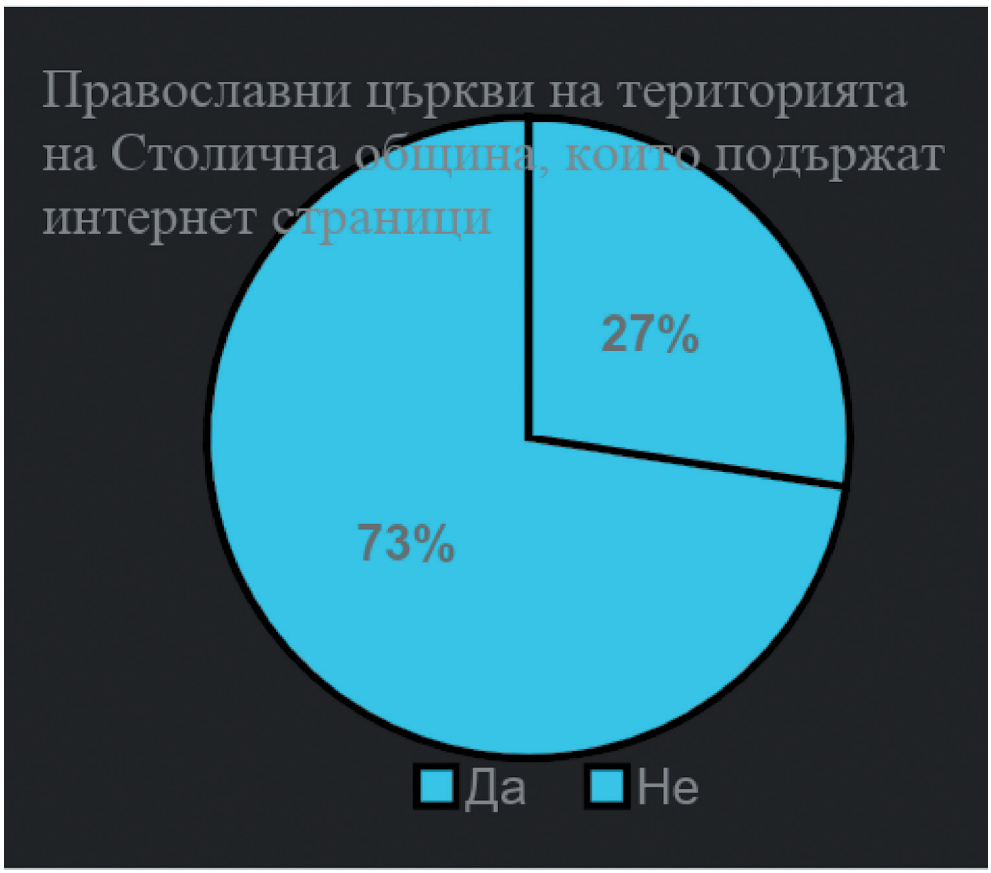
Основната цел на текущото проучване е съставянето на една относително точна картина на възможностите при употребата на ресурси в онлайн дигитална среда за популяризирането на религиозното културно наследство и до колко се използват в ограничената група по заложените критерии. Постигнатото ниво на информираност и попространствено проучване на примери и практики извън целевата група на национална и световно ниво, опитва да определи мястото на последната по ниво на представяне, в сравнение с най-интересните примери от областта, като се определят съответно проблемни области и при възможност предложения за решение на същите и/или посоки на развитие.

2. Изложение и резултати

Онлайн проучване

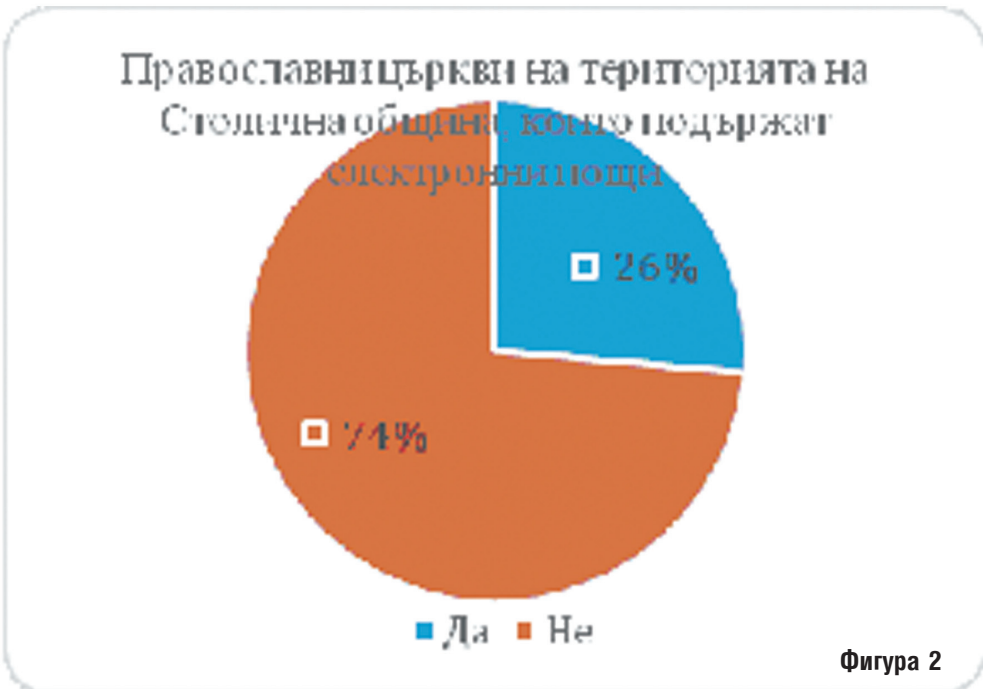
От списъците на официалния сайт на Софийска епархия са проучени 91 православни църкви, като от този списък са изключени, манастирските и гробищните храмове. От тези църкви - 61 са на територията на София-град и съответно 30 на територията на други населени места, които влизат под административната опека на Столична община. От тези общо 91 православни храма, двадесет и пет поддържат интернет страници. (фиг. 1) Почти на всички от тези интернет страници, като дигитализирани обекти се поддържат снимки - независимо дали в отделени галерии или в текст. По-голямата част от образите са на самите храмове, иконите и стенописите в тях, но има и значителна част, който са на различни служби и тайнства. Както във всеки друг сектор, снимките, като най-евтин, бърз и компактен вариант за дигитализиране са преобладаващо и предпочитано средство за визуализация в дигитална среда на различно по вид религиозно културно наследство. Има обаче и храмове, които инвестират повече средства и труд в реализирането на дигитализирани обекти в други форми, като в девет от двадесет и пет интернет страници са поместени видео материали, а в три и аудио такива (тези типове дигитални обекти, обикновено са дигитализирани служби, изпълнения на църковния хор, беседи, проповеди и други). В осем от интернет страниците има файлове в текстови формат, който могат да се свалят на компютъра, а в останалите случай, повечето (но не всички) сайтове имат отделни секции, който подобно на текстовите файлове са посветени на библията, символът на вярата, жития на светии, творчество в областта и други. Само на един сайт има виртуална обиколка на храма и това е този на паметника на културата, с национална значение - храм "Свети Александър Невски". Тук може да се посочи фактът, че на сайта на "Свети Георги" - Ротондата има само снимки, като дигитализирани материали, но по проект на Министерството на туризма, има създаден клип, който е достъпен на сайта на министерството. Клипът включва кратко представяне на историята и качествата на Ротондата като паметник на религиозното културно наследство, направено от екскурзовод, допълнено с кадри от храма, като целта е да се увеличи потокът на туристи [4]. Тук трябва да се отбележи, че на сайта на Ротондата няма никаква индикация за съществуването на този клип, което може би се дължи и на обстоятелството, че страницата не е текущо поддържана. Една добра идея при осъществяването на такива проекти е осъществяването на връзка между различните онлайн инструмент, използвани за популяризиране на институцията, което наистина би довело до по-ефективно достигане на информацията до потребителите. Друг проблем е липсата на текущо поддържане на някои от сайтове. Прави впечатление и че само на два от тези двадесет и пет сайта, тече актуална информация относно епидемиологичната об-

становка в страната и нарежданията на Света Софийска митрополия, във връзка с нея. На три сайта има информация за проведеното от тях неделно училище, но при търсенето в гугъл излиза информация за други църкви, които провеждат занятия в неделно училище. Обикновено тази информация е намерена на сайта на митрополията. Тази информация обаче се намира при търсенето на всеки отделен сайт поотделно. Когато напишеш просто неделно училище за град София в търсачката, резултатите са разнообразни, разнопосочни и непълни. Интересно е, че интернет страницата на една от тези църкви се използва като платформа, от която да бъде отправен апел към всички християни за стари снимки, които да докажат наличието на някогашен военен паметник на оградата на църквата. Макар и добро решение, не е ясно доколко то би било резултатно. Никъде другаде в интернет пространството не е публикуван, дори във фейсбук профилът на самата църква (или поне не като закачена публикация), което значително намалява процента на вероятност за постигане на желаните резултати.

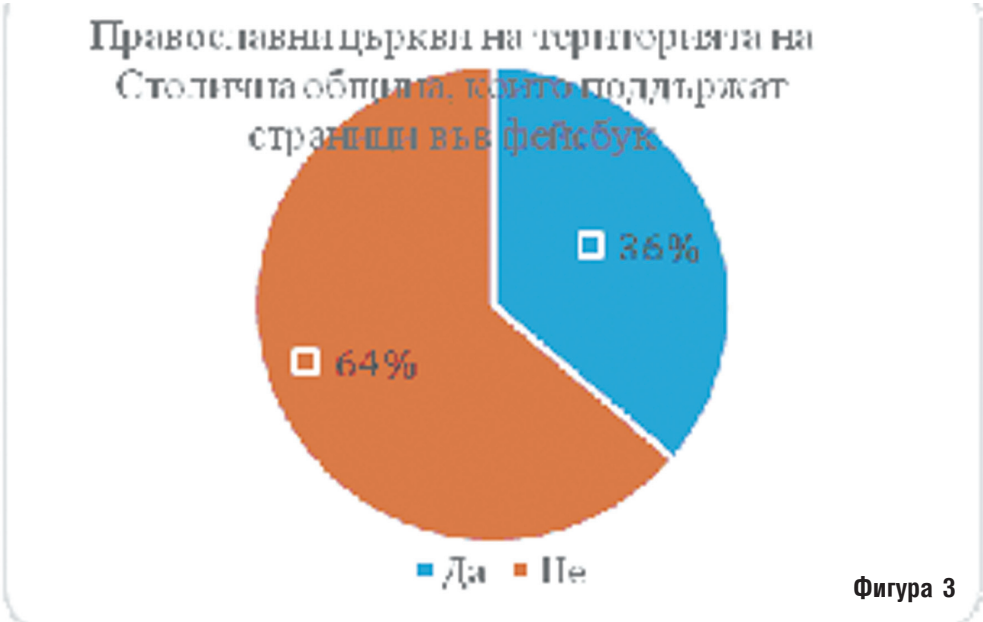

Фигура 1

Друга част от изследването предвижда да определи каква част от църквите поддържат електронни пощи като начин за комуникация с обществото. От деветдесет и една изследвани църкви 24 има електронна поща, като деветнадесет от тях поддържат едновременно интернет страница и електронна поща. (фиг. 2) Имейлът е приет като официален инструмент за кореспонденция в административния, бизнес и публичен сектор, което предполага и ползата от неговата в комуникациите на религиозните институции с различни социални сектори и отделни индивиди. Нека чисто статистически да посочим, че от изследваните 91 църкви, 33 от тях поддържат страници във фейсбук. (фиг. 3) Може само да вметнем, че вероятно по-високият процент в сравнение с предишните два инструмента се дължи на факта, че последният е най-евтиният, лесно достъпен и управляем от всички. Освен това осигурява и най- ефективен, масов досег с вярващите, особено в текущата епидемична обстановка и наложените във връзка с нея мерки.

Фигура 2

Фигура 3

Последният ресурс, по който е проучено дали е отбелязано присъствието в интернет пространството на православните църкви на територията на Столична община, това е дали имат статия в Уикипедия. От изследваните 91 църкви 26 имат статии в Уикипедия.

От проучените църкви само 6 от тях използват и четирите посочени инструмента за популяризиране на религиозното културно наследство чрез присъствие в интернет пространството: интернет страница, електронна поща, фейсбук профил и статия в уикипедия. (фиг. 4) Интересен факт е, че един от храмовете поддържа блог, а друг е започнал Youtube канал, който помещава четири клипа на църковния хор, но за съжаление не се поддържа.

Фигура 4

Добри практики

При проведеното онлайн проучване един от най-често получените резултати при запитване в търсачката това е онлайн базата данни на "Национален публичен регистър на храмовете в България". В този регистър са са систематизирани, категоризирани и е налична информация за над 4000 църкви, джамии, манастири и синагоги". Във връзка с текущия доклад експериментално бе направено търсене в тази база данни, с цел извеждане на православните църкви на територията на Столична община, като при посочени следните критерии: Епархия: Софийска, Духовна околия: Софийска, излизат 67 резултата. От тези резултати 33 църкви влизат в Столична община - 30 от който в административна област - София град, а 3 в административна област - Софийска (1 в село Панчарево и 2 в град Банкя). От по-подробно разглеждане на информацията за тези църкви в регистър са вижда, че само четири от тях имат сайтове, а за три е посочено с "ДА", че имат културно-туристически потенциал. От така направеното търсене се вижда, че списъкът, който е предоставен в резултат на въведените критерии е непълен. При допълнителна работа и извършени търсения църкви от Софийската епархия, които се намират на територията на Столична община, но не са включени в гореспоменатия списък, излизат със записи в регистъра, при търсене чрез търсачката на браузъра. От тук излиза, че имат проблеми с кодирането или метаданните, а освен това критериите, по които може да се търси са също доста ограничени. Друг проблемен момент е, който установих е, че голяма част от църквите, които са в списъка не е посочен имейл и интернет страница, въпреки че същите имат такива.

"Национален публичен регистър на храмовете в България" е създаден по проекта "Развитие и утвърждаване на духовните ценности чрез опазване на културното културно-историческо наследство в България", като се изпълнява от "България Младежка Превенция" през 2009 година. На сайта е посочено, че след завършване на проекта регистърът е предложен за поддържане на специализираната държавна администрация в тази сфера - Дирекция "Вероизповедания" към Министерски съвет, но тъй като до текущия момент не е проявен интерес, Националният регистър се поддържа от фондация "Корона и кръст" (от 2010 година до сега). На сайта има интерактивна карта, която не само показва местонахождението на храмовете, но и допълнителна информация, към която се препраща при избор на даден храм. По данни от страницата самият регистър обаче, религиозните институции в много случай отказват достъп до информация или съдействие. Посочено е, че по-голямата част от получената информация от официалните институции е неточна [5]. Тук трябва обаче да се посочи, че част от информацията може да бъде намерена чрез обстойно онлайн проучване, както е посочено по-горе. За това обаче са необходими ресурси и време.

Регистърът е в процес на непрекъснато допълване и коригиране. Информация се приема от всякакви източници и хора, които имат желание да помогнат за неговото развитие на имейл. Регистърът действително е полезно средство, както за популяризирането на религиозното културно наследство, така и за неговото проучване, което би било в по-голяма степен ефективно при подкрепа на неговото развитие от страна на държавните и религиозни институции. Важно е да се отбележи, че сайтът на регистърът е преведен и на английски език, но самият регистър е качен единствено на български, което го прави недостъпен за проучване и работа от чужденци. Съответно и ролята му по отношение на популяризирането на религиозното културно наследство намалява.

Подобни добри практики, макар и не толкова широко обхватни има в страната и чужбина.

В България преди Освобождението на някои места се въвежда поименна регистрация на населението в църковните книги, включително - раждане, брак, разтрогване на брак и смърт, която практика се регламентира след Освобождението с Указ от 10.12.1880 г., с който е утвърден Закон за забележаване раждания, женитбите и умиранията (ЗЗРЖУ). Съгласно този закон тези регистри се водели от енорийските свещеници до 1892 г., след което това задължение се възлага на общинските съвети [6]. В България няма към момента електронно създаден такъв регистър, в който може да се достъпи единно информацията от тези регистри. Част от тези записи, но само след 1892 г., са достъпни на сайта на Държавна агенция "Архиви". Други пример е Фемили трии разработено от Църквата на Исус Христос на светиите от последните дни.

Ако обърнем внимание на чуждестранния опит в областта, откриваме проекта "Католически епархийни регистри в Националната библиотека на Ирландия" [7]. Проектът, започнат през 2010 г., е посветен на дигитализирането на микрофилмите на църковните регистри за кръщенета и сключени бракове. Проектът е посветен основно към улесняване на изследователската работа, но и в много случай това е единствената останала следа от определени хора и семейства, последни техни съществуващи записи. Освен това е доказателство за ролята и работата на католическата църква, която успява да създаде и поддържа регистрите по време на едни от най-бурните времена в историята на Ирландия. От 2014 г. дигитализираните регистри са изцяло публично достъпни онлайн, съдържащи близо 373 000 дигитални образа.

Друг пример "FREEReg", онлайн регистър на църковните регистри, в Обединеното кралство, поддържан от благотворителна организация, реклами на сайта и работа от доброволци. Поради очевидните финансови дефицити информацията на сайта е транскрибирана от доброволци и може да се види под формата на машинни записи въведени от доброволците в табличен вид [8].

Сайтът на православната църква в Северна Америка е пример за много добра практика относно систематизирането и предоставянето на информация, в това число и такава, използвана за изследването и популяризирането на религиозното културно наследство. Първо, сайтът е на православната църква за цяла регионална Северна Америка - САЩ, Канада и Мексико. На сайта са дадени линковете на профилите на църквата в най-популярните социални мрежи - Туитър, Фейсбук, Youtube, Инстаграм, Телеграм. И разбира се има имейл за контакт. Достъпни са също текстови файлове на литургии, молитви, химни, както и аудио файлове на църковна музика. Имат регистър на всички църкви в региона на сайта, като освен по име на храма, ако това се знае, може да се търси още по щат/провинция, диоцез и деканат, като при този вид търсене излиза интерактивна карта на региона, на която са показани всички църкви в избраната област, а по-подробна информация за даден обект се получава като се кликне на него [9]. По този начин намираме и българската православна църква "Свети Николай" във Форт Уейн, Индиана. Недостатък е, че от регистъра няма директна връзка към индивидуалния сайт на конкретната църква. Към последния стигаме чрез търсене в търсачката на браузъра. На сайта на "Свети Николай" откриваме, че се поддържа текущо Youtube канал и профил във Фейсбук. На сайта откриваме още достъпни файловете на църковния бюлетин, издавани от май 2016 г. до сега. Календар с литургии и събития за настоящата година. Раздел за блог към сайта, текущо поддържан. Раздел за неделно училище, в който поради текущата епидемична обстановка, са качени видео и текстови материали за уроците (нещо което не е осъществено на сайта на нито една българска църква, към която има създаден раздел посветен на неделното училище). На сайта са качени видеа и линкове към видеа в Youtube канала на църквата към литургии и проповеди [10].

Проблем области и възможни решения

Една от основните пречки при употребата на онлайн ресурсите и съответно тяхното създаване е липса на сътрудничество между религиозни, държавни и частни организации. Това е област, която би било важно да се подобри. Едно добро сътрудничество не само би облекчило всички, включени в него страни, от гледна точка на ресурси-независимо от какъв вид, но и би довело до една централизираност и свързаност на онлайн ресурсите. Това от своя страна би позволило не само по-високо ниво на информираност, по-лесен достъп до информация, но и по-ефективно популяризиране на религиозното културно наследство.

Съответно следва да се насърчи комуникацията и съвместната

работа на държавните, религиозните и частните институции и организации, като би било добре това да се осъществи чрез разработване на метод на работа (било то и машинен), който да позволи това обединяване и свързаност. Както например все повече сектори се въвежда или разработва единна система за работа, към която могат да се дадат достъп или предвидят други функции за външни лица, спрямо нуждите за реализиране на поставените цели.

При някои от проучените църкви, които използват интернет ресурси, липсва тяхното текущо поддържане или от няколко ресурса е избран един, който се поддържа приоритетно. Това е проблем, който може да доведе до създаването на един информационен вакуум, в една така или иначе информационно бедна или несистематизирана среда. Този конкретен проблем, може да бъде решен, като се осигури свързаност между различните онлайн ресурси, използвани от църквите, като да речем на сайта да бъдат сложени блог и достъп до Youtube канала или друг профил в социалните мрежи, избран от храма. Освен това решението може да се потърси и в ангажиране на администрирането на тези ресурси, чрез запитване за доброволци, които имат желание да се наемат с дейността.

Идеята за национален регистър също е добра, като е посочена ефективността на създадения такъв конкретно за ортодоксалната църква в Америка. Въпросът е, че е видно въпреки доброто изпълнение на частния проект в България, е необходима подкрепата на държавните и религиозните институции, за по-пълното в информационно отношение изпълнение и по-голямата резултатност при употребата на регистър за проучвателни и популизационни дейности. Необходимо е създаването не само на добре организиран регистър, но и такъв с по-богати критерии за търсене, който да задоволят нуждите на по-широк кръг потребители. Връзването на такъв регистър със сайт на община, министерство и туристически сайт би довело до по-голяма резултатност в популяризирането на религиозното културно наследство.

Би следвало да се насърчава и създаване на профили в социалните мрежи. Не само те са най- евтиния и бърз начин за комуникация в обществото, но и се доказват особено ефективни за осъществяване на връзката на църква-енориаши, в настоящата епидемиологична обстановка в страната и света. Това е по-лесно осъществимо, тъй като подобни профили и канали биха могли да се създават и управляват без наличието на специални знания, както и текущо се случва по отношение на църквите, които вече разполагат с подобни профили, където свещенослужителите са администратори. Дори и в случай на необходимост за делегирането на подобна работа би било и по-лесно набирането на доброволци, които да се натоварят със задачата, поради популярния й характер и лесната употреба на различните платформи.

Заключение

Интернет пространството и инструментите, които то предлага са утвърдени водещи по отношение на популяризирането на религиозното културно-историческо наследство в съвременната информационна среда. Въвличането на религиозните институции, като участници в социалните мрежи, определено оказва положително влияние в комуникацията между църквата и нейните енориаши.

В последните десет години значително се е повишило нивото на използване на инструментите, предоставени от интернет пространството за популяризиране на православната религия и нейното културно наследство. Въпреки това все още остава сравнително малък процентът на църквите, които се включват в тяхната употреба, както е видно и от резултатите на проучването на целевата група, при която въпреки разнообразието на търсени инструменти и избраният централен географски район, процентите на употреба и приложение от църковните институции като количество остава под половината.

В заключение на настоящото изследване може да се посочи, че резултатите от проучването на целевата група, показва сериозните дефицити по отношение на боравенето и присъстването на религиозните институции в онлайн среда, но също така и разкрива вече доста добри постигнати резултати в тази насока. Има редица фактори и области, които изискват допълнитено внимание, развитие и работа, но като цяло подходът и резултатността от положените до момента усилия водят до изводът, че ефективността на присъствието на религиозните институции в дигиталната онлайн среда се движи в положителна посока.

References/Литература

[1] Hramove i duhovnitsi v grad Sofiya - https://mitropolia-sofia.org/index.php/tzarkvi-i-manastiri1/tzarkvi/14-hramove-v-sofiya - https://mitropolia-sofia.org/index.php - 11.01.2021 g.

[Храмове и духовници в град София - https://mitropolia-sofia.org/index.php/tzarkvi-i-manastiri1/tzarkvi/14-hramove-v-sofiya - https://mitropolia-sofia.org/index.php - 11.01.2021 г.]

[2] Hramovete i duhovnitsi v Sofiyska duhovna okoliya - https://mitropolia-sofia.org/index.php/tzarkvi-i-manastiri1/tzarkvi/15-hramove-v-sofiiska-duhovna-okoliya - https://mitropolia-sofia.org/index.php/tzarkvi-i-manastiri1/tzarkvi/14-hramove-v-sofiya - https://mitropolia-sofia.org/index.php - 11.01.2021 g.

[Храмовете и духовници в Софийска духовна околия - https://mitropolia-sofia.org/index.php/tzarkvi-i-manastiri1/tzarkvi/15-hramove-v-sofiiska-duhovna-okoliya - https://mitropolia-sofia.org/index.php/tzarkvi-i-manastiri1/tzarkvi/14-hramove-v-sofiya - https://mitropolia-sofia.org/index.php - 11.01.2021 г.]

[3] Sofiyska eparhiya - https://mitropolia-sofia.org/index.php - 11.01.2021 g.

[Софийска епархия - https://mitropolia-sofia.org/index.php - 11.01.2021 г.]

[4] Rotondata "Sveti Georgi" v Sofiya - https://www.tourism.government.bg/bg/kategorii/videogaleriya/rotondata-sv-georgi-v-sofiya - 11.01.2021 g.

[Ротондата "Свети Георги" в София - https://www.tourism.government.bg/bg/kategorii/videogaleriya/rotondata-sv-georgi-v-sofiya - 11.01.2021 г.]

[5] "Natsionalnen publichen registar na hramovete v Balgariya" - http://www.hramove.bg// - 08.01.2021 g.

["Националнен публичен регистър на храмовете в България" - http://www.hramove.bg// - 08.01.2021 г.]

[6] Hronologiyata na normativnite aktove, sadarzhashti razporedbi za imenata na balgarskite grazhdani za period ot 1892 g. do 1999 g. -http://www.grao.bg/normact/normativ-imena.html - 08.11.2021 g.

[Хронологията на нормативните актове, съдържащи разпоредби за имената на българските граждани за период от 1892 г. до 1999 г. - http://www.grao.bg/normact/normativ-imena.html - 08.11.2021 г.]

[7] "Katolicheski eparhiyni registri v Natsionalnata biblioteka na Irlandiya" - https://registers.nli.ie/about - 08.01.2021 g.

["Католически епархийни регистри в Националната библиотека на Ирландия" - https://registers.nli.ie/about - 08.01.2021 г.]

[8] https://www.freereg.org.uk/ - 08.01.2021 г.

[9] Ortodoksalnata tsarkva v Amerika - https://www.oca.org/about (09.01.2021)

[Ортодоксалната църква в Америка - https://www.oca.org/about (09.01.2021)]

[10] Tsarkvata "Sveti Nikolay", Fort Ueyn, Indiana - https://

www.stnicholasonline.org/ - 09.01.2021 g.

[Църквата "Свети Николай", Форт Уейн, Индиана - https://www.stnicholasonline.org/ - 09.01.2021 г.]

Электронная оналйн среда и популяризация религиозного культурного наследия на территории муниципалитета годрода София

Илиана Вакрилова

Аннотация: В этой статье представлено исследование, целью которого было указать, в какой степени используются возможности, предоставляемые Интернетом и цифровой средой для продвижения религиозного и культурного наследия, в частности, в отношении православных церквей в муниципалитете Софии за период последних десять лет. С этой целью наблюдения и анализ интернет-пространства, а также использование ресурсов и инструментов, предоставляемых через него, проводились не только религиозными учреждениями, отвечающими вышеуказанным критериям, но также организациями, ассоциациями, отдельными лицами и другими лицами, работающими над достижением более высоких результатов и степени популяризации религиозного культурного наследия. В связи с этим был использован сравнительный анализ, в котором отдельные примеры применялись на местном и глобальном уровнях.

Этот отчет направлен на то, чтобы представить как можно более полную картину использования ресурсов в цифровой онлайн-среде для продвижения религиозного культурного наследия, установив конкретные критерии для места, территории и периода исследования. Кроме того, была предпринята попытка определить местоположение выбранной целевой группы храмов по сравнению с другими на национальном и глобальном уровне в соответствии с указанными критериями и в соответствии с имеющейся информацией. Сделано обобщение всей полученной информации, с представленными выводами, обозначенными проблемными зонами и возможными решениями и/или направлениями развития.

Ключевые слова: религиозное культурное наследие, популяризация, онлайн-среда, интернет-ресурсы, православные церкви, муниципалитет Софии

Extent of utilising online digital resourses for promoting the religious cultural heritage in favor of and by the orthodox churches located in Sofia municipality for the period 2010 - 2020

Iliana Vakrilova

Abstract: The current paper is based on research targeting the usage extent of the options provided by the internet and the digital environment for promoting the religious cultural heritage specifically regarding the Orthodox churches located in Sofia municipality for the duration of the last ten years. In order to conduct the research observation and analysis have been made on the Internet and the usage of its resources and instruments, not only by religious institutions, fitting the above stated criteria, but also by various organizations, association, separate individuals and etc., working in favor of exacting higher extend of promoting the religious cultural heritage. In this regard comparative analysis is used where selected examples are applied on local and worldwide level.

This paper aims to present the most encompassing view possible for the usage of online digital environment resources for promoting religious cultural heritage based on specific research criteria as to object, territory and time period. Defining the place of the selected target group of temples has been attempted comparing them to similar ones on local and worldwide level according to the selected criteria and available information. In conclusion a summary has been made compiling the acquired information with presented conclusions, problem areas and possible solutions or/and directions for development.

Keywords: religious cultural heritage, promoting, online environment, online resources, orthodox churches, Sofia municipality

Чинът на въцърковяване на дете като етап от подготовката му за кръщение

Свещ. д-р Иван Марински

Резюме: През последните десетилетия Православната църква постига голям успех в областта на така наречения литургичен ренесанс. Публикувани са не само десетки томове от ранни християнски източници, но и поредица от монументални произведения, изясняващи важни въпроси от различни епохи от миналото на християнството. Поставени са нови задачи, наскоро търсенията си на създатели към близкото и далечно бъдеще на православието. В процеса на този литургичен Ренесанс и новия напредък на църковния живот, някои сложни проблеми и въпроси, които по-рано бяха или подценявани, или не бяха разработени достатъчно задълбочено, или бяха смятани за вече определено уредени, днес изглежда се радват на голям интерес. Поредица от аспекти, свързани с някои обреди, остават спорни и неизяснени. В този контекст целта на тази статия е да разгледа някои въпроси, свързани с историята на ритуала на въцърковяването и използването му в съвременната литургична практика.

Ключови думи: Чин на въцърковяване, кръщаване, дете, литургична практика

Според една съвременна богослужебна практика в Българската църква, непосредствено след извършване на тайнството кръщение, детето (ако е от мъжки пол) се въвежда в олтарното пространство. Свещеникът взема детето влиза през южните (дяконски) двери на иконостаса, извършва поклонение с детето на трите страни на св. трапеза и излиза през северните, застава пред св. двери и подава детето в ръцете на неговия възприемник (кръстник) или неговата майка. Този богослужебен обред е известен като *Чин на въцърковяване на дете*.

Указание в съвременния Требник за извършване на този обред не може да се намери непосредствено след чинопоследованието на кръщението, той е част от друго чинопоследование, т.нар. „Молитви над родилка в четиридесетия ден", извършвано над майката и детето в 40-ия ден след неговото раждане. В състава на последованието „Молитви над родилка в четиридесетия ден" влизат две очистителни молитви, четени над майката: *„Господи Боже Вседържителю..."* и *„Господи Боже наш, Който си дошъл за спасение..."* (нататък **В9:1**, **В9:2**)[1] и две молитви, четени над

[1] Използвам номерацията въведена от архим. М. Арранц за публикуваните от него молитви. Същата номерация използва и М. Димитрова.

детето: *„Господи Иисусе Христе Боже наш, Който си бил в четиридесетия ден…”* и *„Боже Отче Вседържителю…”* (нататък **B1:2**, **B2:2**). В края на това чинопоследование има забележка, според която ако детето е кръстено, свещеникът го въцърковява. В случаите, когато детето не е кръстено, то въцърковяването се оставя за след кръщението. Съгласно Требника обредът на въцърковяване се извършва по следния начин: „Свещеникът взема детето, прави с него кръст пред вратите на храма и казва: *„Въвежда се в църква рабът Божий (или рабинята Божия) (името) в името на Отца, и Сина, и Светия Дух. Амин”*. Внася детето в храма и казва: *„Ще влезе в Твоя дом, ще се поклони в светия Твой храм”*. Следващата част от обреда се извършва в централната част на храма, където свещеникът отново повтаря: *„Въвежда се в църква рабът Божий (или рабинята Божия)…* и добавя: *„Посред църква ще те възпее”*. Свещеникът застава пред светите двери и отново възглася: *„Въвежда се в църква рабът Божий (или рабинята Божия)…* След извършването на тези действия, според рубриката в Требника, свещеникът внася детето през южната врата в олтара, доближава го до четирите страни на светата трапеза, като че ли то се покланя, изнася го през северната врата и го поставя пред светите двери, където чете: *„Сега отпускаш Твоя раб Владико…”*. Обредът на въцърковяване завършва след като майката (или възприемника) извършват три поклона (не се уточнява къде), вземат детето, а свещеникът прави отпуст: *„Христос, истинският Наш Бог, Който заради нашето спасение благоизволи да бъде носен в обятията на праведния Симеон…”*.[2]

При опит да се направи анализ на така изложения и практикуван обред за въцърковяване на дете след кръщение, възникват няколко въпроса. На първо място, ако по своята същност този обред е следкръщелен, то тогава защо не е отпечатан след чинопоследованието на кръщението и на какъв принцип той е отпечатан в чинопоследование, което се извършва над майка и дете в 40-ия ден след неговото раждане. Освен това, защо след като току-що е кръстено детето, за да се „въцъркови” съгласно рубриката в Требника, трябва да се изведе отвън и повторно да се въведе в храма, предвид че основната част от кръщелните обреди се извършват в централната част на храма. И не на последно място, ако рубриката, която указва по какъв начин се извършва внасянето на детето в олтара, не

[2] Требник 2002: 20-22.

уточнява пола, то тогава защо днес е благочестива традиция в олтара да се внасят само деца от мъжки пол.

За да се опитаме да дадем отговор на тези въпроси е необходимо да направим опит да проследим появата, развитието и начина на извършване на „обредът на въцърковяване на дете" в евхологичната традиция.

Периода VIII - XIV век

Литургистите предполагат, че обредът за въцърковяване на дете е въведен по аналогия на старозаветния ритуал да се донасят младенците в храма, четиридесет дни след раждането (Изход 13:2, Левит 12:1-7), описан и от св. ев. Лука 2:22-24 като част от живота на св. Богородица и детето Иисус.[3]

А. Алмазов смята, че обредът за въвеждане на детето в църква на четиридесетия ден след раждането, т. нар. въцърковяване, е установен в богослужебната практика на Църквата, когато повсеместна практика става кръщението на деца (включително скоро родени) – след V век.

Съдейки по древните евхологии, в средновековен Константинопол, до XI век, освен в особени случаи, децата не се кръщават рано (по съвета на св. Григорий Богослов[4]), но пристъпват към това тайнство поетапно.

В 8-ия ден след раждането, пред вратите на храма (по-късно в притвора), над децата се извършва „чинът на подпечатване на младенец и наричане на християнско име".

На 40-ия ден децата се въцърковяват, „стават християни", както споменават източниците още преди самото кръщение. Чрез въцърковяването децата се приемат в категорията на оглашените и вече имат право да влизат в храма и да участват в богослужението. Същевременно Църквата се моли за тях по време със специално съставените за тази цел молитви и прошения (ектения на оглашените).

Няколко години по-късно в четвъртата неделя от Великия пост над децата се чете молитва и те преминават в следващата категория – „готвещи се към

[3] Алмазов 1884: 480; Чифлянов 1997: 325-326; Авксентий 2007: 229.
[4] Migne. PG, 36, 400. Така според св. Григорий децата ще могат в известна степен да разбират извършваните над тях действия и активно да участват в чина на оглашение и кръщение.

просветление".[5] Над тях ежедневно се четат заклинателни молитви и те преминават през подготвителен курс за приемане на тайнството кръщение.

На Велики петък оглашените се „отричат от сатаната и се съчетават с Христос" в специален тържествен чин, извършван от патриарха в храма Св. Ирина в Константинопол.

И накрая на Велика събота в баптистерия на храма Св. София те получават кръщение и миропомазване от ръцете на патриарха, заедно с когото при пеене на *„Всички, които в Христос се кръстихте..."* тържествено биват въведени в храма за участие в литургията, в края на която се причастяват с евхаристийните дарове.

Първите данни за наличието на специален чин на въцърковяване на дете се отнасят към VIII век. Съгласно ръкопис *Barberini gr. 336*, чинът на въцърковяване на дете се състои от една молитва **(B1:2)** Κήριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τεσσαράκοντα ἡμέραις κατά τὸν νόμον εἰς τὸ ἱερον ἀνελθὼν μεθὰ Μαρίας…[6], в наслова на която се казва: *„Молитва, когато детето се донася в църква на четиридесетия ден от раждането му"*. Текстът на молитвата е сходен с превода на третата молитва от съвременния чин „Молитви над родилка в четиридесетия ден": *„Господи Иисусе Христе Боже Наш, Който си бил в четиридесетия ден донесен като младенец..."*.[7] В ръкопис *Barberini gr. 336* липсва указание, кога и къде свещеникът чете тази молитва, а също така и рубрика, която да указва литургичните му действия, по време на извършване на обреда. Според М. Димитрова, тази липса е много характерна за ранните гръцки евхологии.[8] По всяка вероятност, тази липса се дължи на добрата литургична подготовка на свещенослужителите, така че съставителите на ранните евхологии, не считат за нужно да отразяват съответните литургични действия.

Най-близък до този период е публикуваният от А. Алмазов вариант на извършване на обреда за въцърковяване на дете през XIII век.[9] Съгласно тази версия, разглежданото от нас чинопоследование също се ограничава

---

[5] В славянските евхологии тази молитва носи заглавието о еже сотворити оглашенного, а в съвременния требник, стои под наслова „Оглашение". Вж. Требник 2002: 27.
[6] Parenti, Velkovska 1995: 97.
[7] Требник 2002: 16-18.
[8] Димитрова 2014: 119.
[9] Алмазов 1884: 483.

само с четенето на молитва **B1:2**. Самият обред на поклонение се извършва по следния начин: след това (след прочитане на молитвата), свещеникът взема в ръцете си детето и се покланя с него пред св. трапеза, пеейки: *„Радвай се благодатна Богородице Дево…”*. След това казва: *„Сега отпускаш Твоят раб Владико…”* и извършва отпуст.

От XI-XII век насетне във византийската евхологична традиция наред с молитвата за въцърковяване на дете, се появяват и очистителни молитви за родилката четени също на 40-ия ден.[10] Според литургистите[11] тези молитви са въведени по аналогия на старозаветния (Левит 12:1-7) и предхристиянски възглед, според който жена, когато роди, се счита за нечиста определен период от време.[12] Съгласно тази аналогия, на жена, която е родила, се забранява влизането в храма и участието и в тайнството евхаристия т.е. приемане на причастие, до навършването на 40 дни след раждането.[13]

Както видяхме тези молитви не присъстват в най-ранните запазени византийски евхологии (*Barberini gr. 336; Grottaferrata gr. Gb1*). Най-ранният ръкопис, в който присъства очистителна молитва за жена, според М. Димитрова, е ръкопис *Sinai gr. 962*, който в описа на А. Дмитриевский е датиран от XI-XII век.[14] В този евхологий молитвата **B9:1** има наслов, според който тя е предназначена за „въцърковяване” на жена. Следователно, както пише М. Димитрова, този термин започва да има по-общо значение на „въвеждам в църквата”, „получавам достъп до църквата”.[15] Постепенно терминът „въцърковяване” започва да се използва, за да означи цялото чинопоследование за 40-ия ден, включващо

---

[10] Чифлянов 1997: 298.
[11] Алмазов 1884: 481; Чифлянов 1997: 297-298; Авксентий 2007: 225.
[12] Според старозаветната традиция, ако роди момче – 40 дни, ако роди момиче – 80 дни. Подобно е 18 правило на св. Иполит Римски (235г.).
[13] Доколко тази практика е правилна, според съвременното богословие, е под въпрос. На някои места се стигало до още по-големи абсурди като например 57 правило на св. Никифор, според което, ако новороденото бъде кръстено преди да навърши четиридесет дни, трябва да го кърми не майка му, а друга подходяща жена. Лично мое мнение е, че на тази практика повлиява 80-то правило на 6 Вселенски Събор, според което ако християнин не се причасти в продължение на три седмици се самоотлъчва. В противен случай изхождайки от идеята за ритуалната нечистота, поради кървене на жената, следва да се четат над нея „очистителни молитви”, след всеки менструален цикъл.
[14] Дмитриевский 1901: 69.
[15] Димитрова 2014: 119.

молитви и за майката, и за детето, а не само конкретния акт на въцърковяване на детето – внасяне в храма (или олтара) и поклонение пред св. трапеза (или иконостаса).[16] В своя труд посветен на кръщението, прот. А. Шмеман утвърждава, че молитвите на 40-ия ден са предназначена главно за майката, като междувременно, молитвите, предназначени за детето, са резултат на доста късно въведение.[17] Древните евхологии, обаче не потвърждават това мнение. На практика е точно обратно. Чиновете на 8-ия и 40-ия ден, намиращи се в тях, съдържат молитви касаещи, само младенците, напълно игнорирайки майката.

Особен интерес за нас представлява местоположението на тази очистителна молитва **B9:1** спрямо молитвата за въцърковяване на дете – **B1:2**. Молитвата **B9:1**, в евхологий *Sinai gr. 962* и в евхологий *Sinai gr.* 973 от 1153г.[18] стои след молитвите **B1:1** и **B1:2**[19], което означава че „въцърковяването на майката" се е извършвало след „въцърковяването на детето".

В евхологий *Sinai gr. 966* от XIII век се появяват две очистителни молитви: **B9:1**, която съгласно наслова е предназначена за майката и за детето на 40-ия ден, и **B9:2** , която е предназначена за бабата акушерка и за помагалите при раждането жени. В този евхологий тяхното място е променено. След молитвата за „подпечатване на младенец и наричане на християнско име" (нататък **B1:1)**, тяхната подредба следва: **B9:1**, **B9:2**, **B1:2**,[20] т.е. „въцърковяването на майката" се е извършвало вече преди „въцърковяването на детето".

По всяка вероятност тази промяна е продиктувана от практически съображения, които довеждат до сливането на два самостоятелни някога чина – при очистването на родилата жена и при въцърковяване на детето.[21]

---

[16] За широкото и тясното значение на термина вж. Алмазов 1884: 497-498; Ткаченко 2005: 495-496.
[17] Шмеман 2005: 148.
[18] Дмитриевский 1901: 91.
[19] Димитрова 2014:129.
[20] Дмитриевский 1901:207-208.
[21] Авксентий 2007: 226. Такъв самостоятелен чин, пази ръкопис НБИВ 88. След последованието на кръщението стои наслов: мл҃тва ѥ҆гѣ̀ хо́щеть же́на да́се прнчⷭ́тн ·і҆ере́ен гл҃еть сїе · Гд҃и б҃же на́шъ прншадъı на спⷭ̑енїе ро́да чл҃ъ̑скаго ·прїи́дъı къ ра́бе твоей̆... (молитва **B9:2**).

Възможно е причина за сливане на двата чина да е обусловена в исторически контекст. Падането на Византия под латинска (1204г.), а по-късно под османска власт (1453г.), води до унищожаването на авторитетни богословски школи. Тяхното място е заето от монашеството, като по този начин мерило за православие става „монашеското богословие", според отношението на което, всичко свързано с жената е „грях". Виждаме как промяната на местоположението на молитвата **B1:2** през XIII век издава, как значението и връзката на чина за въцърковяване на дете с приемането му в чина на оглашените, постепенно се губи.

Липсата на рубрики и в горе посочените евхологии не ни дава да разберем по какъв начин се извършва самият обред. Описание на самия обред на въцърковяването на дете е известен в различни варианти от по-късни византийски ръкописи и се различава от ръкопис до ръкопис.

Според публикувания от архим. М. Арранц[22] ръкопис *Athenae gr. 662* от края на XIII век, след молитвата за подпечатване на младенец **B1:1** следват също две очистителни молитви - **B9:1**[23]и **B9:2**[24], които частично съвпадат с първите две молитви над жена в 40-ия ден от съвременния Требник. Следва рубрика, според която свещеникът взема детето в ръцете си и се отправя към олтара, застава пред светите двери, и поднася устата на детето към всяка една от светите двери, изобразявайки целуване. Внася детето в олтара и извършва същото пред св. трапеза: ако детето е от мъжки пол, обхожда трикратно св. трапеза и на всяка от четирите страни, извършва поклонение, а ако детето е от женски пол извършва трикратно поклонение само от трите страни на св. трапеза. След извършването на всичко това, свещеникът чете (тихо, за себе си): *„Сега отпускаш Твоят раб Владико…"*, след което поставя детето пред светите двери. След възгласа: *„На Господа да се помолим"* чете молитвата за въцърковяване на детето: **B1:2 -** *„Господи Иисусе Христе Боже Наш, Който си бил в четиридесетия…"*. В състава на този чин на въцърковяване влиза още една молитва (нататък **B2:2**), която е четвърта молитва от съвременния чин „Молитви над родилка в четиридесетия ден": *„Боже Отче*

---

[22] Арранц 2003: 281-285.
[23] *„Господи, Боже Вседържителю, Отче на Господа нашего Иисуса Христа"*, Требник 2002: 13.
[24] *„Господи Боже наш, Който си дошъл за спасение на човешкия род, дойди и над рабинята си*" Требник 2002:15.

Вседържителю, Който чрез най-велегласния от пророците – Исаия, си ни предизвестил въплътяването от Дева…”. След молитвата следва рубрика, според която, след като свещеникът каже: *„Амин”*, подпечатва (благославя) челото, устата и гърдите на детето.

Периода XV - XIX век

В по-късната епоха византийските евхологии отразяват рубрика за свещениците, която предписва детето от женски пол да не се внася в олтара изобщо, а обредът на поклонение, за децата от женски пол, да се извършва пред светите двери или иконите от олтарната преграда (иконостаса). [25]

Славянските требници от XIV-XV век засвидетелстват и двата типа въцърковяване на момиче. Например указанието за въцърковяване, при което и **момче, и момиче се внасят** в олтара, е засвидетелстван в южнославянския ефхологий НБКМ 605 от XIV век: пѡбаѥ҃ вѣтн ѡ҆ прнношенїн мл҃нца кь цр҃квн. вьспрнемлѥ҃ ѥ҆го попь ꙗкама н҆ несе҃ ѥ҆го вь ѡ҃тарь, прложн҃ ѵ҆ста ѥ҆го на ѡ҆бою стрноу с҃тъıн҃ д҆врѣı вь ѡ҆бразѣ цѣлованїа тоже҃ творен на с҃тои҃ трапезѣ покланıа҆ет се сь нм҃. а҆ще боуде҃ моужьскъı поль. ѡ҆бьходнть сь нм҃ ѡ҆ко҆ с҃тою трапезоу, г҃ ць . на четъıрн странъı творе поклоненїе. а҆ще лн ѥ҃ женскъı поль. то҆ кь пр҃ѣнеи҃ странѣ прнхо҆днть, нь на ,г҃, странъı трапезоу ѡ҆бьход҃н. Семоу же бъıва҆емѵ҆ г҃лѥ. кь себѣ попь. нн҃ıа ѿпоущаѥ҃шн вл҃ко раба своѥго. до ко҃ца. пото҃ пѡж҃н ѥ҆го пр҃ѣ с҃тънмн д҆врьмн. Подобно указание засвидетелства и ръкопис ЦИАИ 58 от втората половина на XV век, в старопечатния РМ с/774 1520г., а също така и в описания от А. Алмазов [26] източнославянски евхологий Соф 526 от XIV век (или началото на XV век).[27] Явно за разлика от по-новата гръцката практика, славянската богослужебна традиция, продължава да следва по-стар архетип и децата от женски пол продължават да се внасят в олтара до доста по-късен период.

---

[25] Например в Атинския евхологий 968 от XV век (Трембелас 1998: 332), или в ръкопис 280 от XV век в Синодалната сбирка (Дмитреивский 1883: 325).
[26] Алмазов 1884: Приложение: 34.
[27] Според М. Димитрова тези два ръкописа са представители на по-ранен архетип на чинопоследованието за 40-ия ден, може би произхождащ от Първото българско царство.

В по-късните южнославянски требници от XVI-XVII век се разпространяват различни преводи на рубриката за въцърковяване, според която момичето вече не се внася в олтара. Например в НБКМ 613: а҆́ще ли҃ е҆́ . же҃нсѝ по҃ль. то҆́ да це́лѝва́ет с҃тыѧ ѡ҃бра́зы . *(ако е детето е от женски пол да целува светите образи)*; и НБКМ 972 (1685г.): а҆́ще ли҃ же́н҃скъıн по҃ є҃. тъ́ѵїю пр҃н двере́хь съвръша́ѣть покло́не. *(ако детето е от женски пол извършва поклонение пред светите двери)*.

Начина по който се извършва въцърковяването на деца през XV век, описва св. Симеон Солунски (PG 155, гл. 60). В тълкованието на въцърковяването той пише, че в четиридесетия ден детето отново се донася в храма от своята майка и като дар се представя на Бога. Свещеникът застава пред вратите на храма, благославя майката заедно с детето, освещава ги с молитви и преподава очистване на майката от сладострастното и нечисто раждане (тъй като вече са се навършили 40 дни), разрешава ѝ да влезе в църква, което до този момент ѝ е забранено, както и приемането на причастие. Свещеникът взима детето в ръцете си, като подражава чрез този жест на св. Симеон Богоприимец, приел на 40-ия ден след раждането му Господ в ръцете си. Ако детето е кръстено, свещеникът го внася в олтара и извършва поклонение пред св. трапеза, ако не е кръстено, свещеникът застава пред олтара и прави поклон заедно с детето в посока на олтара и го дава на майката. От този момент нататък, отбелязва св. Симеон Солунски, детето се явява оглашен.

Явно с течение на времето тази практика да се внасят некръстени деца в олтара започва да се възприема като нарушаване на „светостта на олтара" и заради това, чинът на въцърковяването на децата през XV век, започва да се ограничава само с четене на молитви, и поклонение пред, а не в олтара, а обредът на внасяне в олтара и поклонение пред трите страни на св. трапеза, се изпълнява непосредствено след извършване на тайнството кръщение. Децата от женски пол съвсем престават да се въвеждат в олтара, ограничавайки поклонението пред иконостаса, чрез поднасянето им пред иконите на Христос и Богородица.

Защо се стига до тази трансформация? Основният огласителен контекст в чина на въцърковяване на дете, остава непроменен в традицията на Църквата, но постепенно той губи своето „надмощие" пред суеверния страх, породен от западното схоластично учение за първородния грях и

съответстващата участ на умрелите без кръщение.[28] Постепенно загубената връзка между въцърковяването на детето и приемането му в категорията на оглашените, т.е. смисълът на статута „некръстен християнин", високата детска смъртност и „новото" опасение, че детето ще умре некръстено, налагат практика през Средновековието, а и по-късно, кръщението да се извършва на 40-ия ден от раждането, а дори и по-рано.[29] Въпреки новата практика, в евхологиите този чин продължава да се преписва все още на същото си място, т.е. преди чинът на кръщение. Според М. Димитрова, в много голям брой славянски требници от XIV до XVII век молитвите за 40-ия ден са преписани преди чина на оглашение и кръщение.[30] Според Н. Одинцов[31], който забелязва такова разположение на чина на 40-ия ден спрямо кръщението в източнославянските требници от XIV век, това означава, че чинът за 40-ия ден е предшествал кръщението. А. Алмазов твърди[32], че независимо от разположението на молитвите и описанието на въцърковяването в ръкописите, обредът на поклонение пред св. трапеза, се е извършвал винаги след кръщението в Средновековието, както е установено и при реформата в Русия през XVII век, както е и според съвременния Требник.

В описания от М. Димитрова евхологий (служебник и требник) РГАДА 318/42 от края на XIV или началото на XV век, съхраняван в Руски държавен архив за древни актове например, в рубриката за 40-ия ден се казва: *„На четиридесетия ден, и пак се донася новороденото в църква, както се казва, да стори начало на влизането в църква. Донася се от майката, вече чиста и измита. Идва и кума, който ще вземе детето при*

[28] Постепенно практиката на кръщаване на малки деца става все по-разпространена. Църквата всячески поощрява тази практика. Така например учението за първородния грях, което възниква на Запад, става допълнителен стимул за по-ранното кръщаване на децата. Съгласно това учение, децата, умрели некръстени, принадлежат към отхвърлената от Бога част на човечеството и са осъдени на вечни мъки, заради тегнещата върху тях вина от греха на Адам. Въз основа на това учение и на високата детска смъртност в древния свят, родителите бързат колкото се може по-бързо да кръстят децата си, за да не ги обрекат на вечна погибел.

[29] Това довежда и до появата във византийските и славянските евхологии, на специални рубрики, които регламентират тази практика, а също така и на т. нар. „съкратен чин на кръщение".

[30] В подкрепа на това твърдение са лично изследваните от мен ръкописи: Чин на 40-ия ден стои преди чинът на оглашение и кръщение в: ЦИАИ 54, от 1600г; ЦИАИ 58, от втор. полов. на XVв.; НБИВ 83 – посл. четв. на XVI в.; НБКМ 253, НБКМ 249, от 1533г.; НБКМ 967, от края на XVI в.

[31] Одинцов 1881: 143.

[32] Алмазов 1884: 491-493

Кръщението”. Следва описание на въцърковяването (внасяне в олтара) и обичайната молитва **B1:2**: *„подпечатва* (свещеникът) *с кръстен знак челото, устата и гърдите и така го взима кумът и го отнася за кръщение”.*[33] Подобно указание цитира и Н. Одинцов от служебник с требникови статии Соф526 от XIV век: и тако коумъ вземъ е҃ннсходнтъ къ крещенїю.[34]

Южнославянският ръкопис ЦИАИ 58, засвидетелства, че все още през втората половина на XV век, въцърковяването на детето и обредът на поклонението, предшества кръщението. Съставът на чинопоследованието е следният: след молитва **B1:1** за „подпечатване на младенец” следва указанието: въ м̑ же дн̑ъ пакн̑ прн̑носн̑тсе́..., в което указание, въпреки че трудно се чете, става ясно, че освен майката, присъства и кума: коу́мова̀ хо́тѧщꙋ въспрїетн̑. След „обичайното начало” следват очистителните молитви за майката **B9:1** и **B9:2.** Веднага след втората молитва следва указанието за въцърковяване на дете: по̑ роу́кама своѝма въземать..., при което и момче, и момиче се внасят в олтара, свещеникът казва тихо (тайно, на себе си): н҃нѣ ѿпоущаѣшн вл̑ко о̑конца, следва молитва **B1:2**. Веднага след нея следва указание: нсъвлачл̑ е҆го́ нсъзвава́етъ е҆го́ нпоставла́етъ его́ кьвъстокѡ̀. дѹнетъ нане̑ гцⷭ̑ъ нзнаманаетъ чело е҆го́ н̑ оу́ста н̑ прн̑сн̑ н̑ гле̑ мⷱтѹ а̑ стⷱго крⷭ̑ⷣ. В нменн твое҆ гⷱ бе̑... *„съблича го и го събува, обръща го на изток, духа срещу него трикратно, благославя(подпечатва) челото, устата и гърдите му и казва молитвата*: *„Господи, Боже на истината, от Твоето име...”* (**B2:2**). Указанията в тази рубрика и последващата молитва говорят, че по-нататък продължава чинът на оглашение и кръщение.

В южнославянския требник НБКМ 967 от края на XVI или началото на XVII век, въцърковяването завършва с рубриката: по амⷱнъ знаменаѥть его чело н оуста н прьсн. н̑ тако прнемнїкь его по̑ємлѥть. нсходнть кь крьстнаннцн. прнемнникь гле̑ се кѹмⷣ.

В посочените ръкописи, и източнославянски, и южнославянски, в рубриките към обреда на 40-ия ден се казва, че присъства и кръстникът на

[33] Димитрова 2014:120.
[34] Одинцов 1881: 142.

този обред, той приема детето и го отнася за кръщение, което е доказателство, че въцърковяването на детето (с внасяне в олтара), в богослужебната славянска практика от XIV до началото на XVII век предшества кръщението.

Присъствието на кръстника по време на чина на въцърковяване на дете и извършването му преди кръщението регламентира и Великия требник на Петър Могила от 1646г.[35] Чинът на 40-ия ден в него е много близко до днес използвания. Съставът му е следният: молитви: **B9:1, B9:2, B1:2, B2:2**, след тези молитви, които се четат пред вратите на храма, свещеникът взема детето в ръце: твóрнт и҃м знáменїе К҃рта прⷭ̂ двéрмн храмá гл҃а: Въ цр҃ковлáетъсѧ рáбъ Бжїй, нм҃къ: вънмⷭ̀ Wц҃а, и Сн҃а, и ст҃аго Дх҃а..., въвежда го в храма: Вни҃йдетъ в дóмътвóй, поклóннтсѧ къ Цр҃квн ст҃ѣн твóен, влиза вътре в храма: Въ цр҃ковлáетъсѧ рáбъ Бжїй..., и когато: Посрѣ́де же Цр҃квн прнше́д (дойде в средата на храма), сіе́ глаголетъ: Посрѣ́де Цр҃квн въспóетътⷭ. След това свещеникът застава пред светите двери и казва: Въ цр҃ковлáетъсѧ рáбъ Бжїн...И въвóднтъ е҆́ въ ст҃ы́й w҃лтарь, с уточнението, ако е от мъжки пол: а҆́ще жéнскїй, поклонението се извършва пред светите двери. Нататък следва обичайното четене от свещеника на *„Сега отпускаш Твоят раб...”*, поставяне на детето пред светите двери и след като възприемникът направи три поклона, взема детето и излиза.

Не липсват ръкописи, според които чинът на въцърковяване на дете (с внасяне в олтара) се извършва след кръщението. Според едно указание, преди извършване на чина на въцърковяване, поместено във Великия требник на Киевския митрополит от 1540[36], чинът на въцърковяване на дете не бива да се извършва преди кръщението му: въ ч҃ѣтыредесѧтын дⷮнь пáкы прнводнмъ бывлетъ новопросвѣщен҃н҃ын мла́денецъ матéрїю (*„В четиридесетия ден отново бива доведен новопросветения младенец с майка си”*). Местоположението на чина спрямо кръщението и използването на термина „новопросветен” т.е. кръстен е достатъчно

[35] Могила 2004.

[36] Известен и като Ватикански требник, Borg. Illir. 15 – вж. Джурова, А. Кр. Станчев, М. Япунджич 1985: 168. Благодаря на М. Шнитер, която ми даде възможност да ползвам заснет вариант на ръкописа.

показателно, че неговото въцърковяване се извършва едва след кръщението му.

Според М. Димитрова съществуват и ръкописи, в които чинът на въцърковяване се преписва преди чинът на кръщение, но в него липсва указание за извършване на обреда на поклонение, което според нея означава, че той се е извършвал след кръщението.

По този начин виждаме, че в славянската евхологична традиция в период XIV–XVII век едновременно съществуват две практики по отношение на въцърковяването на детето. Едната от тях устойчиво следва древната практика, според която чинът на въцърковяване на детето (с обред на поклонение пред светата трапеза) се извършва преди кръщението, а другата е по-нова и според нея чинът на въцърковяване на детето (с обред на поклонение пред светата трапеза) се извършва обезателно след кръщението.

Преди всичко е очевидно, как загубата на огласителния контекст на чина на въцърковяване на дете, се отразява и в евхологичната традиция, като постепенно от средата на XVII век чинът на въцърковяване на дете започва да се преписва след чина на кръщение[37] и по този начин придобива следкръщелен характер.[38]

По-късната редакция на този чин е свързана с Великия требник (руска-църковнославянска редакция на Евхология), който през XVIII-XIX век навлиза масово в употреба и повлиява богослужебната практика на Българската църква. В него е направен опит за „компромисен" вариант между древната практика на извършване на въцърковяването на дете преди кръщението и по-новата такава. Чинът на 40-ия ден се печата преди чина на кръщение със забележката, че обредът на въвеждане на детето в храма и поклонението пред св. трапеза се извършва след кръщението. С въвеждането в употреба на Великия требник обредът на въцърковяване на

---

[37] Подобно местоположение засвидетелстват ръкописите: ЦИАИ 57, ЦИАИ 940, ЦИАИ 944, ЦИАИ 957, РМ 2/1, РМ 2/3, НБИВ 86, НБИВ 87, НБИВ 149.

[38] Тази разлика променя наслова или указанието преди последованието, което както видяхме, ако до XVII век се свързва преди всичко с детето, то след XVII век се свързва предимно с майката: ѡ҃тва. м. дн҃ъ женѣ. или мл҃тва четѝрдесетина жене. Това особено личи от ръкопис РМ 2/3 от 1686г. След наслова: мл҃твы̀ женѣ по́ м҃ днѐ. стои указанието: въ м҃ дн҃ь же́на прїходѧ̀т съотро́че вьц҃рко̀ ѡ҃стнтнсѐ...

дете се преосмисля и започва да се разбира като завършителен етап на кръщението.[39] Съвременната редакция на чина на въцърковяване на дете в Требник е почти идентична с тази във Великия требник.

Защо отново е променено мястото на този чин спрямо чина на кръщението?

Въведената практика този чин да се преписва след кръщението води след себе си друг проблем. Ако въцърковяването на дете се извършва след кръщението, то молитвите от този чин, предназначени за детето, губят своята актуалност. От съдържанието на тези молитви се вижда, че се изпросва от Бога да удостои детето с *„духовната светлина”*, с *„кръщението”*, *„да получи дела на избраниците на Царството Ти”* т. е. все неща, които детето вече е получило в тайнството на кръщението. Поради това несъответствие се добавят допълнителни рубрики към тези молитви, според които ако детето вече е кръстено, то тези прошения се пропускат. По този начин молитви, принципно предназначени да въвеждат детето пред лицето Божие, в даден исторически момент се преработват и изкуствено се присвоява друг смисъл.

На базата на евхологичната традиция виждаме как терминът въцърковяване постепенно променя смисъла си. Първоначално той се употребява за въвеждане на дете в църква и поклонението му пред св. трапеза. По-късно този термин придобива по-широк смисъл отнасящ се и към майката на детето, като нейното въцърковяване се явява връщането ѝ в църква и възможността отново да се причести. След XVII век терминът въцърковяване изцяло касае майката, а що се отнася до детето, с него се именува само обредът на въвеждането му в олтара и поклонението пред св. трапеза.[40]

---

[39] Въпреки всичко връзката между чина на 40-ия ден и наричането на детето „оглашен” все още е запазено в друга богослужебна традиция. Общоприета традиция е и до днес при записването на имената за св. литургия децата, които все още не са приели кръщение да се именуват оглашени.

[40] Според С. Булгаков докато първият обред (очистителните молитви над майката) с право се нарича въцърковяване, то това название погрешно се преписва и на обреда на въцърковяване на детето. Кръщението само по себе си вече е въцърковяване в най-дълбокия и пълен смисъл на това понятие, защото то прави от човека член на Тялото Христово, дете на Бог (1 Кор. 12:13). „И затова”, пише Булгаков, „обредът на въцърковяване на детето след тайнството кръщение може да се разглежда като

Остава въпросът, кога трябва да се извършва чинът на въцърковяване и обредът на поклонение пред св. трапеза, преди или след кръщението?

За да се отговори на този въпрос днес, трябва да се направи преоценка на този чин, така че да бъде приведен в съответствие с Преданието и съвремието. Въпреки че тази задача принадлежи на бъдещето и за осъществяването ѝ трябва заедно да положат усилия и богослови, и литургисти, ще се осмеля да предложа личните си съображения.

Появата на чина на въцърковяване на дете е свързан с промяна произтичаща в практиката на подготовка на кандидатите за кръщение (оглашените) след VI-VII век. Въпреки че по-голяма част от приемащите кръщение са деца, Църквата прави опит формално да съхрани раннохристиянската огласителна традиция, като налага изкуствено прехвърляне на срока на оглашение на възрастни към деца. До средата на XI век в продължение на няколко години децата се оглашават от Църквата чрез молитви и се кръщават не по-рано от три годишна възраст. По този начин става ясно, че първоначално чинът на въцърковяване на дете се отнася до приемане на детето в категорията на оглашените и представлява етап от подготовката му към приемане на тайнството кръщение. В доста дълъг период от богослужебната традиция и на византийската, и на славянските Църкви, това се запазва. След като дългогодишната традиция на детското оглашение била забравена и почти повсеместно Църквата започва да кръщава новородени деца на 40-ия ден или по-рано от раждането им, обредът на въцърковяването загубил огласителния характер. Въпреки това, богослужебната традиция не позволява той да бъде изхвърлен от употреба, като по този начин въцърковяването на децата започва да се извършва след приемане на кръщение. След XVII век, „редакторите" на Великия требник осъзнават, че при извършване на този чин свещениците се молят за неща, които детето вече е придобило в тайнството кръщение. За да не нарушат „предишната традиция", според която само кръстени деца и то от мъжки пол се въвеждат в олтара, разделят това древно последование на две части. Първата част, молитвите предназначени за детето на 40-ия ден се четат преди чинът на кръщение, а преди втората част – обреда на въвеждане на детето в храма (олтара), се

тържествено шествие и вход в Църквата за приемане от новокръстениия на Тялото и Кръвта Христови".

печата рубрика, съгласно която той се извършва вече след чина на кръщение. Благодарение на авторитета на Великия требник тази практика наследяват почти всички славяноезични Църкви (българската, сръбската, македонската). Днес голяма част от свещениците незапознати с произхода на този чин, подчертават очистителните молитви над майката, т.е. постъпват точно обратното на древната практика.

Всичко по-горе казано позволява да говорим за въцърковяването на дете като акт, възникнал в богослужебната традиция на Църквата само във връзка с разпространеното кръщение на деца над три годишна възраст. Чинът на 40-ия ден и молитвите, които касаят детето, губят смисъл и предназначение ако детето ще се кръсти на самия 40-и ден, още повече, ако вече е кръстено. Що се отнася до обреда на въвеждането на детето в храма (олтара), то съгласно древната практика и липсата на канонични забрани, той би следвало да се извършва непосредствено след прочитането на молитвите над детето т.е. преди кръщението.

Тези изначални условия пази съвременната гръцка богослужебна традиция на въцърковяване на дете. Последованието стои под наслова *„Молитви за въцърковяване на дете в 40-ия ден след раждането му”*, а не както в българския требник *„Молитви над родилка в четиридесетия ден”*. Чинопоследованието се извършва пред вратите на храма или в притвора. В състава на съвременната редакция на чинопоследованието влизат две очистителни молитви, предназначени за майката (В9:1, В9:2), следва рубрика, според която ако детето е кръстено (поради особени обстоятелства) или починало, свещеникът извършва отпуст. Ако детето е живо и не е кръстено, следват молитвите за въцърковяване (В1:2 и В2:2), след които свещеникът взема детето в ръце и го въвежда в храма: *„Въвежда се Божия раб….”*. Стига пред иконостаса и ако детето е от мъжки пол, го въвежда и в олтара, обикаля с него на четирите страни, като излезе пред светите двери, казва: *„Сега отпускаш своя раб Владико…”*. Следва отпуст, дава детето на майката (ако присъства кръстникът, той прави три поклона и приема детето). [41]

Освен това, ако детето все още не е кръстено и по някаква причина е нямало възможност „да го направят християнин” в указания от

[41] Μικρον Ευχολογιον 2009: 33-38.

чинопоследованието 40-ти ден, то това може да стане и в друго време, с помощта на третата и (или) четвъртата молитва от съвременния чин.

Що се отнася до въцърковяването на майката т.е. благославянето на майката да се върне в Църквата за участие в евхаристията и първо причастие след раждането, трябва да се има предвид, че ако майката поради някаква причина, след раждането вече е била в храма, участвала е в литургията и особено, ако вече е приела причастие, то тези молитви губят своя смисъл. Очистителните молитви не могат да бъдат използвани също така и в тези случаи, когато след раждането е минало достатъчно дълго време и жената вече е забравила „мъките на раждането" на своето дете и е дошла, за да приеме причастие или за „друга молитва" в храма след прекъсване, породено от съвсем други причини. Тогава е необходимо да се изяснят тези причини за нейната „нецърковност" и да се реагира според ситуацията: да се кръсти (ако не е кръстена), или миропомаже (ако е приела друга християнска деноминация), да се наложи епитимия или да се изповяда (ако без причина дълго време не е приемала причастие).

Цитирана литература:

Авксентий 2007 – Авксентий, архим., Литургика, ч. II, Пловдив, 2007.

Алмазов 1884 – Алмазов А.И. История чинопоследований крещения и миропомазания. Казань, 1884.

Арранц 2003 – Арранц, М. Избранные сочинения по литургике. Т. 1. Таинства Византийского Евхология. Рим-Москва, 2003.

Джурова, А. Кр. Станчев, М. Япунджич 1985 – Джурова, А. Кр. Станчев, М. Япунджич. Опис на славянските ръкописи във Ватиканската библиотека. С.,1985.

Дмитриевский 1901 – Дмитриевский, А. А. Описание литургических рукописей хранящихся в библиотеках Православного Востока. Т. II. Киев, 1901.

Дмитреивский 1883 – Дмитреивский, А. А. Богослужение в Русской церкви в XIV в., ч. 1. Казан, 1883.

Димитрова 2014 – Димитрова, М. Средновековни молитви за родилка, София 2014.

Могила 2004 – Требник митрополита Петра Могили. Київ 1646 (репр. Інформаційно-видавничий центр Української православної церкви) Київ, (2 тома) Т. 1 (без актуално страниране).

Одинцов 1881 – Одинцов, Н. Порядок общественое и частного богослужения в Древней Росии до XVI в. Санкт-Петербург, 1881.

Ткаченко 2005 – Ткаченко А.А. Воцерковление //Православная энциклопедия. М., 2005, Т.9.

Требник, Синодално издателство, София, 2002.

Трембелас 1998 – Τρεμπελας, Π. Μικρον Ευχολογιον. Αθηνα, τ. 1.

Чифлянов 1997 – Чифлянов, Бл., Литургика, София 1997.

Шмеман 2005 – Шмеман, А. От вода и Дух, София, 2005.

Parenti, Velkovska 1995 – Stefano Parenti, Elena Velkovska. L' eucologio Barberini gr. 336. Roma, 1995.
Μικρον Ευχολογιον 2009 – Μικρον Ευχολογιον, ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΙΣ ΔΙΑΚΟΝΙΑΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, 2009.

The rite of the churching of a child as a stage of his preparation for baptism

Priest. D. Ivan Marinski

Summary: During the last decades the Orthodox Church has been making a great success in the field of the so called Liturgical Renaissance. Not only tens of volumes of early Christianity sources have been published, but also a series of monumental works clarifying important matters of different epochs of the Christianity past. New tasks have been set, we have recently fixed our eyes as creators on the near and distant future of Orthodoxy. In the process of this Liturgical Renaissance and the substantially new progress of church life, some complicated problems and questions which earlier were either underestimated or were not developed thoroughly enough or were reckoned as already definitely settled, have appeared nowadays to be of great present interest. A series of aspects related to some rites have remained debatable and unclarified. In this context, the purpose of this article is to consider some issues related to the history of the Rite of Churching and its use in modern liturgical practice.

Key words: Rite of Churching, Baptism, child, liturgical practice

Предизвикателства при възпитанието на децата в съвременното християнско семейство

Светла Шапкалова, България

Резюме: Християнската ценностна система се изследва, като част от нематериалното културно наследство. Настоящото аналитично проучване е провокирано от съществуващите проблемни ситуации при духовното възпитание в съвременните християнски семейства. Най-потърпевши се оказват малките деца, защото не винаги успяват да са разбрани в общуването си. В доклада е посочена функцията на християнската църква в обществото. Накратко е, обяснено догматичното учение за Тайнството Брак. С конкретни цитати е показан библейският възпитателен модел. Посочват се и предизвикателствата пред формирането на нравствени ценности при подрастващите, дори и те да са в християнска общност. В заключението са направени изводи и се дават препоръки за преодоляване на част от кризисните ситуации при изграждане на добродетели в съвременното семейство.

Ключови думи: културно наследство, християнски ценности, Тайнство Брак, съвременни предизвикателства, духовно възпитание, нравствени добродетели

Въведение

В XXI в. християните са една трета от хората в света, а религията им е в основата на културното наследство за европейската цивилизация. Учението е изложено в Библията, която се възприема като Слово Божие. Всички последователи изповядват Никео-цариградския символ на вярата, където е догматиката на християнската църква. Основните изповядвани ценности са: вярата, надеждата и любовта. Те се изследват като нематериално културно наследство и изграждат моралния облик на общността. Вярва се, че мистичното преобразяване на чове-

ка става със силата на Божията любов, която може да проникне във всичко и да го промени. В основата на християнската култура е саможертвата на Христос. Смисълът на тази любов в света се разкрива чрез кръстната саможертва в името на човешкото спасение. Иисус присъства постоянно в християнския култ и за това събитие се говори само в настоящето: "а сега в Христа Иисуса вие, които някогаш бяхте далеч, станахте близки чрез кръвта Христова. Защото Той е нашият мир, Който направи от двата народа един и разруши преградата, що беше посред, като с плътта Си унищожи враждата, а с учението - закона на заповедите, за да създаде в Себе Си от двата народа един нов човек, въдворявайки мир, и в едно тяло да примири двата народа с Бога чрез кръста, като на него уби враждата;и като дойде, благовести мир на вас, далечни и близки, защото чрез Него и едните и другите имаме достъп при Отца, в единия Дух.(Еф.2:13-18) [1]. Тайнството Евхаристия - безкръвната Жертва на Тялото и Кръвта Христови е в центъра на литургийното служене. Като термин идва от гръцки език и означава благодарение. От самото начало става синоним на Светото Причастие, което е кулминацията на православното богослужение. Съсредоточено в основата на християнското богослужение, то е абсолютен център, а в онтологичната му пълнота е благодарността за този дар на Любовта [2].

В съвременния свят постоянно се правят изследвания върху християнските общности от позицията на различни науки, защото е важно да се показва реалната информационна картина за степента на религиозност. За жалост се оказва, че доста хора са само традиционно причислени към църква, изказват се некомпетентно, нямат никаква представа от реалния живот на християнските общности, защото те реално не практикуват вярата си. Липсва молитвен живот, участие в църковните Тайнства, не се забелязва религиозно-нравствен морал. Това може да се обясни с факта, че християнски ценности се изповядват повече теоретично, отколкото практически да се живеят. Ясно свидетелства за духовна криза и неразбиране на основни библейски правила, липса на целенасочени религиозни знания и постоянно възпитание в християнска етика. Семейството е първата възпитателна институция, а в България младите хора дълго живеят заедно докато решават да се венчая. Забелязва се, че това се случва не по религиозни убеждения, а когато са притиснати от социално-битови обстоятелства. Много чест мотив е да придадат по-задължаваща форма на своето партньорство, а и децата им да растат в семейна среда, което е остатък от консервативни разбирания Случва се и понятието за брак да се употребява като средство за провеждане на политика на равнопоставеност между половите и промяна на обществените възгледи спрямо правата на децата. Хипотезата в изследването е от позицията на богословската и педагогическата наука и защитава тезата, че има проблемни ситуации във възпитанието на децата и при практикуващите християнски семейства. Причините се откриват в глобалната промяна на съвремието, в отслабване на практикуващата религиозност, в съществуващата кризата на

семейните ценности. Една немалка част от педагозите твърдят, че съществен проблем практикуването на либералното възпитание при което граници и правилата са в доста широк диапазн.

Изложение

Християнската църква Догматичното определение за християнската църква се свързва с "Божия дом, който е църква на живия Бог, стълб и крепило на истината." (1 Тим. 3:15) [1]. В нея всичко е истина, а изповеданието на вярата, надеждата и любовта са основните християнски ценности. Всички обещания дадени на вярващите християни са реални, а благодатта е ежедневна Божия милост. Основана истина в християнското учение е, че без Църква няма и спасение. Духовниците дават наставление във вярата, а миряните се подкрепят взаимно по пътя към спасение. В Новия Завет има съвети към общността, да не се подават на заблуди, като се казва: "Възлюбени, не на всеки дух вярвайте, а изпитвайте духовете, дали са от Бога" (1 Иоан 4:1) [1]; "Вие, прочее, възлюбени, като знаете това от по-рано, пазете се, да не би увлечени от заблуждението на беззаконниците, да отпаднете от твърдостта си, но растете в благодат и познаване на Господа нашего и Спасителя Иисуса Христа. Нему слава и сега и в ден вечний. Амин" (2 Петр. 3:17-18) [1]. "Моля ви, братя, в името на Господа нашего Иисуса Христа, да говорите всички едно и също, и да няма помежду ви разцепления, а да бъдете съединени в един дух и в една мисъл" (1 Кор. 1:10) [1]; Практикуващите християни се стремят да пазят и изпълняват думите на Апостолите и се придържат към Светоотеческото учение. Църквата е свята и освещаваща, защото в нея се раздава свише небесна благодат. Тя е съборна и вселенска по силата на пазената и проповядвана от нея Божествена истина и е предназначена да се разпространи по цялата вселена. Наречена е Апостолска, защото е основана и разпространена от Апостолите и от тях получава Христовото учение, Тайнствата и йерархията [3].

През вековното си съществуване, християнската църква установява определени правила за поведение на духовниците и миряните. Спазването на конкретни норми създават условия за хармоничен и спокоен духовен живот. Общуването със Създателя става по два начина: първия е чрез молитвата, за която Св. ап. Павел съветва: "Непрестанно се молете. За всичко благодарете; защото такава е спрямо вас волята Божия в Христа Иисуса." (1 Сол. 5:17,18) [1]. Св. ев. Матей обещава "и всичко, що поискате в молитва с вяра, ще получите." (Мат. 21:22) [1]. Молитвата е в основата на практикуващите вярващи християни. Другият начин за общуване с Бога е чрез Словото Му. Библията се чете, познава и изучава ежедневно от ревностните християни. Трите християнски деноминации в България са: православни1 католици2 и протестанти3 Те са в единомислие по основни догматични, нравствено етични

и култови въпроси, но имат и своите незначителни различия, което ги оформя и като различни общности.

Тайнството Брак Изясняването на библеско-догматичната същност на Тайнството Брак е важно за настоящото изследвене, защото е свързано с възпитанието на децата. Доказано е, че успешните личности се изграждат в спокойна семейна атмосвера и с помощта на религиозна общност. Идеята за брака се открива още със сътворението на човек. "И сътвори Бог човека по Свой образ, по Божий образ го сътвори; мъж и жена ги сътвори. И благослови ги Бог, като им рече: плодете се и множете се, пълнете земята и обладайте я и господарувайте над морски те риби (и над зверовете), над небесните птици (и над всякакъв добитък, над цялата земя) и над всякакви животни, които пълзят по земята." (Бит. 1:27, 28) [1]. Бог не одобрява в своето творческо начало човека да е самотно живеещ. "И рече Господ Бог: не е добро за човека да бъде сам; да му сътворим помощник, нему подобен" (Бит. 2:18) [1]. Бракът е създаден по Божи промисъл, за да отговори на потребността, която човек изпитва от общуване и единение. Предназначен е, да носи щастие и радост от съвместното живеене. "Затова ще остави човек баща си и майка си и ще се прилепи към жена си; и ще бъдат (двамата) една плът." (Бит. 2:24) [1]. Идеята за привързаност към партньора е възможна и осъществима и в съвременната реалност, но е важно правилно да се изясни. Бракът в Старозаветната епоха е патриархален, моногамен, съпругата е зависима от своя съпруг, а дъщерята от баща си. Има библейски описания и за важността на любовта във взаимоотношенията. Бащата в семейството е символ на авторитет и власт, но същевременно е и отговорен за прехраната му, както и защитата на останалите членове на семейството. Бракът е с висока социална и обществена функция, но представлява акт, който засяга отношенията между две семейства. Сключва се в писмена форма и не се регламентира точна възраст на съпрузите. За жената често се мисли като за "разменна монета" между съпруга ? и нейния баща. Свидетелство за подценяването на жената е фактът, че за разтрогването на брака в древността и в гръко-римския свят решението е на съпруга [4]. Разводът е позволен и много опростен, като се произнася конкретна фраза "защото тя не е Моя жена, и Аз не съм й мъж" (Ос. 2:2) [1].

Новият Завет прима еврейското наследство по отношение на брака, но го доразвива. В много от притчите Иисус Христос обръща специално внимание на брачния съюз, а Св. ап. Павел го сравнява с връзката между Христос и Църквата. Всички Новозоватни писатели защитават морала в брака, а Св. отци твърдят, че е тайнствен съюз, който отразява Божията любов и прави мъжа и жената една плът. Семейството е стремеж към Царството Божия и е основано на духовна дисциплина и нравствена аскеза. То е домашната църква, а децата са благодарение на божието благословение и резултат от любовта на съпрузите [5].

Според учението на християнската църква бракът се възприема като Тайнство4 и само то се извършва едновременно над двама души,

но им дава възможност да са едно цяло. Чрез него се създава ново християнско семейство. В разговор с фарисеите Иисус Христос казва: "Което Бог е съчетал, човек да не разлъчва." (Мат. 19:6) [1]. Св. ап. Павел сравнява съпружеския съюз с образеца на взаимоотношения между Христос и Църквата: "Затова ще остави човек баща си и майка си и ще се прилепи към жена си, и ще бъдат двамата една плът. Тази тайна е велика; но аз говоря за Христа и за църквата. Тъй и всеки един от вас така да обича жена си, както обича себе си, а жената да се бои от мъжа си." (Ефес. 5:31-32) [1]. Пристъпва се доброволно, а младоженците в името на любовта се бракосъчетават пред Бога и обещават тържествено пред Църквата да пазят съпружеската вярност. Целта на брака е да свърже две отделни личности в общо цяло, чрез отговорност и вярност на завета, която представя и напомня за вечната връзка на Бога и неговите избраници. На младоженците им се дава свише Божествена благодат, чрез извършителя на тайнството Мъжът и жената трябва да осъзнават, че са поверени един на друг от Бога, за да се опазят, съхранят и осветят един другиму по пътя към вечния живот, който не е в противоречие със земния. Става въпрос за духовен живот в който чрез благодатта, чрез тайнствата, чрез приобщаването към Божествеността всичко земно получава вечно измерение [6]. В тайнството Брак съпрузите получават благодат, с помощта на която да положат съзнателни духовни усилия да градят отношенията си въз основа на християнската любов. "И ще бъдат двамата една плът" (Ефес. 5:31) [1], който преди са напълно различни личности. Ако единия от младоженците е практикуващо вярващ, от другия се очаква само да даде съгласието си за встъпване в църковен брак. "Защото неповярвал мъж бива осветен чрез вярващата жена, и неповярвала жена бива осветена чрез вярващия мъж" (1 Кор. 7:14) [1]. Християнска духовна любов, за която говори и Св. Йоан Златоуст, е неотделима от себеотрицанието, от жертвуването на егоистичните и себелюбиви чувства и желания в името на другия. Нейните истински прояви са невъзможни без дълбоко и устойчиво търпение на всеки един от съпрузите към недостатъците и немощите на другия според думите на Св. ап. Павел: "понасяйте един други му теготите, и така изпълнете закона Христов" (Гал. 6:2) [1]. Това търпение, от своя страна, е неразривно свързано с християнското смирение, което се явява и съпружески подвиг [7]. Според църковното схващане съпругата трябва да е "ангел на мира" в къщата. Тя не бива да се грижи за суетни украшения и модни дрехи, а да облагородява в постоянна молитва сърцето си, като го украсява с кротост, доброта и смирение. Св. ап. Петър казва: "Вие, жените, покорявайте се на мъжете си, като на Господа, защото мъжът е глава на жената, както и Христос е глава на църквата, и Той е спасител на тялото. Вие, мъже, обичайте жените си, както и Христос обикна църквата и предаде Себе Си за нея" (Ефес. 5:24-25) [1].

Видимата страна на тайнството Брак се възприема като ритуална, но тя има дълбок богословски смисъл. Венците в християнството са символ за царуването на новобрачните в този миг и за Царството Божие,

защото всяко семейство е една нова малка, "домашна Църква" (Рим. 16:4) [1]. Обещанието "Бъди верен до смърт, и ще ти дам венеца на живота" (Откр. 2:10). [1] се отнася за тези, който заради Бога могат да "претърпят" и да "останат верни" по пътя към вечния живот. Невидимата страна на тайнството Брак е освещаването на брачния съюз с Божията благодат, което се дава на съпрузите да изпълнят достойно своите взаимни задължения. В тайнството Брак мъжът и жената се преобразяват, а взаимоотношенията им имат характер на свещенодействие. Основната цел брак е взаимно подпомагане към вечното спасение. Става въпрос за съпрузите, но и за децата, с които Бог ги дарява. Тайнството има способността да променя отношение към другия, да го възприема такъв какъвто е. Християнския брак е една "велика тайна" изпълнена със сакрална динамика в този реално-мистичен акт, но едновременно с това всеки един от съпрузите е свободна личност [4].

Християнската църква настоява за пожизнената вярност на съпрузите и не препоръчва разтрогването на Тайнството брак, позовавайки се на думите на Господ Иисус Христос: "Което Бог е съчетал, човек да не разлъчва... Който напусне жена си, освен поради прелюбодеяние, и се ожени за друга, той прелюбодействува; и който се ожени за напусната, прелюбодействува" (Мат. 19:6, 9) [1]. Разводът се осъжда от Църквата като грях, защото причинява тежки душевни страдания на съпрузите, а особено големи са вредите на децата. "Аз пък ви казвам: "който напусне жена си, не поради прелюбодеяние, той я прави да прелюбодействува; и който се ожени за напусната, той прелюбодействува" (Мат. 5:32) [1].

Децата в християнското семейство За да се избегнат разделите на християнските семейства се провеждат целенасочени обучения - предбрачна катехизация. Във всички деноминации те съществуват по различни форми. Засягат се теми, отнасящи се до взаимоотношенията в семейството, между съпрузите и към децата. Бъдещите двойки слушат целенасочени лекции с тематика, по преценка на духовника. Основните теми в обучението са обвързани с нравственото възпитание на децата. Изхождайки от думите на Св. Йоан Златоуст, който смята, че под дълг да възпиташ деца, означава да се образоват сърцата им в добродетелност, благочестие и знание за Христос [7]. Каквито нравствени добродетели се възпитат в детството, те остава и до края на земното съществуване. Младият човек се повлиява лесно от примера на доброто в Библията. Когато децата започват да съзряват и да проявяват разум, тогава е и момента да получат информация за истините в Християнството. Съществуването на страх Господен. спомага за формиране на характера, а съвестта е Божия глас в човека. Мисията на земното съществуване е свързана с праведен и благочестив живот, а за тази цел трябва да се знае от ранна детска възраст какво представлява правата вяра и християнското благочестие.

Възпитанието на децата в християнското семейството е от първостепенно значение. От самото начало децата са свидетели на поведението на своите родители и това оформя тяхната личност. Влиянието с

личния пример е постоянно фон на целия сбор от въпроси, посветени на семейството [8]. Отговорността за възпитанието на децата е на родителите, който трябва да знаят Библейския закон, за да могат да го предадат на своето поколение. Младия човек е уязвим защото няма стабилна основа и християнска мъдрост. Мнозина от родителите постъпват безотговорно и смятат, че децата нямат нужда от религиозно обучение. Често тайнството Кръщение е извършено в несъзнателна възраст и кръстниците трябва да имат необходимото съзнание и отговорност за духовното им обгрижване. [9]. Децата са податливи, да вършат зло, защото това им е по-лесно. Тук е намесата на всички отговорни за духовното възпитанието. Основната отговорност е на родителите, следвани от кръстници, духовни наставници и накрая са учителите. Първите основни истина на които, трябва да се научат подрастващите са Десетте Божии заповеди. Важно е, да се живее със съзнание, че земните дни на човека са ограничени във времето. Според християнската догматика, всеки човек отговаря за делата си пред Бога, както и за всяка дума, казана на празно, а също и за злите помисли. Всяко дете след седем годишна възраст, може да носи отговорност за делата си. Децата трябва да завят своите отговорности и да им се обясняват основните християнски понятия. Хубаво е, да се приучват да посещават богослуженията в храма. Да им се обясняват основните функции на Бога. Първата Вездесъщност, което означава, че Бог е навсякъде и постоянно вижда всичко, което се върши на земята. На децата име се обясняват и понятията земен и вечен живот, като се казва, че едрият еднократен, а другия в отвъдното е вечно. Само благочестиво възпитание спомага за избавяне от греха, защото "Ето, в беззаконие съм заченат, и в грях ме роди майка ми" (Псл. 50.7) [1]. Всички хора носят наследството от първородния грях и затова младото сърце трябва да се обучава в християнска добродетелност. Родителите да говорят непрестанно за Божието битие и да се молят за спасението на своите деца.

Възпитанието на децата в християнското семейството е силно обвързано с личния пример на подражание. Детската личност е огледалния образ на поведението на родителите. В духовният живот детето е добре да вижда своите родителки, който постоянстват в молитвен живот и проявяват ежедневни усилия да живеят според Божиите заповеди. Добросъвестно се борят с всички изкушения и противоречия в съвременния свят. За християнското възпитание на децата няма как да се дадат точни съвети, защото то не е технологична схема с точно и последователно прилагане на система от методи, правила и похвати, което по закона на причинно-следствените връзки да обезпечава достигането на желания резултат. Безспорно е, че християнското възпитание е част от общата методична рамка, но за ефективното му прилагане се изисква практикуваща религиозност и духовен усет. Това се постига само със съществуване на реален духовния живот на родителите - изповед и причастие. Най-важното условие е любовта между радетелите, с която обграждат и детето. Ако липсва усета в сърцето и

няма истинска обич, независимо от знанията от прочетените книги, не може да се получи желания резултат - изграждане на щастлива духовна личност от ранна детска възраст.

Според катахезичните разбирания на християнския брак децата трябва да имат възпитание въз основа на примера на църковния живот на родителите; в духа и истините на словото Божие; с живо чувство на отговорност пред Бога и хората; без крайности и прекомерна строгост или разглезеност; да няма смесване на чувствата - родителската любов смесена с хипертрофирана родителска власт, устремена към пълен и безусловен контрол над децата независимо от възрастта им; да не се лишава от свръхценностното възприемане и еснафското превъзнасяне на собственото дете; не е желателна превзетата строгост, на сухите моралистични наставления, така и на пошлата либералност, която вижда в капризите свобода, а в дързостта - откровеност. Към тези препоръки е добре да се стремят родителите с християнски разбирания в отношението си към подарените им от Бога деца [10]. Има много добри духовници, който не жалят усилията си да съветват хора, когато встъпват в брак. Те освен, че използват конкретни катахезически обучениея, постоянно практикуват това да се случва в личните изповеди. А по време на различни празници свързани със семейния живот правят публични лекции с проповедите си. Едни от най-честите практически съвети към родителите са: да не се сърдят едновременно един на друг и да не го правят пред децата си, защото това им създава несигурност; да се стремят се да не повишавате тон. Може да се изведе като правило в семейството и да се подканят и децата да го спазват. Когато има спор, да не се търси победа, а отстъпление към другия по примера на Христос. Не бива да се забравя постоянното наблюдение от страна на децата. Да се насърчават в смирение и отстъпление в конфликтните ситуации. Ако се критикува, нека да е с много любов. Не бива да се припомнят грешки от миналото. Децата се нуждаят от време, за да съзреят; и да осмислят библейския призив да не свършват деня с конфликтна ситуация, а да са сдобрени и с прошка да заспят. Хубаво е поне веднъж на ден да слушат похвални думи и насърчителни слова. Научете ги да прощават, като Вие го правите към тях с много любов. Доброто християнско възпитание е свързано с поставяне на ежедневни семейни задачи към децата. По този начин от ранна възраст те се чувстват съпричастни към семейния живот и стават отговорни хора. Както стана ясно, основна функция на християнския брак е, създаването и отглеждането на деца в спокойна семейна среда със стабилни нравствени устои. Децата се възприемат като най-големия дар Божи. С появата им на бял свят на новите членове на семейството от родителите се очаква цялостно посвещение. Създаването на деца трябва да се възприема от родителите като сключване на завет и винаги да са на тяхно разположение с възможно най-голяма преданост. Модерните управленските политики на фирмите имат стратегии да стимулират семействата във възпитанието на децата. Дават им служебни се преференции, защото се отчита огромната отговорност и заслуга в отглеж-

дането на децата им [11].

Библейския модел за възпитание Библията5 е свещената книга на християните. Тя е тясно свързана с историята, културата, а и с началото на писмеността на много народи по света. Гьоте казва, че: "Мерилото за живота и силата на народа ще бъде винаги в неговото отношение към Библията". "Книгата на книгите" съхранява вековна мъдрост, а културното наследство на много народи пазят библейските сюжети [12]. Основната тема в "Книга на книгите" е Божият план за спасението на човека чрез една личност - Господ Иисус Христос. Липсата на знания за съдържанието на Библията често води до объркване по отношение произхода и авторството ?. Светият дух - третото лице на Св. Троица, говори чрез пророците и е същинския създател на текста. "Всичкото Писание е боговдъхновено" (2 Тим. 3:16). [1].

С изследването на библейския текст, се получава различна представа върху възпитателните модели и се променя светогледа върху образованието. Според Библията възпитанието и образованието са взаимно свързани. Етичният кодекс в християнската религии е поставен в пета Божия заповед, която гласи: "Почитай баща си и майка си, (за да ти бъде добре и) за да живееш дълго на земята, която Господ, Бог твой, ти дава." (Из. 20:12) [1] са регламентирани отношенията на децата с родителите и те са в основата на семейните взаимоотношения. Правилното възпитание започва с създаване на уважение, респект и осъзнаване на родителската власт, защото е дадена от Бога. Библейското послание към децата е да се отнасят към родителите си с послушание. С благодарност да осъзнават грижата в материално и духовно отношение към тях. Младите хора не бива да роптаят срещу родителите си, а да се осъзнават със смирение грешките си и да молят за прошка. "Деца, бъдете във всичко послушни на родителите си, защото това е благоугодно Господу. Бащи, не дразнете чедата си, за да не падат духом." (Кол. 3.20-21) [1].

Реалната ситуация в съвремието не отговаря на Библеските постулати и от това следват всички неприятни житейски ситуации. За родителите се оказва голямо разочарование провала на децата им, доста трудно, а понякога се оказва и невъзможно да се изтръгне вкорененото зло. "Може ли етиопец да промени кожата си, и леопард - петната си? Тъй и вие можете ли да вършите добро, като сте навикнали да вършите зло?" (Ирм 13.23) [1]. Неблагодарността от страна на децата е често срещано явление, за което често причина е нехайното отношение от страна на родителите. Липсата на наказание, което е постоянен съвет в съвременното либерално възпитание не съвпада със Старозаветния закон. "Който жали пръчката си, мрази сина си; а който го обича, наказва го от детинство." (Прит. 13: 25) [1]; "Не оставяй момъка без наказание; ако го накажеш с пръчка, той няма да умре; ще го накажеш с пръчка, и ще спасиш душата му от преизподнята" (Прит. 23:13) [1]; "Наказвай сина си, и той ще ти даде покой и ще достави радост на душата ти." (Прит. 29:17) [1] "Който обича сина си, нека почесто го наказва, за да се утешава отпосле с него. Който поучава сина

си, ще има помощ от него и между познайници ще се хвали с него. Който учи сина си, възбужда завист у врага, а пред приятели ще се радва за него. Умря баща му - и сякаш не е умирал, защото е оставил подире си подобен на себе си; приживе той го е гледал и се е утешавал, и при смъртта си не се е натъжил; 6. за врагове той е оставил в него отмъстител, а за приятели - такъв, който въздава благодарност. Който глези син, ще му превързва раните, и при всеки негов вик ще се вълнува сърцето му. Необязден кон бива упорит, а син, оставен на волята си, става дързък. Гали дете, и то ще те уплаши; играй с него, и то ще те натъжи. Не се смей с него, за да не тъгуваш с него, и после да не скърцаш със зъби. Не му давай воля в младини и не гледай през пръсти на неразумното му. Навеждай врата му в младини и кърши ребрата му, докле е младо, за да не би, като стане упорито, да ти бъде непокорно. Учи сина си и труди се над него, за да нямаш огорчения от неприличните му постъпки." (Сир. 30 1-13) [1]. В Новозаветните текстове също има препоръки в който се твърди, че наказанието води до смирение и праведност. "Помислете, прочее, за Оногова, Който претърпя от грешниците такова над Себе Си поругание, та да ви не дотегне, и да не отпаднете душевно. В борбата си против греха още не сте се противили до кръв и сте забравили увещанието, което вам като на синове говори: "сине мой, не презирай наказанието от Господа и не отпадай духом, кога те изобличава. Защото Господ наказва, когото обича; бичува всеки син, когото приема". Ако търпите наказание, Бог постъпва с вас като със синове. Защото кой е тоя син, когото баща му не наказва? Ако пък оставате без наказание, на което всички станаха съучастници, тогава сте незаконни деца, а не синове. При това, ние бивахме наказвани от нашите по плът бащи и се свеняхме от тях; не ще ли се много повече покорим на Отца на духовете, та да бъдем живи? Защото те ни наказваха за малко дни, според както им беше угодно; а Тоя - за полза, та да участвуваме в Неговата светост. Всяко наказание изпърво не се показва да е за радост, а за скръб; но отпосле на обучените чрез него то принася мирен плод на праведност." (Евр. 12.6) [1].

В обществото се счита, че родителите носят сговорност за възпитанието на децата си и имат правото за го правят по начин, който те считат за правилно. Християнската религия препоръчва да се осъзнае родителската функция е съзнателно и отговорно да се изпълнява. Към децата се подхожда с любов и разбиране, но трябва да има и граници на допустимо поведение. В света има много съблазни към децата, а те в незнанието си са податливи. Тук отново е е задължителна родителската строгост, до момента в който се изградят ясни позиции и сами да могат да се предпазват. "Горко на света от съблазните, защото съблазни трябва да дойдат; обаче горко на оногова човека, чрез когото съблазън дохожда" (Мат. 18.7) [1]. Възрастните хора са отговорни за постъпките на децата си, защото са по мъдри и с по-голям житейски опит. Родителите трябва да водят децата си към Христос, с благост, кротост, търпение и постоянство. "И вие, бащите, не дразнете децата

си, а ги възпитавайте в учение и наставление Господне".(Еф.6.4) [1]. Постарите хора подават ръка към младите и по примера на Христос трябва да могат всичко простят. "защото, с какъвто съд съдите, с такъв ще бъдете съдени; и с каквато мярка мерите, с такава ще ви се отмери" (Мат. 7:2) [1]

В българското общество ролята на родителя като възпитател е позабравена. Често се счита, че грижа за това имат училището, а понякога се прехвърля отговорността и към държавата. Но според Библейския тест най-първоначалната и най-добре упълномощената грижа към децата има семейство. Истината е, че Бог пряко и авторитетно постановя родителите и религиозната общност като основни възпитатели. Държавата може да вземе отношение в духовната сфера, като узакони преподаването на религия, образователна система да е по-гъвкава, по-практична по отношение на преподаване на знания за религията като ценностна система.

Библейският модел за възпитание ефективен и най-добре може да се осъзнае от позицията на вярата. Той е изцяло завършен от самото си създаване, постоянно е приложим действа от Сътворението (когато започва времето) и ще е валиден до Апокалипсисът (когато се очаква да свърши света).

Съвременните проблеми при възпитанието на децата в християнски ценности

Актуалните проблеми на съвремието започват от семействата, които намаляват прогресивно. Блажений Августин е един от малкото древни отци на Църквата, които основно и подробно се спират на християнския брачен проблем. Той е ревностен защитник на неразтрогваемостта на християнския брак, смята, че каквото и да се случва е необходимо да се запази. Това последното най-първо поради сакраменталния характер на брака. Нито раздяла, нито прелюбодеяние унищожават, брака; разводът и вторият брак са само престъпление и вина и дело на дявола. И при развод поради прелюбодеяние невинният съпруг с надежда в Бога трябва да прости на съгрешилия си съпружески другар и да се примири с него. Достойнството на брака у Божия народ състои и в святостта на тайнството, съгласно което и напусналите се не могат да се съчетава с други. В Църквата се предлага не само брачен съюз, но и тайнство. Разтрогването на брака с цел на нов брак се твърди че от дявола, значи - забранено, и при прелюбодеяние може само външна раздяла. В никакъв случай не може прелюбодеянието да се сравни със смъртта, за да се извлече заключението, че както при смъртта, тъй и при прелюбодеянието на единия от съпрузите другият може да се раздели от него, за да встъпи в нов брак [13].

Много от проблемите в съвременните семейства се коренят в егоизма. В християнската религия Бог препоръчва алтруистичното поведе-

ние и слушане на Божията воля. Неизбежно е да няма изкушения и проблеми в християнските домове, но с библейските препоръки се побеждава. При каквото и да е разногласие между партньорите най-практичното нещо, което те могат да направят, е да се помолят за прошка и да свикват да мислят повече за другия, отколкото за себе си. "Да възлюбиш ближния си както себе си" (Мат. 22:39) [1]. най-трудно се изпълнява, когато става дума за най-близките в семейството. Слабостите и грешки, когато се познават трудно се и приемат. Вярващите християни се уповават на животворящото действие на Святия Дух. "И вие, всеки до един, да люби своята жена както себе си, а жената да се бои от мъжа си." (Еф. 5:33) [1]. В християнския брак отговорността е на мъжа. Неговата любов към съпругата му се изявява на три нива - в дух, душа и тяло. Сравнението, което Бог дава в Библията, е - мъжът да обича жена си така, както обича тялото си: "Мъже, любете жените си, както и Христос възлюби църквата и предаде Себе Си за нея" (Ефес. 5:25) [1]. Божията любов е пожертвователна. За да има здраво семейство, са необходими усилия и от двете страни, не само от едната. Мъжете не може да злоупотребяват с покорството на жените си, като се превръщат в диктатори и манипулатори, защото се казва и "да се покоряваме един на друг в страх от Господа" (Ефес. 5:21) [1]. Не е нужно да има противопоставяне и съревнование между половите. Нека да се помни, че мъжът е глава на жена си, а съпругата е слава за мъжа си. Но пък глава на мъжа е Христос. Ако жената е тази, която съгражда дома "Мъдра жена урежда къщата си, а глупавата я съсипва с ръцете си." (Прит. 14:1) [1] то съпругът е този, който строи дома и взаимоотношенията в семейството. Мъжът трябва да е в постоянен стремеж към позицията на добър съпруг, добър баща, добър настойник. Да помни, че като глава на семейство, на жената и на децата, той носи отговорност за тях. Възпитанието на набожно потомство е обща родителска отговорност. На жената са грижите, а на бащата е примера. Много важно е да отделя достатъчно време за семейството си, защото в очите на децата си, таткото е земния Бог - най-големия авторитет след небесния Бог. Добре е, да е нежен и внимателен към съпругата си, да и помага в домакинството. Не бива да и пречи да се развива духовно и интелектуално, защото като майка в семейството тя трябва да е достатъчно интелигентна да поддържа постоянно положителните емоции. Семейните проблеми съществуват постоянно, но с Божията помощ се и разрешават, в резултат хората стават по-силни, по-мъдри, полюбящи и повече подобни на Господ Иисус.

Брак, семейство и деца са основни исконни ценности. Колкото почесто се говори за любов в съвремието, се оказва, че тя липсва в семейните отношения. Малкото щастливи бракове, обикновено са свързани с религиозна общност и те се възприемат като не модерни. Целостта на семейство е трудно осъществима, защото съвременния човек изпада в заблуда и е заслепен от гордост и егоизъм, често не вижда другия като човешка личност, а като обект за консумация и

затова трудно се различава страстта от истинските чувства. В световен мащаб всички религиозни общности работят за утвърждаване на брака в обществото като съюз между един мъж и една жена. Идеята е, да се основава на трайни естествени взаимоотношения в полза на спокойно отглеждане на деца. Насърчаването на брака и естественото семейство (между един мъж и една жена) е най-добрата среда за формиране на ценностната система на децата и тяхното пълноценно развитие и реализация. Родителите имат първостепенното библейско право и отговорност за грижата, възпитанието, здравето и образованието на децата и да решават всички въпроси свързани с тях. Всяко дете е щастливо, когато познава и живее с двамата си родители. Интересите на децата и родителите не могат да си противоречат. Достойнството и свободата на личността са важни, но не се подкрепя политиките насърчаващи проституцията, порнографията, фактическите съжителства, еднополовите бракове, педофилията, евтаназията, сурогатството и др. Всичко изброено до тук действа доста деструктивно за децата, семействата и обществото. Въпреки, че Ерих Фром твърди, че колкото повече детето расте и се откъсва от първичните си връзки, толкова повече у него се засилва стремежът към свобода и независимост [14]. Според Николай Бердяев човек е самоуправляващо се същество, той е длъжен сам да се управлява, а не да го управляват [15].

Детето не е константа величина. То е в постоянна динамика. Независимо, че се формират като личности в християнска среда, те не са защитени от влияния на различни филосовски школи или религиозни учениея, който ги водят до разколабаване в нравствено етичните им устои. Християнството се определяя като религия на свободата, затова тя не може да ограничава никого в свобония му избор и воля. В задължението на всеки вярващ, е да обясни душеспасителната миссия на Църквата. "Всичко ми е позволено, ала не всичко е полезно; всичко ми е позволено, ала не всичко е за поука". (1 Кор.10:23) [1], Винами е въпрос на време духовното прозрение и молитвенно общение. Трагедията на съвременния свят се състои в това че, постоянно се отдалечава от нравствените повели на Бога и затъва в грехове. "цял свят лежи в злото" (1 Иоан 5:19) [1], а в същото време отчаяно и безнадеждно постоянно се говори за доброто и се търси да начин да се реализира между хората.

Заключение

Православието в България остава традиционно вероизповедание, независимо от трудните исторически моменти и множеството политически промени. Църквата постоянно извършва своята спасителна мисия и запазва българският народ в хода на историята. Тя дава животворни сили и в епохата на глобализация, утвърждава духовното самосъзнание и собствена християнска индивидуалност. Съвременните мла-

дите хора в България имат нужда от емоционална подкрепа и ясни нравствени устой, за да растат спокойни и уверени. Сега възпитанието на децата в християнско семейство е подложено на сериозни заплахи от силно светско влияние, морален разпад и колебание в установените ценности. Християнската църква учи, че бракът е свещен съюз и се смята за най-древната институция на божественото право, тъй като е въведен едновременно със сътворението на първите хора - Адам и Ева. Той е даден от самото начало не само за духовното общение на двойката - на мъжа и жената, но и с възможността да се осигури продължението на живота на човешкия род с раждането и възпитанието на поколението. Бракът между мъж и жена е Тайнството в което се уподобяват отношенията на Христос с Църквата.

В духовно отношение предбрачна катехизация е от съществено значение, за да се осмисли Тайнството Брак и да се осъзнае неговата важност в лично и обществено значение. Обучението на бракосъчетаващите е важен дълг на свещенослужителите и духовна грижа към миряните. Всички изтъкнати позитиви, относно брачните отношения, водят до осмисляне и създаване на цялостна държавна политика в България в подкрепа и насърчаване на живот в брак.

Здравото, любящо семейство, заслужава да е високо оценено и почетено, тъй като то подсигурява отглеждането и възпитанието на децата в безопасност. Дава им усещане за сигурност, лично щастие и възможност за емоционално и интелектуално развитие. Всеки се нуждае от стабилна роднинска връзка и християнското семейство е мястото където човек я получава. Здравите бракове осигуряват икономически, физически, емоционални и психологични просперитет за мъже, жени и деца. Християнското семейство е защитено и заради възможността му да участва в Тайнствата на църквата - Изповед и Причастие. "Недейте се лъга: Бог поругаван не бива. Каквото посее човек, това и ще пожъне" (Гал. 6:7) [1].

Християнското семейство е в сакраментално общение в което агапичната любов се усвоява и преживява постоянно. Всеки е редно да има свещен дълг към новото поколение, към неговото бъдеще. Как ще са възпитани членовете на утрешното общество зависи твърде много от това - в каква семейна среда се раждат и възпитават те сега. На никой не му е дадено правото да отнема възможността на децата да растат в семейство.

В християнската религия се съдържа постоянния призив към спасение. Остава в очакване всеки един човек да отвори сърцето си и да разбере с разума си и да се присъдени към вечния живот "Ето, стоя пред вратата и хлопам: ако някой чуе гласа Ми и отвори вратата, ще вляза при него и ще вечерям с него, и той с Мене." (Откр. 3:20) [1].

Бележки

1. Православие в превод от гр. ????????? и означава "правилно славене на Бога".

2. Католицизъм е най-разпространените вероизповедания на християнството (1-то по брой хора), наброяващо приблизително 1100 милиона членове.

3. Протестантството или протестантизмът е религиозно движение но християнска основа, което възниква в Европа по време на Реформацията през 16 в. Основната му цел е да се върне към първоначалното учение на Иисус Христос и апостолите.

4. Тайнството е свещенодействие в християнството, при което вярващият приема благодатните дарове на Светия Дух. Тайнствата имат видима и невидима страна. Към външната страна се отнасят определените молитви и действия с които извършващият тайнството измолва Божията благодат, невидимата страна е мистичното предаване и приемане на тази благодат. Тайнството е особено действие на Бога в света, посредством Църквата.

5 Библия днес се нарича сборникът от всецърковно одобрени свещени книги, написани по различно време от богоизбрани, боговдъхновени мъже за наставление, поучаване във вяра и за насочване към праведен и добродетелен живот.

References/Източници

[1] Bibliia, Izdava Svetiia Sinod na Bylgarskata Pravoslavna Cyrkva. Sofiia, 1993. 1511 s.

[Библия, Издава Светия Синод на Българската Православна Църква. София, 1993. 1511 с.]

[2] Popovich, Iustin, arhim. Pravoslavieto kato filosofiia na zhivota. - Sv. Gora, Aton: manastir "Sv. Velikomychenik Georgi Zograf, 1999. 123 s.

[Попович, Юстин, архим. Православието като философия на живота. - Св. Гора, Атон: манастир "Св. Великомъченик Георги Зограф, 1999. 123 с.]

[3] Kirov, Dimityr, Konstantin Nushev. Socialnata misiia na Bylgarskata pravoslavna cyrkva. - Sofiia: Univ. Izd. "Sv. Kliment Ohridski", 2007. 238 s.

[Киров, Димитър, Константин Нушев. Социалната мисия на Българската православна църква. - София: Унив. Изд. "Св. Климент Охридски", 2007. 238 с.]

[4] Ivanov, Ivan. Diakon. Venchavat se bozhiite rabi… - Sofiia: Artraf, 2009. 112 s.

[Иванов, Иван. Дякон. Венчават се божиите раби… - София:

Артраф, 2009. 112 с.]
[5] Nikolchev, Dilian. Brak, razvod i posledvasht brak v pravoslavnata cyrkva. - Sofiia: Univ. Izd. "Sv. Kliment Ohridski", 2006. 380 s.
[Николчев, Дилян. Брак, развод и последващ брак в православната църква. - София: Унив. Изд. Св. Климент Охридски, 2006. 380 с.]
[6] Surozhki, Mitropolit Antonij. Brakyt kato podvizhnichestvo. - Sofiia: Omofor, 2003. - 96 s.
[Сурожки, Митрополит Антоний. Бракът като подвижничество. - София: Омофор, 2003. 96 с.]
[7] Zlatoust Joan, Sv. Tvoreniia. Tom I, Sofiia, 1998 TVORENIIa na Svetitelia Ioan Zlatoust - Tom 1 (chast 1) (sveta-gora-zograph.com)
[Златоуст Йоан, Св. Творения. Том I, София, 1998 ТВОРЕНИЯ на Светителя Иоан Златоуст - Том 1 (част 1) (sveta-gora-zograph.com)]
[8] Agilo, Alfonso. Vyzpitanie na haraktera: za decata v iunosheska vyzrast, haraktera i semejnata sreda, blagorazumieto i samoocenkata, obshtochoveshkite cennosti i lichnostta. - Sofiia: IK Kolibri, 2016. 207 s.
[Агило, Алфонсо. Възпитание на характера: за децата в юношеска възраст, характера и семейната среда, благоразумието и самооценката, общочовешките ценности и личността. - София: ИК Колибри, 2016. 207 с.]
[9] Koev, Totiu, Georgi Bakalov. Hristiianski spravochnik. - Sofiia: Anibus, 2001. 254 s.
[Коев, Тотю, Георги Бакалов. Християнски справочник. - София: Анибус, 2001. 254 с.]
[10] ef.frn-predbrkatehizacia.pdf (ucoz.com)
[11] Stasen, Glen. Dejvid Gyshi. Etika na carstvoto. - Sofiia: Nov chovek, 2010. 543 s.
[Стасен, Глен. Дейвид Гъши. Етика на царството. - София: Нов човек, 2010.
543 с.]
[12] Kirov, Dimityr, Dechko Svilenov, Dimityr Korudzhiev. Hristiianska etika. Uchebno pomagalo za 9-12 klas. - Sofiia: Slynce, 2003. 248 s.
[Киров, Димитър, Дечко Свиленов, Димитър Коруджиев. Християнска етика. Учебно помагало за 9-12 клас. - София: Слънце, 2003. 248 с.]
[13] Avgustin, Avrelij blazheni. Za prirodata na dobroto; Za blagodatta i svobodata na voliata. - Vraca: Poliprint. 1992. 103 s.
[Августин, Аврелий блажени. За природата на доброто; За благодатта и свободата на волята. - Враца: Полипринт. 1992. 103 с.]
[14] From, Erih. Biagstvo ot svobodata. - Sofiia: Zaharij Stoianov, 2005. 304 s.
[Фпом, Ерих. Бягство от свободата. - София: Захарий Стоянов, 2005. 304 с.]
[15] Berdiaev, Nikolaj. Za robstvoto i svobodata na choveka. - Sofiia: Univ. izd. "Sv. Kliment Ohridski", 1992. 276 s

[Бердяев, Николай. За робството и свободата на човека. - София: Унив. изд. "Св. Климент Охридски", 1992. 276 с.]

БЛАГОДАРНОСТИ

С тематиката на настоящия доклад съм обвързана, като майка на три деца и в опита си да ги възпитавам в духа на християнската ценностна система, установявам че това се оказва трудно в съвременния свят. Изказвам дълбока благодарност към духовните ми наставници, от който получавам ценни практични съвети, за да може семейството ми да е въцърковено в общност. Признателна съм на майка ми, която с богатия си житейски опит ме напътства и подкрепя в трудностите при възпитанието на децата ми.

Вызовы в процессе воспитания детей в современной христианской семье

Д-р Светла Шапкалова

Резюме: Христианская система ценностей изучается как часть нематериального культурного наследия. Настоящее аналитическое исследование вызвано существованием проблем в процессе духовного воспитания в современных христианских семьях. Больше всего страдают маленькие дети, потому что они не всегда понимают друг друга в общении. В статье описывается функция христианской церкви в обществе. Вкратце объясняется догматическая доктрина таинства брака. Библейская образовательная модель приводится с конкретными цитатами. Также указываются проблемы формирования нравственных ценностей у подростков, даже если они принадлежат к христианскому сообществу. В заключении сделаны выводы и даны рекомендации по преодолению некоторых кризисных ситуаций в построении добродетелей в современной семье.

Ключевые слова: культурное наследие, христианские ценности, таинство брака, современные вызовы, духовное воспитание, нравственные добродетели

Challenges to the upbringing of children in the contemporary christian family

Svetla Shapkalova, PhD

Abstract: The system of values of Christianity has been researched as part of the intangible cultural heritage. This analytical study has been provoked by the existing problems situations during the spiritual upbringing in contemporary Christian families. Those who suffer the most appear to be little children for they are not always understood when they communicate. The paper shows the function of the Christian Church in society. A brief explanation is given on the Holy Matrimony. The biblical upbringing model has been shown through particular quotes. The challenges to the formation of moral values in adolescents, even if they are in a Christian community, are also pointed out. Conclusions are made and recommendations are given for overcoming some of the crisis situations in building virtues in the contemporary family.

Keywords: cultural heritage, Christian values, Holy Matrimony, contemporary challenges, spiritual upbringing, moral virtues

Система за социализация на културното наследство - фактор за опазване на религиозните културно-исторически ценности

Д-р Соня Спасова

Резюме: Наличието на голям брой разнообразни институции и организации в сферата на културното наследство, както и широкообхватния им спектър от дейности, най-вече в социалната сфера, изисква системен подход за определяне на процесите, свързани със социализацията на културното наследство, включително и религиозното, в съвременното общество.

Настоящата статия разглежда тези процеси в няколко направления. Социализацията на културното наследство в съвременното общество следва да се осъществява в три основни сфери: науката; институтите на културното наследство; гражданското общество, които са взаимносвързани и взаимнообусловени. Посочени са основни фактори, влияещи върху етапите на социализация на културното наследство: състояние на институционалната среда (правно-нормативна регламентация за управление на културното наследство); състояние на физическата среда (консервация, реставрация, експониране); състояние на социалната среда (културата на обществото - образователен статус, икономически статус и др.).

Ключови думи: Културно наследство, социализация, религиозно наследство, културни организации

Въведение

"Социализация" е термин, използван от социологията, с който се описва процеса на адаптиране на човека в обществото. Основното му значение е "приобщаване към среда, колектив, общество" [1, с.

845]. Социализацията е процес, който прави възможна стабилността на обществото и предаването на културата от поколение на поколение [2, с. 291]. Принципите за социализация на личността могат да бъдат взаимствани и при изясняване принципите за социализация на културното наследство в съвременното общество.

Един от проблемите, свързан с качествената социализация на културното наследство, се определя от липсата на разграничаване на понятията "социализиран" и "популярен". Ако при първото основният акцент е върху интеграцията и функционирането на културното наследство в обществото, при второто фокусът е върху неговата комерсиализация и повърхностно опознаване. Културното наследство е сложна система от непреходни ценности и затова едностранчивият подход за неговото усвояване е недопустим [3, с. 26].

Социализацията на културното наследство не бива да се възприема като еднократен акт, а като непрекъснат процес, който изисква системен подход, постоянен контрол и механизъм за обратна връзка. Според проф. Станислав Станилов, тя има нетраен характер и се нуждае от поддръжка [4].

В процеса на социализация настъпват изменения в състоянието и ролята на културното наследство, които спомагат за адаптиране и вписването на културно-историческите ценности в заобикалящата ги социална среда, която се изменя също толкова бързо. Във всеки етап от своето съществуване културното наследство

(с материалните си и духовни ценности) трябва активно да участва в развитието и просперитета на личността, на нацията и на съвременното общество като цяло.

Социализацията на културното наследство в съвременното общество следва да се осъществява в три основни сфери (етапа): науката; институтите на културното наследство; гражданското общество. Трите са взаимосвързани и взаимнообусловени.

1. Етапи в социализацията на кулурното наследство

1.1. Науки и научни области

Научните изследвания са с фундаментално значение, тъй като чрез тях се открива, проучва и тълкува културното наследство. Без идентификация културно-историческите ценности не могат да изпълняват функцията си на културен обект, а проучването му представлява основата на неговата социализация. Основно изискване към изследователите е съхраняването и бързото му предоставяне за консервация и реставрация, както и необходимото опазване на естествената околна среда [4].

Според действащата нормативна база културното наследство обх-

ваща нематериалното и материалното недвижимо и движимо наследство като съвкупност от културни ценности, които са носители на историческа памет, национална идентичност и имат научна или културна стойност1. Неговата широкообхватност и комплексен характер предполагат изследването му от широк кръг специалисти от различни научни области. На първо място могат да бъдат поставени хуманитарните науки история и археология, но към тях могат да бъдат добавени религия и теология, философия и др.

Голяма част от изследванията не биха могли да бъдат ефективни и ефикасни без достиженията на техническите науки, а когато става въпрос за опазване, съхраняване и консервация, както на движимите, така и на недвижимите ценности, голяма роля имат и природните науки (физика, химия, биология и др.).

Проучването на недвижимото културно наследство във висока степен има отношение към науки като архитектура, строителство и геодезия. Съвременните аспекти, свързани с навлизането на информационните технологии и дигитализацията на обекти от различни категории културно наследство, предполагат тясно сътрудничество със специалисти от областта на информатиката и компютърните науки.

В ратифицираната със закон Конвенция на ЮНЕСКО за опазването на нематериалното културно наследство2 са изброени дейностите, които се отнасят до нематериалните културни ценности, както следва: устни традиции и форми на изразяване, включително и езикът като носител на нематериално културно наследство; художествено-изпълнителско изкуство; социални обичаи, обреди и празненства; знания и обичаи, които се отнасят до природата и вселената; знания и умения, свързани с традиционните занаяти. Тяхното изучаване често е предмет на дейност на различни специалисти, както филолози, културолози и антрополози, така и от областта на изобразителното, музикалните и танцови и други изкуства.

Изследването на културното наследство допринася за неговата социализация, като допринася за разкриването на многозначността на културната ценност и до осъзнаването на нейното място, роля и значение [5, с. 254].

Реконструирането на картината на миналото, основано на обектите на културното наследство и придобиването на опит за тяхното тълкуване, е особено значимо във връзка с разбирането на приемствеността, проникването на влияние между различните култури и цивилизации и едновременно с това на оригиналния собствен цивилизационен процес. Ето защо мястото на културното наследство в учебните програми и съдържание е от голямо значение за достигане на качествено усвояване на знания и умения в процеса на обучение.

За качествен процес на социализация на културното наследство, особено съотнесено към младите хора, е необходимо активното участие и на специалисти от областта на педагогическите науки.

1.2. Институти на културното наследство

Институтите на културното наследство са организации, които експонират и представят научните резултати пред аудиторията. Ето защо те са от особено значение за социализацията на културните ценности. Институциите и организациите съпровождат съвременния човек в продължение на целия му живот, а от края на XX век те са универсална форма и на обществен живот [6, с. 277] Класификацията на институтите на културното наследство определя две основни групи - кумулативни и некумулативни. Към първата група спадат музеите, архивните и библиотечни институти, научно-техническите центрове, изследователските и други институции, които имат за обект на дейност целенасочени и нормативно регламентирани действия относно издирването, съхраняването, изучаването и популяризирането на наследството. Другата група институти имат по-скоро вторична функция относно гореспоменатите дейности. Това са: образователната система, системата на средствата за масово осведомяване, рекламно-издателската дейност по въпросите на културното наследство, културният туризъм и др. Междуинституционалното сътрудничество е от изключително значение по отношение на качествен процес на социализация на културно-историческите ценности.

Според Информационния регистър на културните организации и институти по чл. 14, ал. 4 от закона за закрила и развитие на културата (към 30.06.2019 г.) в страната функционират над 1600 институции, голяма част от които пряко кореспондират със системата на културното наследство. От водещо значение са музейните институции, които имат за основни дейностите по изследване, съхраняване и представяне на културно-историческите ценности с познавателна, образователна и естетична цел. Според Националния статистически институт в страната функционират 160 музея (в т.ч. и 26 художествени галерии), които общо разполагат с над 7 520 000 експоната и за 2019 г. се отчитат 5 355 000 посещения.

Основен елемент от системата на културнотото наследство са библиотечните и архивни институции. Те предоставят ресурси и услуги чрез различни канали на комуникация, удовлетворяват нуждите от образование, информация и личностно развитие на отделните лица и групи. Международната федерация на библиотечните асоциации и институции (ИФЛА) формулира в своя "Манифест за обществените библиотеки" (1994) основната им функция: "подкрепа на индивидуалното и на официалното образование, както и на самообразованието на всички нива"3.

Други културно-образователни институции, са читалищата, които имат специфична мисия за съхраняване и развитие на традиционните ценности на нацията. Основните им цели са удовлетворяване нуждите на гражданите в областта на културния живот и в образователната сфера, разширяване на знанията им и приобщаването им към ценностите и постиженията на науката, изкуството и културата4.

1.3. Гражданско общество

Гражданското общество е крайният потребител на културно-историческите ценности, но също така то носи отговорности за опазването и социализацията им чрез неправителствения сектор - организации, граждански сдружения и съюзи, отделните граждани. НПО, развиващи дейности в сферата на културата и изкуството, добиват все по-голяма популярност в страната. Различни фондации и сдружения подпомагат опазването и съхраняването на недвижими културно-исторически ценности, организират конкурси, фестивали и честванията, свързани с бележити дати и национални празници. Инициативи с образователен характер също не липсват, като една нова роля на неправителствения сектор е участието му в разработването на учебни програми в сътрудничество с Министерство на обарязованието и науката. Ето защо културните институции по смисъла на актуалната нормативна база в страната, наред с осъществяването на дейности по създаване, разпространяване и опазване на културни и исторически ценности, следва да развиват активни инициативи съвместно с неправителствения сектор, чрез които да изпълнят ролята си на посредник между съхранената традиция и съвременността. Това е и един от механизмите за достигане на актуалните цели на образованието, свързани с неговото устойчиво развитие.

2. Фактори, влияещи върху социализацията на културното наследство

Върху етапите на социализация на културното наследство оказват влияние следните основни фактори: състояние на институционалната среда (правно-нормативна регламентация за управление на КН); състояние на физическата среда (консервация, реставрация, експониране); състояние на социалната среда (културата на обществото - образователен статус, икономически статус и др.).

Управлението на културното наследство в България представлява съвкупност от дейности, разпределени между редици държавни институции. Контролът върху дейността на националната система по опазване и управление на културното наследство се осъществява от Министъра на културата във взаимодействие с Българската православна църква (БПЦ) и централните ръководства на другите регистрирани вероизповедания, когато предмет са движимите и недвижимите религиозни културно-исторически ценности. Министерство на културата провежда държавната политика по опазване, идентификация и управление на културното наследство, като Министърът на културата съдейства и за развитието на читалищното дело. Общините създават, управляват, финансират и преустройват регионалните и общински музеи и библиотеки, субсидират читалищното дело по места, организират

регионални инспекторати по опазване на недвижимото културно наследство. Ето защо ролята на местното самоуправление е от изключително значение за развитието на сектора.

Държавна агенция "Архиви" (ДАА) към Министерски съвет оказва научно-методична помощ при работа с архивни сбирки и документи в държавните и общински музеи и библиотеки, в читалищата, в културните и религиозни институции при спазване на Закона за културното наследство. Агенцията работи по съвместни проекти с различни културни и образователни институции5.

Министерството на туризма - богатото национално културно наследство е основен ресурс за развитието на туристическата индустрия. Предоставянето на допълнителни туристически услуги, свързани с пътувания, развлечения, прояви и др. събития с културен и опознавателен характер, е основен сектор в туризма. Организирането на учебни екскурзии, препоръчителен елемент в образованието по някои учебни предмети, изисква тясно сътрудничество между училището и туроператорските фирми, които могат да предоставят услуги, свързани с посещения на културно-исторически обекти и реализирането на извънкласни образователни проекти.

Процесите по социализацията на културното наследство протичат и извън границите на националната държава. Сближаването и установяването на взаимна обвързаност между отделните държави в различните сфери на обществения живот са основни характеристики на съвременния глобализиращ се свят. Икономическото, социалното и културното развитие на отделните страни зависи във висока степен от прилагане на дейности за международно сътрудничество и подкрепа. Взаимоотношенията в областта на културата, науката, образованието и в сферата на изкуствата са естествена и исторически обусловена социална потребност, а в съвременния свят те стават една от най-значителните подсистеми на международните отношения. Процесите, свързани с глобализацията на отношенията и с развитието на информационно-комуникационните технологии откриват възможности за бързо разширяващо се взаимно опознаване на страни и народи. Опознавайки се, участниците в международното общуване обменят не само материални, но и нематериални ценности, което подпомага преодоляването на един от актуалните проблеми.

Министерство на културата на Република България развива активно двустранно взаимодействие с над 60 държави в света. В последните двадесет години то участва в различни междуправителствени програми и спогодби за сътрудничество в областта на културата, науката и образованието. Тези програми са основа за осъществяването на такава дейност с 44 страни, като: Австрия, Армения, Великобритания, Китай, Румъния, Русия, Турция, Гърция, Бразилия, Индия, Франция, Япония и др6.

Заключение

Социализацията на културното наследство е актуален въпрос, разглеждан предимно от научните и специализирани среди, пряко свързани с неговото издирване, съхраняване, изучаване и популяризиране. Все още в обществеността пространство значението на културното наследство за съхраняването на историческата памет, за формирането на национално самочувствие и за формирането и самоусъвършенстването на личността не е достатъчно изяснено. Това е така, защото то е непознато и не участва активно в ежедневието и проблемите на съвременното общество. Съвместните усилия на специалистите от всички научни области, имащи отношение по темата, с тези на културно-образователните организации и институции са от изключително значение за достигане на промяна в процеса на социализация на културно-историческите ценности на всички нива.

Бележки

1 Закон за културното наследство. // ДВ, № 19, 13.03.2009, чл. 1(2).

2 Конвенция за опазване на нематериалното културно наследство. // ДВ, № 12, 07.02.2006, чл. 2 (2).

3 Насоки на ИФЛА за обществената библиотека. - София: Българска библиотечно-информационна асоциация, 2011.

4 Закон за народните читалища. // ДВ, № 89, 22. 10. 1996, чл. 3.

5 Закон за Националния архивен фонд. // ДВ, № 103, 29.12.2009, чл. 6.

6 Министерство на културата. Международно сътрудничество. // <http://mc.government.bg/page.php?p=46&s=27&sp=0&t=0&z=0> (Последно прегледан на 4.12.2019).

References/Литература

[1] Burov, Stojan. i kol. Syvremenen tylkoven rechnik na bylgarskiya ezik. - V. Tarnovo: Abagar OOD, 2000.

[1] Буров, Стоян. и кол. Съвременен тълковен речник на българския език. - В. Търново: Абагар ООД, 2000.

[2] Abyrkrombi, Nikylys, Stiven Hill, Brayan Turner. Svetoven rechnik po sociologiya. - Burgas: Delfin press, 1993.

[2] Абъркромби, Никълъс, Стивън Хил, Брайън Търнър. Световен речник по социология. - Бургас: Делфин прес, 1993.

[3] Sachev, Evgenij, Stojan Denchev. Pametnitzi na kulturata i istoriyata. - Sofia: Za bukvite - O pismeneh, 2010.

[3] Сачев, Евгений, Стоян Денчев. Паметници на културата и историята. - София: За буквите - О писменехь, 2010.

[4] Stanilov, Stanislav. Arheologicheskite pametnitzi kato turisticheska destinaciya. // Kulturen turizym i regionalno razvitie. // <http://ncf.bg/wp-content/kulturenturizam.pdf> (posledno pregledan na 6.11.2018).

[4] Станилов, Станислав. Археологическите паметници като туристическа дестинация. // Културен туризъм и регионално развитие. // <http://ncf.bg/wp-content/kulturenturizam.pdf> (последно прегледан на 6.11.2018).

[5] Debrjune, Nina. Socializacija na kulturnoto nasledstvo (Aspekti na teorijata i praktikata). - Sofija: Za bukvite - O pismineh, 2019.

[5] Дебрюне, Нина. Социализация на културното наследство (Аспекти на теорията и практиката). - София: За буквите - О писминехь, 2019.

[6] Bogova, Hristina, Krasimira Kuncheva. Rolyata na organizatziyata v zhivota na syvremennoto obshtestvo. // Obshtestvoto na znanieto i humanizmyt na XXI vek: Sbornik s nauchni dokladi ot XVIII natzionalna nauchna konferenciya s mezhdunarodno uchastie, 1 noemvri 2020 g. - Sofia: Za bukvite - O pismineh?, 2019, s. 277 - 280.

[6] Богова, Христина, Красимира Кунчева. Ролята на организацията в живота на съвременното общество. // Обществото на знанието и хуманизмът на XXI век: Сборник с научни доклади от XVIII национална научна конференция с международно участие, 1 ноември 2020 г. - София: За буквите - О писминехь, 2019, с. 277 - 280.

Система социализации культурного наследия как фактор, определяющий сохранение религиозных культурно-исторических ценностей

Д-р Соня Спасова

Аннотация: Наличие большого количества разнообразных учреждений и организаций в области культурного наследия, а также широкий спектр их деятельности, особенно в социальной сфере, требует системного подхода к определению процессов, связанных с социализацией культурного наследия. в современном обществе.

В этой статье эти процессы рассматриваются по-разному. Социализация культурного наследия в современном обществе должна происходить в трех основных сферах: наука; институты культурного наследия; гражданское общество, которые взаимосвязаны и взаимозависимы. Указаны основные факторы, влияющие на этапы социализации культурного наследия: состояние институциональной среды (правовые и нормативные положения по управлению культурным наследием); состояние физической среды (консервация, восстановление, экспозиция); состояние социальной среды (культура общества - образовательный статус, экономический статус и т.д.).

Ключевые слова: культурное наследие, социализация, наука, культурные организации

A system for socialization of cultural heritage - a factor for safeguarding religious cultural and historical values

Sonya Spasova, PhD

Abstract: The presence of a large number of diverse institutions and organizations in the field of cultural heritage, as well as their wide range of

activities, especially in the social sphere, requires a systematic approach to defining the processes related to the socialization of cultural heritage in modern society.

This article looks at these processes in several ways. The socialization of cultural heritage in modern society should take place in three main areas: science; cultural heritage institutes; civil society, which are interconnected and interdependent. The main factors influencing the stages of socialization of the cultural heritage are indicated: the state of the institutional environment (legal and normative regulations for the management of the cultural heritage); state of the physical environment (conservation, restoration, exposure); state of the social environment (culture of society - educational status, economic status, etc.).

Keywords: Cultural heritage, socialization, science, cultural organizations

Проблеми на социализацията на останки от манастир в местността Боров Дол препоръки за опазване на религиозният паметник

Адв. Георги Георгиев, докторант

Резюме: През 2012 г. авторът на настоящият доклад откри точното местонахождение на манастира скит в Боров Дол, близо до град Стара Загора след близо 86 години от експедицията на Митрополит Методий Кусев. След като стенописите бяха локализирани, екип от РИМ Стара Загора, с финансовата подкрепа на Община Стара Загора, се зае с проучване на частична площ от помещенията през 2014 г. Находките се оказаха впечатляващи, както и неповторимите стенописи, изобразяващи библейски сцени, предполагаемо между които и влизането на Исус в Йерусалим. След като докладът на проучвателите предложи финансова рамка за запазването на недвижимата културна ценност, бе заявено, че указаната сума не може да бъде обезпечена от страна на Общинската администрация и изследванията бяха прекратени. Находките бяха надлежно консервирани. Въпреки това, настоящият доклад цели да посочи предварителни насоки за социализирането на останките от този православен храм, поради това, че, според местните предания, е свързан с покръстването на Цар Борис Първи.

Ключови думи: манастир, скит, Боров Дол, РИМ Стара Загора, социализация на културното наследство

Въведение

Северно от Стара Загора, се намират останките на седем манастирчета - скитове, които са принадлежали към Старозагорското (Боруйско) Светогорие. След покръстването (864 г.), към това духовно

средище се стичали поклонници от цялата област. Около VI в. Сл.Хр. на мястото на антично светилище и капище се изгражда религиозен център, включващ голям централен манастир-лавра и десетина помалки манастири-скитове. Според едно мнение, манастирите са създадени и построени още преди официалната християнизация на България - около V - VI век Сл.Хр. Най интересен от тези исторически обекти е манастирът в местността Боров Дол, южно от връх Българско Кале. Откритите останки от стенописите показват високо художествено майсторство на старите майстори, а цветовете, които са ползвани, насочват към школата на малоазийските зографи, рисували най-старите църкви в света. Мястото е не е проучвано, но чрез разкопаване през февруари 1926 г., инициирано от Митрополит Методий Кусев [Фиг. 1], са намерени кандило и златна монета на Св. Цар Борис I (недоказано). Носи се поверието, че именно тук е покръстен Св. Цар Борис, от своя кръщелник императора Михаил.

Фиг. 1. Митрополит Методий Кусев, Аязмото, сн. интернет

В района на Боров Дол е открита мраморна оброчна плочка на трите нимфи, описана от Хр. Буюклиев. Това е категорично доказателство, че манастирът с уникалните стенописи, е издигнат върху по-старо, тракийско светилище на трите нимфи, с лековит извор, подобно на това в с. Каснаково [Фиг. 2]. Както знаем, в тези светилища са се извършвали обредни действия с вода, поставили началото на християнските църковни ритуали по кръщенията. Следва да се отбележи, че в Стара Загора е отбелязвана седмицата на Свети Тодор Тирон, който е храмов покровител на параклиса на Аязмото, в дните от 27 февруари до 4-ти март всяка година.

Фиг. 2. Трите нимфи върху оброчна плочка, Буюклиев, Христо, сн. негова

Методология на изследването

При теренни обходи и проучване на местността е открито точното местонахождение на параклиса, потвърдено и от сведенията на местни хора от близкото с. Змейово (2012 г.). Инициирана е преписка и предложение до Община Стара Загора, ведно със съмишленици (от местните родолюбиви организации, като "Българска орда" с председател проф. Иван Танев). Проучванията са проведени успешно през 2014 г. чрез три сондажа, събрани са начални данни и е издадена

публикация на М. Камишева [1]. Разкрити са стена със стенописи в два слоя. Първият, избледнял и с вече загубени цветове, се отнася за 12. век, вторият, подсигурен с ново обмазване върху първия слой, е със запазени стенописи и по-свежи и ярки цветове. Откритите стенописи не са изцяло запазени. Вторият сондаж разкрива прикрепена към основната постройка допълнителна жилищна част. Параклисът е основната документирана сграда. В третия сондаж, проучвателят попада на гроб от 12. век, с открит медальон на Св. Теодор Конник. Проф. Танев издава монография, с глава от книгата, специално посветена на параклиса в местността Боров Дол.

От западния подход към манастирището (през кв. "Дъбрава", бившият цех "Космос" и през корийката), пътят е широк и утъпкан, видно използван няколко столетия [Фиг. 3]. Откъм източната страна с подход от главния път Стара Загора - Казанлък, разстоянието е по-малко и се стига по-бързо. При този случай, част от маршрута е достъпен с автомобил, преди достигането до ЖП моста. До останките от параклиса се разкрива неповторима панорама към северните склонове на източна Средна гора, ниски върхове и много широка горска поляна, удобна за събиране на множество хора.

Фиг. 3. Античният път през Аязмото, кв. Дъбрава, цех "Космос", корията към местност Боров дол, сн. автора

В сферата на свръхинтерпретациите и поради цветовете, представени в този параклис (в местност Боров Дол) [Фиг. 4], които силно се идентифицират с цветовете, използвани при украсата на пещерен християнски храм в Анатолия от VIII век Сл. Хр. можем да направим предполагаемият извод за близък до наратива "Исус влиза на магаренце в Йерусалим" стенопис (Exodus) [Фиг. 5].

Фиг. 4. Цветова комбинация, със случайно подреждане на цветовете на българския трибагреник, сн. автора

Фиг. 5. Сцена Exodus, стенопис от Кападокия, VIII в. Сл.Хр., сн. интернет

2. Опазване, консервация, социализиране и препоръки

За да се приложат мерките по ЗКН, следва обектът да бъде проучен, да получи съответната квалификационна оценка и съответният статут на паметник на културата - недвижима културна ценност. Този процес е продължителен и съответно опазването на този и други подобни паметници до получаването на законовото признание за значимост е дело почти невъзможно. Съгласно действащия в Република България Закон за културното наследство, културното наследство обхваща нематериалното и материалното недвижимо и движимо наследство като съвкупност от културни ценности, които са носители на историческа памет, национална идентичност и имат научна или културна стойност. (Чл. 2, ал. 1 ЗКН) Според броя, пространствената структура и териториалния обхват недвижимите културни ценности са: единични и групови: ансамбъл, комплекс, историческо селище, историческа зона и археологически резерват. (Чл. 48 ЗКН) За представянето на научната им и културна стойност, недвижимите културни ценности следва да се експонират в подходящи условия, след проведени дейности по консервация и реставрация и включването им в съвременната среда, като фактор за устойчиво развитие на територията.

Разглеждаме основните четири фази, включени в изготвянето на

плановете за опазване и управление на недвижимите културни ценности. Тези фази са както следва:

- Проучване: историческо и физическо документиране на обекта;
- Анализ: оценка на физическото състояние и значението;
- Отговор: изготвяне на стратегията за опазване и управление;
- Изпълнение: мониторинг и оценка на политиките за управление.

Най-важният фактор за успешното съчетаване на бизнес намеренията за развитие и опазването на културното наследство, е включването на заинтересованите страни в процеса на изготвяне на "Плановете за опазване и управление на културните ценности". Това ще допринесе за изграждането на чувство за отговорност и съпричастност към обектът на религиозно културно наследство и ще се получи естествена подкрепа към изискванията за опазване.

Промените, наложени от необходимостта за изграждане на достъпна среда могат да бъдат разгледани на няколко нива:

1. изграждане на достъпна среда на открито, чрез маркиране на туристически маршрут по БТС;

2. изграждане на туристическа инфраструктура до определената културна ценност;

3. изграждане на достъпна среда в непосредствена близост до културната ценност или в района;

4. изграждане на достъпна среда на закрито - изграждане на достъпна среда в самата културна ценност. Изграждането на достъпна среда се свързва с изграждането на различни съоръжения;

5. достъпни маршрути, паркинги, пешеходни зони - изграждане на подходящи настилки и подходящо оразмеряване на пешеходните зони (наклони, ширини и др.);

6. обособяване на достъпен подход към обекта, който да се използва и от хора без увреждания, чрез монтиране на рампи, асансьори, платформи, парапети по рампи и стълби;

7. изграждане на достъпни обществени тоалетни, осигуряване на достъпни вертикални и хоризонтални комуникации и достъп до всяка част на културното наследство.

Маршрутът за поклоннически и културен туризъм "Старозагорска Света гора" се основава на идеята за възраждането на поклонническия път, свързващ духовните обители в околностите на Стара Загора.

На върха на хълма Аязмото, се намира параклисът "Св. Теодор Тирон и Св. Княз Борис Михаил", под чиито стени, все още има извор, считан за свещен. Счита се, че този малък храм също е принадлежал към Старозагорската Света Гора. За съжаление, тези останки от манастири не са проучени, въпреки че могат да се пресъздадат, дори и виртуално, и да се превърнат в място за исторически и поклоннически туризъм. Добре е, да се съживи интереса към тези уникални паметници, да насърчи по-отговорно отношение към историческото наследство, чрез създаване на подходящи условия за културен туризъм,

в тази свята местност за християнството. В областта на Аязмото са открити и каменните релефи с лъвицата и лъвчето, които символно са инкорпорирани в герба на Стара Загора.

В област Стара Загора функционират четири манастира.В сравнение с останалите диоцези (например София, Пловдив, Велико Търново), градът е в най-неблагоприятно положение, откъм възможност да се посетят големи религиозни центрове. Най-старият манастир е Св. Атанасий Велики, построен около 344 г. Сл.Хр. в с. Златна Ливада от светеца. Строителството на магистралата към Република Турция позволи да се изгради много удобна връзка към манастира. Вторият (девически манастир "Св. Николай Мирликийски Чудотворец") се намира северно от гр. Мъглиж (Мъглижки манастир), третият е в гр. Шипка - мъжки манастир "Рождество Христово" и девическият манастир в гр. Казанлък, "Въведение Богородично".

В близост до самите стени на манастира в Боров Дол е подходящо да се изгради малък параклис - навес [Фиг. 6], беседки - три броя за по 7-8 души, фотоволтаично осветление, пейки, информационна табела на самият обект и няколко пътепоказателни табели, според изискванията на БТС. Дължината на пешеходната отсечка е около 3 км от отбивката от пътя Стара Загора - Казанлък. Създадена е страница в Уикипедия [2].

Фиг. 6. Малък параклис, сн. интернет

Заключение

Православните храмове експонират символа на християнската вяра и допринасят за развитие на културата, живописта, изкуството на ораторството, църковните песнопения и на обществения живот през вековете [3]. Ведно с всички останали храмови и култови постройки

на територията на Република България, с принадлежност към мюсюлманството и други религии, дори и техните останки, изследвани от археолози и учени, съставляват част от недвижимото културно наследство и следва да бъдат опазвани и социализирани.Манастирът в местността Боров Дол северно от Стара Загора е един от примерите, които не само ще допринесат за по-доброто разбиране на политиките на средновековните държави и на историята ни, но и ще се превърне в една от посоките за развитие на религиозният туризъм на територията на Област Стара Загора. Достатъчно е да си припомним многочислените множества от вярващи, изпълващи храма и пространството около него на връх Кръстова Гора, за да се съгласим с извода, че дори и най-малката следа от Християнството, оставена по нашите земи, дава живия плод на вярата и ни пренася успешно през времената на промяна и изпитания. Социализацията на Боруйското Светогорие - чрез туристически маршрути до някои от седемте средновековни манастирища зависи и от волята на Старозагорската Митрополия, от чието ръководство все по-често тръгват благодатни и положителни инициативи.

Параклис Св. Теодор Тирон и Св. Цар Борис на върха на Аязмото, Стара Загора, с два престола, характерните стенописи са изпълнени чрез мозайка, сн. интернет

Бележки

1 Координатите на параклиса са 42.46832989526494 25.6101715564

References/Литература

[1] Kamisheva, M., Minkova, M. "Arheologicheski prouchvania na manastirski kompleks ot XII-XIV v. v mestnostta "Borov dol", zemlishte na s. Zmeyovo, Starozagorsko" - AOR prez 2014 g., Sofia, 2015: 732-734

[1] [Камишева, М., Минкова, М. "Археологически проучвания на манастирски комплекс от XII - XIV в. в местността "Боров дол", землище на с. Змейово, Старозагорско" - АОР през 2014 г., София, 2015: 732-734].

[2]https://bg.wikipedia.org/wiki/

[3] Rusev, Iv., Kovachev, G. Manastirskata obshtnost Sv. Gora Slivenska i rayonat y prez XII - XVII vek. Sofia, 2011.

[3] Русев, Ив., Ковачев, Г. Манастирската общност Св. Гора Сливенска и районът й през XII - XVII век. София, 2011.

Вопросы социализации руин монастыря в районе "Боров дол" - рекомендации по сохранению религиозного памятника

Адв. Георги Георгиев, аспирант

Аннотация: В 2012 году автор настоящей статьи обнаружил точное местонахождение скифского монастыря в районе Боров Дол, недалеко от города Стара Загора, спустя почти 86 лет после похода митрополита Мефодия Кусева. После того, как фрески были обнаружены, команда из Регионального исторического музея города Стара Загора при финансовой поддержке муниципалитета Стара Загора провела исследование части территории в 2014 году. Результаты оказались впечатляющими, а также уникальные фрески, изображающие библейские сцены, скорей всего и сцены входа Иисуса в Иерусалим. После проделанных работ и определения финансовых средств по сохранению недвижимых культурных ценностей, было установлено, что указанная сумма не может быть предоставлена муниципальной администрацией и исследование было прекращено. Находки подвергнуты консервации. Тем не менее, эта

статья имеет целью предоставить предварительные рекомендации по социализации останков этой православной церкви, поскольку, согласно местным легендам, она связана с крещением царя Бориса I.

Ключевые слова: монастырь, скиф, Боров дол, РИМ Стара Загора (Региональный исторический музей города Стара-Загора), социализация культурного наследия

Problems from the socialization of remains from a monastery in the Borov Dol district recommendations for the preservation of the religious monument

Georgi Georgiev, PhD student

Abstract: In 2012, the author of this report discovered the exact location of the ancient monastery in Borov Dol, near the city of Stara Zagora, nearly 86 years after the expedition of Metropolitan Methodius Kusev. The Municipality of Stara Zagora undertook a study of a partial area of the premises in 2014. The findings turned out to be impressive, as well as the unique murals depicting biblical scenes, presumably including the entry of Jesus into Jerusalem.After the researchers' report proposed a financial framework for preservation of the immovable cultural property, it was stated that the specified amount could not be provided by the Municipal Administration and the research was terminated. The finds were properly preserved. However, this report aims to provide preliminary guidelines for the socialization of the remains of this Orthodox church. , due to the fact that according to local legends, is associated with the christening of Tsar Boris I.

Keywords: monastery - heritage, Borov Dol, Regional Museum Stara Zagora, socialization of the cultural heritage

Библиотеките - част от културното наследство на православните храмове в България

Веселина Георгиева, България

Резюме: Във всички манастири е имало богата кножовна дейност, в следствие на която да се развиват образованието, книжовните центрове, скрипториите не е било самоцел. Българското общество е имало тази потребност. Книгата е била главна обществена собственост, била е необходима за богослужение. Евангелие, псалтир, миней, октоих, триод, часослов, служебник и др. това са били необходимите книги във всеки манастир и църква. Всички книги до края на XIII в. с богослужебен и библейски характер са били преписвани.

Българската църковна книжнина е имала тази необходимост поради загубите, които е претърпяла от различните владичества по нашите земи.

Един от най-сигурните белези за реален културен напредък в нашето общество е социалното проникване на книгата, като неизменна част от същото това общество.

Задоволявайки тези нужди се повишава и броят на образованото духовенство и на грамотните въобще. Започнало повсеместното размножаване на книгите. Чувствително се увеличил техният репертоар, а това допринесло и за увеличаване на библиотеките не само в манастирите, но и в частни колекции.

Ключови думи: манастири, книги, библиотеки

Библиотеките са най-ранното хранилище на познание за хората. Веднъж познали силата на науките и изкуствата, всички големи цивилизации започват по един или друг начин да ги събират, за да градят просперитет.

Библиотеки съществуват от хиляди години, а някои от тях функционират и до наши дни. Основен акцент в изложението в настоя-

щата статия е поставен на библиотеките на Бачковския и Рилския манастири. Проследяването на различните български книжовни средища и скриптории, както в границите на страната,така и извън нея показва първоначалното географско разпространение на българската книжнина.

Във връзка с някои досегашни изследвания въпросът за това как са се формирали българските библиотеки се е разглеждал отчасти и не пълно. Липсват конкретни изследвания, каквито има по отношение на средновековното библиотечно дело в Сърбия, Византия и Русия. Само по себе си това затруднява всяко самостоятелно изследване на тази тема. Няма запазена изцяло или помалко нито една манастирска библиотека, нито в Света гора, нито у нас, която да даде реален поглед за първоначалното си състояние за основния си фонд или дори за по-следващото си развитие.

В България през XIII - XIV в. е имало два основни типа библиотеки - общи и частни. Тези данни достигат до нас от съпроводителните материали. Може да се каже, че общи библиотеки са били: дворцовата (царската), патриаршеската, митрополитските, манастирските и принадлежащите на отделните (главно енорийски) църкви. А частните са били тези, които са били лично притежание на представители на светската аристокрация, висшето духовенство, свещеници, монаси и граматици. Патриаршеската и манастирските библиотеки са се отличавали с голямо разнообразие на притежаваните от тях книги.

За свое "душевно спасение" или за "душевно успокоение" собствениците на частни библиотеки или на някои отделни книги ги дарявали на някои манастири. Това било често срещано явление. През вековете манастирите със своите скриптории са били не само хранилища на книжовното богатство, но и книжовни средища. През цялото средновековие манастирските библиотеки са имали основно значене у нас.

Много често монасите са си разменяли книгите помежду си. Преписването на книги от тях е бил основният начин за попълването на библиотечният фонд. Освен че е било едно от главните задължения на опитните монаси-книгописци и доброписци, по този начин са получавали опрощение на греховете и път към богопознание и нравствено съвършенство. Множеството приписки показват това. В Рилския манастир, в евангелие, писано от монаха Симеон, има приписка, която по съдържание е типична за смирените и скромни монаси-книжовници:

"Тази божествена книга, която е четвероевангелие, се написа с помощта на бога и на пречистата му майка в дома божий и на светия отец Иван Рилски от ръката и с труда на многогрешния и смирен мних Симеон в годината 6869 [= 1360 - 1361]."

От втората половина на XIV в. има требник, в който е показана колективната работа на двама монаси при изготвянето му:

"Написана беше тази книга по повеля на раба божий свещено-

инок Йоаким от ръката на многогрешния лъжечерноризец Йов. А направи тази книга Касиан с Йов. Братя и отци, ползуващи тази книга, изправяйте, а мене не кълнете, а ме поменувайте сред светите в своите молитви. А вас бог да помене в своето царство."

Много често монаси с голямо желание и радост са преписвали книги със свои средства, за да ги дарят манастирската библиотека. Задължението книгите да се преписват за други монаси било много тежко и дори своеобразна тегоба. Това било така дори когато те били опитни книжовници и доброписци.

Книжовната дейност на самите монаси била съобразена с нуждите на богослужението и на монашеския живот и по този начин са се обогатявали фондовете на манастирските библиотеки. Така игумените и граматиците на манастирските скриптории имали възможност да регулират и определят новите попълнения.

Голяма част от книгите постъпвали чрез дарения от светски лица. Някои царе и боляри поръчвали преписването на книги, които след това подарявали на различни църкви и манастири, като по този начин получавали опрощение на греховете или за помен на техни починали родственици.

Представителите на висшето духовенство - патриарси, митрополити, епископи и игумени - дарявали на библиотеките най-ценните книги.

Ръкописите, които постъпвали, като дарения от духовниците и светските лица, не винаги съдържанието им отговаряло на потребностите на монашеския живот и не отговаряли на предпочитанията на монасите. Това са така наречените елементи на случайността. Но в по-голямата си част тези подарени ръкописи били от особена необходимост за попълване на съществувалите липси.

През XIV и началото на XV в. пренасянето на книги от един манастир в друг е била друга форма на обогатяване и попълнение на фондовете. Това било често явление. Преди османското завоевание на Балканския полуостров пренасянето на книги от светогорските манастири в манастирите и църквите в България било типично.

Добромирово евангелие, Охридски апостол, Болонски псалтир, Добрейшово евангелие, Манасиева летопис, Лондонско евангелие на дар Иван Александър, Томичов псалтир, Бдински сборник и други, всички те са "странствали" през вековете от една библиотека в друга до крайното им установяване в някоя от съвременните ръкописни сбирки.

Закупуването на книги от различни места е било сравнително рядко. По-скоро частните библиотеки са си набавяли книги по този начин и след това пак са преминавали в репертоарите на манастирските такива.

Според разпорежданията на деспот Алексий Слав от 1220 г. подарените от него икони, "свещени книги", църковна утвар и др. трябвало "да се изявят подробно в списък" от монасите. Това по-

казва, че е имало някаква система за описване, завеждане и съхранение на книгите. Един от надписите на сребърната обковка на несебърска икона от 1342 г. представлява истински опис на ризницата на манастира "Св. Богородица Елеуса". В него се сочат, макар и без подробно описание, и книгите:

"Принадлежи на манастира на светата Богородица: евангелие с украса, сребърна кадилница с покривало, 3 златообшити талира и покривало, други талири и епатрахил - везан с бисер, дискос, потира, поставка за потирата, сребърни щипци, 2 златообшити подвижни ръкава, покривало - везано с бисер, 7 - дяконски орария. Ако ли някой посегне било на златото, било на среброто или книгите, ако ли някой от тях - било патриарх или митрополит, или началник, или властник, или някой от идващите в манастира, - откраднe, нека го постигнат проклятията на триста и осемнадесетте богоносни отци и участта му да бъде като на предателя Юда."

Въпреки, че няма пълни и точни сведения за първоначалното състояние и развитието на българските манастирски библиотеки, се налага да приемем данните от библиотеката на Бачковския манастир

"Св. Богородица Петричка", които спомагат да се добие обща представа. Това са данни главно въз основа на съхранени описи от това време, а не на ръкописи.

Голям интерес буди на първо място описът на книгите в типика на Бачковския манастир от 1083 г. Той дава представа за първоначалното състояние на една манастирска библиотека в българските земи, в която преобладаващата част от книгите са били грузински поради грузинския етнически състав на обитаващото го монашество. Тъй като на данните на този опис досега не е обръщано нужното внимание от страна на специалистите, налага се цялостното му цитиране - въз основа на гръцката и грузинската версия на типика:

"1. Гръцко евангелие, едно - със скъпоценни камъни, украсено със злато и златна сплав.

2. Друго евангелие, едно - четвероевангелие (на грузински език), сребърно, позлатено.

3. Друго малко четвероевангелие, едно - с малки сребърни скоби.

4. Друго евангелие, едно - със сребърни скоби.

5. Друго евангелие-апракос, едно - сребърно с позлата.

6. Друго евангелие-апракос, едно - в проста подвързия.

7. Книга, една - Тълковно евангелие от Йоан [Богослов].

8. Книга, една - Богослов.

9. Книга, една - "Етика" от св. Василий [Велики].

10. Книга, една, голяма - Многоглав.

11. Друга книга, една - житие на св. Симеон.

12-13. Други две книги - от Максим Изповедник.

14-15. Други две книги - лествици.
16-17. Други две книги - житие на св. Богородица.
18. Друга книга, една - Студит.
19-21. Други книги, три - минеи.
22. Друга книга, една - октоих.
23. Друга книга, една - синаксар.
24. Друга книга, една - требник.
25-26. Други две книги - апостоли-апракос.
27. Друга книга, една - псалтир.
28. Друга книга, една - молитвеник, посребрена.
29. Друга книга, една - праклитик-четверогласник.
30. Друга книга, една - от св. Исак [Сирин].
31. Друга книга, една - месецослов, апракос."

Този първоначален книжовен фонд е включвал онези книги, без които е бил невъзможен нормалният монашески живот и свързаното с него богослужение. Констатацията въз основа на данните от този опис показва, че първоначално фондовете са на манастирските библиотеки са били много малки, около 20 до 50 книги. Много от които са били евангелията и книгите за редовно богослужение и черкуване. Това което прави особено впечатление е, че книгите са описани по техния външен вид, след това по тяхното заглавие, а съдържанието изобщо не е разкрито. Тези описи са се използвали за практически нужди, т.е. за проверка на наличността на книгите.

Ако систематизираме описаните книги от библиотеката на Бачковския манастир въз основа на техния характер и основно предназначение може да доведе до интересни наблюдения. В тази систематизация книгите се групират по следния начин: 1) книги на светото писание или библейски книги, чието присъствие е било насъщна необходимост за всяка църква или манастир; 2) книги, свързани с богослужението в църковния ритуал; 3) книги, предназначени за общо трапезно четене в манастира; 4) книги с дълбоко богословско съдържание и с нравоучителен характер, предназначени за килийно четене от високообразованите монаси и

5) канонични книги и законници, ползувани главно от игумените и идващите в манастира епископи и митрополити при раздаване на правосъдие и наказания.

Създаването на манастирската библиотека е ставало чрез набавяне на библейски и богослужебни книги, показват така систематизираните данни. Книгите за общо трапезно четене са слабо представени и отразяват особеностите на действащия тогава Синайски устав в манастирския живот. Основният първоначален фонд е регламентиран от традиционен подбор на богословските и нравоучителните книги за килийно четене.

От този първоначален фонд на библиотеката на Бачковския манастир досега не се е съхранила нито една книга. Сред многото

причини една от основните е изменението главно през XIII - XIV в. на етническия състав на обитаващото го монашество. Грузинският елемент бил постепенно изместен от гръцкия и българския. Твърде малко са книгите от XIII - XV в., които са се запазили досега. Сред тях особено внимание заслужават 7 гръцки ръкописа: 1) стихирар от 1281 г., преписан от монаха Йоан; 2 - 5) служебник, синаксар, часослов и псалтикия от XV в.; 6) смесен сборник с разнообразно съдържание, преписан през 1460 г. от Павел Фостаният, който съдържа писма на Ливаний, произведения на древногръцките писатели Хезиод, Еврипид и Софокъл и др.; 7) евангелие с ерминии на Тавромений Сицилийски, преписано през 1465 г. Особено интересна е псалтикията. Всичките ? заглавия са написани на български език. Това показва, че част от монашеството в Бачковския манастир е било българско. Частично съхраненият фонд на втората по същество библиотека на Бачковския манастир разкрива очевидното преобладаване на богослужебните и библейските книги, но показва и засилването на интереса към светската (предимно древногръцката) книжнина. Идването през 1394 г. в Бачковския манастир на заточения Патриарх Евтимий, изглежда, е било съпроводено с увеличение на фонда на българските книги в манастирската библиотека. Впоследствие тези книги са били унищожени или разпилени по различни места. Вероятно част от тях е бил и Кукленският песнивец от 1337 г., който първоначално бил в състава на царската библиотека.

В манастирския библиотечен каталог книгите са отбелязани по заглавия или по автор с характеризиране на някои допълнителни белези (външност, подвързия, съдържание, състояние и др.). Очевидно е, че този каталог е имал помощно предназначение - за инвентаризиране на книгите и за по-лесното им намиране. Той показва, че библиотеката е имала смесен характер, т.е. съставена е била от гръцки и български ръкописи. Това дава основание да се предполага, че тук съвместно са живеели монаси от български и гръцки произход, но в богослужението е господствувал гръцкият език.

Другата манастирска библиотека, която дава яснота и възможност за проучване на фонда, свързана с развитието на българската книжовност през XIII - XIV в. е библиотеката на Рилския манастир. Нейното проучване може да бъде извършено, както върху основата на сегашния и наличен книжовен фонд, така и въз основа на ръкописите от тази библиотека, която в периода XV - XIX в. е била пренесена на други места, а така също и чрез използване на данните от някои приписки. Тези данни се допълват и от някои странични писмени свидетелства за състоянието на манастирските библиотеки през различни периоди, поради което представите и констатациите за първоначалното формиране, развитие и репертоар на тази библиотека не могат да имат твърде категоричен характер.

Основите на рилската библиотека са били поставени безспорно много скоро след създаването на манастира и събирането на първите му обитатели. За съжаление от този първи период от нейната история почти нищо не е запазено и трябва само да се предполага, че книжнината, създавана в манастира тогава, била в духа на книжнината на Първата българска държава. Косвени данни за писателска дейност и за полагане на основите на рилската библиотека се съдържат в първите творби, посветени на рилския светец. Очевидно е, че след смъртта му - 18.VIII.946 г. - възникват житие и служба, свързани с деня на успението като един от основните манастирски празници. Тези творби, възникнали в кръга на последователите и учениците на Йоан Рилски, говорят за начетеност, за много добро познаване на книгите от Стария и Новия завет, както и редица други съчинения с агиографски и химнографски характер. В тях има доста точни цитати, паралели с евангелски личности и аналогии с различни библейски събития, които навяват на мисълта за съществуването на библиотеката още приживе на светеца. Йоан Рилски, ако отделим по-късните легендарни и митологични подробности около живота му и желанието да се създадат различни свети места, свързани с пребиваването му в Рила, е безспорно личност, отдала живота си за българското духовно израстване. И той, и неговите последователи и ученици, чувстват остра нужда от български по произход културни личности за новопокръстения в християнската вяра народ. Така се ражда и идеята, че наред с прославените пустинножители, отшелници, основатели на големи манастири, като Исаак Сирин, Антоний Велики, Иларион Велики и др.е било необходимо и българин да даде пример за отречение от мирската суета и да се посвети на служба в името на вечния живот. Със съзнанието за това, че остава пример за поколения монаси, служители на вярата, Йоан Рилски отстоява за служба в името на Бога, която се превръща и в служба в името на народността. И както всеки живот, изтъкан с мъжка доблест, неговият живот е изтъкан и от трудности и страдания, както се казва в едно от житията на Симеон Метафраст. Ето защо, когато идва ред на учениците му да го възхвалят и да оставят спомена за него в книгите, те се обръщат за образци именно към пространните житиета на големите отшелници и наблягат преди всичко на духовността му. Най-старото житие на рилския отшелник започва така: "Беше човек духовен, благоверен и христолюбив. Боеше се от Бога и му служеше със страхопочитание. В очите му, когато се молеше, винаги имаше сълзи, защото помнеше пророческите думи, излезли от устата на Давид: Изминавам всяка нощ ложето си и овлажнявам със сълзи постелята си! (Пс. 6, ст. 7)." В същото житие много интересно е предадена смъртта на Йоан Рилски - "И дойде Йоан Богослов, и каза на светия отец Иван: Изпратен съм, от Бога, за да ти донеса радост. Радвай се мои любимецо и слижителю господен, готов е твоя венец! И в същия миг долетя една бяла пчела и

влезе в устата му. И от този час духът на Св. Иван започна да лети по въздуха като орел и по планините като гълъб златоперест".

Съчиненията, посветени на светия отец Йоан, по всяка вероятност, са поставили основата на рилската манастирска сбирка. Тяхното съдържание обаче вече говори за образованост, за познаване на основните съчинения на византийската литература, и косвено за библиотеката.

От XI до XIV в. Библиотеката на Рилския манастир се попълва активно с ръкописни книги. Днес от XI в. в библиотеката се пазят глаголически листове, фрагмент от Паренесиса на Ефрем Сирин, от втората половина на века. Тъй като това е типично монашески ръкопис, необходим за всички православни манастири, произходът му се свързва с рилското средище и дава основание да се предполага и за съществуването на глаголически период на писмеността в Рилския манастир. От XII - XIII в. в манастирската библиотека са съхранени само две пергаментни изборни евангелия. Значително количество са паметниците от XIV в. Някои от тях са изписани в самото средище, а повечето са събирани от рилските монаси ценни автографи на Търновската книжовна школа на патриарх Евтимий. Библиотеката нагледно документира оживените културни и духовни връзки между манастира и столицата на Втората българска държава.

Попълването на рилската манастирска библиотека е зависело от два основни фактора - грижите на игумена на манастира и наличието на деен и просветен книжовник в средището, който да организира книжовния живот. Тези две обстоятелства най-благоприятно се съчетават в Рилския манастир през XV в. След тежък удар от страна на османските нашественици върху столицата Търново и околните манастири, книжовният живот се измества на запад. Създава се нов културен модел, съответстващ на променилите се обществено-политически и културни условия. В основата на този нов модел заляга идеята, че при отсъствието на официални държавни институции един книжовен център трябва както да поеме ролята на водещ в културния живот, да поддържа традициите и да осъществява литературен и естетически диктат върху книжнината, да контролира категории като "литературен вкус на епохата", така и да осъществява връзките с други български и чужди културни средища. Като такъв център през втората половина на XV в. Се издига Рилският манастир. Чрез него и неговата библиотека, създадена основно именно през този период, средновековната българска интелигенция дава своя отговор на чуждото насилие. На нашествениците и тяхната вяра тя противопоставя едно единствено оръжие - книгата, и в тази на пръв поглед слабост е нейната сила, защото историята показва, че книгата надживява насилието. Така, при отсъствието на българска държава, на администрация, Рилският манастир спомага за създаването на т.нар. "Държава на духа".

След възстановяване на Рилския манастир около 1450 г., по

време на игуменството на третия от тримата крупнишки братя - възстановители на обителта - йеромонах Теофан, рилското братство установява тесни контакти с водещия южнославянски книжовник за тази епоха - Владислав Граматик. Произхождащ от Младо Нагоричене (Кумановско) и работил основно в Жеглиговския манастир "Св. Богородица" (Скопска Черна гора), Владислав Граматик свързва трайно своята книжовна дейност с Търновската книжовна школа, чийто продължител се чувства до края на жизнения си път. Той събира търновски ръкописи, преписва творбите на патриарх Евтимий Търновски и неговите ученици, сам пише в духа на търновските литературни норми. През 80-те години на XV в. той се установява в Рилския манастир, където създава своя школа. Именно по това време рилската библиотека се обогатява с шестдесет от най-ценните си експонати.

През XVI и XVII в. Рилската манастирска библиотека продължава да обогатява фонда си. Активно се преписват ръкописи не само за манастирска употреба, но и за изпращане по други български средища и на Света гора. Книги, съдържащи творби на Йоан Рилски, се разнасят и по влахо-молдовските скриптериуми, в Сърбия и Русия, като по този начин разпространяват култа към рилския отшелник. През този период библиотеката е не само хранилище на ценни писмени паметници, а и библиотека със свои читатели. Така например, за да напише служба и житие на софийския мъченик Никола Нови, видният писател от XVI в. Матей Граматик прибягнал до услугите на богатата рилска библиотека, от където взел образци за своите творби. Монасите са раздавали и книги за ползване извън манастира, като читателите се задължавали да върнат ръкописите в определен срок. По полетата на много рилски паметници днес се откриват бележки за това, че са били отнасяни в различни села и градове.

Осемнадесетото столетие е епоха на голям разцвет за рилската библиотека. По това време в нея работи видния български книжовник, съставител на сборници и автор на проповеди, преводач и радетел за просветата на новобългарски език Йосиф Брадати. Застъпник на течението за писане на "прост", "народен" език и за създаването на творби, близки до интересите на обикновения слушател, Йосиф Брадати заедно с учениците си обогатява библиотеката с доста книги, отразяващи нова струя в българската литературна история, огледало за вкуса на преходната епоха от традиция към нова литература. Поради спецификата на българското културно развитие ръкописни книги продължават да се създават и през първата половина на XIX в., така че рилската библиотека, наред с печатните книги, които получава, продължава да се попълва и с ръкописни паметници, създавани в цялата страна. Представени са всички школи и течения, всички по-изявени писатели и книжовници на епохата.

В резултата на неколковековните усилия на рилското монашес-

ко братство, предавали си като завет любовта и грижата към книгата, днес рилската манастирска библиотека е пълна илюстрация на книжовния живот по българските земи от X до XIX в., на книжовните връзки, които българските духовни средища са поддържали с чуждестранните културни центрове, на постиженията на българската и южнославянска литература.

Прегледът на книгите в тези библиотеки - въз основа на стари техни описи, съвременното им състояние и други сведения - показва, че в по-голямата част от тях са преобладавали библейските и богослужебните книги.

Изключението, което се наблюдава в библиотеката на Рилския манастир, се обяснява с унищожението и загубването на множество книги от нейния фонд поради различни причини.

Обогатяването и увеличаването на книжнината в известна степен е означавало натрупване и разширяване на знанията за света и за човека. В такъв именно смисъл тогавашните библиотеки не само са съхранявали и систематизирали част от духовната култура на българското общество, но са и били и разпространители на знания в най-широк смисъл.

Част от богатото културно наследство на рилската библиотека е музикалната сбирка от нотирани ръкописи. Колекцията има особено значение, защото съдържа всички основни типове нотирани певчески книги, употребявани в богослужебната практика на православната църква, и защото дава цялостна представа за развитието през един от най-динамичните периоди в историята на Източна Европа - Ранното и Същинското Балканско възраждане от втората половина на XVII до края на XIX в.

В средата на XX век се поставя началото на изследванията върху музикалните ръкописи в рилската библиотеката. Петър Динев - църковен композитор, богослов, педагог и изследовател - открива 21 музикални ръкописа. Това дава основание да се разбере, че е съществувала голяма певческа школа към Рилския манастир, която е била ръководена от българския книжовник Неофит Рилски. Над многобройните песнопения се разчита името му. Имената на другите книжовници занимавали се с музика са: Атанасий, Акакий, Ксенофонт, Максим, Кирил и др.

В по-голямата си част ръкописите са писани от български книжовници, това се разбира от преписките на църковнославянски език, двуезични -гръцкославянски и на гръцки. Това е една от най-големите сбирки с нотирани славянски ръкописи, съхранени в европейска библиотека и това я прави още по-ценна.

Проучването на фондовете, документите и начинът по който са се формирали библиотеките в древността е важно не само за библиотечното дело в България, но по този начин се разкриват и изясняват условията, при които се е развивал духовно-интелектуалния живот на нашето общество. Процесите през които е преминавало обществото, това от своя страна води до установяване на

значението и съдбата на отделните ръкописи и на техните създатели. Библиотеките са били устойчивата връзка между това да са хранилище на книги и съхранение на знанието и образоваността.

Използвана литература

[1] Angelov, B., Iz bylgarska, ruska i srybska starata literatura, II, s. 143, 146, 1958.

[1] Ангелов, Б. Из българска, руска и сръбска старата литература, II, с. 143, 146., 1958.

[2] Atanasov, Asen, Kuyumdzieva, Sv., i dr. Slavyanski muzikalni rykopisi v Rilskiya manastir. S., 2012.

[2] Атанасов, Асен, Куюмджиева, Св., и др. Славянски музикални ръкописи в Рилския манастир. С., 2012.

[3] Gyuzelev, V., Uchilishta, skriptorii, biblioteki i znaniya v Bylgaria, XIII - XIV vek.

[3] Гюзелев, В., Училища, скриптории, библиотеки и знания в България, XIII - XIV век.

[4] Dzurova, Aks. Tomichoviyat psaltir, S., 1990, s. 8.

[4] Джурова, Акс. Томичовият псалтир, С., 1990, с. 8.

[5] Duychev, Iv. Rilskiyat svetets, s. 256 - 257, 1990.

[5] Дуйчев, Ив. Рилският светец, с. 256 - 257, 1990.

[6] Koeva, M., i dr. Rilskiyat manastir. S., 2000.

[6] Коева, М., и др. Рилският манастир. С., 2000.

[7] Petrov, St., Kodov, Hr., Starobylgarski muzikalni pametnici. S., 1973, s. 149 sl.; Kuev, Sydbata, s. 178 sl.

[7] Петров, Ст., Кодов, Хр. Старобългарски музикални паметници. С., 1973, с. 149 сл.; Куев, Съдбата, с. 178 сл.

[8] Raykov, B. Knizhovni vryzki mezhdu Tyrnovo i Rilski manastir. - SL, XV (pod pechat).

[8] Райков, Б. Книжовни връзки между Търново и Рилски манастир. - СЛ, XV (под печат).

[9] Tsonev, B. Kirilski rykopisi i staropechatni knigi v Zagreb. - Sb. BAN, I, 1913, s. 9 - 10.

[9] Цонев, Б., Кирилски ръкописи и старопечатни книги в Загреб. - Сб. БАН, I, 1913, с. 9 - 10.

Библиотеки как часть культурного наследия православных церквей Болгарии.

Веселина Георгиева

Аннотация: Во всех монастырях шла активная литературная деятельность, в результате чего развитие просвещения, литературных центров, скриптории не были самоцелью. В этом была потребность болгарского общества. Книга была главным общественным достоянием, она была нужна для богослужений. Евангелие, псалтырь, миней, октоих, триод, часослов, служебникиа и т.д. это были необходимые книги в каждом монастыре и церкви. К концу XIII века были переписаны все книги богослужебного и библейского характера.

Болгарская церковная литература нуждалась в этом из-за потерь, которые она понесла от различных владений на наших землях.

Одним из вернейших признаков реального культурного прогресса в нашем обществе является социальное проникновение книги как неотъемлемой части того же самого общества.

Удовлетворение этих потребностей увеличивает количество образованного духовенства и грамотных в целом. Началось повсеместное распространие книг и увелиечение тиража. Их репертуар значительно расширился, и это способствовало увеличению библиотек не только при монастырях, но и в частных коллекциях.

Ключевые слова: монастыри, книги, библиотеки

Libraries - part of the cultural heritage of orthodox churches in Bulgaria

Veselina Georgieva

Abstract: The development of education, literary centers, and scriptures in all monasteries was not an end in itself but a testament that was borne out of the rich literary activity happening within it. The book persisted as the main public property because it was essential for worship and the Bulgarian society has this need.

The Gospel, psalter, pass, octoechos, triode, hourglass, servant, and many more were necessary books in every monastery and church.

These include all books up to the end of the 13th century with a liturgical, biblical character and with bibliographic transcripts.

The Bulgarian church literature had this need due to the losses it suffered from the various dominions in our lands.

One of the surest signs of real cultural progress in our society is the social diffusion of the book, as an integral part of that same society.

Satisfying these needs increased the number of educated clergies and the literate in general. Thus, the ubiquitous reproduction of books began. Their repertoire has significantly grown and contributed to the expansion of libraries not only in monasteries but also in other places.

Keywords: Monasteries, books, libraries

Ролята на българската православна църква за социалната реализация на младите хора със зависимости

Симеон Маринов -докторант

Резюме: Разглеждат се противообществените прояви на малолетните и непълнолетните лица като се изследват причините за тях. Проследява се дейността на Българската православна църква за интеграция на тази социална група обратно в социума и активното гражданско общество.

Ключови думи: хора със зависимости; Българска православна църква; социална реализация

Настоящата разработка е посветена на грижата за хората със зависимости, но основният фокус е насочен към децата, най-уязвимата социална група, от една страна и най-обнадеждаващото Божие творение, което ни дава вяра, че не всичко е загубено, от друга.

Същността на противообществената нагласа при децата, а оттам и на противоправно поведение, се състои в разрушението на семейството като основна клетка на обществото и на изконните национални (патриархални) семейни ценности и традиции на института на брака, не като доброволен съюз между мъжа и жената, а като семейна общност, изпълнена с любов. Така липсата на семейна любов, разбирателство, себеотрицание, взаимопомощ води до другите маргинални фактори, където децата намират в йерархията на подменените ценности, в света на противообществените прояви, където престъпният свят или групата от наркозависими, образуват своего рода тяхно "семейство". В такава общност на отчуждение от реалния свят и в липса на семейна среда, се обуславя еманацията на употребата на наркотици, които се явяват и криминогенни фактори на противообществената нагласа при децата - правонарушители и жертви. Накратко, най-общо това са - фактори, способства-

щи за употребата и злоупотребата с психоактивни вещества при младите хора, наркомания и алкохолизъм при децата.

Противообщественото поведение на децата правонарушители е синтезиран продукт от взаимно обусловеното влияние на различните звена от социалната среда и близкото социално обкръжение. Аморалните прояви, водещи впоследствие до противообществени прояви, се усвояват в процеса на социално общуване. Те са следствие на конкретен начин на взаимодействие между личността и средата, което масово се констатира при наркозависимите, които се идентифицират със "себеподобни индивиди", обединени на принципа на някаква взаимност, защото общността има смисъл като място за търсене и намиране на другия като еднакъв или сходен социален типаж.

За криминално проявените деца, жертви на наркотици, държавата трябва да полага повече грижи - трябва да се създадат резидентски и рехабилитационни терапевтични институции за духовна, психо-социална рехабилитация и ресоциализация на деца с психични и поведенчески разстройства, дължащи се на употреба на наркотични вещества и алкохол. До настоящия момент, българската държава не е изработила стратегия, насочена към тази група уязвими деца. Няма и рехабилитационни държавни институции, които се занимават адекватно с деца - правонарушители, жертви на наркотици и алкохолизъм. А децата, поради своята физическа и умствена незрялост, имат право на специални грижи, внимание, правна защита и помощ, за да бъдат напълно подготвени за самостоятелен и целесъобразен живот в обществото. Задълженията на държавата е да закриля децата, но това задължение физически се реализира чрез родителите им, докато държавата осъществява необходимата институционална подкрепа. Децата трябва да раснат преимуществено в семейна среда, защото там могат да получат любов, топлина и грижи.

В противовес на горното, наркотиците са мощно оръжие за социален геноцид, което води след себе си необходимостта от значително перо разходи за борба с наркоманията в държавите, където се наблюдава този феномен, т.е. държавите, спрямо които се извършва този геноцид. Употребата на наркотични вещества и алкохол представлява възможност за удобна манипулация на съзнанието и повишена внушаемост на населението, особено на децата, при които няма изградена завършена ценностна система и все още формират своят мироглед чрез приемане на чужди поведенчески модели. Очертаните обстоятелства са валидни за социалната обстановка в България, обусловена от политико-икономическите фактори, независимо че държавата ни е член на Европейския съюз. Политическите и икономическите фактори индиректно се явяват предпоставка за формирането на духовно-нравствените модели, които са свързани обаче с девалвация на нравствени ценности. Което от своя страна поражда неминуемо предпоставки за

употребата на психоактивни вещества и алкохол при младите хора и децата, което в крайна сметка, е в основата на криминогенността в различните сфери на обществения живот. Политико-икономическата, демографската и нравствената криза са производни на духовната криза или ситуация, водещи до девалвация на нравствеността у хората, включително и у младите хора. Духовността на един народ се определя от няколко фактора, но преди всичко от неговата религиозност. Духовността на българския народ е традиционно свързана с Православието и то е част от историческия път на българите. То определя нравствено-моралните устои на обществото, особено в моменти на трудности, неговите начин на живот, култура, отношение към децата и брака, към възрастните хора и към устоите на семейството като цяло.

Брачните и семейните отношения, начинът на живот на православните българи през изминалите векове, са се отличавали с високо ниво на развитие, защото са надграждали над нравствеността на православното християнство. Дълбоката духовност на един православен народ е предпоставка за психическо и физическо здраве както на отделния човек в общността, така и на обществото като цяло, а оттам и социално-икономическото му развитие.

На фона на православната духовност обаче, днес се схваща като модерност култа към безнравствеността, включително увлечение по наркотиците и алкохола. В днешно време духовността на българския народ е в криза, в критично състояние поради отдалечаване от принципите на нравствеността и любовта. Духовната криза е обхванала всички области и сфери на социалното ни общество, включително и семейно-брачните отношения, а като следствие, и възпитанието на децата, подрастващите и младите хора. Днес българското общество се движи на ръба между традиционната патриархална родствена стълбица и крайния порив за отчаяна изява на индивидуалността в социума, на всяка цена. По този начин голяма част от съвременните българи неосъзнато отхвърлят социалните си роли, което влече след себе си разпад на "традиционните" социални взаимовръзки в рамките на общността. В никакъв случай политико-икономическите промени не трябва да се считат за основна причина за социалната и моралната криза с съвременното българско общество. Тя е породена от духовната криза и от девалвацията на нравствено-моралните ценности базирани върху учението и живота на Православната църква за времето на съществуване на българското Православие.

Наркоманията и алкохолизма при подрастващите се явяват основен криминогенен фактор и причина за антисоциално поведение, което влече след себе си и социалното им изключване въобще. През последните 50 години наркоманията и алкохолизма при подрастващите и младежта застана в центъра на вниманието на развитите държави и общества. Причина за това са мащабите, които достигна световната "консумация" на наркотици и алкохол сред

подрастващите и младите хора въобще. Наред с това, бяха отчетени редица други разнородни проблеми, но с общ генезис - социални, икономически, правни, психологически, които придобиха такива мащаби, че застрашават държавите и развитието на обществата. Решаването на тези проблеми беше превърнато в държавна политика и първостепенна задача, а местните религиозни институции бяха привлечени в реализацията на тази политика - бяха създадени центрове за помощ на алкохолици и наркозависими към Католическата църква в САЩ, такива центрове съществуват в Обединеното кралство. Руската Православна църква също протегна ръка към тези уязвими групи, като обърна специално внимание на подрастващите и младежите.

Къде е България в тази ситуация? В годините на преход и тихо натрупване на социално напрежение поради множество причини, към днешна дата се отчита рязко нарастване на традиционно съществуващата злоупотреба с алкохол, преди всичко при младите хора и децата. Наред с това, бързото разпространение на нелегалните наркотици и тенденцията, свързана с илюзорната социална популярност на ползващите наркотици, направи масово "популярни" наркотици като хероин, марихуана, екстази, особено сред подрастващите и младежите. Злоупотребата с хероин в България е на едно от първите места в рамките на Европа. Оказа се, че обществото ни не е подготвено да се противопостави на явлението наркомания. Не се инвестира достатъчно в стратегия за намаляване търсенето на дроги и алкохол чрез резидентно-рехабилитационни и духовно-просветни програми с помощта на Православната църква. Трябва да осъзнаем, че наркоманията не е медицинска болест, а е духовен проблем - грях на отделната личност и грях на обществото като цяло. Наркоманията е духовна болест (с медицински измерения), която следва да бъде "лекувана" по духовен път (чрез психо-социална рехабилитация и духовно обгрижване за възстановяването на личността от поведенческите и психичните й разстройства). Чрез вярата в Бога и в църковните тайнства на Св. Православна църква - кръщение, миропомазване, изповед, причастие, маслосвет, водосвет, венчание, свещенство, монашество, обсебената човешка душа получава даровете на Светия Дух, които я освещават, умиват, очистват и разхубавяват. Даровете на Православието чрез божествената енергия обновяват душата, буквално дори я умиват при дълбоко покаяние от греховността и състоянието на грехопадение. Православната църква не отрича медицината и науката, а напротив, в успешната и ефективна рехабилитация на зависими е препоръчително да се съчетаят медицинските и социалните грижи с духовното обгрижване.

Връщайки се към светското, трябва да признаем, че нелегалният пазар на дрога не може да бъде унищожен докато има клиенти за този пазар, както е невъзможно да се ограничат клиентите за легални наркотици (алкохол, цигари, психоактивни медикаменти и

т.н.) при сегашното състояние на "пазара". Алкохолизмът, наркоманията и въобще, употребата на психоактивни вещества, са фактор, който стимулира противоправно и общественоопасно поведение сред част от подрастващите и младежта. Употребата на наркотици и алкохол е феномен, обусловен от социални, духовни, психо-педагогически и биологични предпоставки. Подценяването на тези фактори води след себе си негативни последици от гл.т. на нравственото, психическото, физическото и социалното изграждане на личността на детето. Вследствие на наркоманията и алкохолизма се отчита засилена детска и младежка престъпност; дезорганизация и дори разпад на семейните взаимоотношения; проституция сред малолетните и непълнолетните, самоубийства и други. Православната църква следва да гледа на наркоманията като на духовна болест, защото именно грехът и греховният начин на живот пораждат страстта, която води до психичносоматични нарушения. Наркоманията е грях (освен че зависимостта има и медицински измерения) на отделната личност, но е и грях на обществото. Наркоманията е многоаспектен проблем, а онези, които намират сили да опитат да се откъснат от зависимостта, преминават през депресия и вътрешно напрежение. В такова състояние наркозависимите често проявяват криминално мислене и поведение за набавяне на средства за осигуряване на следващата доза. Такова поведение обуславя обществена опасност и общественоопасни последици в различни степени. Наркоманията освен физическа зависимост е характерна и с психична такава. Психичната зависимост е още потежка проява на наркоманията. Наркоманът изпитва чувство на "любов" към наркотиците - личността на наркомана, както и влюбеният, през мисли за предмета на своите желания, очаква среща с него, изпитва радост, ако такава среща се състои, тъгува, съответно реагира с агресия, ако тази среща се отложи; готов е на всичко, за да бъде до наркотиците. Личността на наркозависимия се променя напълно чрез психосоматична деградация (от гл.т. на медицината), а в юридически аспект настъпват криминогенни, финансови и вещно-правни проблеми. До голяма степен, интензивната употреба на наркотици обуславя непоправима вреда на психосоматичното здраве. Поражения има върху главния мозък и нервната система, имунитетът спада, увреждат се черният дроб и сърцето.

Относно алкохолизма като криминогенен фактор, следва да се отбележи, че специалистите са идентифицирали някои черти при подрастващите и младежите, които ги предразполагат към алкохолизъм. Някои от подрастващите са лесно раними, не са приспособени към практическите аспекти на живота, слабоволеви или прекалено самоуверени, драматично преживяващи и най-малките житейски неуспехи. Пътят към пиянството обикновено започва от ранна възраст. Характерен за българската битова култура е "ритуала" на безобидно отпиване от детето на глътка бира или вино от чашата на възрастния, често под одобрителния поглед на последния. На

следващо място, трябва да се обърне внимание на масовата консумация на алкохол от страна на българите, което в определени случаи е предпоставка за алкохолна зависимост или алкохолизъм сред родителите. Пиянството на родителите осакатява децата, което индиректно е предпоставка за бъдещо правонарушение. Децата на алкохолиците са изтерзани, лишени от вниманието и ласките на своите родители, фокусирани върху "празничните наздравици". За да се спаси едно дете от болестта на алкохолизма е нужна подкрепа (духовна, социална, юридическа, педагогическа и др.), но най-вече любов.

Относно употребата на наркотици и алкохолизма сред подрастващите и младежите, следва да се постави акцент в действията, свързани с превенция. Трябва да се разгърнат информационни кампании в учебните заведения, в други "социални точки", които привличат подрастващи и младежи, да се водят обучителни сесии, посветени на вредата от употреба на наркотици и алкохол; да се правят срещи на подрастващите и младежите с хора, които са успели да се справят с наркотична и алкохолна зависимост.

На следващо място, компетентните органи и институции (ДСП - ОЗД - МТСП; ДАЗД - МС; ДПС - МВР; ДВ - МС; ДАНС - МС, Прокуратурата и др.) следва да изиграят своята роля чрез набиране, анализиране и систематизиране на съответната информация. Това е така и е нужно, защото наркотиците и алкохола са фактор, предпоставка и причина за престъпна дейност и общественоопасно поведение.

Престъпността е постоянен проблем за всяко общество. Когато се свързва с деца, независимо дали са извършители или жертви, обществеността е особено чувствителна. Съществуват мнения, че престъпността сред децата се дължи на липсата на родителски контрол, а според други проблемът е в неработещата образователна система или огромното влияние на електронните медии и по-конкретно насилието, което непрекъснато залива децата от средствата за масова информация (телевизия, кино, но преди всичко, електронните и интернет игри, може би). Няма да е погрешно да признаем, че подрастващите и младежите са може би, най-активният сегмент от информационното общество. В основата за възникването и развитието на идеята за информационното общество като нов цивилизационен модел стои промяната като главна движеща сила на общественото развитие. Съвременната промяна е обусловена от значението на информацията като основен ресурс за всички сфери - политика, държавно управление, икономика, образование, здравеопазване, култура. (2019, София. Академично издателство "За буквите - О писменехь". Денчев, Стоян. Информация и сигурност). За съжаление обаче, се наблюдават и негативни тенденции в информационното общество. Наред с промяната в различните сфери на обществено-политическия и социален живот, за кратък период от време се абсорбират и "социалните язви" на

други култури и народи, а в периода на глобализация и с помощта на интензивния информационен поток, придобиват формата на масова проблемност. Съществуват виждания, че наркоманията и алкохолизма сред подрастващите и младежите са следствие на разрушаването на съществуващите норми и правила, живота в ценностен безпорядък и липсата на морални устои в съвременното общество. Въпросът за причините, обуславящи изявата на детето като жертва или извършител на престъпление, е едновременно свръхизследван, но и подценяван.

Конфликтът на детето с нормите и въобще, правилата на обществено приемливо поведение, се определя от сложна съвкупност от разнообразни обстоятелства с несигурно проявление в действителността. В някаква степен, житейският опит и степента на изградена индивидуална идентичност у всяко дете, определят уязвимостта му на рискове от различен вид. За да бъде адекватна и осмислена помощта спрямо "проблемните" деца, трябва да имаме обективното познание относно проблематиката, спецификата и методологията на борбата и превенцията на детската престъпност, в съчетание със социално превъзпитателна (коригираща девиантното криминално поведение) и педагогическа дейност. Такова познание следва да бъде приложено в клиничната социална, медицинска и духовна рехабилитация и ре-социализация на изследваната категория деца.

Общоприето е, че социалната работа е дейност на обществото, тя е държавна дейност, неотделима част на социалния, институционалния и политически живот на всяка демократична държава. Държавата от своя страна, създава, обезпечава и ръководи система за социална помощ на хората чрез закони, финансиране, институционализиране, подготовка на кадри. Друго схващане за социалната работа възприема социалната работа като комплексна интегративна дейност. Тази й характеристика произтича от сложността и много вариантността на необходимата помощ (психо-социална, педагогическа, медицинска, психологична, духовна и др.). В зависимост от особеностите на изследваната категория деца и в частност, на всеки нуждаещ се, от спецификата на социалните и медицинските проблеми, от социалните, клиничните условия и ресурси, помощта може да се реализира като комплекс от дейности по подпомагане чрез възпитание, образование, терапия, грижи, подкрепа, посредничество и др. На следващо място, клиничната социална работа е психо-социална помощ за живот в клинична среда. Тази помощ е свързана с едновременното създаване, организиране, активизиране, усъвършенстване на индивидуалните личностни капацитети, на социалните и медицинските ресурси в клинична или извън клинична среда. Тази характеристика на специализираната социална работа силно я отличава от други помагащи дейности - психотерапия, лечение, образование, възпитание и превъзпитание, ресоциализация и т.н. Социалната работа, било то

църковна или клинична, или двете заедно, винаги е разбиране и "включване във взаимодействието между хората и институциите, така че хората да могат да се справят със задачите в живота си, да реализират аспирациите и целите си, както и да облекчат своята мъка, нещастие, страдание, беда, опасност" (2014, София. Университетско издателство "Св. Климент Охридски". Божков, Бисер. Социално-педагогическа и пастирска работа с криминално проявени деца, жертви на наркотици и деструктивни култове).

В рамките на богословската и духовната трактовка на изследваната тук проблематиката, християнството в лицето на Светото Православие, има за мисия спасението душите на хората. По тази причина, значението на думата "душепастирство" се свързва с оная особена дейност, чрез която "християнският православен свещеник в името на Господа Иисуса Христа и на Неговата църква съдейства на отделния човек и на човечеството да получат освещение и спасение на душата" (2014, София. Университетско издателство "Св. Климент Охридски". Божков, Бисер. Социално-педагогическа и пастирска работа с криминално проявени деца, жертви на наркотици и деструктивни култове).

Спасението на човешката душа е съборно дело; дело, съвместно на всички членове на църквата, защото църквата чрез църковните тайнства и даровете на Православието (които получаваме в тях), освещава и спасява душите на хората. А това е така, защото сам Христос е дал на човечеството три необходими за живота блага - истина, благодат и закон (срв. Йоан 1: 14; срв. Мат. 5: 17, 22 сл.) и затова Неговата църква развива дейност главно в три посоки - учителство, богослужение и духовно ръководство. Тези три форми на църковната дейност имат един главен обект, човешката душа. Душепастирската дейност не е възможна там, където човек вижда в себе си единствено жизнени функции. Светският човек нарича душа, а не познава душата като реално и самостоятелно битие, като основно начало и носител на личен индивидуален живот. Там, където не е позната човешката душа, не е познато и душепастирството. В светската социална работа и медицинска дейност дори, има само грижа за соматичното здраве и битовите нужди, т.е. единствено грижа за тялото, но там, където социалната или клинична дейност е продиктувана от любов в Христос с цел спасение на душата, социалната услуга придобива измеренията на милосърдна дейност.

Апробацията на православните центрове за духовно обгрижване и духовна рехабилитация на наркозависими и алкохолици има една основна цел - създаването, включително и чрез необходимата законодателна инициатива, на специализирани институции за рехабилитация на деца (не само криминално проявени), жертва на наркотици и алкохол под опеката на Православната църква в България. В тези резидентни центрове успешно и компетентно ще могат да бъдат обгрижвани, рехабилитирани и ресоциализирани

близките, семействата и родителите на изследваната категория деца чрез духовно ориентирана психотерапия, рационална психотерапия, групова психотерапия, психотерапия чрез средата, психотерапия с богословска литература, семейна психотерапия, арт терапия, психопрофилактика и други. Успехът на терапията, рехабилитацията и ресоциализацията на наркозависимите и алкохолиците се състои в изповядване на Православната вяра, както и включването на нейната духовна истина и чистота в лечебната, психологическата и психотерапевтичната дейност; базиране на духовното обгрижване върху религиозно-философското и психологическо наследство на Светите Отци и светоотеческите традиции на Православната църква. За да бъде опита за апробация на православните центрове за духовно обгрижване на наркозависими и алкохолици успешен, трябва в най-общи рамки да бъде обяснено учението на Православната църква.

Днес основен фактор за състоянието на душите на хората, подвластни на наркомания и алкохолизъм, е отстъплението от Православната църква и тайнствата ?, а в завръщането към тях се крие и състои спасението и лечението на човешките души от всяка една болест. Правейки опит за опит за апробация на православните центрове за духовно обгрижване им рехабилитация на наркозависими и алкохолици, трябва да си припомним плодовете от причастието - душевен мир, радост и нравствено усъвършенстване. Опит може да почерпим от Руската Православна църква, която изгражда центрове за рехабилитация и духовна терапия на наркозависими подрастващи и младежи. Руската Православна църква е изградила енорийски и дневни центрове за социална и духовна грижа, където грижите от страна на Църквата се съчетават с медицинската страна на лечението и социално-психологичната подкрепа от страна на психолози и социални работници. Църковното участие в процеса на рехабилитация на наркозависимите и алкохолиците подпомага възстановяването духовните основи на личността, вдъхва ново усещане за смисъла на живота чрез действената проява на грижа, съчувствие и солидарност като засилва процеса на ресоциализация и "завръщане" в семейния и в обществения живот.

Използвана литература

[1] Denchev, Stoyan. Informatziya i siguoornost. Sofia, Akadyemichno izdatyelstvo Za bukvite - O pismeneh, 2019.

[1] Денчев, Стоян. Информация и сигурност. София, Академично издателство За буквите - О писменехь, 2019.

[2] Bozhkov, Biser. Sotzialno-pyedaguoguichyeska i pastirska rabota s kriminalno proyaveni detza, zhertvi na narkotitzi i destruktivni kultove. Sofia, Universitetsko izdatelstvo Sv. Kliment Ohridski, 2014.

[2] Божков, Бисер. Социално-педагогическа и пастирска работа с криминално проявени деца, жертви на наркотици и деструктивни култове. София, Университетско издателство Св. Климент Охридски, 2014.
[3] Makhaev, Sveshtenomychenik Sergiy. Syestri na milosyrdieto. Za podviga na ruskite zheni. Izdatelstvo Vitezda.
[3] Махаев, Свещеномъченик Сергий. Сестри на милосърдието. За подвига на руските жени. Издателство Витезда.

Роль болгарской православной церкви в социальной реализации молодых людей с зависимостями

Симеон Маринов, аспирант

Аннотация: Рассмотрены антиобщественные проявления несовершеннолетних и выяснены их причины. Осуществляется мониторинг деятельности Болгарской Православной Церкви по интеграции этой социальной группы в общество и активное гражданское общество.

Ключевые слова: люди с зависимостями; Болгарская православная церковь; социальная реализация

The role of the bulgarian orthodox church for the social realization of young people with addictions

Simeon Marinov, PhD student

Abstract: The anti-social manifestations of minors are considered and the reasons for them are investigated. The activity of the Bulgarian Orthodox Church for integration of this social group back into the society and the active civil society is put under analysis

Keywords: people with addictions; Bulgarian Orthodox Church; social realization

Основни характеристики на религиозния туризъм

Ивайло Петров, докторант

Резюме: Изведени са някои основни характеристики на религиозния туризъм. Определени са актуални насоки за изследванията в тази област, както и водещи тенденции за устойчивото развитие на религиозния туризъм.

Ключови думи: характеристики, религиозен туризъм, поклонничество

Още в началото на това изследване е необходимо да се посочи разликата между поклоннически и религиозен туризъм. Поклоническият туризъм включва участието само на хора с определено вероизповедание, които посещават съответните свещени места с цел извършването на точно определени ритуали. При религиозния туризъм участниците в конкретното туристическо посещение включват посещение или посещения на свети места не само на една конфесия, като не е задължително да се спазват и извършват религиозни ритуали обреди и действия. При религиозния туризъм има и елементи на развлечение, отдих и релакс.

Религиозният туризъм играе важна роля в системата на международния и вътрешния туризъм. Туристите отиват не само на поклонение и разглеждане на забележителности и на свети места, както и на религиозни центрове. Те се стремят да участват в религиозни церемонии, да се молят и да правят пожертвования. Участниците получават също и културно-просветни знания. Религията влияе върху формирането на самосъзнание и стереотипи на поведението на хората. Тя действа като елемент от социалната система и в много случаи се явява един от най-важните нейни компоненти. Това е особено характерно за съвременната постсоциалистическа България, където е много важно да се засили процесът на обединение на религията, науката културата и изкуството в борбата за високи морални идеали, културни и духовни ценности. Актуалността на кон-

цепцията се крие във факта, че на настоящия етап ролята на Българската православна църква в обединението на православните народи, които са разделени през последните десетилетия, трябва значително да се увеличи. В тази светлина ролята на религиозния туризъм трудно може да бъде подценена. Той се развива на фона на положителната динамика на цялата туристическа индустрия в държавата.

Най-важните компоненти на религиозния туризъм са екскурзионният и поклоническият туризъм. В първия случай, туристите се интересуват основно от екскурзии с посещения на манастири, храмове, музеи и изложби. Освен това тези туристи могат или не могат да бъдат привърженици на религията, обектите, които посещават, а също така могат да бъдат обикновено нерелигиозни хора. Трябва да се отбележи, че религиозните теми доста често са компонент на комбинираните обиколки с културна и познавателна насоченост. Поклонниците се интересуват от пряко участие в религиозни култове. Социално-психологическата основа на поклоническия туризъм е по-тясна от религиозната. Поклонниците изповядват главно религията на чиито свети места идват да се поклонят. Религиозните туристи и на първо място поклонниците предприемат пътуване, когато имат нужда да направят нещо повече от обикновени култови действия в условията на обичайната си среда на живот. Хората ходят на пътувания до свети места с различни мотиви: да се молят, да решават лични проблеми, да намерят подходяща религия, духовно училище и ценностна система, да се запознаят с културното наследство на страната.

Обектите на атракция за религиозните туристи са свети места и центрове на религиите. Екскурзии там може да се дължат на култови актове, празници, фестивали, които се провеждат в определени периоди от годината. На българския туристически пазар вече са се сформирали фирми, които се занимават с практическа организация на пътувания за поклонници и екскурзоводи и са специализирани в предоставянето на туристически услуги до места с религиозни светилища.

Необходимо е да се идентифицират основните тенденции и перспективи за развитието на религиозния туризъм в нашата страна въз основа на икономически, социални, етнокултурни и етнорелигиозни характеристики, като се използва примера на Българската православна църква.

В този смисъл могат да бъдат определени следните основни задачи:

- разкриване на същността на основните понятия, определения и термини;
- изследване на теоретичните основи на религиозния туризъм;
- провеждане на ретроспективен анализ на условията, формирали разпространението на православието на всеки исторически етап от социално-икономическото развитие; формирането на рели-

гиозни центрове на Българската православна църква;

- фиксиране на характеристики на съвременната област на православната вяра с описание на духовни центрове и маршрути на поклонение и религиозен туризъм;
- идентифициране на икономическия характер на туристическото предложение в областта на религиозния туризъм;
- анализиране на потенциала на религиозния туризъм;
- проучване на проблемите и правните основи на развитието на изследвания вид туризъм в България;
- анализиране на териториалната диференциация на духовните центрове на Българската православна църква и хотелиерството за групирането на субектите на Република България с цел идентифициране на перспективите за развитие на религиозения туризъм въз основа на съществуващите съоръжения за колективно настаняване;
- идентифициране на особеностите на практическата организация на пътуванията в религиозния туризъм на православната църква;
- определяне основните исторически етапи от разпространението на православието на територията на нашата страна;
- разработване на предложения и препоръки за оптимизиране на дейността на Българската православна църква на държавните агенции и туристическите предприятия за развитие на религиозеня туризъм.

Религиозният туризъм има голямо емоционално въздействие върху човека. След поклоннически пътувания много хора се връщат преобразени, разрешават някои от житейските си проблеми, отпочинали и в добро душевно състояние.

За специалистите в туристическата индустрия е изключително важно не само да имат уменията за практическа организация на религиозни туристически пътувания, но и да имат ясна представа какво е религия, какви мотиви насърчават хората да отидат на поклонение или на екскурзия до свети места. Тези знания ще ни помогнат да разберем по-добре нуждите на туристите при създаването и популяризирането на туристически продукт и услуга, да се подчертаят целевите пазарни сегменти и др. Необходимо е също така да се знае географията на религиозните центрове и видовете обвързвания с тях. Това определя характеристиките на екологичната адаптация и възможностите за използване на земята за такива центрове които в много случаи дават положителни примери за управление. Опитът показва, че работещите в туризма не винаги са добре информирани не само за чуждестранните, но и за българските свети места.

Епохите се променят, идеологиите се сриват. Останали без морални грижи от властите, хората се обръщат към духовно търсене, което по-често ги води до църква. Религията, дълбоко проникваща в обществения живот, отваря нови хоризонти за туристическите

потоци. В света има много различни религии, всяка от които има своя собствена история и има безброй паметници и забележителности.

Отправната точка на възраждането на Българската православна църква в съвременната история се счита за датата на честването на хилядолетието на Кръщението на българския народ. В общество, в което са очертани процесите на преоценка на предишните ценности, силно се проявява жаждата за духовност и жаждата за познаване на историята на православието.

Перспективите за развитие на религиозния туризъм са очевидни, тъй като подобни пътувания могат да представляват интерес за широк кръг потребители. Истинският вярващ, отивайки на религиозна обиколка, се стреми да се доближи до Бог, за него е важен духовният момент. Обикновените туристи, които извършват религиозни пътувания, преследват културни и образователни цели, а религиозният туризъм позволява на светските хора да се присъединят към духовните ценности, да научат нещо ново за религията, историята и културата на България и да разширят своя кръгозор. Следователно търсенето на религиозни обиколки се увеличава и поради това се появяват фирми, специализирани в организирането на пътувания в сътрудничество с Църквата. Църквата, от своя страна, отчитайки хуманитарната ориентация на туризма, по всякакъв начин помага в развитието на тази област на туристическия бизнес.

В момента българското население има нарастваща нужда от духовни ценности, повишен интерес към паметниците на религиозната култура, църковния живот, по-специално манастирите, които са се превърнали във важни центрове на духовно възраждане.

Религията, проникайки все по-дълбоко в социалните отношения, отваря нови хоризонти за туристически обмен.

Необходимо е да се разработи програма за развитие на регионалната инфраструктура на религиозния туризъм като се вземе предвид рекреационното натоварване; въвеждане на интегрирана компютърна информационна система, така че паметниците на културата архитектура на тези региони да са известни както на вътрешния, така и на чуждестранния туристически пазар. За да настаните туристи, трябва да се използват старинни селски и градски къщи, хижи, за да подчертаете характеристиките на българската народна архитектура. Основното условие за прилагането на тези ресурси е активната роля на държавата в подкрепа на бизнеса с религиозен туризъм.

Паметниците на културата архитектура в нашата страна трябва да се използват в религиозния туризъм заедно с други видове туризъм. Например с бизнес и образователен туризъм.

В съответствие с картата на туристическите ресурси се извършва подробна сертификация на зоните за перспективно развитие на религиозния туризъм. Целта на зонирането на територии и тяхното

сертифициране е да се определи максимално допустимото туристическо натоварване на дадена територия, като се вземе предвид пълното му възпроизводство и екологичното натоварване. Насоките или разпоредбите на националното правителство и на местните власти формират основата за планиране на маршрути за религиозен туризъм. Необходимо е да се вземе предвид всичко по-горе при разработването на туристически продукт или услуга използващ паметниците на религиозната архитектура на християнството в България.

Политическата ситуация засяга религиозния туризъм, както вътрешен, така и международен. С политическата стабилност религиозният туризъм получава стимули за развитие. Политическата нестабилност, различните видове конфликти имат отрицателно въздействие върху туризма.

Общата образователна роля на религиозния туризъм се крие във факта, че манастирите са били и са не само духовни, но и културно-исторически центрове. Някои от тях са музеи. Както поклонниците, така и туристите се запознават с живописните и архитектурни форми, живота и бита на монасите и миряните в различни исторически периоди.

Мисионерската роля на религиозния туризъм се проявява във факта, че пътуванията до светите места допринасят за поклонението на много хора от онези, които не са били религиозни.

Организаторите на религиозни пътувания трябва много внимателно да разработят маршрута, като вземат предвид характеристиките на всеки манастир поотделно и задължително да съобразят своя график с този на манастирите. Това означава съобразяване времевия график на услугите с времето, прекарано в пътя, храненето и почивката.

Жителите на големите градове страдат от хронична умора, уморени са от градската бърза, суматоха, напрежение и стрес. Преобладават случаите в големите градове на немалка част от времето на хората да преминава в използването на вътрешния транспорт. Освен това съзнанието на гражданите е много специфично по отношение на пътуванията със религиозен характер. Ето защо, за туристите, посещаващи манастири, разположени в селските райони и малките градове на Република България е много интересно да се наблюдават особеностите на живота и живота на монаси, послушници и работници в манастири. Особеностите на живота и ежедневието на монашеското братство могат да бъдат откровение за туристите, особено за екскурзиантите, които за първи път могат да отидат на екскурзия до религиозни места извън обичайната си среда. Тези характеристики трябва да се вземат предвид от специалистите, разработващи туристически продукт, в политиката на неговото популяризиране, както и при сегментиране на пазара. Необходимо е да се фокусира, в този смисъл, вниманието върху всякакви моменти от живота в манастира.

Един от най-важните фактори при религиозните пътувания са интервалите от време, през които се отбелязват религиозните и държавните празници. Анализът на интервалите от време от гледна точка на ръководството на туристическа компания е необходим за цялостната подготовка при организирането на религиозни обиколки.

В туристическия бизнес есента и пролетта се считат за извънсезонни. В религиозния туризъм тези сезони са най-натоварени. Развитието на поклоническия туризъм може да донесе много приходи, докато други фирми, занимаващи се само с класически туризъм, носят големи загуби поради липсата на потенциални клиенти. През този период от време трябва да се започне развитието на поклоннически обиколки в региона, тъй като религиозните потоци са един от най-важните фактори за намаляване на влиянието на сезонността и увеличаване на потока от поклонници.

Политиката в областта на религиозния туризъм предвижда прилагането на приоритетни мерки, основните от които са: подреждане на местата за поклонение и осигуряването им на необходимата материална база и инфраструктура (храна, настаняване, медицински грижи, транспорт, интернет осигуряване). Като се отчита очакваният брой на поклонниците се съставя консолидиран календар на религиозните и светските събития.

Необходимо да се създадат съвременни възможности на законова основа за косвено финансиране дейността на Българската православна църква чрез въвеждане на специализирани застрахователни полици поклоническите пътешествия организирани от туристически фирми. Освен това отново на законова основа да се предвидят данъчно отчисления от провеждането на религиозният туризъм който пряко да бъдат насочени към поддържането на сградния фонд на Българската православна църква. Препоръчително е да се предоставят заеми за хора с ниски доходи за частично плащане на пътуване до места за религиозни светилища (тип ваучери) с осигуряване на изплащане чрез механизма на натрупване на застраховка.

Трябва да се договори привличането за посочените цели на доброволни дарения от търговски структури, предприемачи и други български и чуждестранни граждани, заинтересовани от развитието на туризма, към места които са светилища или религиозни центрове.

Налага се да се организира специално обучение за водачи (гидове) - специалисти по религиозен туризъм.

На междуправителствено и междурелигиозно равнище би трябвало да се постигнат споразумения, предвиждащи покровителството и подкрепата на религиозния туризъм и протекционизма на структурите, които го прилагат. В тях би трябвало да бъде разгледано от взаимен интерес формирането на специализирана хотелска база за туристическо настаняване, насочена към минимизиране

на разходите за религиозно пътуване. Липсата на подобно хотелско настаняване е негативно обстоятелство. Опитът показва, че изграждането и реконструкцията на специализирани за религиозен туризъм хотели, както и създаването на нови, малки (30 - 50 легла) мобилни хотели (мини-хотели) се счита за перспективно.

Развитието на религиозния туризъм в регионите ще даде възможност за решаване на редица задачи от национален мащаб, като решаване на демографския проблем чрез обучение на младите хора в духа на любовта към красотата на Родината и отстраняването им от пристрастяванията към алкохол или наркотични вещества. Освен това трудовото възнаграждение на населението в сферата на услугите и индустриите, които осигуряват функционирането на религиозния туризъм (транспорт, комуникации, предприятия за обществено хранене, хотели, свързани индустрии - строителство, хранително-вкусова промишленост, народни занаяти) се увеличава значително, което също ще позволи на населението да бъде включено в излишък "сега" в сферата социално производство и повишаване на неговото благосъстояние (заплати, участие в доходите на предприятията, данъчни стимули за народните традиционни занаяти).

Държавата, осъзнавайки важността на дейността на религиозните организации, им оказва подкрепа чрез законодателно определяне на данъчни облекчения: данък върху земята, данък върху имуществото, държавно мито, данък върху добавената стойност.

Обобщавайки, можем да кажем, че религиозният туризъм представлява голям интерес за населението и следователно с всеки ден той става все по-широко разпространен в световната туристическа практика.

Литература

[1] Radoslavov Borislav: Chudodeynite mesta v Bulgaria, 2019.

[1] Радославов Борислав: Чудодейните места в България, 2019.

[2] Chyernyev Chyern?o: Kavala - Varna. Ryeliguiozniyat tooriz?m, Varna, 2009.

[2] Чернев Черньо: Кавала - Варна. Религиозният туризъм, Варна, 2009.

[3] Mikhaylov Mikhail: gul. 6 Yezotyerichyen i ryeliguiozyen tooriz?m, poklonnichyestvo // v: Spyetzializirani vidovye tooriz?m, Sofiya, 2017.

[3] Михайлов Михаил: гл. 6 Езотеричен и религиозен туризъм, поклонничество // в: Специализирани видове туризъм, София, 2017.

[4] Tonin Dimit?r: 1001 svyetilishta - tom 1: Tr?nski Kray, 2017.

[4] Тонин Димитър: 1001 светилища - том 1: Трънски Край, 2017.

Основные характеристики религиозного туризма

Ивайло Петров, аспирант

Резюме: Представлены некоторые из основных характеристик религиозного туризма. Определены актуальны направления исследований в этой области, а также основные тенденции устойчивого развития религиозного туризма.

Ключевые слова: характеристика, религиозный туризм, паломничество

Main characteristics of religious tourism

Ivaylo Petrov, PhD student

Abstract: Some basic characteristics of religious tourism are presented. Current guidelines for research in this area have been identified, as well as leading trends for the sustainable development of religious tourism.

Keywords: characteristics, religious tourism, pilgrimage practices

Някои основни проблеми на опазването, съхранението и защитата на православното културно наследство, разгледани в контекста на националната сигурност

Цветослав Кацаров, докторант

Резюме: В настоящата разработка се прави опит да се представи религиозното културно наследство като елемент в системата на сигурността. Изведени са основни специфики и проблеми, отнасящи се за опазването, съхраняването и защитата на това наследство. Очертани са основни направления по отношение на регулацията на религиозните културни ценности и тяхната социализация.

Ключови думи: Религиозно културно наследство, национална сигурност, опазване, съхраняване, защита, религиозни ценности

Религията винаги е била, остава и ще бъде изключително важен феномен за устойчивото развитие на всяко общество, държава и нация, за цялата човешка цивилизация. Влиянието ? върху всички сфери на живота не може да бъде отричано или подценено. Всяко вероизповедание е социално целенасочено, социално определено, защото пряко е свързано с духовното израстване и самоусъвършенстване на всеки човек. Религията е вплетена в структурата на обществото, държавата и нацията. Тя активно взаимодейства с всички останали компоненти на националната идентичност. Националната идентичност е синоним на национална сигурност. Следователно всяка религиозна система може да се определи, че представлява елемент от системата на сигурността.

От ранни времена до наши дни религиозните вярвания на хората влияят пряко върху развитието на процесите, отнасящи се до социализацията на индивида, очертавайки нормите за регулиране

на индивидуалния живот на човека. Тези вярвания оказват съществено влияние върху развитието на образованието, науката, културата и изкуството. Религиозните вярвания определят темпото, посоката и съдържанието на формирането и развитието на социално-политическия и на социално-икономическия живот. Историческият опит показва, че балансираното и правилното отношение на държавата към религиозните организации и конфесии е гаранция за социална хармония както и социална стабилност, а свободата на съвестта е вид проява на социалната свобода, на общопризната човешка ценност.

Днес всичко, свързано с религията, включително културното наследство на църквата, е общо наследство на човешката цивилизация. Цялото човечество е призвано да съхранява религиозното наследство, паметниците на религиозната култура ,като уникален феномен на социалния живот, така че да се предава историческият опит от предишни поколения. Този безценен опит се предава чрез активното участие на вярващите в цялостния живот на съответната религиозна институция.

През последните десетилетия в много страни по света религията укрепва своите позиции и се превръща в много важен социален и политически фактор, чието обществено и политическо значение непрекъснато се увеличава, тъй като, от една страна, нараства конструктивният компонент на взаимодействието на религиозните организации с държавата, обществото и нацията, а от друга страна, много политически проблеми, особено проблеми на националните идентичности, които са обект на неуморна загриженост на управляващите държавни органи претърпяват деструктивни промени, дестабилизация, обогатяване или обременяване с религиозни значения и небогослужебни интереси. Това е естествен процес, тъй като с развитието на демократичните основи на държавността и на обществените интереси, както и на демократизацията на всички сфери на обществения живот се разширяват границите на толерантността (религиозната толерантност). Това изисква държавата и обществото да гарантират правата и възможностите на функционалното участие на религиозните организации в социалния живот със задължителните актуални и последователни корекции на държавно-църковната политика.

Тънката линия на държавно-църковните отношения в съвременните условия изисква преосмисляне на принципа на отделяне на църквата от държавата. Трябва да се вземат предвид спецификите на църковния живот не само като изключително свещенодействие, но и като социално явление. Деиноста на църквата е съобразена с интересите на държавата и на хората и при необходимост се регулира (без намеса във вътрешния живот на църквата) от държава, създадена да отразява интегративен обществен интерес. Основното нововъведение на държавно-църковните отношения се крие във факта, че както държавата, така и църквата си взаимодействат

като равнопоставени субекти. Всеки един от тях действа в сферата на своята компетентност,като взаимно се подкрепят в интерес на установяването на граждански мир и хармония в обществото.

Необходимостта от определяне на императивите и приоритетите на политиката по отношение на културното наследство на църквата днес повдига въпроса за политиката на паметта - цялата система от събития и дейности, насочени към формиране и възпроизвеждане на идентичности. Църквата и нейното наследство са мощни носители на символични значения, исторически, културни и религиозни текстове, както и на последици от църковни вътрешно-организационни проблеми, които могат да бъдат използвани от политически участници. Освен това, политиката на паметта винаги е била най-активно използван ресурсен потенциал на културното наследство. Следователно, политиката на паметта не бива да се оставя да се превърне в инструмент за политическа манипулация и за подклаждане на междурелигиозна и междуетническа непоносимост, противопоставяне, ненавист и омраза. Съответно връзката между политиката и религията, осигурена от символиката на културното наследство, обективно изисква дълбоки научни размисли.

Уникалността на културното развитие на съвременна България е фокусирана върху опазването, съхранението и защитата, както на националното, така и на местното наследство. Търсенето на вектор на държавна политика за запазване на културната идентичност е придружено от откриването на нови роли за културното наследство, което постепенно се превръща в инструмент на държавотворческата политика. Неговият потенциал се прилага чрез актуализиране на натрупания и кодиран социокултурен опит, модели и стратегии на поведение. Тези обстоятелства налагат спешно да се идентифицират причините за актуализацията, ролите и функциите на културното наследство на църквата в политиката за изграждане на нацията.

През 90-те години на миналия век се видя важният поврат в прилагането на политиката на паметта от Българската държава. Новите императиви и новото разбиране за политическото значение на националната история създадоха основата за постигане на споразумение между държавата и различни институции на гражданското общество относно интерпретацията на националното и държавното минало, превръщайки националната памет във фактор на социално-политическата интеграция, а не на разединението. След демократичните промени настъпили след 1989 г. бяха постигнати редица привилегии за регламентираните вероизповедания в Република България. Въпреки това съществуват различни проблеми свързани с особения правов статут на недвижимата собственост на тези вероизповедания,предимно касаещи, поддържането и експлоатация на тази собственост. Съществуват и други проблеми ,които се отнасят до противоречия, особено остро проявяващи се при решаването на въпроси за възстановяване на религиозните орга-

низации в права на собственост, придружени от нотификация на религиозното културното наследство, комерсиализация на неговата експлоатация и други процеси, които предизвикват двусмислена реакция в обществото и държавата. Тези обстоятелства подчертават високото политическото и културно значение на "реституцията" на църковната собственост и обективно изискват сериозни изследвания от страна на научната общност.

Проблемът с държавната политика по отношение на религиозното културно и в частност на православното наследство не е пренебрегнат от български и чуждестранни учени, като се имат предвид различните му аспекти. В контекста на сигурността почти няма изследвания за връзката на сигурността с културното наследство. В същото време трансдисциплинарни характер на тези изследвания ни задължава да очертаем условните граници на различните аспекти на развитието на този проблем. Всеки от тях разкрива взаимовръзката на различни специфики на политиката за наследство: същността на културното наследство и политиката във връзка с това явление; история на българската политика за наследство и нейното съвременно състояние; глобализацията и политиката на национална идентичност; политика на държавна памет и легитимност на религиозните културни ценности и др.

Очертават се следните групи от тематични проблеми:

1. Научен анализ на концепцията, същността и съдържанието на религиозното културно наследство. Въпреки факта, че самият термин "религиозно културно наследство" е широко използван в различни области на науката, съдържанието на понятието все още не е изяснено.

2. Правно-нормативно регламентиране опазването, съхраняването и защитата на религиозното културно наследство, разглеждано като компонент от системата на сигурността.

3. Формиране на нов съвременен организационен модел за управление на дейността, свързана с опазването, съхранението и защитата на религиозното културно наследство.

4. Създаване на дългосрочни планове и програми за социализация на религиозното културно наследство.

5. Създаване на устойчива среда за формиране на активна гражданска култура за опазване, съхраняване и защита на религиозното културно наследство.

Използвана и цитирана литература

Сачев, Е. Българите са в основата на човешката цивилизация. Второ доп. и разш. изд. София, Изд. Новата цивилизация, 2020. 520 с.

Сачев, Е. Речник по културно и природно наследство и културо-

номия. София, За буквите - О писменехь, 2018.
Сачев, Е. Цивилизация и социокултурно-историческа сигурност, Даниела Убенова, 2010.

Некоторые из основных проблем сохранения и защиты православного культурного наследия в контексте национальной безопасности

Цветослав Кацаров, аспирант

Аннотация: В настоящем исследовании делается попытка представить религиозно-культурное наследие как элемент системы безопасности. Представлены основные особенности и проблемы, связанные с сохранением и охраной этого наследия. Обозначены основные направления регулирования религиозно-культурных ценностей и их социализации.

Ключевые слова: религиозное культурное наследие, национальная безопасность, защита, сохранение, защита, религиозные ценности

Some major problems of safeguarding, preservation and protection of the orthodox cultural heritage, considered in the context of national security

Cvetoslav Katsarov, PhD student

Abstract: In the present study, an attempt is made to present the religious cultural community as an element in the security system. The main specifics and problems related to the preservation, preservation and protection of this heritage are outlined. The main directions regarding the regulation of the religious cultural values and their socialization are outlined.

Keywords: Religious cultural heritage, national security, protection, preservation, protection, religious values

Рецензия

От проф. д.ф.н. Желязко Стоянов

За "Социална инвенция на религиозното културно наследство. Сборник изследвания. Споделен опит"

Основната цел на авторите в този интересен сборник е да подготвят и представят на научната общност интересни публикации върху социалната инвенция на религиозното културно наследство. Сред авторите виждаме имената на редица изследователи в областта на религиозното културно наследство както от България, така и от чужбина. Ценността на разработките в сборника нараства и поради факта, че изследваните теми са свързани и са пряк резултат от съдържанието и целта на научен проект ДН15/4 "Създаване на модел за опазване, социализация и популяризиране на православните храмове в България", финансиран от ФНИ при МОН.

Прегледът върху съдържанието на този сборник показва, че темата за религиозното културно наследство, за неговото опазване и популяризиране е актуална не само у нас, но и в чужбина. Неговото богатство се демонстрира и от факта, че той включва статии на три групи автори, чиито материали са публикувани на три езика: български, руски и английски. Сред тях са учени и изследователи от България, Румъния, Казахстан, Русия и Беларус, което прави сборника и представителен, и авторитетен. Представените публикации разкриват не само тяхното конкретно отношение към религиозното наследство, но и показват различните измерения на неговото влияние върху други области на научното знание - история, литература, история на книгата и книгоиздаването.

Сред авторите на сборника се виждат не само имената на утвърдени учени от различни области на социалното знание - историци, филолози, свещеници, богослови, а и на млади изследователи със специфични интереси в тези области.

Оправдан интерес предизвиква статията на проф. А.М. Циганенко "Культурное наследие: Союз православных храмов, монастырей и книжных памятников Владимирской земли". Тук авторът разкрива значението на руските манастири като просветителски и библиотечни центрове на Древна Русия, с което споделя оценката на повечето руски изследователи за огромното значение на руското религиозно наследство. Интересен момент при подкрепата на евристичната реакция към актуалността и значението на този български проект е и фактът, че вдъхновен от българските изследователи, проф. Циганенко превръща проблемите от своята статия в монографично изследване, посветено на религиозното наследство на Владимирския край.

Тематично съдържанието на сборника отразява широките сфери на влияние на религиозното културно наследство - върху езика, културата, бита, семейството, книгоиздаването. Интересни гледни точки имат авторите от Русия, Беларус, Румъния и Казахстан, които със своите научни изследвания разширяват полето на влияние на религиозното наследство.

Много положителен е и фактът, че съставителите на сборника са успели да привлекат не само утвърдени и авторитетни учени, но и редица млади изследователи - постдокторанти и докторанти. В техните статии са изразени умело идеите за опазването и социализацията на религиозното културно наследство у нас. Сред тях правят впечатление статиите на д-р Даниел Руменов на тема "Защото когато има църква има душа... Църквите в някои от българските села в Одеска област, Украйна. (По теренни проучвания)", на адв. Георги Георгиев "Проблеми на социализацията на останки от манастир в местността Боров дол. Препоръки за опазване на религиозния паметник" и др. В тези, а и в други материали се демонстрира оправданият интерес на младите изследователи, които издирват корените на българското религиозно наследство, оценят неговото културно значение и споделят свои виждания за неговото опазване и социализация.

Този и други проекти върху подобна тематика заслужават подкрепа. Защото те обединяват усилията на редица специализирани изследователи у нас, а и в чужбина. Подготвените и оповестени научни резултати от техните усилия ще обогатяват нашето образование, ще насърчават обмена на научен и практически опит между отделните научни институции у нас и в чужбина.

Рецензия

Проф. д.ф.н. Желязко Стоянов

На сборник "Социальная инвенция религиозного культурного наследия. Сборник исследований. Обмен опытом"

Основная цель авторов в этом интересном сборнике - подготовить и представить научному сообществу интересные публикации о социальной инвенции религиозного культурного наследия. Среди авторов мы видим имена ряда исследователей в области религиозного культурного наследия как из Болгарии, так и из-за рубежа. Ценность разработок в трудах растет и из-за того, что изученные темы связаны и являются прямым результатом содержания и цели научного проекта ДН15/4 "Создание модели сохранения, социализации и популяризации православных памятников в Болгарии", при финансовой поддержке "Фонда научных исследований" при Министерстве образования и науки.

Обзор содержания этого сборника показывает, что тема религиозного культурного наследия, его сохранения и популяризации актуальна не только у нас, но и за рубежом. Его богатство также продемонстрировано тем фактом, что в нем представлены статьи трех групп авторов, материалы которых опубликованы на трех языках: болгарском, русском и английском языках. Среди них ученые и исследователи из Болгарии, Румынии, Казахстана, России и Беларуси, что делает сборник представительным и авторитетным. Представленные публикации показывают не только их конкретное отношение к религиозному наследию, но и демонстрируют различные аспекты его влияния на другие области научного знания - историю, литературу, историю книги и книгоиздание.

Среди авторов сборника можем увидеть не только имена известных ученых из разных областей социального знания - историки, филологи, священники, богословы, а также молодые исследователей с конкретными интересами в этих областях.

Оправданный интерес вызывает статья профессора А.М. Цыганенко "Культурное наследие: Союз православных храмовых, монастырей и книжных памятников Владимирской земли". Здесь автор раскрывает важность русских монастырей как просветительских и библиотечных центров Древней Руси, с помощью которых он разделяет оценку большинства российских исследователей об огромном значении важности русского религиозного наследия. Ин-

тересным моментом при поддержке эвристической реакции на актуальность и важность этого болгарского проекта является также тот факт, что вдохновленный болгарскими исследованиями, проф. Цыганенко превращает проблемы из своей статьи в монографическое исследование, посвященное религиозному наследию Владимирского края.

Тематическое содержание сборника отражает широкие сферы влияния религиозного культурного наследия - на язык, культуру, быт, семью, книгоиздание. Интересные точки зрения представлены авторами из России, Беларуси, Румынии и Казахстана, которые с их научными исследованиями расширяют поле влияния религиозного наследия.

Очень позитивен и тот факт, что составители сборников сумели привлечь не только известных и авторитетных ученых, но и ряд молодых исследователей - аспирантов. В своих статьях умело выражены идеи сохранения и социализации религиозного культурного наследия в нашей стране. Среди них выделяются статьи доктора Даниела Руменова на тему "Потому что, когда есть церковь, есть душа... Церкви в некоторых болгарских селах в Одесской области, Украина. (По полевым исследованиям)", адв. Георгия Георгиева "Проблемы социализации останков монастыря в местности Боров дол. Рекомендации по сохранению религиозного памятника" и др. В этих, а также в других материалах демонстрируется оправданный интерес молодых исследователей, которые ищут корни болгарского религиозного наследия, ценят его культурное значение и разделяют свои взгляды на его сохранение и социализацию.

Этот и другие проекты по подобной тематике заслуживают поддержки. Потому что они объединяют усилия ряда специализированных исследователей у нас, а также за рубежом. Подготовленные и обнародованные научные результаты их усилий обогатят наше образование, будут способствовать обмену научным и практическим опытом между отдельными научными институтами у нас и за рубежом.

Review

By Prof. D.Sc. Zheliazko Stoyanov

on "Social invention of religious cultural heritage. A proceedings of research. Shared experience"

The main goal of the authors in this interesting collection is to prepare and present interesting publications to the scientific community on the social invention of religious cultural heritage. Among the authors we see the names of a number of researchers in the field of religious and cultural heritage from Bulgaria and abroad. The value of the works in the collection increases due to the fact that the research topics are related and are a direct result of the content and purpose of scientific project DN15/4 "Creating a Model for Safeguarding, Socialization and Promotion of Orthodox Churches in Bulgaria", funded by the Bulgarian Science Fund.

The review of the content of this proceedings shows that the topic of religious cultural heritage, its preservation and promotion is relevant not only in Bulgaria but also abroad. Its richness is also demonstrated by the fact that it includes articles by three groups of authors, whose materials are published in three languages: Bulgarian, Russian and English. Among them are scientists and researchers from Bulgaria, Romania, Kazakhstan, Russia and Belarus, which makes the collection both representative and authoritative. The presented publications not only reveal the authors' specific attitude towards religious heritage, but also show the different dimensions of its influence on other areas of scientific knowledge - history, literature, book history and book publishing.

Among the authors of the proceedings are not only the names of established scientists from various fields of social knowledge - historians, philologists, priests, theologians, but also junior researchers with specific interests in these fields.

The article by Prof. A.M. Tsiganenko "Cultural Heritage: Union of Orthodox Churches, Monasteries and Book Monuments of the Vladimir Lands" reveals the importance of Russian monasteries as educational and library centers of Ancient Russia sharing the assessment of most Russian researchers of the great importance of Russian religious heritage. An interesting point in support of the heuristic reaction to the relevance and significance of this Bulgarian project is the fact that inspired by the Bulgarian researched problems, Prof. Tsiganenko turns the problems from his article into a monographic study dedicated to the religious

heritage of the Vladimir region.

Thematically, the content of the proceedings reflects the wide spheres of influence of the religious cultural heritage - on the language, culture, way of life, family, book publishing. Authors from Russia, Belarus, Romania and Kazakhstan have interesting views, whose research expands the field of influence of religious heritage.

It is also very positive that the authors of the proceedings have managed to attract not only established and authoritative scientists, but also a number of junior researchers - postdoctoral and doctoral students. Their articles skillfully express the ideas for the preservation and socialization of the religious and cultural heritage in our country. Among them are the articles by Dr. Daniel Rumenov on the topic "Because when there is a church there is a soul. The churches in some of the Bulgarian villages in Odessa region, Ukraine. (According to field research)" by the lawyer Georgi Georgiev "Problems of the Socialization of the Remains of a Monastery in the area of Borov Dol. Recommendations for the Safeguarding of the Religious Monument", etc. These and other materials demonstrate the justified interest of junior researchers who search for the roots of the Bulgarian religious heritage, appreciate its cultural significance and share their views on its preservation and socialization.

This and other projects on similar topics deserve support. Because they unite the efforts of a number of specialized researchers within the country and abroad. The prepared and announced scientific results of their efforts will enrich our education, will encourage the exchange of scientific and practical experience between the various scientific institutions at home and abroad.

За авторите

Акушевич Андрей, доц., к.ф.н. Научни интереси: белоруска литература, стара литература, методика на преподаването на белоруски език и литература, текстология, андрагоника, издателско дело. Тема на дисертацията: "Библейски компонент в творческото наследство на Франциск Скарина".
e-mail: akuszewicz@tut.by

Беженару Людмила, доцент в катедра "Славистика - Петру Караман" на Университета в Яш "Ал. И. Куз", д.ф.н. по направление 2.1 Филология (Руска литература) на Софийския университет "Св. Климент Охридски" от 2016. Автор на 8 монографии, 7 учебника, 3 сборника с преводи.
e-mail: ludbejenaru@gmail.com

Вакрилова Илиана, д-р. Научни интереси: дигитализацията с фокус върху културно-историческото наследство, неговите институции и други.
e-mail: iliana.vakrilova@gmail.com

Велев Венцислав, доц, преподавател в УниБИТ. Неговите интереси са свързани с изследване на събитията от българската история след Освобождението, политиките за опазване и популяризиране на културното наследство, нематериалното културно наследство на България, както и политиките на ЮНЕСКО.
e-mail: v.velev@unibit.bg

Георгиев Георги е адвокат с 14 годишна практика във всички сфери на правото. Медиатор, консултант в областта на културното наследство. Докторант към УниБИТ - София с дузина научни публикации в областта на опазването на културно-историческото наследство.
e-mail: emba.bmc@gmail.com

Георгиева Веселина, докторант УниБИТ, магистър КИН в СИС. Библиотекар в Централната библиотека на БАН.
e-mail: vessiyp@yahoo.com

Георгиева Стефка, проф. д-р професор в Катедрата по руска филология на Пловдивския университет "Паисий Хилендарски". Изследователската ? дейност е свързана с двуезичната фразеология, лексикология, лексикография, терминология, стилистика, превод, методика на чуждоезиковото обучение.
e-mail: stefka3@abv.bg

Герасимова Светлана, доц. к.ф.н., Руски държавен университет "Косигин", "Лингвистика и межкултурная коммуникация". (Технологии. Дизайн. Изкуство).
e-mail: metanoik@gmail.com

Дебрюне Нина е доцент по социализация на културното наследство в Катедра "Култура, историческо наследство и туризъма" в УниБИТ, доктор по организация и управление извън сферата на материалното производство. Научните ? интереси са в областта на социализацията и пазарната реализация на културното наследство и частните колекции с културни ценности.
e-mail: n.debruyne@unibit.bg

Кадиша Нургали, д.ф.н., професор, ръководител катедра "Руска филология" в Евразийския национален университет "Л.Н. Гумильов", гр. Астана, Казахстан. Автор на множество монографии и научни изследвания. Научни интереси: руска филология, руска литература, казахска литература, диалог между култура и литература, методика на преподаването на руски език и литература.
e-mail: nurgalik1@mail.ru

Караиванов Никола, историк, до 2002 г. Караиванов учител по история в Болградската гимназия "Георги Раковски", Болград, Украйна. Автор на 19 книги и учебни пособия, на 125 статии в научни списания и доклади от научни конференции, на много научно-популярна статии във вестници и списания на Украйна, Молдова, Румъния и България.
e-mail: karaivanov_n.b@abv.bg

Караиванова Василка е бивша студентка в УниБИТ, специалност "Национална сигурност и културно-историческо наследство. През 2020 завършва магистратура във Военна академия "Георги Раковски", специалност "Корпоративна сигурност".
e-mail: 84-nsr@unibit.bg

Кацаров Цветослав е магистър по право, докторант в УниБИТ, задочна форма на обучение.
e-mail: cvetoslav.kacarov@abv.bg

Ковалевская Наталия, ст. преподавател в катедра "Редакционно-издателски технологии" към факултета "Принттехнологии и медиакомуникации" на Белоруския държавен технологичен университет. Научни интереси: детско четене, наукометрия, полиграфичен дизайн.
e-mail: naivs@tut.by

Ковачева Евгения е доц. д-р, преподавател в Университета по библиотекознание и информационни технологии - УниБИТ. Тя е научен секретар на Катедрата по информатика и катедрата на ЮНЕСКО по ИКТ в библиотекознанието, образованието и културното наследство на УниБИТ. Нейният опит е в приложенията на информационните технологии и компютърните изчисления в образованието и обучението; адаптивни системи за обучение.
e-mail: e.kovatcheva@unibit.bg

Куликович Владимир, Ръководител на катедра "Редакционни и издателски технологии" в Беларуския държавен технологичен университет, град Минск, Беларус, кандидат на филологическите науки, доцент. Научни интереси: книгознание, фразеология, лексикология и теория на правописа на белоруския език, издаване на образователни книги, история на книгопечатането, технология на редакционния и издателския процес.
e-mail: nino-1924@mail.ru

Манова Росица, д-р, магистър по "Консервация и реставрация НХА". Авторът е с дългогодишен опит и придобити умения в областта на стенописа, живописта, иконописта, графиката, позлатата, археологията, експертизата и оценката на културно - историческо наследство.
e-mail: rosi_artist@abv.bg

Маринов Симеон, докторант в катедра "Култура, историческо наследство и туризъм" УниБИТ.
e-mail: simeon77@mail.bg

Петров Ивайло, докторант в катедра "Култура, историческо наследство и туризъм" УниБИТ, магистър по мениджмънт.
e-mail: ipetrov710726@gmail.com

Руменов Даниел, д-р, с магистърски степени по История и география; Културно-историческо наследство (Културен туризъм). Директор на Регионален исторически музей - Шумен.
e-mail: penerliev_1970@abv.bg

Сачев Евгений е професор, доктор по социология и експерт в областта на културното наследство и националната сигурност. Има редица квалификации, придобити в чужбина, в областта на борбата с незаконната търговия и трафика на културни ценности, местното самоуправление, публичната администрация и комуникация, културния туризъм и етнологията. Преподава в Университета по библиотекознание и информационни технологии, Академията на МВР, Софийския университет и др.

e-mail: e.sachev@unibit.bg

Свещеник Иван Маринski. През 2013 г. защитава магистърска степен в Православния богословски факултет на Великотърновски университет "Св. св. Кирил и Методий". През 2020г. защитава дисертационен труд и придобива образователната и научна степен "доктор". Към момента е свещеник в храм "Св. Висарион Смоленски" в град Смолян и храм "Успение Богородично" в село Широка лъка.

e-mail: ivan.marinski@abv.bg

Спасова Соня, д-р, е главен асистент в катедра "Култура, историческо наследство и туризъм" към Факултет по библиотекознание и културно наследство (ФБКН) при УниБИТ. Основните ? научни интереси са в областта на организацията и управлението на процесите за социализация на културното наследство в съвременната образователна система; проучване и изследване на иновативни практики за взаимодействие на културните организации с образователните институции при прилагането на актуални методически и педагогически подходи за подобряване качеството на образователния процес.

e-mail: s.spasova@unibit.bg

Циганенко Александр, професор, к.т.н., дългогодишен ректор на Московския университет по печата, Действителен член на Европейската академии за наука и изкуства. Действителен член на Руската академия за естествени науки. Ръководител на Центъра ПРИНТМЕДИАИНДУСТРИЯ към АКАДЕМИЯМЕДИАИНДУСТРИИ Москва, РФ.

e-mail: amtsyganenko@yandex.ru

Юлиан Мога, доцент в Историческия факултет Университета "Александру Иоан Куз" в Яш, доктор на Университет Анже (Франция), автор на шест книги и десетки изследвания и специализирани статии, публикувани в национални и международни списания или колективни монографии.

e-mail: moga.iulian@gmail.com

Об авторах

Акушевич Андрей Александрович, доцент, к.ф.н. Сфера научных интересов: белорусская литература, древняя литература, методика преподавания белорусского языка и литературы, текстология, андрагогика, издательское дело. Тема кандидатской диссертации: "Библейский компонент в творческом наследии Франциска Скорины".
e-mail: akuszewicz@tut.by

Беженару Людмила, доцент Кафедры Славистики "Петру Караман" Ясского университета "Ал.И.Куза", доктор филологических наук по специальности "русская литература" Софийского университета им. Климента Охридского (2016). Автор 8 монографий, 7 учебников, 3 сборника переводов.
e-mail:ludbejenaru@gmail.com

Вакрилова Илиана, д-р, научные интересы - цифровизация с акцентом на культурное и историческое наследие, его учреждения и другие.
e-mail: iliana.vakrilova@gmail.com

Велев Венцислав, доц. преподаватель Университета библиотековедения и информационных технологий. Его интересы связаны с изучением событий болгарской истории после Освобождения, политики по сохранению и популяризации культурного наследия, нематериального культурного наследия Болгарии, а также политики ЮНЕСКО.
e-mail: v.velev@unibit.bg

Георгиев Георгий, юрист с 14-летней практикой во всех областях права, медиатор, консультант в области культурного наследия, аспирант Университета библиотековедения и информационных технологий (УниБИТ), София, автор десятка научных публикаций в области культурного и исторического наследия.
e-mail: emba.bmc@gmail.com

Георгиева Веселина Петрова, аспирант Университета библиотековедения и информационных технологий (УниБИТ), магистр по Культурно-историческое наследие. Работает библиотекарем в Центральной библиотеке Болгарской академии наук.
e-mail: vessiyp@yahoo.com

Георгиева Стефка Иванова, Проф. д.ф.н. профессор кафедры русской филологии Пловдивского университета имени Паисия Хилендарского. Ее исследовательская деятельность связана с двуяз-

ычной фразеологией, лексикологией, лексикографией, терминологией, стилистикой, переводом, методикой обучения иностранным языкам.
e-mail: stefka3@abv.bg

Герасимова Светлана, доц. к.ф.н., Российски государственный университет им. Косыгина. "Лингвистика и междукултурна комуникация". Технологии. Дизайн Искусство.
e-mail: metanoik@gmail.com

Дебрюне Нина, доцент по социализации культурного наследия на Кафедре Культуры, исторического наследия и туризма в Университете библиотековедения и информационных технологий (УниБИТ), доктор по организационным вопросам и менеджменту за пределами области материального производства. Ее исследовательские интересы лежат в области социализации и маркетинга культурного наследия и частных коллекций культурных ценностей.
e-mail: n.debruyne@unibit.bg

Кадиша Нургали, доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой русской филологии Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан. Автор множества монографий и научных исследований. Научные интересы: русская филология, русская литература, казахская литература, диалог культур и литератур, методика преподавания русского языка и литературы.
e-mail: nurgalik1@mail.ru

Караиванов Никола Борисов, историк, до 2002 год Караиванов был учителем истории в средней школе имени Георгия Раковского в городе Болград, Украина. Никола Караиванов является автором 19 книг и учебников, 125 статей в научных журналах и докладов научных конференций, многих научно-популярных статей в газетах и журналах Украины, Молдовы, Румынии и Болгарии.
e-mail: karaivanov_n.b@abv.bg

Караиванова Василка Николова, выпусник Университета библиотековедения и информационных технологий (УниБИТ) по специальности "Национальная безопасность и культурно-историческое наследие". В 2020 году Василька Караиванова окончила Военную академию имени Георгия Раковского со степенью магистр по специальности "Корпоративная безопасность".
e-mail: 84-nsr@unibit.bg

Кацаров Цветослав, Аспирант Университета библиотековедения и информационных технологий (УниБИТ), заочная форма обучения.
e-mail: cvetoslav.kacarov@abv.bg

Ковалевская Наталья Ивановна, старший преподаватель кафедры редакционно-издательских технологий, факультет принттехнологий и медиакоммуникаций, Белорусский государственный технологический университет. Научные интересы: детское чтение, наукометрия, полиграфический дизайн.
e-mail: naivs@tut.by

Ковачева Евгения, доц. д-р, преподает в Университете библиотековедения и информационных технологий (УниБИТ). Она является ученым секретарем Кафедры информатики и Кафедры ЮНЕСКО по ИКТ в библиотеке, образовании и культурном наследии УниБИТ. Ее опыт заключается в применении информационных технологий и компьютерных вычислений в образовании и обучении; адаптивные обучающие системы.
e-mail: e.kovatcheva@unibit.bg

Куликович Владимир Иванович. Заведующий кафедрой редакционно-издательских технологий Белорусского государственного технологического университета, г. Минск, Беларусь, кандидат филологических наук, доцент. Сфера научных интересов: книговедение, фразеология, лексикология и теория орфографии белорусского языка, учебное книгоиздание, история книгопечатания, технология редакционно
издательского процесс.
e-mail: nino-1924@mail.ru

Манова Росица, кандидат наук, магистр по консервации и реставрации Национальной академии художеств. У автора многолетний опыт и умения в области настенной живописи, живописи, иконописи, графики, золочения, археологии, экспертизы и оценки культурно-исторического наследия.
e-mail: rosi_artist@abv.bg

Маринов Симеон, аспирант кафедры культуры, исторического наследия и туризма, УниБИТ.
e-mail: simeon77@mail.bg

Петров Ивайло, аспирант кафедры "Культуры, исторического наследия и туризма", магистр по менеджменту.
e-mail: ipetrov710726@gmail.com

Руменов Даниел, д-р, директор регионального исторического музея города Шумен. Магистр по истории и география; Культурно-исторического наследия (Культурный туризм).
e-mail: penerliev_1970@abv.bg

Сачев Евгений, профессор, доктор социологии, эксперт в области культурного наследия и национальной безопасности. Он имеет ряд квалификаций, полученных за рубежом, в области борьбы с незаконной торговлей и оборотом культурных ценностей, местного самоуправления, государственного управления и коммуникации, культурного туризма и этнологии. Он преподает в Университете библиотековедения и информационных технологий, Академии Министерства внутренних дел, Софийском университете и других.
e-mail: e.sachev@unibit.bg

Священник Иван Маринский. В 2013 году защитил степень магистра на православном богословском факультете Университета Велико-Тырново им. Святых Кирилла и Мефодия. В 2020 году защищает диссертацию и получает ученую степень "кандидат наук". В настоящий момент он является священником в церкви им. Св. Визариона Смоленского в городе Смолян и церкви Успения Богородицы в селе Широка-Лыка.
e-mail: ivan.marinski@abv.bg

Спасова Соня, д-р старший преподаватель кафедры "Культура, историческое наследие и туризм" при Факультете библиотековедения и культурного наследия (ФБКН) при Университете библиотековедения и информационных технологий (УниБИТ). Научные интересы в сфере организации и управления процессами социализации культурного наследия в современной образовательной системе; исследование и изучение инновационных практик взаимодействия организаций культуры с образовательными учреждениями с применением современных методических и педагогических подходов к повышению качества образовательного процесса.
e-mail: s.spasova@unibit.bg

Цыганенко Александр Максимович, профессор, кандидат технических наук, был ректором Московского государственного университета печати имени Ивана Федорова, действительный член Европейской академии наук и искусств. Действительный член Российской академии естественных наук. Руководитель центра ПРИНТМЕДИАИНДУСТРИЯ при АКАДЕМИИ МЕДИАИНДУСТРИИ, Москва, Россия.
e-mail: amtsyganenko@yandex.ru

Юлиан Мога, Доцент факультета истории Ясского университета имени Александру Иоана Куза, доктор Университета Анже (Франция), автор шести книг и десятков исследований и специализированных статей, опубликованных в национальных и международных журналах или коллективных монографиях.
e-mail: moga.iulian@gmail.com

About authors

Akushevich Andrey Aleksandrovich, Associate Professor of the Department of Editing and Publishing Technologies of the Belarusian State University, Candidate of Philology. Research interests: Belarusian literature, ancient literature, methods of teaching Belarusian language and literature, textual criticism, andragogy, publishing. Topic of Ph.D. thesis: "The biblical component in the creative heritage of Francysk Skaryna."
e-mail: akuszewicz@tut.by

Bejenaru Liudmila, Associate Professor in the Slavonic Studies Department - Petru Karaman with the University of Is :Al.I.Kuz", D.Sc. in 2.1 Philology (Russian Literature) of Sofia University "St. Kliment Ohridski" since 2016. Author of 8 monographs, 7 textbooks, 3 collections with translations.
e-mail: ludbejenaru@gmail.com

Debrune Nina is an associate professor of socialization of cultural heritage at the Department of Culture, Historical Heritage and Tourism at ULSIT, PhD of Organization and Management outside the Scope of the Producing Economy. Her research interests are in the field of socialization and marketing of cultural heritage and private collections of cultural values.
e-mail: n.debruyne@unibit.bg

Georgiev Georgi is a lawyer with 14 years of practice in all areas of law. Mediator, consultant in the field of cultural heritage. Doctoral student at ULSIT - Sofia with a dozen scientific publications in the field of cultural and historical heritage.
e-mail: emba.bmc@gmail.com

Georgieva Veselina Petrova, PhD student at ULSIT, MA in Cultural and Historical Heritage in Contemporary Information Environment. She works as a librarian in the Central Library of the Bulgarian Academy of Sciences.
e-mail: vessiyp@yahoo.com

Georgieva, Stefka Ivanova, Prof. DSc with the Russian Philology Department of "Paisiy Hilendarski" University in Plovdiv. Her research activity is related to bilingual phraseology, lexicology, lexicography, terminology, stylistics, translation, methodology of teaching foreign languages.
e-mail: stefka3@abv.bg

Gerasimova Svetlana, PhD in philology, Associate Professor, Associate Professor Svetlana Gerasimova. "Linguistics and cross-

cultural communication". Kosygin Russian state University (Technologies. Design. Art).
e-mail: metanoik@gmail.com

Iulian Moga, Associate Professor at the History Faculty of the Aleksander Ioan Cuza University in Iasi, PhD of the Ange University (France), author of six books and a great deal of research and specialized articles published in national and international journals or collective monographs. He specializes in History of Religions, History of Greece and Rome, the oracle in the Greek-Roman antiquity, epithaphies, religions and city planning in Anatolia and the circumpontic space, Jewish diaspora and interrelation between Jews, Christians and pagans in Europe and Anatolia.
e-mail: moga.iulian@gmail.com

Kadisha Nurgali is a Professor DSc, head of Russian Philology Department at the L.N. Gumilyov Eurasian National University, city of Astana, Kazakhstan. She is the author of a large number of monographs and scientific research. Scientific interests: Russian Philology, Russian Literature, Kazakh Literature, Culture and Literature Dialogue, Methodology of Teaching Russian Language and Literature.
e-mail: nurgalik1@mail.ru

Karaivanov Nikola Borisov, historian. From 1998 to 2002, Karaivanov was a history teacher at the Georgi Rakovski High School in Bolgrad, Ukraine. In 2005 he began work as a lecturer (chief assistant) at the Department for Information and Teacher Training of Sofia University "St. Kliment Ohridski", where he retired in 2011. Nikola Karaivanov is the author of 19 books and textbooks, 125 articles in scientific journals and papers from scientific conferences, many popular science articles in journals and in Ukraine, Moldova, Romania and Bulgaria.
e-mail: karaivanov_n.b@abv.bg

Karaivanova Vasilka Nikolova is a former student at ULSIT, majoring in National Security and Cultural and Historical Heritage. In 2020, Vasilka Karaivanova graduated with a master's degree from Georgi Rakovski Military Academy, majoring in Corporate Security.
e-mail: 84-nsr@unibit.bg

Kovalevskaya Natalia Ivanovna, Senior Lecturer, Department of Editorial and Publishing Technologies, Faculty of Print Technologies and Media Communications, Belarusian State Technological University. Research interests: children's reading, scientometrics, printing design.
e-mail: naivs@tut.by

Kovatcheva Eugenia, Assoc. Prof. PhD at the University of Library Studies and Information Technologies (ULSIT) She is a Scientific Secretary of the Dept of Information Science and UNESCO Chair ICT in Library Studies, Education and Cultural Heritage of ULSIT. Her

background is in the applications of Information Technologies and Cloud Computing in education, and training; adaptive learning systems.
e-mail: e.kovatcheva@unibit.bg

Kulikovich Vladimir Ivanovich, Head of the Department of Editorial and Publishing Technologies at the Belarusian State Technological University, Minsk, Belarus, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor. Scientific interests: Book Studies, phraseology, lexicology and theory of spelling in Belarusian language, publishing educational literature, history of printing, technology of the editing and publishing process.
e-mail: nino-1924@mail.ru

Manova Rositsa PhD, MA in Conservation and Restoration NAA. The author has had a lot of experience and skills in the sphere of mural painting, fine art, icon painting, graphics, guilding, archaeology, detailed exploration and evaluation of cultural and historical heritage.
e-mail: rosi_artist@abv.bg

Marinov Simeon, PhD student in the Department of Culture, Historical Heritage and Tourism, ULSIT.
e-mail: simeon77@mail.bg

Petrov Ivaylo, PhD student in the Department of Culture, Historical Heritage and Tourism UniBIT, Master of Management.
e-mail: ipetrov710726@gmail.com

Priest Ivan Marinski In 2013 he received a master's degree from the Orthodox Theological Faculty of the University of Veliko Tarnovo "St. St. Cyril and Methodius". In 2020 defends a dissertation and obtains the educational and scientific degree "Doctor". At the moment he is a priest in the church "St. Visarion Smolenski" in the town of Smolyan and the Church of the Assumption in the village of Shiroka Laka.
e-mail: ivan.marinski@abv.bg

Rumenov Daniel PhD, Director of Regional Museum of History - Shumen. MA: History and Geography; Cultural and Historical Heritage (Cultural Tourism).
e-mail: penerliev_1970@abv.bg

Sachev Evgeniy is a Profesor doctor of sociology and an expert in the field of cultural heritage and national security. He has a number of qualifications acquired abroad in the field of combating illegal trade and trafficking in cultural property, local self-government, public administration and communication, cultural tourism and ethnology. He teaches at the University of Library Studies and Information Technologies, the Academy of the Ministry of Interior, Sofia University and others.
e-mail. e.sachev@unibit.bg

Spasova Sonya, Assistant, PhD, is an Assistant at the Department "Culture, Historical Heritage and Tourism" at the FLCH at ULSIT. Her main and scientific interests are in the field of organization and management of the processes for socialization of cultural heritage in the modern educational system; study and research of innovative practices for interaction of cultural organizations with educational institutions in the application of current methodological and pedagogical approaches for improving the quality of the educational process.
e-mail: s.spasova@unibit.bg

Tsiganenko Aleksandr Maksimovich, Professor DSc., longtime Rector of the Moscow University of Press, Full Member of the European Academy of Sciences and Arts, Full Member of the Russian Academy of Sciences. Head of the PRINT MEDIA INDUSTRY Center at the ACADEMY OF MEDIA INDUSTRIES Moscow, Russia, Russian Federation.
e-mail: amtsyganenko@yandex.ru

Tsvetoslav Katsarov a part-time PhD student at ULSIT.
e-mail: cvetoslav.kacarov@abv.bg
Vakrilova Iliana, PhD, Research interests - digitalization with a focus on cultural and historical heritage, its institutions and others.
e-mail: iliana.vakrilova@gmail.com

Velev Ventsislav, Assoc. Prof. is a lecturer at UniBIT. His interests are related to the study of the events from the Bulgarian history from the end of the 19th century to the present, the policies for the preservation and promotion of the cultural heritage, the intangible cultural heritage of Bulgaria and the policies of UNESCO. Chairman of the Bulgarian National Committee for the UNESCO Memory of the World Program.
e-mail: v.velev@unibit.bg

СОЦИАЛНА ИНВЕНЦИЯ НА РЕЛИГИОЗНОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

Сборник изследвания. Споделен опит

Първо издание
Българска

Съставители:
Мария Николова,
Вяра Николова

Научен редактор
Мария Николова

Редактор
Вяра Николова

Научен рецензент
проф. д.ф.н. Желязко Стоянов

Превод на руски език Антонина Куцарова
Превод на английски език доц. д-р Веселин Чантов
Графичен дизайн на корица
д-р Христо Христов

Печат ИД Принт
Формат 170/245/16
Академично издателство "За буквите - О писменехь"
ISBN 978-619-185-470-7